

LÄROBOK

I

GEOGRAFI

AF

ELIS LAGERBLAD.

FJÄRDE UPPLAGAN.

HELSINGFORS 1900.
HELSINGFORS CENTRALTRYCKERI.

Förord till fjärde upplagan.

Med utgifvandet af det nya förträffliga kartverket öfver Finland har en säkrare kännedom om vårt fädernesland vunnits. Visserligen äro några trakter ännu ingalunda fullständigt genomforskade, men af de undersökningar, på hvilka kartverket grundar sig, kan man i alla fall få någorlunda riktiga begrepp om landets beskaffenhet i dess helhet. Härvid har det visat sig, att särskildt den tidigare uppfattningen af ytförhållandena och berggrunden undergått väsentliga förändringar. De kartor, hvilka framställa dessa förhållanden, äro därför icke blott mycket noggrannare än de gamla kartorna, utan hafva ett i ögonen fallande olika utseende. De på äldre kartor med vanlig bergteckning uppritade långa landryggarna Maanselkä, Suomeⁿselkä, Hämeenselkä m. fl. saknas alldeles på den nya höjdkartan, emedan de helt enkelt icke finnas till såsom sammanhängande höjdsträckningar. Endast Salpausselkä bildar, om icke en bergskedja, så likväl en fortlöpande räcka af grusåsar.

Den geografiska framställningen af ytbildningen i vårt land måste under sådana förhållanden blifva i väsentlig grad förändrad. Detta har föranledt undertecknad att i föreliggande nya upplaga af »Lärobok i geografi» företaga en omarbetning af Finlands geografi i öfverensstämmelse med det nya kartverket. Därvid har egentligen endast framställningen af ytbildningen och delvis af vattendragen fått en från de förra upplagorna alldeles afvikande ordalydelse, medan de öfriga delarna af vårt lands geografi i hufvudsak bibehållits. Då emellertid anmärkningar af flere lärare gjorts om att eget lands geografi bort behandlas vidlyftigare, hafva på många ställen tillägg blifvit meddelade och framställningen utvidgad. Då tillika det tidigare använda, alltför mycket sammanträngda uttrycks-sättet visat sig svårfattligt för yngre elever, har så vidt möjligt språket

förenklats och skildringen gjorts bredare, om ock därigenom ökad utrymme erfordrats. Sålunda har fäderneslandets geografi i den nya upplagan utvidgats med icke mindre än 16 sidor eller ett tryckark. Visserligen kommer inlärandet af denna del af geografin icke i nämnvärd grad att taga ökad tid i anspråk, men då erfarenheten visat, att med det antal timmar, som hos oss är anslaget åt geografiundervisningen, det varit svårt att ordentligt hinna genomgå de äldre upplagorna af läroboken, har en förkortning af de senare delarna af geografin synts nödvändig och utförts med varsamhet. En sådan förkortning har särskildt vidtagits i Asiens geografi, som i de äldre upplagorna fått en alltför bred framställning. Däremot har till och med en liten utvidgning ansetts påkallad i beskrifningen af Förenta staterna, då den mäktiga republiken under senare tider spelat en stormaktsroll i världen. Emellertid hafva de gjorda förkortningarna utjämnat tilläggen, så att bokens omfång är nästan alldeles detsamma som förut. För öfrigt hafva så väl utvidgningar som förkortningar i möjligaste mått utförts så, att den nya upplagan kan användas vid sidan af den föregående.

Liksom förut har med finare stil tryckts sådant, hvars inlärande borde sparas till en senare repetition af läroboken. Vid den första genomläsningen kunna dessa finare stycken antingen förbigås eller hellre uppläsas i klassen under lärarens ledning och närmare utläggning, men inlärandet lämnas till längre fram. Detta gäller i all synnerhet de etnografiska skildringarna. På samma sätt kan förfaras med framställningen om »Näringarna», ifall så önskas, ty de under denna rubrik upptagna styckena äro för ett sådant förfaringssätt tillräckligt isolerade. Emellertid hafva dessa stycken tryckts med vanlig stil, emedan de flesta lärare anse dem vara nödvändiga för bibringandet af en någorlunda riktig föreställning om land och folk. Hvilken uppfattning får eleven t. ex. af sådana kulturland som Frankrike, Belgien, Tyskland m. fl., ifall han till en början icke får om dem veta annat än det, som meddelas på spridda ställen i en allmän öfversikt af naturförhållandena i hela Mellaneuropa samt därtill läser en förteckning öfver städer och folk i dessa land.

Man har som en brist hos läroboken anmärkt saknaden af bilder. Denna anmärkning synes dock knappast befogad. För det första måste sådana bilder vara utomordentligt väl gjorda för att ej åstadkomma mer skada än gagn, och en tillräcklig mängd dylika bilder skulle i ganska

hög grad fördyra boken. Men äfven om sådana kunde åstadkommas, borde de ingalunda ingå i själfva läroboken och där inverka störande dels på texten, dels på elevernas uppmärksamhet vid förberedelsen af ny läxa, utan de borde utgifvas i en skild bok, såsom t. ex. fallet är med den förträffliga »Schneiders Typenatlas», hvilken är ett så godt som internationellt arbete och därför kan fås för mycket billigt pris. För resten kunna sådana små bilder, som i en lärobok finna utrymme, icke ens närmelsevis ersätta de stora utmärkt väl utförda fotografier och väggtaflor, t. ex. de af Hölzel, Langl m. fl., hvilka i vida större antal än lärobokens bilder numera kunna och böra finnas i hvarje ordnad skola.

Den typografiska utstyrseln har undergått en liten förenkling, i det att den brokiga blandningen af olika stilar inskränkts. Själfva textstilen är något grof, men afsiktligt vald för att förekomma ögonens ansträngande vid läsningen.

Borgå skärgård i augusti 1900.

Elis Lagerblad.

Innehåll.

I. Europa.

Finland	1
Ryssland	44
Skandinaviska halfön	60
Sverige	66
Norge	70
Brittiska öarna	74
England med Wales	81
Skottland	83
Irland	83

Mellaneuropa.

Naturförhållanden	84
Danmark	95
Nederländerna	98
Belgien	101
Luxemburg	104
Tyska riket	104
Preussen	108
Sachsen	110
Thüringska småstaterna	110
Nordtyska småstaterna	111
De fria städerna	111
Bayern	112
Württemberg	113
Baden	113
Hessen	113
Elsass-Lothringen	114
Österrike-Ungern	114
Österrike	119
Ungern	121
Bosnien och Herzegovina	121
Rumänien	122
Schweiz	123
Frankrike	127
Monaco	133

Sydeuropa.

Inledning	134
Pyreneiska halfön	136

Spanien	139
Portugal	142
Italien	143
San Marino	150
Balkanhalfön	151
Turkiet	154
Grekland	156
Serbien	157
Montenegro	158
Bulgarien	158

Öfversikt af Europa.	159
----------------------	-----

II. Asien.

Naturförhållanden	165
Ryska Asien	178
Sibirien o. Amurlandet	179
Ryska Central-Asien	180
Bokhara	181
Khiva	181
Kaukasien	181
Turkiska Asien	182
Mindre Asien	183
Armenien	184
Mesopotamien	184
Syrien	185
Arabien	186
Iran	187
Persien	188
Afganistan	189
Beludschistan	189
Främre Indien	189
Nepál	193
Bhután	193
Bortre Indien	193
Brittiska besittningar	194
Franska besittningar	195
Siam	195
Malackastater	195
Ostindiska övärlden	196
Nederländska besittningar	196

Filippinerna	197
Brittiska besittningar	197
Kina	198
Egentliga Kina	198
Kinesiska biländer	201
Korea	202
Japan	202
Återblick på Asiens inbyggare	204

III. Afrika.

Naturförhållanden	207
Nordafrika	218
Egypten och Tripolis	218
Atlasländerna	219
Sahara	221
Sudan och östligaste Afrika	221
Högsudan och Öfre Guinea	221
Mellersta och östra Sudan	222
Östligaste Afrika	223
Centralafrika	224
Västra kustlandet och Kongområdet	224
Sjöplatån och östra kustlandet	225
Sydafrika	225
Afrikas öar	227
Europeiska kolonier och inhemska välden	228

IV. Amerika.

Inledning	229
---------------------	-----

Nordamerika.

Naturförhållanden	230
Grönland	242
Brittiska Nordamerika	242
Nordamerikas Förenta stater	243
Mexiko	248
Centralamerikas republiker	249
Västindien	250

Sydamerika.

Naturförhållanden	251
Venezuela	258
Columbia	258
Ecuador	258
Peru	258
Bolivia	259

Chile	259
Argentina	259
Uruguay	260
Paraguay	260
Brasilien	260
Guayana	261

V. Australien.

Inledning	261
---------------------	-----

Australiens fastland.

Naturförhållanden	262
Stater	266

Australiens övärld.

Naturförhållanden	266
Europeiska besittningar	269

Södra Polarländerna.

VI. Världshafven.

VII. Allmän geografi.

Jorden och dess rörelse	276
Luftkretsen eller atmosfären	281
Landet på jorden	287
Inlandsvattnen	293
Växt- och djurvärlden	295
Människan	300
Världsrymden och himlakropparna	303

Tabeller.

1. Finlands län	308
2. Finlands städer	308
3. Europeiska stater	309
4. Europeiska städer	309
5. Europeiska staters biländer	312
6. Utomeuropeiska länder	312
7. Utomeuropeiska städer	313
8. De högsta berg	314
9. De längsta floder	314
10. De största insjöar	315
11. De betydligaste öar	315

FINLAND.

(SUOMI.)

Storlek och läge.

Vårt fosterland, Finland, är icke något litet land. Det är 1,160 *km* långt från nordspetsen vid Tana älf till sydspetsen, *Hangöudd*. Fasta landets största bredd är 600 *km*. Hela ytans vidd är 373,600 *km*²*).

Finland är beläget i Nordeuropa. Det omgifves i S och W af Östersjön och dess stora vikar, *Finska viken* och *Bottniska viken*. Längst i N når landet nära *Norra ishafvet* och i NO är det ej långt aflägsset från *Hvita hafvet*. På landsidorna gränsar Finland till *Sverige* i W, *Norge* i N och Ö samt *Ryssland* i Ö.

Utgående från Bottniska viken följer landgränsen mot Sverige först *Torneå*, sedan *Muonio älf* till dess källsjö *Kilpisjaur*. Där vidtager gränsen mot Norge. Den går i många bukter öfver tundror och kärr till *Tana älfs* källtrakter, följer älfven åt NO till nordspetsen samt böjer sig därefter åt SO och S till *Paatsjoki*. Där vidtager den långa gränsen mot Ryssland, hvilken går lik en genom skogarna uthuggen gata i hufvudriktning åt S och SO. Vidare sträcker den sig tvärs öfver *Ladoga* och *Karelska näset* samt slutligen långs

*) *km*² utläses kvadratkilometer, d. v. s. en fyrkant □, där hvar sida är en kilometer lång. Det skulle behövas 373,600 sådana fyrkanter för att fullständigt täcka Finlands yta.

Systerbäck (Rajajoki) till Finska viken. Detta haf med däri liggande öar hör till större delen till Finland, men i öfrigt äro gränslinjerna på kartan dragna midt ute i de omgifvande hafven.

Hafskuster.

Finlands kuster äro fulla af små inskärande vikar och utskjutande uddar. Dessutom finnes utanför kusten en mängd öar, holmar, klippor och skär, hvilka nästan öfverallt bilda större eller mindre skärgårdar. Endast i Finska vikens östligaste del, *Kronstadtska viken*, saknas alldeles en skärgård. Den långgrunda, sandiga stranden ligger öppen för hafvets vågor och vindar, hvilka där hopat höga sandvallar, s. k. dyner eller klitter.

Långt ute i hafvet W om Kronstadtska viken ligga flere ögrupper och öar, bland dem den stora ön *Hogland (Suursaari)*, hvars tvenne höga och branta berg äro synliga på långt afstånd.

Från *Björkö sund* och *Viborgska viken* västerut är Finska vikens norra kust kransad af en oafbruten skärgård. Den sträcker sig milsvidt ut i hafvet och har många stora öar. Särskildt omtalade för sin skönhet äro *Pernå* och *Ekenäs skärgårdar*. Den sistnämnda med det vackra *Barösund* ligger mellan *Porkala udde* och *Hangöudd*.

W om Hangöudd vidtager Östersjön, och där finnas vårt lands vidsträcktaste skärgårdar. De delas genom *Skiftet (Kihti)* i två hufvuddelar: *Åbo skärgård* och *Ålands skärgård*. I den förra kunna nämnas ögrupperna *Pargas*, *Nagu* och *Korpo* samt den stora ön *Kimito*, i den senare *Åland* och *Ekerö*. Finland skiljes från Sverige genom det 40 km breda och 300 m djupa sundet *Ålands haf*.

Kusten af Bottniska viken är också söndernaggad, men vikarna äro där mindre djupa, uddarna kortare och skärgården på flere ställen afbruten. Vidast är skärgården i den smala midtersta delen, som kallas *Kvarken (Meren kurkku)*. Långt i N ligger den stora, låga ön *Karlö*.

Finlands kuster förblifva sig icke alltid lika, emedan landets yta långsamt höjer sig. Märkbarast är denna *landhöjning* vid Kvarkens långgrunda kuster, där den utgör nära 1 meter inom 100 år. Dessutom uppgrundas kusten därigenom, att vass, säf och andra vattenväxter eller slam och grus igenfylla grunda vikar och sund. Sålunda växa öar fast vid hvarandra och vid fastlandet; sund och vikar försvinna. Det är till och med ej sällsynt, att man nu bär-gar hö, där gammalt folk i sin barndom rott i båt.

Mycket lik Finska vikens skärgård är den, som bildas vid norra stranden af den stora insjön *Ladoga*, hvilken mer liknar ett haf än en sjö. Långt ute i den djupa nordliga delen af sjön ligger ön *Valamo* med ett gammalt grekiskt kloster. Denna trakt är känd för sin naturskönhet.

Finlands skärgård har nästan samma utseende öfverallt. Längst ute höja sig ur hafvet ödsliga granitklippor och glatta berghällar, beständigt piskade af stormar och vågor. Något längre inåt äro holmarna skogbevuxna, och mellan bergskrefvorna framskymta enstaka fiskarekojor. På de större öarna och kusten äro bergen beklädda med skog, dalsänkningarna upptagas af ängar och i vikbottnarna ser man byar, omgifna af åkerfält. Mellan öarna och holmarna öppna sig smala, vackra sund, genom hvilka ångbåtar och segelfartyg gå fram. De äro här skyddade för hafvets stormar och vågor. För att fartygen må undgå de farliga undervattensgrunden, hafva farleder blifvit utprickade och angifna med sjömärken. I den klippiga yttre skärgården hafva mångenstädes fyrbåkar blifvit uppbyggda, hvilka med olika sken tjäna som ledstjärnor för de sjöfarande. Också äro öfverallt längs kusterna lotsar anställda för att visa vägen åt dem.

Ytbildning.

Finland är till största delen ett lågland, men det är ingalunda ett slättland utan ett småbergigt land. Höjder och dalar växla beständigt. Nästan öfverallt ser man antingen berggrupper eller enstaka berg och backar eller ock sandåsar och sandkullar. Efter höjdförhållandena kan Finlands yta indelas i fem hufvuddelar: *det norra fjällandet, den nordöstra högplatån, den stora sjöplatån, det sydfinska kustlandet och den österbottniska slätten.*

1. *Det norra fjälllandet* utgår från *Kölen* eller *Norska fjällryggen*. Det sträcker sig från det norska gränsfjället *Halditschokko* (1,250 m högt) åt SO och Ö till ryska gränsen. På sydsidan af fjälllandet reser sig i W det branta fjället *Pallastunturi* till en höjd af 860 m. Längst i Ö finnas den betydande fjälltrakten *Saariselkä*, hvars toppar nå öfver 700 m, och nordligare i närheten af Tana älf *Muotkatunturi*. De kupolformigt afrundade topparna och de högre fjällmassorna äro ödsliga och kala samt öfverströdda med skarpkantiga klippblock, som vårfrosterna söndersprängt från bergen.

2. *Den nordöstra högplatån* utbreder sig S om fjälllandet och sträcker sig i en båge utmed den östra gränsen ända förbi *Pielisjärvi*. Det har i N en bredd af mer än 100 km, men smalnar allt mera åt S. Medelhöjden uppgår till 200 à 300 m; de äfven i denna del af landet afrundade och kala högre fjällen nå en höjd från 300 till mer än 500 m.

I de nordliga delarna är höglandets yta mera jämn och de betydligare bergshöjderna ligga enstaka på ganska stora afstånd från hvarandra. Men S om polcirkeln utbreder sig från gränsen i Ö till *Kemi träsk* och *Simojärvi* i W vårt lands bergigaste trakt, *Kuusamo*. Med sina dalar, sjöar och branta berg är *Kuusamotrakten* så vacker, att den påminner om Schweiz. Bland de många ansenliga fjällen kunna nämnas *Nuorunen* och *Iivaara*. Från *Kuusamo* höglandet sträcker sig västerut något S om *Kemi älf* en rad af bergshöjder med det gemensamma namnet *Kivalo*. N om *Kemi träsk* reser sig midt i det nordliga Finland *Pyhäntunturi*, från hvars topp man har en ofantligt vidsträckt utsikt. Mest beryktadt såsom utsiktsplats är dock berget *Aavasaksa* vid *Torne älf* nära polcirkeln. Dit komma sommartiden turister från eget och främmande land för att skåda midnattssolen.

3. *Den stora sjöplatån* omfattar de inre delarna af vårt land och har en medelhöjd af 100 m. Det är den sjörikaste

trakt i världen, och det är hufvudsakligen den, som gifvit Finland benämningen »de tusen sjöarnas land».

Utmärkande för de östra delarna af sjöplatån äro talrika långsmala grusåsar, åtskilda af jämnare kärrmarker. S och W om Pielisjärvi finnas många betydande bergshöjder, bland dem *Kolivaara* vid sjöns västra strand. Därifrån åt NW till trakterna omkring Ule träsk förekommer fortsättningsvis en mängd berg med en höjd af 200 till 300 *m*. Till dem hör *Vuokatti*, en hög, brant bergsrygg vid Sotkamo stråten. Lägre äro höjderna kring Saimavattens sydliga delar. I dessa nejder äro sandåsar vanliga; bland dem märkes det för sin naturskönhet berömda *Punkaharju* i Puruvesi sjö. Päijännes omgifningar ända bort till Näsijärvi förete åter en rik omväxling af brant stupande berg, grusbackar, dalar och sjöar. Vid Vesijärvi reser sig södra Finlands högsta berg *Tiirismäki*. På ömse sidor om Tammerfors ligga *Kangasala* och *Pyynikke åsarna*, hvilka erbjuda en härlig utsikt öfver de omgifvande sjöarna. Åt NW därifrån utbreder sig den vida *Tavastmon* (*Hämeen kangas*).

I S begränsas sjöplatån skarpt af tvenne långa grus- och sandåsar, af hvilka den södra bär namnet *Salpausselkä* (*Stängselåsen*). De sträcka sig från sjön Koitere nära ryska gränsen i en båge åt S och W till Vesijärvi samt löpa jämsides med ett mellanrum af 20 till 30 *km*. Vid Vesijärvi blir den norra åsen mycket afbruten, men den södra fortsättes af den s. k. *Lojo åsen* (*Lohjanselkä*) åt SW ut till Hangöudd.

4. *Det sydfinska kustlandet* sträcker sig i en båge utmed Ladoga, Finska viken och den sydligaste delen af Bottniska viken. Dess yta upptages till en ganska stor del af fruktbara lerslätter, genom hvilka åar och älfvar flyta. Dock ser man nästan öfverallt låga bergshöjder och gruskullar, hvilka gifva landskapet omväxling. På många ställen finnas också här sandåsar och smärre moar.

5. *Det österbottniska slättlandet* kan anses vidtaga N om Sideby udde. I jämn och sakta sluttning sänker det

sig från den inre sjöplatån ned mot Bottniska viken. Mellan de bördiga lerfälten i älf- och ådalarna förekomma visserligen talrika små berghällar och flerstädes sandmoar, men de höja sig högst obetydligt öfver den omgifvande marken, hvarför i Österbotten bildas vårt lands enda större slätter.

Berggrunden i Finland består helt och hållet af de uräldsta bergarter. I andra delar af Europa ligga de för det mesta djupt ned under senare bildade bergmassor, men i vårt land träda de nästan öfverallt i dagen. Den största utbredning hafva granit och gneis. I mindre mängd ingå i berggrunden skiffer, kalksten, sandsten, kvartsit och täljsten.

Graniten är af flere slag. I det södra kustlandet utgöres berggrunden af yngre graniter, bland dem den s. k. rapakivi (smulsten). Denna är en rödbrun, grofkornig stenart, som af luftens inverkan vittrar sönder till grus. Man nyttjar den gärna vid landsvägsbyggnader. Den förekommer i flere områden, af hvilka det största sträcker sig från trakterna kring Viborg i Ö till närheten af Borgå i W. Ett mycket vidsträckt granitområde utbreder sig i det inre landet N om Tammerfors. Stenen är här ljus rödaktig eller grå. Graniten är en hård och stark byggnadssten. Då den slipas och poleras, får den en vacker glans.

Gneisen är vanligen grå. Den finnes spridd bland graniten i hela landet. Det största sammanhängande gneisområdet ligger kring S:t Michel.

Skiffer finnes af olika slag och merendels gråblå färg. Ett bredt bälte af skiffer sträcker sig från Ladogas norra strand åt NW förbi Pielisjärvi och Ule träsk. Mindre skifferområden förekomma åt Ö och W från Tammerfors samt flerstädes i Österbotten. — Kalksten fås i Åbo skärgård och på många andra ställen. Den nyttjas till murbruk och är till färgen vanligen vit eller brokig. I Ruskeala N om Ladoga påträffas den fina kalksten, som benämnes marmor. — I Björneborgstrakten förekommer en röd sandsten och i södra Österbotten en vit kvartsitsandsten; af bägge kan man hugga kvarnstenar. — Kvartsit kallas en vit mycket hård bergart, som bildar många af de förut omtalade höga, vildt förklyftade fjällen i norra Finland. Längre i S följa kvartsitberg den östliga skifferzonen. I några af dessa berg finnes täljsten, hvilken är så mjuk, att den kan täljas med knif, och användes till allehanda stenarbeten.

Ofvanpå berggrunden är utbredd ett jämförelsevis tunt täcke af lösa jordarter. Sådana äro grus, lera, sand

och torf. Jordmånen består i de högländare trakterna för det mesta af grus. Öfverallt i kustlanden har leran en mycket stor utbredning, men förekommer annanstädes blott i ringa mängd i sjö- och älfdalar. Sandjorden intager ganska stora områden på Karelska näset och i Brahestads omnejder. För öfrigt finnas mindre sandfält spridda så väl i kustlanden som på sjöplatån. Torfven betäcker omkring $\frac{1}{5}$ af landets yta. Den bildas af växter, som multnat i mossarna och kärren. Hos oss nyttjas torfven vid beredning af åkerjord, men ännu icke till bränsle såsom i många andra land.

De lösa jordlagren äro alldeles unga och bildade under eller efter den s. k. istiden. Det var en tid för årtusenden sedan, då klimatet i Europa var så kallt, att Finland och alla de omgifvande landen ända till mellersta Tyskland och Ryssland i S voro betäckta af en mäktig sammanhängande ismassa, liksom nu är fallet med Grönland. Landisen blef så hög, att den nådde öfver bergen. Den skred långsamt fram öfver vårt land från de norska fjällen i hufvudriktning åt SO. Därvid afslipades bergens ytor och i dem ristades skarpa fåror, s. k. refflor. Alla lösare jordlager bortfördes, och ur berggrunden brötos massor af sten, som under isens oerhörda tyngd krossades och malades sönder till grus. Detta lerhaltiga grus kallas morängrus eller krosstensgrus och blef öfverallt kvarliggande på berggrunden, då isen omsider efter tusentals år smälte bort. I Savolaks och Karelen bildar morängruset de talrika långsmala ryggarna, hvilka med de mellanliggande dalsänkorna gifva landet ett strimmigt utseende, som vore det plöjdt med en jätteplog. På otaliga ställen bildade sig vid issmältningen strida smältvattensfloder, hvilka sköljde ut sanden och leran ur morängruset och rullade fram de däri liggande eller uti isen infrusna stenarna, så att de blefvo runda. Af sanden och rullstenarna bildades våra talrika sandåsar eller rullstensåsar. Mot slutet af istiden uppstod vid sydranden af det dåtida istäcket den väldiga tväråsen Salpausselkä och något senare dess parallels. Den ur morängruset ursköljda leran och den finaste sanden fördes af smältvattnet ut till hafvet, som den tiden ännu betäckte våra kustland. Därför finna vi nu i dem den mesta leran och de största flygsandfälten med deras dyner.

I sammanhang med torfbildningen står uppkomsten af sjö- och myr-malm. De vid växternas förmultning uppkomna syrorna åstadkomma nämligen, att järnet utfälles ur de omgifvande jordlagren och afsätter sig såsom järnockra i skorplika stycken på sjöarnas och myrarnas botten.

Sjöar och älfvar.

Finlands sjöar finnas hufvudsakligen hopade på den stora sjöplatån, men äro dessutom talrika i Kuusamo höglandet och det nordligaste fjällandet. I kustlandet och den nordliga delen af högplatån äro sjöarna mera fåtaliga och små; dessa trakter utgöra ett flodland med en stor mängd älfvar och åar.

Sjöarna i det inre landet stå på många ställen i förbindelse med hvarandra. Från högre belägna sjöar strömmar vattnet in i dem, som ligga lägre, och därifrån vidare nedåt. De sålunda förbundna sjöarna bilda en insjöstråt. Flere stråtar förena sig åter till ett insjösystem. Vanligen uppsamlas vattnet till sist i en s. k. centralsjö och utföres genom en vattenrik älf till hafvet.

På sjöplatån finnas fyra stora insjösystem: *Vuoksens system*, *Kymmene älfs system*, *Kumo älfs system* och *Ule älfs system*.

1. *Vuoksens insjösystem* är det största i Finland. Det uppkommer genom föreningen af två stora stråtar: *Kallavesi stråten* i V och *Pielis stråten* i Ö.

I Kallavesi stråten finnes den vackra sjön *Kallavesi*, hvilken från N upptager två stråtar: *Idensalmi (Iisalmi) stråten* och *Nilsjä stråten*. Från Kallavesi utrinne vattnet åt S genom *Konnuskoski fors* och den natursköna *Leppävirta ström* till sjön *Unnukka* och därifrån vidare genom *Varkaus ström* till *Haukivesi*. Kallavesi har äfven ett östligt utlopp med flere stora sjöar. Mellan dessa utloppsarmar bildas den stora inlandsjön *Soisalo*.

Haukivesi upptager från Ö *Pielis stråten*, hvars största sjö är den 106 km långa och ganska breda sjön *Pielisjärvi*. Därifrån strömmar vattnet genom *Pielisjoki* till *Pyhäselkä*, hvilken i V sammanhänger med *Orivesi*. Denna sjö upptager från SO *Pyhäjärvi* och förenas genom *Orivirta* med Haukivesi. Genom flere sund står Haukivesi i förbindelse med *Saima*, hvilken likt ett örikt innanhaf utbreder sig

åt alla sidor. Saimas nordliga del är i Ö förenad med *Puruvesi* och i SV genom det vackra *Puumala sundet* med den något öppnare sydliga delen af sjön. Ur *Puruvesis* klara, rena vatten är det, som det natursköna *Punkaharju* höjer sig.

Den väldiga vattenmassan, som slutligen samlat sig i Saima, genombryter *Salpausselkä* och störtar sig skummande ned i den ena forsen efter den andra, bildande Finlands vattenrikaste älf *Vuoksen (Vuoksi)*. Vida berömd är den väldiga *Imatra fors*, hvars starka dån höres på en half mils afstånd. Älfven grenar sig slutligen i två utloppsarmar, af hvilka den södra och ansenligare numera är ledd genom *Suvanto sjö* till *Ladoga*.

Ladoga är icke blott Finlands utan Europas största insjö. Den är ungefär 200 km lång och 120 km bred samt består af en enda ofantlig öppen fjärd. Endast i N finnes en skärgård och längre ute i sjön en rad af spridda öar med den bergiga ögruppen *Valamo*.

2. Kymmene älfs insjösystem har till centralsjö *Päijänne*, som är 120 km lång och mycket djup. Den är genom öar och holmar delad i flere fjärdar samt utsänder åt Ö och V långa vikar. Dess största tillflöden komma från N och utgöras af tre förenade stråtar: *Saarijärvi stråten*, *Viitasaari stråten* och *Rautalampi stråten*.

I *Viitasaari stråten* finnes den stora sjön *Keitele*, som är omkring 100 km lång. Ur dessa stråtar ledes vattenmassan genom sjöar och forsar ned till *Päijänne*. Från V upptager *Päijänne* några mindre stråtar och i S tillströmmar den vackra sjön *Vesijärvi*.

Ur *Päijännes* sydöstra del utrinne Kymmene älf genom *Kalkis fors*. Älfven flyter genom flere små sjöar och mottager från N *Mäntyharju stråten*, hvarigenom den stora sjön *Puulavesi* numera har sitt aflopp. Från Ö infaller *Valkeala stråten* med sjön *Kivijärvi*. Under sitt lopp åt S bildar älfven många forsar, af hvilka *Kuusankoski* och *Anjala* äro de starkaste. Slutligen grenar sig älfven i två utloppsarmar på

ömse sidor om Pyttis ö och utfaller genom fem mynningar. I alla finnas forsar, bland hvilka kunna nämnas *Abborfors* i den västligaste och *Högfors* i östligaste mynningen.

3. Kumo älfs insjösystem har till centralsjö *Pyhäjärvi*. Den uppsamlar vattnet från sjöarna i N och Ö.

Det norra tillflödet begynner med *Åtsäri* och *Keuru stråtarna*, hvilka förenas i *Ruovesi*. En vacker sjö i Åtsäri stråten är *Tarjannevesi*, som upptager *Pihlajavesi stråten*. Från *Ruovesi* rinner vattnet genom *Murole ström* till den stora, öppna sjön *Näsijärvi*, och därifrån störtar det vidare genom den starka *Tammerfors* (*Tampereenkoski*) ned till *Pyhäjärvi*.

De österut belägna sjöarna bilda tre stråtar: *Längelmäki stråten*, *Hauho stråten* och *Vånå* (*Vanaja*) *stråten*. I *Längelmäki stråten* finnas de härliga sjöarna *Längelmävesi*, *Roine*, *Mallasvesi* och *Pälkänevesi*, hvilka omgifva den berömda *Kejsaråsen* i *Kangasala*. *Hauho stråtens* sjöar stå i Ö i förbindelse med *Päijänne* och i V med *Mallasvesi*. Sistnämnda sjö har sitt aflopp genom *Valkeakoski* åt S till *Rautunselkä*, som från SO upptager *Vånå stråten* genom sjön *Vanajavesi*. Från *Rautunselkä* ledes vattnet genom sjöar och forsar till *Pyhäjärvi*.

Ur *Pyhäjärvi* utrinne den vattenrika *Kumo älf* (*Kokemäenjoki*). Älfven bildar först den långa *Nokia ström* och utvidgar sig därefter till sjöar. Den upptager från N *Ikalis stråten* genom *Kyrösjärvi* och det branta vattenfallet *Kyröskoski*. *Kumo älf* rinner i början åt SV, men böjer sig sedan åt NV och upptager från S *Loimijoki*. Under större delen af sitt lopp är älfven besvärad af forsar. Dess breda mynning vid *Bottenhafvet* är starkt uppslammad.

4. Ule älfs insjösystem har en stor centralsjö i *Ule träsk* (*Oulujärvi*), som mottager två långa stråtar: *Hyrynsalmi stråten* från NO och *Sotkamo stråten* från Ö. I bägge dessa stråtar finnas många starka forsar, bland dem *Ämmäkoski* i *Kajana älf*, hvarigenom *Sotkamo stråten* utfaller i *Ule träsk*. Därifrån utledes vattenmassan genom den

mäktiga Ule älf till Bottenviken. Dess forsar, *Pyhäkoski* vid älfvens midt och *Niskakoski* vid dess början, äro de starkaste och högsta i hela vårt land. Ännu ute vid mynningen bildas den kraftiga forsen *Merikoski*.

Kuusamo höglandets flesta sjöar höra till *Kuusamo stråten*, hvars vatten samlas i den långsmala och djupa sjön *Paanajärvi* invid ryska gränsen, innan det föres vidare ut till Hvita hafvet.

Ett särskildt insjösystem bildar också *Enare träsk* (*Inarijärvi*), som från alla sidor upptager insjöstråtar och älfvar, bland dem *Ivalojoki*. Enare träsk är en af Finlands största sjöar, 80 km lång och 40 km bred. Den är full med halföar, öar, holmar och skär samt utsänder långa vikar åt S och N. Från en sådan sydöstlig vik utgår afloppsälven *Paatsjoki* till Ishafvet.

Finlands floder eller älfvar äro hvarken många eller långa. De längsta älfvarna förekomma i norra Finland, där vattendelaren i fjälllandet ligger på största afstånd från hafvet. Så väl i Österbotten som i sydfinska kustlandet utgöras de talrika rinnande vattnen för det mesta af större eller mindre åar, om man undantager de vattenrika men korta afloppsälvarna för de stora insjösystemen.

Till Ishafvet utfalla:

Tana älf (*Tenojoki*), som rinner från fjällen åt N och NO längs gränsen mot Norge till *Tana fjord* i sistnämnda land.

Paatsjoki (*Pasvig älf*), från Enare träsk, går åt NO utmed gränsen mellan Norge och Ryssland till *Varanger fjord*.

Till Bottniska viken:

Torne älf, från *Torne träsk* i Sverige, rinner först åt SO till gränsen mot Finland, där den från vänster upptager *Muonio älf*, och sedan åt S, fortfarande utmed gränsen. Torne älf bildar många höga och starka forsar samt vid mynningen ett icke obetydligt *delta*.*)

*) *Delta* är ett lågt uppslammadt land vid en flodmynning, bildadt af den jord, som floden fört med sig. Emedan floden vanligen i deltat förgrenar sig i flere åtskilda gående mynningar, antager det en trekantig form, liknande den grekiska bokstafven delta.

Kemi älf, den längsta i Finland, uppkommer genom föreningen af tre källfloder. *Kemi älf* rinner först lugn och bred genom en bördig dal åt S till *Kemi träsk*. Kort efter utflödet ur denna vackra sjö vänder sig älfven åt V och upptager från höger *Ounasjoki*. Därefter strömmar den åt SV utför flere starka forsar, bland hvilka *Taivalkoski* är den brantaste. Äfven *Kemi älf* bildar ett delta.

Ijo älf upprinner i trakten af *Iivara* i *Kuusamo* höglandet. Den hastiga sluttningen gör älfven och dess många biälfvar full med forsar, bland dem flere mycket starka.

Siikajoki, närmast S om *Ule älf*, är minnesvärd från 1808 års krig.

Pyhäjoki kommer från *Pyhäjärvi*.

Esse å genomflyter *Lappajärvi*.

Nykarleby älf eller *Lappo å* (*Lapuanjoki*).

Kyrö älf uppstår genom föreningen af två källfloder. Den bildar ett ganska stort delta.

Eura å, ett stycke S om *Kumo älf*, utgör aflopp för *Pyhäjärvi*.*)

Till *Östersjön* flyter den minnesrika *Aura å*.

Till *Finska viken* rinna:

Svartån, som genomflyter den vackra *Lojo sjö*.

Vanda å utfaller genom *Gammelstads fors* invid *Hel-singfors*.

Borgå å kommer från *Salpausselkä* S om *Vesijärvi*.

De österut på ömse sidor om *Kymmene älf* förekommande åarna äro obetydliga. Likaså är *Vuoksen* det enda större vattendrag, som utfaller i *Ladoga*.

Klimat.

Klimat kallas luftens allmänna beskaffenhet i ett land. Man ger akt på, om där är kallt eller varmt, om där är

*) *Pyhäjärvi* betyder »den heliga sjön». Samma sjönamn förekommer på flere ställen i Finland och antyder en forntida offerplats.

torrt eller fuktigt, hvilka vindar mest blåsa o. s. v. Luftens värmegrad eller temperatur beror i främsta rummet af landets afstånd från ekvatorn. Är landet aflägsnare från ekvatorn, stiger solen mindre högt på himmelen och värmen är därför mindre än i länder, hvilka ligga närmare ekvatorn.

Då nu vårt land är så nordligt beläget, har det ett ganska kallt klimat, och då det tillika har en stor utsträckning i N och S, är det betydligt kallare i norra än i södra delen af landet. Likväl är Finlands klimat mildare än de flesta andra lands vid samma breddgrad. De milda sydväst- och sydvindar, hvilka ofta blåsa hos oss, minska vinterkölden. Också Östersjöns närhet bidrager att mildra vinterns stränghet. Slutligen gör landets ringa höjd klimatet jämförelsevis mildt.

Varmast är klimatet i sydvästra Finland, där medeltemperaturen*) för året är $+5^{\circ}$, kallast i nordvästligaste hörnet af landet med en medeltemperatur af $-2\frac{1}{2}^{\circ}$.

Ju nordligare man kommer, desto mer tilltager vinterns längd och på samma gång dess köld. I norra Finland händer det ej sällan, att kvicksilfret fryser, hvilket sker vid -40° , men i södra inträffar det aldrig. Den kallaste månaden har i Lappland en medeltemperatur af -14° , men i sydvästra Finlands kusttrakter blott -4° . Vattendragen äro vanligen i N isbelagda 7 månader af året, i S endast 5 månader. Vintrarna i vårt land äro snörika, och tjockast ligger snötäcket i februari och mars. Därefter börjar snön smälta, och den klara, vackra våren gör småningom sitt in-

*) Man brukar gifva akt på termometern tre gånger i dygnet eller oftare. Sedan summerar man de gradtal man fått och dividerar med antalet gånger, som man upptecknat graderna. Så får man medeltemperaturen för dygnet. På samma sätt får man den årliga medeltemperaturen genom att summera dygnens medeltemperatur och dividera summan med dygnens antal.

Värmegrad plägar man angifva med tecknet $+$, köldgrad med tecknet $-$.

träde. Vår nordiska sommar är ljus och härlig, men så kort, att den i södra Finland varar blott tre månader, längst i N ej ens två. Äfven värmen aftager mot N, emedan solen nordligare stiger mindre högt på himmelen. Dock är skillnaden i värmen mellan landets nordliga och sydliga delar om sommaren knappt hälften så stor som om vintern. Medelvärmen under juli månad är i norra Finland $+12^{\circ}$, i sydöstra $+17^{\circ}$. Detta kommer sig däraf att solen i höga norden skiner dygnet om.

Den längsta dagen vid tiden för sommarsolståndet är i södra Finland $18\frac{1}{2}$ timmar, i Torneå 22 timmar och längst i N ungefär 2 månader. Lika länge varar nattens mörker vid vintersolståndet. Lyckligtvis minskas dock vinternattens längd i vårt nordiska land af en långvarig aftonskymning och morgongryning. Därtill kommer just i de nordligaste trakterna, där mörkret varar längst, att månen och stjärnorna lysa med ovanlig glans och praktfulla norrsken flamma på den nattliga himmelen.

Utom af vinterkölden påminnas vi ty värr alltför ofta om vårt kulna klimat af härjande nattfroster om sommaren. Den största skada åstadkomma de i augusti, då grödan håller på att mogna till skörd. Trakter, där kärrmarker finnas, äro mest hemsökta af denna jordbrukarens svåra fiende. Kustnejderna och stränderna vid djupa sjöar äro mest skonade.

Växtvärld.

Växtvärlden är i Finland med dess kalla klimat föga mångfaldig. Af de hundratusental växtarter, som finnas på jorden, förekomma ej mycket öfver tusen i vårt land. Och växtligheten blir allt fattigare, ju mer man kommer mot norden. Längst uppe i norra Lappland äro de afrundade, höga fjällen trädlösa och betäckta med hvitgrå renlaf, de kärraktiga dällderna äro beklädda med videsnår och de bättre markerna i älf- och sjödalarna beväxta med låg björkskog. Litet sydligare blir tallen förhärskande och

skogen högre, men den är gles och marken fortfarande betäckt med renlaf. Från trakterna i N om Enare träsk utbreda sig söderut stora skogar af tall, gran och björk. De betäcka mer än hälften af Finlands yta och utgöra dess förnämsta inkomstkälla. Bäst bibehållna äro skogarna i de nordöstliga och innersta delarna af landet, där ännu milsvida skogsmarker åtskilja de små odlade bygderna. Skogfattigast äro de västliga och sydöstliga trakterna.

Såväl tallen som granen trifvas bäst på krosstensmarker, där tallen intager de högre och torrare ställena, granen de lägre och fuktigare. Dock växer tallen äfven på sandmoar och rullstensåsar, till och med i de nakna bergens skrefvor, blott den har tillräckligt ljus. I barrskogen bildas markens växttäckte vanligen af mossor, blåbärs- och lingonris samt på åsar och moar af ljung. Enen växer allmänt på soliga backar. I norden äro fjällens högre sluttningar täckta med löfskog, de lägre med barrskog. Annars har löfskogen, bestående af björk eller gråal, en stor utbredning på gamla svedjeland. Mindre skogslundar bildas af den vackra klibbalen vid kusterna och stränderna af vattendragen äfvensom af aspen på backslutningar. Men i allmänhet växa löfträden spridda i barrskogarna. Ända bort i de nordligaste trakterna påträffas björken, gråalen, aspen, sälgen, rönnen och hæggen. Klibbalen går till trakterna af Ule träsk och linden till Pielisjärvi. Men endast i södra Finland växa sparsamt lönnen, almen, eken och apeln. Åland, hvars växtvärld är den rikaste, har äfven att uppvisa oxeln, oxelrönnen och den giftiga idegranen. Bland buskväxter kunna nämnas hassel, nypon, hallon, vinbär, brakved m. fl.

Öfverallt i vårt land utbreda sig vid stränderna af sjöar och rinnande vatten, så långt vårflödet når, gräsrika ängsmarker med spridda buskar af vide, björk och al. Där växa, i synnerhet norrut, de ovanligt läckra åkerbären. I de nordliga och mellersta delarna af landet intaga kärr och mossar oöfverskådliga ytvidder. De äro beväxta med låga

busk- och risväxter, gles småskog och framför allt med hvitmossa. På mossarnas tufvor finnas saftiga tranbär och hjortron i riklig mängd. Sydligare äro sumpmarkerna ej så vidsträckta, hvaremot åkrar och odlade ängar allt oftare afbryta skogens enformighet.

De odlade bygderna, särskildt i södra och västra Finland, se nog så stora ut, när man färdas genom dem, men i förhållande till hela landet äro de mycket små. I själfva verket upptaga odlingarna blott $\frac{1}{30}$ af ytan i vårt land.

Djurvärld.

Djurvärlden är äfven jämförelsevis fattig på arter. Dock hysa vårt lands stora skogar flere vilda djur, som hafva betydelse i människans hushållning. Af de större rofdjuren böra främst nämnas björnen, vargen och räfven. Järfven finnes, dock sparsamt, i den nordöstliga och lon i den sydvästliga delen af landet. På Åland äro rofdjuren för det mesta utrotade. De stora rofdjuren äro dels skadliga såsom fiender till husdjuren, dels nyttiga såsom pälsdjur. Ett värdefullt skinn gifva äfven, hermelinen, mården och uttern, men framför allt jagas ekorren och haren. Ett af våra skogars ståtligaste djur, älgen, höll redan på att utdö, men fridlystes och har sedan märkbart förökats i östra Finland. Från Lappland utbreder sig vildrenen ännu något långs östra gränsen, men i det öfriga landet är den utrotad. Vid hafskusterna är sälen ganska talrik. Också förekommer den i Ladoga och Saima.

Af fågelvärlden är det endast en ringa del, som vistas hos oss under den kalla och mörka vintern. Men om sommaren blir det lif i skogarna och på vattnen, när sång- och simfåglarna återvända. Våra största och skadligaste roffåglar äro örnar, hökar och vråkar. Mycket ondt göra äfven de talrika kråkorna och skatorna. Omtyckta såsom matnyttiga villebråd äro däremot bland skogsfåglarna tjädern, orren, järpen och ripan samt bland sjöfåglarna flere slag af änder. Andra vattenfåglar och främst ejdern

värderas högt för dunets skull. Dessutom häcka i höga Norden tranor, gäss och svanar.

Finlands rikedom på vatten gör det äfven tämligen fiskrikt. I hafvet fångas i synnerhet strömming och hvassbuk, i älffarna lax af flere slag och sik samt i sjöarna mujkor. Allmänt förekomma abborre, gös, lake, braxen, gädda, ål m. fl. goda fiskslag. Kräfter finnas ännu ganska rikligt i södra Finlands åar och sjöar.

Inbyggare.

Finlands hela folkmängd utgöres för närvarande af ungefär $2\frac{3}{4}$ millioner människor. Befolkningens flertal består af finnar (suomalaiset) [omkr. 2,300,000]. De tillhöra den finsk-ugriska folkstammen*), som hufvudsakligen är utbredd öfver nordliga Europa och nordvästra Asien. Man kan skilja mellan två hufvudafdelningar i Finland, nämligen Tavaster (hämmäläiset) i SV och karelare (karjalaiset) i NO. Gränsen mellan deras boningsplatser går ungefär längs en linje, dragen från Kvarken till Kymmene älfs östra mynningsarm. Till samma folkstam som finnarne höra äfven lapparne [omkr. 1,000], hvilkas språk, lapskan, liknar finskan.

Vårt lands inbyggare utgöras dessutom af flere andra folk. Talrikast äro svenskarne [350,000], hvilka bebo hela Åland och en del af Egentliga Finlands skärgård samt kusttrakterna i Nyland och södra Österbotten. De tillhöra den germaniska folkstammen och den underafdelning däraf, som kallas skandinaviska folk. Vidare finnas ryssar [7,500] hvilka för det mesta äro handlande i städerna och endast i ringa antal lefva som jordbrukare på Karelska näset. I Viborg och Helsingfors äro några hundra tyskar bosatta och drifva där affärer. Hufvudsakligen i Helsingfors uppehåller sig ett litet antal judar, hvilka syssla med handel

*) Folkstam kallas sammanfattningen af flere folk, som hafva samma härkomst och likartade språk.

och handtverk. På landsbygden, mest i östra Finland, ströfva zigenare (nära 2,000) omkring samt lifnära sig med hästhandel, fiske och tillfällig förtjänst.

Vårt land är mycket glest befolkadt. Om alla Finlands inbyggare fördelades jämt öfver hela landet, skulle endast 7 människor komma på hvarje kvadratkilometer. Allra tätast bebodda äro de af naturen bördiga kustlanden. I sjölandet har södra Tavastland en ganska tät befolkning och därifrån sträcker sig ett tätare befolkadt bälte åt NO öfver Jyväskylä och Kuopio till Idensalmi. Från Kuopiotrakten utgår ett dylikt bälte åt SO öfver Joensuu mot Sordavala. Ytterst glest befolkadt är hela det nordliga högländet.

Finlands folk är kraftfullt och härdadt. Under striden mot en karg natur har det lärt sig att tåla och försaka. Det är ett trofast folk, som alltid hållit lag och rätt i helgd. I äldre tider hafva Finlands söner som tappra krigare kämpat och segrat i blodiga strider; i våra dagar arbeta de med outtröttlig ihärdighet sig fram till högre kunskaper och bildning. I detta vackra arbete för folkets förkofran deltaga också vårt lands kvinnor och det med större kraft och framgång än i de flesta andra land.

Det folk, som allra tidigast behodde vårt land, är lapparne, men de, som först här bröto bygd och uppodlade landet, äro tavasterne, karelarne och svenskarne. De hafva gemensamma de egenskaper, som ofvan nämndes, men de hafva ock flere olikheter i utseende, lynne, seder och språk.

Tavasten är den äkta finnen. Han är axelbred, stadig och har grofva lemmar. Hufvudet och ansiktet äro stora och breda. Näsan är kort och något uppåthöjd, munnen bred. Ögonen äro ljusa gråblå, håret ljust och rakt. — Till sinnet är tavasten tystlåten och allvarsam, långtänkt och envig; trög att begynna, men ihärdig att utföra ett arbete. Han är förnöjsam och tålmodig, ärlig och trofast.

Karelar en är mera smärt och reslig. Hufvudet, ansiktet och munnen äro lagom stora. Näsan är lång och rak, ögonen mörkare gråblå och håret brunt, ofta lockigt. — Till lynnet är karelar en rörig, tillgänglig och pratsam. Han är mera företagsam, men mindre ihärdig och fallen för vällefnad. Med resor och handelsaffärer sysslar han gärna. Glad till sinnes, älskar han sång och dikt. Därför är Karelen den finska folkvisans och Kalevalasångernas hembygd.

Finlands svenskar äro högväxta och smärta. Ansiktet är hos dem mera aflångt och näsan hög. Ögonen äro mörkblå eller bruna,

håret och skägget bruna. Hyn är ljusare än hos finnarne. — Svenskarne äro lifliga, gladlynta och gästvänliga. De äro arbetsamma och sparsamma, hvarför de vanligen nå ett visst välstånd. Därmed följer sinne för prydighet och renlighet. De sjunga gärna sina glada folkvisor.

Lapparne hafva bäst bibehållit det utseende, som är utmärkande för den mongoliska rasen, till hvilken de finsk-ugriska folken höra. De äro kortväxta, hafva bredt, platt ansikte med utstående kindknotor, bred platt näsa, små mörkbruna ögon samt svart stripigt hår. — Till lynnet äro de tröga, tungsinta och trumpna. Dock äro de mot främlingar gästfria, och inom familjen råder det bästa förhållande. Sin kalla fattiga fosterbygd älska de högt. I södra Lappland hafva lapparne allmänt antagit de finska nybyggarnes språk och lefnadssätt.

Religion och bildning.

Den lutherska läran utgör Finlands statskyrka och till den höra de flesta invånare. Endast de i landet bosatta ryssarne och ett litet antal finnar vid ryska gränsen höra till den grekisk-katolska läran.

Läskunnigheten är så allmän bland lutheranerna, att af hundra personer endast en är okunnig i läsning. Bland bevägnarne af den grekisk-katolska läran är nära hälften icke läskunnig. Skrifkonsten är ej så allmänt utbredd, men icke blott skrifkunnighet utan en högre folkbildning i allmänhet stiger med hvarje år, i den mån folkskolorna vinna utbredning i alla delar af landet. På senare tider har man äfven inrättat folkhögskolor, hvilka utgöra en fortsättning af folkskolorna. För utbildande af lärare och lärarinor till folkskolorna finnas sju seminarier.

För den högre undervisningen har staten inrättat många lyceer, elementarskolor och fruntimmersskolor samt ger understöd åt flere privata skolor, bland dem några samskolor. Vi hafva två högskolor: universitetet och polytekniska institutet. Universitetet utbildar präster, lärare, läkare, apotekare, domare och flere slags ämbetsmän. Vid polytekniska institutet åtnjuta de undervisning, hvilka önska blifva ingenjörer, kemister, arkitekter och landtmätare. Dessutom finnas ett högre militärläroverk kadettkåren i Fredrikshamn, ett forstinstitut

för utbildande af forstmästare att vårda sig om skogarna samt ett landtbruksinstitut för utbildande af skickliga jordbrukare.

Ytterligare böra nämnas flere fackskolor, i hvilka meddelas insikter och färdigheter i särskilda yrken. Sådana äro: handtverks- och industriskolor, slöjd- och ritskolor, jordbruks- och mejeriskolor, handelsläroverk och navigationsskolor.

Folkbildningsarbetet främjas af flere föreningar, såsom Folkupplysnings-sällskapet, Svenska folkskolans vänner, Konstflitföreningen. I städerna och flere folkrikare landsbygder hafva folkbibliotek blifvit inrättade och de begagnas flitigt. I förhållande till invånarantalet har Finland ganska många tidningar och tidskrifter. De utkomma i städerna, men hafva ej ringa spridning äfven på landsbygden.

Till den högre bildningen höra ock de sköna konsterna. Finland har frambragt utmärkta skulpturer. Flere af våra målare och bildhuggare hafva vunnit stort anseende äfven i främmande land. Som prof på äldre byggnadskonst hafva vi Åbo, Viborgs och Olofsborgs slott, Åbo domkyrka med dess grafkor och andra gamla kyrkor. Med nyare verk af byggnadskonsten äro flere af våra städer och främst hufvudstaden prydda. Tonkonsten har alltid varit omtyckt i Finland. För dess förkofran finnes musikinstitutet i Helsingfors. Flere af våra sångerskor hafva blifvit ryktbara och våra sångföreningar berömda till och med i utlandet.

Näringar.

Med näring eller näringsfång menas här det arbete, som människorna i ett land göra för att förvärfva sig sitt uppehälle. Större delen eller ungefär $\frac{3}{4}$ af Finlands folk har sitt uppehälle af *jordbruk, boskapsskötsel, skogshandtering och fiske*.

Bland *jordbrukets* alster bör säden nämnas främst.

Hafren odlas mest af alla sädesslag. Nordgränsen för dess allmännare odling går längs en linje, dragen ett stycke N om Uleåborg, Kuopio och Joensuu.

Rågen odlades förut mest. Dess odling är allmänt utbredd öfver landet ända bort till Lapplands sydgräns. Af rågmjöl bakas det mesta brödet hos oss.

Kornet är det äldsta sädesslaget i Finland. Det odlas ända till Enare träsk och betydligt mindre i den södra än i den norra delen af landet, där det utgör den allmänna brödväxten.

Hvetet odlas hufvudsakligen blott i sydvästra Finland.

Bohvetet odlas endast i den sydöstra delen af landet, där ännu svedjebruk bedrifves, ty bohvetet utsås nästan alltid på svedjeland.

Näst sädesslagen äro rotfrukterna våra viktigaste födoämnen. Potäter odlas till och med mer än något sädeslag. Deras odling är utbredd öfver hela landet, ehuru den började för knappt mer än hundra år sedan. Före potäterna åto människorna rofvor, men nu odlas de hufvudsakligen till föda åt boskapen. Ganska allmänt odlade i södra Finland äro kålrötter, pepparrot och rödlök, men andra rotfrukter förekomma blott på herrgårdarna och invid städerna. Nyligen har odlingen af hvitbetor för sockerberedning blifvit införd.

En mycket närande åkerväxt äro ärtorna, hvilka nu odlas blott i sydligare landsdelar, men tyckas utbreda sig åt N. Däremot förekomma bönor och grönsaker nästan endast i trädgårdar med undantag af kål, som från Ryssland synes hafva utbredt sig bland allmogen i sydöstra Finland.

Fruktodlingen är hos oss obetydlig. Blott längst i SV ser man äppelträd och krusbärsbuskar vid böndernas stugor. I samma trakter odlas med framgång på herrgårdarna dessutom päron-, plummon-, krikon och körsbärsträd.

Af spånadsväxter odlas lin och hampa. Linodlingen är mest betydande i södra Tavastland, hampodlingen i Savolaks och Karelen.

Skogshandlingen gifver i vårt skogrika land en god inkomst så väl åt jordegarna och arbetarbefolkningen som åt industriidkare och skeppsredare. Under vintrarna nedhuggas millioner präktiga furor och granar. Stockarna

forslas till vattendragen och flötas under vårflödet ned till sågverken, hvilka mest ligga vid kusterna, eller vid de större sjöarna och älvarna. Där försågas de till bräder, plankor och battens för att utföras till främmande land.

Genom en oförnuftig skogsafverkning, genom tjärbränning, svedjande och skogseldar hafva våra skogar mycket sköflats. Dock finnes nästan öfverallt skog till husbehof, men stora timmerskogar träffas hufvudsakligen i Uleåborgs och Kuopio län. De tillhöra för det mesta staten och dessa kronoskogar vårdas af forstmästare.

På samma gång, som jordbruket under senare tider förbättrats, har *boskapsskötseln* vunnit förkofran. Sedan man börjat odla mera hafre och foderväxter, såsom timotej, klöfver, turnips m. m., kan man hålla större ladugårdar och sälja mjölk till mejerierna. Där beredas smör och ost, som säljas till utlandet. Mest hållas nötboskap (omkr. 1 $\frac{1}{2}$ mill.), får (öfver 1 mill.), hästar ($\frac{1}{3}$ mill.) och svin ($\frac{1}{4}$ mill.). Getter förekomma något i Satakunta. Renen är ett outhälsamt husdjur i Lappland. Människans trogna följeslagare hunden och katten finnas i de flesta hem. Också ser man i nästan hvarje gård höns, på herrgårdar äfven ankor och gäss, mera sällan kal-koner.

Våra kor och hästar äro väl små, men ganska goda. Sämre äro de inhemska får- och svinraserna.

Fisken är en viktig näring så väl vid hafskusterna som i sjöarna och älvarna. Många tusen familjer hafva däraf sitt uppehälle. Strömming fångas vid alla kuster och mer än andra fisksorter tillsammans. Hvasbuk fås mest i Ekenäs skärgård. I hafvet erhålles mycket lax, sik, braxen, nors och andra goda fisksorter. Den mesta laxen och siken fångas dock medels pator i de större älvarna. Uti insjöarna är fångsten af mujkor och gös mest betydande. Kräfter upptagas i millioner och föras till utlandet.

Jakt och *djurfångst* idkas hufvudsakligen af backstuguhjon under hösten och vintern. En mängd skogsfågel dödas då och förtäres i hemlandet eller föres utrikes. För skinnets skull jagas ekorrar och harar om vintern. På vårsidan bedrifves den besvärliga och farliga säljakten af skärgårdsbefolkningen i synnerhet i Vasa och Viborgs län.

Bergsbruket har ringa betydelse i vårt land, ehuru det är så rikt på berg. Numera finnes endast en järngrufva. Däremot vinnes ur sjöarna i Karelen och Savolaks ganska mycket sjömalin, som i bruken bearbetas till järn. Koppar, tenn och silfver fås i Pitkäranta grufvor nära Ladoga. Guld vaskas ur gruset vid Ivalo och dess biälvar.

Vår allmännaste bergart, granit, användes vid byggnadsarbeten och gatläggning. Af fint slipad och polerad granit förfärdigas pelare och gravvårdar. De största granitbrotten finnas vid Hangö, Helsingfors, Pyterlaks och Sordavala. I Ladogatrakten brytas äfven fältspat och kvarts, hvilka utgöra hufvudbeståndsdelarna i graniten. De föras till porslins- och fajansfabrikerna i St Petersburg. Kalksten upptages och brännes på många ställen och mest i Åbo skärgård. Marmorbrott finnas S om Kuopio och i Ruskeala N om Ladoga, men marmor nyttjas hufvudsakligen till kalkbränning. Täljsten från Vuokatti har man börjat använda vid dekorering af byggnader. Af flera slår man tegel i de talrika tegelbruken.

Medan jordbruket, boskapsskötseln och bergsbruket frambringa råvaror, sörjer *industrin* för att råämnena förädlas och bearbetas till allehanda för människorna nyttiga och nöjsamma varor. Man talar om den lilla industrin eller hemslöjden och handtverken samt den stora industrin eller fabriksverksamheten.

Hemslöjden inbesparar för landtbefolkningen många utgifter. I hemmen förfärdigas för det mesta ännu husgeråd, redskap och hvardagskläder. I några trakter, främst Satakunta och södra Österbotten, tillverkar allmogen hemslöjdsartiklar till och med till salu. Däremot förekommer nästan ingen hemslöjd i de östligaste gränstrakterna.

Handtverk af flere slag hafva sedan äldre tider funnits, och än i dag drifvas många slag af industri hos oss handtverksmässigt.

Fabriksverksamheten gynnas af de många starka forsarna, hvilka lämna en billig drifkraft, men motverkas af bristen på folk och penningar.

Den rikligaste råvaran få vi från skogarna; därför hafva sågverken de flesta arbetare och det största tillverkningsvärdet. Sågverken äro flere hundra och spridda i alla landsdelar. Vid forsar äro anlagda stora träsliperier, där trä slipas till trämassa, och cellulosa fabriker för tillverkning af cellulosa. Af trämassa och cellulosa förfärdigas i pappersbruken papper och papp; det bästa pappret göres dock fortfarande af lump. Vidare finnas trådrullefabriker, snickerier, tunnbanderier, träullfabriker m. m.

Textilindustri benämnes tillverkningen af spånader och väfnader af lin, hampa och ull. Af dessa råvaror lämnar det inhemska jordbruket och boskapsskötseln ej tillräckligt, utan mycket måste hämtas från utlandet. I Finland finnes blott ett linnespinneri och -väfveri, det i Tammerfors, men fem bomullsspinnerier och -väfverier, alla stora. Ullspinnerier, ylleväfverier, klädes- och trikotfabriker äro flere, bland dem några nyanlagda.

Närings- och njutningsmedel beredas äfven af jordbruksprodukter i sådana inrättningar som kvarnar, bagerier, sockerbruk, ölbryggerier, brännvinsbrännerier, tobaksfabriker, m. fl. I mejerier, garfverier och läderfabriker förarbetas åter alster af boskapsskötseln.

Metall- och stenindustrierna äro icke obetydliga. Det finnes stora järnbruk, mekaniska verkstäder och gjuterier. Bruken i Nyland och Egentliga Finland hämta järnmalm eller ock tackjärn från Sverige, men de östliga bruken bearbeta sjömalm från egna sjöar.

I de mekaniska verkstäderna förfärdigas ångbåtar, maskiner, jordbruksredskap, verktyg o. dyl. Till stenindustrin höra glasbruk, fajansfabriker, tegelbruk och stenhuggerier.

Vårt lands industri är ännu ringa i bredd med andra länders; dock hafva omkring 70,000 arbetare med deras familjer däraf sitt dagliga bröd.

Handeln är dels utrikes, dels inrikes handel. Utrikes handeln sysselsätter sig med att införa sådana varor, som landet lider brist på, och att utföra sådana, som finnas i öfverflöd. Man talar därför om införsel eller import och utförsel eller export. Mest af allt införs råg och hvete. Af kolonialvaror hämtas för de största summor kaffe, socker och salt jämte tobak. Våra fabriker intaga massor af bomull och lin samt något ull. Emellertid införs årligen många slag af fabriksvaror, i synnerhet väfnader och garn samt maskiner och andra metallarbeten.

Bland de få varor, som Finland har att utföra, står trävirket främst; därefter trämassa, papp och papper, äfven de beredda af trä. Vidare säljes till utlandet något smör och hafre, men endast obetydligt af andra varor.

De flesta varor köpa vi från Ryssland, Tyskland och England, därefter från Sverige och Danmark. Så väl våra trävaror som det mesta smöret och hafren sälja vi till England och Danmark. Mycket virke går äfven till Frankrike, Tyskland och Nederländerna. Till Ryssland köpas allehanda varor från vårt land.

Inrikes handeln bedrifves icke blott af köpmännen i städerna, utan ock af talrika landthandlande. Denna handel blir lifligare och mera utbredd i samma mån, som samfärdsmedlen förbättras.

Samfärdseln.

Finlands läge vid hafvet gör, att dess varubyte med andra länder till största delen sker sjöledes. Därför är vår

handelsflotta ganska stor och utgöres af mer än 2,000 fartyg, däraf omkring 300 ångfartyg. Den mest betydande handelsflottan har Helsingfors, därnäst Raumo. Våra fartyg ombesörja större delen af landets införsel och utförsel. Särskildt viktig är den regelbundna ångbåtsförbindelsen mellan Finlands många kuststäder inbördes samt mellan dem och flere utländska hamnar. Lifligast är Finlands sjöfart på Ryssland, därnäst på Sverige, Tyskland, Danmark och England.

Också på insjöarna bedrifves ej obetydlig sjöfart, i synnerhet på Saimavattnen och Ladoga, hvilka stå i direkt förbindelse med hafvet. Den förnämsta af Finlands kanaler är *Saima kanal*, som förenar Saima med Viborgska viken. Den är nära 60 km lång och har 28 slussar. Därnäst i betydelse stå *Pielis älfs kanaler*, 8 till antalet med 11 slussar. Genom dessa och några mindre kanaler har man åstadkommit sammanhängande vattenvägar från Viborg till Idensalmi och Nurmes, d. v. s. en sträcka af ungefär 400 km. De andra insjösystemen äro ännu icke förbundna med hafvet, och där finnas få kanaler, så att ångbåtar gå endast kortare sträckor.

I älflarna hindra de talrika forsarna ångbåtsfart, men i de vägfattiga nordliga trakterna färdas man i långa smala båtar med svindlande fart utför forsarna eller stakar sig mödosamt uppför dem. På några ställen har man genom forsrensningar sökt förbättra dessa vattenvägar.

Landsvägar hafva i århundraden funnits i vårt land. De förekomma ganska tätt i södra Finland, men allt gle sare längre åt N och Ö. Till nordliga Österbotten och Lappland leda blott få vägar.

De nyaste och tillika snabbaste och bekvämaste af alla samfärdsmedel äro järnvägar na.

Största trafik har den hufvudlinje, som går från *Helsingfors* till *S:t Petersburg*, därifrån man genom Rysslands järnvägar kan nå det täta järnvägsnätet i det öfriga Europa. En annan hufvudlinje utgår från förgreningsstationen *Riihi-*

mäki norrut genom *Tavastehus* och *Tammerfors* till *Uleåborg*, därifrån banan till *Kemi* och *Torneå* är under byggnad.

Längre sidobanor från den åt N gående hufvudlinjen äro: *Hyvinge—Ekenäs—Hangö*, *Toijala—Åbo*, *Tammerfors—Björneborg* med förgrening till *Raumo*, *Haapamäki—Jyväskylä* och *Seinäjäki (Östermyra)—Vasa*.

Från korsningsstationen *Kouvola* på den östra hufvudlinjen utgår åt N den långa *Savolaksbanan* genom *S:t Michel* till *Kuopio*, därifrån den fortsättes till *Idensalmi*. Från *Viborg* sträcker sig *Karelska banan* åt NO till *Sordavala* och *Joensuu*.

Nyligen fullbordades linjen *Åbo—Karis* och dess fortsättning till *Helsingfors* är under arbete.

Den sammanlagda längden af Finlands alla järnvägar utgör omkring 3000 km.

Mindre sidolinjer äro i södra Finland: *Kervo—Borgå*, *Lahtis—Lovisa*, *Kouvola—Kotka* med förgrening till *Fredrikshamn*, *Antrea—Imatra*, samt västerut *Hummipila—Forssa*.

I Österbotten finnas de korta sidobanorna: *Kovjoki—Nykarleby*, *Bennäs—Jakobstad*, *Gamlakarleby—Yxpila*, *Lappi—Brahestad*, hvarjämte under byggnad är linjen *Uleåborg—Vaala* vid Ule träsk.

I det inre landet förbindas *Viitasaari* strätens vatten med järnvägen genom banan *Jyväskylä—Suolahti* och *Rautalampi* strätens sjöar genom linjen *Suonnejoki—Iisvesi*. [Se efter järnvägarna på kartan!]

Bland kommunikationsmedel böra slutligen nämnas posten, telegrafan och telefonen. Genom dem kunna människorna snabbt och säkert meddela sig med hvarandra på långa afstånd.

Statsskick och försvar.

Storfurstendömet Finland är en stat med inre själfstyrelse. Finland är förenadt med kejsardömet Ryssland. Kejsaren i Ryssland är tillika Finlands storfurste.

Storfursten styr landet efter dess egna lagar och genom infödde män. Den högsta förvaltningen ombesörjes i regentens namn af kejsarligen senaten för Finland. Senaten består af två departement: justitiedepartementet,

som är landets högsta domstol, och ekonomiedepartementet, som bildar den inhemska styrelsen.

Generalguvernören är senatens ordförande och öfverbefälhafvare för militären. Inför regenten i S:t Petersburg föredragas Finlands angelägenheter af en ministerstatssekreterare.

Särskilda grenar af förvaltningen skötas af flere öfverstyrelser i hufvudstaden. De olika landsdelarnas förvaltning handhafves af guvernörerna i länen. Landet är deladt i åtta län: *Nylands län*, *Åbo och Björneborgs län*, *Tavastehus län*, *S:t Michels län*, *Viborgs län*, *Kuopio län*, *Vasa län* och *Uleåborgs län*. [Se efter länen's gränser på kartan!] Hvarje län är indeladt i härad och omfattar talrika kommuner, hvilka själfva sköta sina inre angelägenheter.

För den kyrkliga förvaltningen är landet indeladt i fyra stift. De äro: *Åbo ärkestift*, *Borgå stift*, *Nyslotts stift* och *Uleåborgs stift*. Hvarje stift styres af en biskop och ett domkapitel. Biskopen i Åbo ärkestift kallas ärkebiskop. Stiftet äro delade i prostier och dessa i socknar.

Rättskipningen i särskilda landsdelar utöfvas af tre hofrätter, nämligen *Åbo hofrätt*, *Vasa hofrätt* och *Viborgs hofrätt*. I dem kan sökas ändring i de domar, som fällas af häradsrätterna på landet eller rådhusrätterna i städerna.

Lagarna stiftas och skatterna påläggas i Finland icke af regenten ensam, utan af honom i samråd med folket; detta utöfvar sin makt genom sina ombud vid landtdagen. Då makten sålunda är delad mellan regenten och folket, säges statsskicket vara inskränkt monarkist. Landtdagen sammanträder hvar femte år, för närvarande hvar fjärde. Den är sammansatt af fyra stånd: ridderskapet och adeln, prästeståndet, borgareståndet och bondeståndet.

De lagar, som angifva sättet för ett lands styrelse, kallas *grundlagar*. Finlands grundlagar äro: Regeringsformen af 1772, Förenings-

och säkerhetsakten af 1789 och Landtdagsordningen af 1869, äfvensom delar af Värnepliktslagen och Reglementet för senaten.

Finlands inhemska militär utgöres af gardesskarp-skyttebataljonen i Helsingfors, 8 skarpskyttebataljoner, en i hvarit län, samt ett dragonregemente i Villmanstrand. Vår krigsmakt grundar sig på allmän värneplikt, d. v. s. att hvarje man i vårt land är pliktig att värna landet mot fiender. De värnepliktige äro skyldiga att från 21 års ålder, tills de fyllt 40 år, på kallelse träda i krigstjänst.

Utom de inhemska trupperna finnes äfven rysk militär i landet. Finlands enda fästning är *Sveaborg*; dock är äfven *Viborg* en befäst stad.

Finlands län.

1. Nylands län.

Länet består af västra och största delen af landskapet *Nyland* samt en liten del af södra *Tavastland*. Det omfattar kustlandet vid Finska viken till Kymmene älf i Ö. — Skärgården är vidsträckt och naturskön. I det inre ser man i beständig omväxling skogiga backar och fruktbara slätter med vackra herrgårdar och välmående byar, omgifna af bördiga åkerfält. Befolkningen är tätare än i något annat län.

Bland gamla berömda herresäten må nämnas: *Rilaks* i Bromarf, *Fagervik* i Ingå, *Gerknäs* i Lojo, *Svedja* och *Sjundby* i Sjundeå, *Frugård* i Mäntsälä, *Sarflaks* i Pernå och *Anjala* vid Kymmene älf.

Skärgården och södra delen af fastlandet bebos af svenskar, den norra af tavaster. Utom fiske och sälsskytte idkas i skärgården liflig kustfart. Jordbruk och boskapskötsel äro hufvudnäringar och bedrifvas med omsorg. Ångsodling och mejerihandtering äro ganska allmänt införda.

Industrin är betydlig. Utom städernas många fabriker kunna nämnas i västra Nyland flere stora järnbruk och verkstäder, bland dem *Fiskars*, *Billnäs* och *Högfors*, samt

längst i Ö vid Kymmene älfs forsar träsliperier och pappersbruk, af hvilka *Kuusankoski* är störst. Därtill komma flere ångsågar och talrika tegelbruk.

Hemslöjd idkas på några ställen till försäljning. I Borgåtrakten förfärdigas bomullsväfnader, halmarbeten och båtar, i Orimattila knypplaspetsar.

I Nylands län finnas fem städer, alla vid kusten i landskapet Nyland.

Helsingfors (Helsinki) ligger på en landtunga vid Finska viken och har ett vackert läge. Det är Finlands hufvudstad, säte för generalguvernören och kejserliga senaten samt andra styrelse- och ämbetsverk. Där sammanträder landtdagen. I Helsingfors finnas universitetet, polytekniska institutet och en mängd skolor. Det är ock hufvudorten för många föreningar, stiftade att främja konster, vetenskaper och folkupplysning.

Helsingfors är numera den förnämsta industristaden i vårt land. Där finnas stora mekaniska verkstäder, ångsnickerier, ölbryggerier, tobaksfabriker, asfalt- och kakelfabriker m. m. I de många boktryckerierna tryckes nästan hälften af böcker och tidningar i vårt land.

Invid staden ligga Tölö sockerbruk, Arabia porslinsfabrik samt ångsågar.

Helsingfors är Finlands mest betydande handelsstad. Det har den största införsel af varor från utlandet. I Helsingfors hafva Finlands bank och flere andra banker sina hufvudkontor. Staden har tre goda hamnar och den största ångbåtsflotta i vårt land.

Genom *Sörnäs* lastageplats utföras trävaror.

Helsingfors är landets vackraste stad. Flere prydliga kyrkor höja sina torn högt öfver staden. Ståtliga palatslika hus resa sig vid gatorna och torgen.

Präktigast är *Senatstorget*, omgifvet af Nikolaikyrkan, senatshuset och universitetet, samt i midten prydt med Alexander II:s staty. Vacker är också den öppna platsen mellan Ständerhuset, Statsarkivet och Finlands bank. Bland gatorna stå främst Esplanadgatorna på ömse si-

dor om de vackert planterade Esplanaderna med Runebergs staty i midten. Så väl de som Alexandersgatan prydas af stora och ståtliga hus.

Helsingfors är Finlands största stad och har 90,000 invånare.

På holmar vid inloppet till Helsingfors ligger fästningen *Sveaborg*.

Borgå (Porvoo), vid Borgå å, är biskopssäte. Staden har god handel; utför trävaror och hafre. Vår skaldekung Johan Ludvig Runeberg bodde i Borgå. Hans af staden vårdade graf och hem och hans staty bevara hans minne. Flere skolor, bland dem en folkhögskola. (4,600 inv.)

Lovisa, vid Lovisa viken, är en badort. Stadens handel blir sannolikt lifligare, sedan den fått järnväg till Lahtis.

Ekenäs (Tammisaari), vid Pojo viken, är hamnplats för järnbruken i västra Nyland. Där finnes ett svenskt folkskollärarynnesseminarium.

Hangö ligger på Hangöudd och är vårt lands vinterhamn, som hålles öppen af isbrytare. Sjöfarten är liflig; stor utförsel af smör, strömming, fågel och pappersmassa. Äfven införseln är under vintern betydlig. I staden finnes ett berömdt stenhuggeri. Hangö badanstalt är mycket besökt. (5,000 inv.).

I Nyland finnas många minnesmärken från äldre tider. Bland gamla gråstenskyrkor kunna nämnas *Borgå domkyrka* och *Lojo kyrka*. Märkliga äro ock ruinerna af *Raseborgs slott* nära Ekenäs.

2. Åbo och Björneborgs län.

Länet är bildadt af *Egentliga Finland*, västra *Satakunta* och *Åland*. Det omfattar Östersjökusten med dess ofantliga, vackra skärgård samt kustlandet vid södra delen af Bottniska viken.

Egentliga Finland är vårt lands tidigast och mest odlade bygd. Där finnas många och gamla herrgårdar. Landskapet är mycket tätt befolkadt. I det milda klimatet bedrifves hvete- och fruktodling mer än annanstädes.

Satakuntadelen upptages i N af kärrmarker och sandmoar (Tavastmon) med mager jordmån och gles befolkning. I S äro däremot de vida dalarna kring Loimijoki och Kumo älf väl odlade och tätt befolkade.

Berömda herresäten äro: *Åminne* vid Salo viken, *Qvidja* i Pargas, *Kankas* i Masku och *Kumo gård* vid Kumo älf.

Fasta Åland är ett backigt land med små bördiga åkerfält och saftigt grönskande ängar. Sådana äro ock de närmare större öarna, men längre bort blifva de klippiga holmarna allt kalare och ödsligare.

Skärgårdsbefolkningen är sydligare svensk, nordligare finsk. Den idkar fiske, jakt, boskapsskötsel och en betydlig fraktfart. I synnerhet äro åländingarna kända som företagsamma skeppsredare och duktiga sjömän. De ega icke endast mindre kustfartyg, utan äfven stora skepp, som segla utrikes. *Lemland* i Ålands skärgård har bland alla landskommuner den största handelsflotta.

Fastlandsinvånarne äro tavaster. Jordbruket och boskapsskötseln bedrifvas framför allt på de talrika herrgårdarna skickligt och med moderna åkerbruksredskap. Boskapsraserna äro förbättrade och mejerirörelsen betydlig. Oxar användas allmänt som dragare.

Bergsbruk och industri idkas mycket i länet. Kalk brännes på flere ställen i Åbo skärgård, främst i Pargas. Vid Salo viken ligga de stora järnbruken *Matildedal* och *Tykö* och på Kimito ö *Dalsbruk*. Ett stycke från Åbo finnes *Littois* stora klädesfabrik. En storartad sågörelse bedrifves i länet.

Hemslöjden är betydande i detta län. I trakten af Åbo och Nådendal tillverkas till afsalu stickade varor, i synnerhet ullstrumpor. Nystadstrakten är känd för sina bomullsväfnader, träkärll och möbler, Raumo för sina knypplade spetsar. I många socknar i Satakunta har allmogen uppnått en stor skicklighet i slöjd och alstren däraf säljas i landet.

I Åbo och Björneborgs län finnas sex städer, belägna vid hafvet eller i nära förbindelse därmed.

Åbo (Turku), vid *Aura å*, är landets äldsta stad och var förut hufvudstad. Det är säte för länets guvernör, Finlands ärkebiskop och *Åbo hofrätt*. I *Åbo* har Finska hushållningssällskapet sin bestyrrelse och där finnas många stora läroverk.

Åbo är en viktig fabriksstad med betydande mekaniska verkstäder och skeppsvarf, ett bomullsspinneri, sockerbruk m. fl. Det är näst Helsingfors landets förnämsta handelsstad med stor utförsel af trävaror och hafre. Äfven sjöfarten är betydlig.

Stadens märkligaste byggnad är den gamla domkyrkan med grafkor och vackra glasmålningar. På torget invid domkyrkan stå *Per Brahes* och *Porthans* statyer. *Åbo* är i storlek Finlands andra stad med 38,000 invånare.

Vid åns mynning ligger det minnesrika, mer än 700 år gamla *Åbo slott*. Nära därintill synes den vackra ön *Runsala* med villor, trädgårdar och eklundar.

Nådendal ligger vid *Östersjön* och är en besökt badort. (800 inv.).

Nystad, vid *Bottniska viken*, har en ganska stor handelsflotta. Underhafstelegraf till Sverige. (4,000 inv.).

Raumo ligger vid *Bottniska viken*. Det är en gammal stad med den näst största handelsflottan i vårt land. Staden drifver rätt betydlig fraktfart och importhandel. Finskt folkskolelärareseminarium. (4,800 inv.).

Björneborg (*Pori*), vid *Kumo älf*, har betydande handel och skeppsfart. Utförseln af trävaror är ansenlig, ty i stadens närhet finnas talrika och stora ångsågar. 15,000 inv. — Stadens yttre hamn, *Räfsö*, ligger utanför älfmynningen 32 km från staden, och dit leder en hamnbana.

Mariehamn ligger vid *Östersjön* på sydsidan af fasta *Åland*. Sjöfarten på Sverige är betydlig. Mariehamns badanstalt är mycket besökt äfven af utlänningar.

I *Åbo* och *Björneborgs län* finnas två köpingar: *Salo* vid innersta delen af *Salo viken* och *Ikalis* vid *Kyrösjärvi*.

I Egentliga Finland infördes allra först kristendom och odling, svensk lag och rätt i vårt land; därför är denna landsdel mycket rik på historiska minnen. Vid *Kuppis källa* i Åbo sägas de första finnar hafva blifvit döpta. *Nousis kyrka* är den äldsta och *Nådendals klosterkyrka* en af de äldsta och ståtligaste gråstenskyrkor. Nära Åbo finnas ruinerna af *Kustö slott*, som tillhört Finlands katolska biskopar, och på Åland ruinerna af *Kastelholms slott*.

3. Tavastehus län.

Länet består af sydvästra *Tavastland* och östra *Satakunta*. Det är ett inlandslän mellan Päijänne i Ö och Pyhäjärvi i V. — *Tavastländska* andelen är i N uppfylld af branta berg och stora barrskogar. I S finnas fruktbara slättbygder, där säd och mycket lin odlas samt många stora fabriker blifvit anlagda. — *Satakuntadelen* är med sina skogbeklädda höjder och blå sjöar en af de vackraste trakter i Finland.

Inbyggarna äro tavaster och idka företrädesvis jordbruk och boskapsskötsel. Dessa näringar hafva väl förkofrats, men drifvas ej med tillräcklig skicklighet. Och dock ligger *Mustiala* landtbruksinstitut i länet.

Bland märkliga herrgårdar äro: *Hatanpää* vid Pyhäjärvi, *Linkiala* kungsgård i Kangasala, *Laukko* gård i Vesilaks och *Haga* i Janakkala. Många herrgårdar egas nu af bönder.

I Tavastland bor folket i stora byar. Slöjdkunnigheten är föga utvecklad.

Vårt lands största fabriksanläggningar finnas i länet, där äfven betydande sågrörelse och skogshandtering drifvas.

Bland de många på landsbygden anlagda fabrikerna böra nämnas *Forssa* bomullsspinneri och *Jockis* järnverk vid Loimijoki, *Tervakoski* pappersbruk och *Notsjö* glasbruk S och V om Tavastehus. Vid liknämnda forsar i vattendragen kring Pyhäjärvi ligga *Valkiakoski* och *Nokia* pappersbruk, cellulosafabriker och träsliperier. Invid Lahtis finnes trårullefabriken *Tornator*.

Ehuru Tavastland på intet ställe når hafvet, saknas icke ångbåtsfart, ty sjöarna bilda goda vattenvägar, hvilka blifvit förlängda genom kanalbyggnader. *Vesijärvi* och *Kalkis* kanaler förbinda Päijänne med

Vesijärvi och sjöar i Kymmene älfs öfre lopp. Från Rautunselkä öppnas vägar till Längelmäki stråten genom *Valkiakoski* kanal och till Pyhäjärvi genom *Lembois* kanal. Mellan Näsijärvi och Ruovesi märkes *Murole* kanal.

I Tavastehus län finnas två städer och en köping.

Tavastehus (Hämeenlinna), vid Vånå stråten är länets hufvudstad. (5,700 inv.).

Invid staden ligger det mer än 600 år gamla slottet *Tavastehus* eller *Kronoborg*.

Tammerfors är vackert beläget vid Tammerfors mellan Pyhäjärvi och Näsijärvi sjöar. Där finnas Finlands största fabriker, det kolossala bomullsspinneriet och väfveriet samt linnespinneriet och väfveriet jämte mekanisk verkstad och lokomotivfabrik. Dessutom förekomma där stora klädes- och trikotfabriker, pappersbruk, takfiltfabriker och alla möjliga andra. Dessa fabriker drifvas till en stor del af den starka forsen. Af inlandsstäder har Tammerfors den största handel. Staden är i storlek den tredje i ordningen i vårt land och har 35,000 invånare.

Lahlis köping ligger vid södra stranden af Vesijärvi.

I länet ligger *Evois* forstinstitut vid en sjö, som hör till Hauho stråten.

Utom slottet *Tavastehus* kan den gamla *Hattula kyrka* nämnas med dess tak- och väggmålningar från den katolska tiden.

4. S:t Michels län.

Länet utgöres af mellersta *Savolaks* och östra *Tavastland* samt sträcker sig från Päijänne i V till Orivesi i Ö. Sydgränsen går midt öfver Saima. — Härliga sjöar med klart, blått vatten och lummiga holmar, bergshöjder, grusåsar och dalar omväxla öfverallt. Denna landsdel är synnerligen rik på naturskönhet.

Invånarne äro för det mesta *savolaksare*, hvilka utgöra en blandning af *karelare* och *tavaster*. De lefva hufvudsakligen af jordbruk, boskapsskötsel och fiske. Gårdarna äro byggda vid sjöstränderna och uppe på åsarna, där äfven åkerfälten ligga för att ej skadas af frosten. Den sten-

bundna jorden är svår att bearbeta, hvarför åkerbruket är litet lönande. I länet odlas ganska allmänt bohvete och hampa.

Industrin är obetydlig. Endast några sågverk och två järnbruk, *Oravi* och *Haapakoski*, förtjäna omtalas. Järnbruken bearbeta sjömalin från de kringliggande sjöarna.

Något bättre förhåller det sig med hemslöjd och handverk. I mel-lersta Savolaks förfärdigas till försäljning möbler, korgarbeten och läder-arbeten.

Ångbåtsfarten på Saimavattnen och Päijänne är mycket liflig. Äf-ven på Puulavesi förekommer ångbåtstrafik.

I länet finnas tre små städer.

S:t Michel, vid en vik af Saima, är länets hufvudstad. (3,000 inv.).

Nyslott (Savonlinna) har ett vackert läge på en holme i Kyrössalmi sund. Det är en ganska mycket besökt badort. (2,000 inv.).

På en klippa i sundet ligger det gamla fästet *Olofsborg*.

Heinola ligger vackert vid Jyränkö ström i Kymmene älf. Där finnes en badinrättning och ett finskt folkskole-lärarynnesseminarium. (1,600 inv.).

5. Viborgs län.

Länet består af södra *Karelen*, sydligaste *Savolaks* samt mindre delar af *Nyland* och *Tavastland*. Det utgör sydöstra hörnet af landet, kalladt *Gamla Finland*.

Längst i NO är landet högländt och skogrikt. Lado-gas och Vuoksens stränder äro bergiga och hafva frukt-bara dalar. Men för öfrigt är länet skogfattigt och jordmå-nen stenbunden och mager.

Inbyggarna äro till största delen karelare. Längst i V bo svenskar och i S ryssar i litet antal. Stadsbefolkningen utgöres af en brokig blandning af dessa tre folk, hvartill kommer ett stort antal tyskar i Viborg.

Jordbruket hindras af den karga jordmånen, så att skörden är otillräcklig. Svedjebruket är ännu ganska all-

mänt och bohvete odlas mer än i något annat län. Boskapsskötseln är försummad; dock finnas goda hästar.

Gamla Finland har tidtals hört till Sverige, tidtals till Ryssland. Innan det i början af vårt århundrade återförenades med Finland hade det varit under Ryssland nära hundra år. Då gåfvos stora s. k. donationsgods åt ryska herrar. Godsens bönder måste till dem erlægga så dryga skatter, att de med möda kunde försörja sig själfva, men deingo ej flytta bort. Därför blefvo de håglösa och skötte illa om jorden. Nu hafva donationsgodsen inköpts af finska staten och för billigt pris fördelats bland bönderna.

Bergsbruket är i Viborgs län icke obetydligt. I trakterna omkring Sordavala och Viborg förekomma flere granitbrott och kalkbrännerier. Vid Ladogas norra strand ligger Finlands enda järngrufva, *Välimäki*, äfvensom *Pitkäranta* koppar- och tenngrufvor med därtill hörande fabriker. Bland industriella inrättningar kunna nämnas sex glasbruk, många ångsågar och träsliperier. Af de talrika fabrikerna vid Kymmene älf äro de förnämsta *Kymmene* pappersbruk, träsliperi och cellulosafabrik, *Ingeröis* träsliperi och *Karhula* glasbruk, gjuteri, träsliperi m. m. Vid Vuoksen ligger *Enso* träsliperi.

Slöjdskunnigheten är obetydlig. Till försäljning förfärdigas knappt annat än åkdon och körredskap. Detta står tillsammans med karelarnes stora lust för resor och handelsspekulationer. Om vintern färdas de omkring och köpa upp af bönderna allehanda varor, hvilka de försälja i S:t Petersburg. Sådana varor äro smör, fisk, videbark till garfverierna och lump till pappersbruken. Kustboarna fara med sina skutor till S:t Petersburg och sälja där fisk, ved, gatsten m. m. Denna sjöfart är så liflig, att hamnen *Björkö sund* anlöpes af det största antal fartyg i vårt land, men de äro ej stora. De flesta af dessa skutor tillhöra *Björkö* kommun.

Utom *Saima kanal* finnes *Paakkola kanal*, hvarigenom ångbåtsfart på nedre Vuoksen möjliggjorts.

I Viborgs län finnas sex städer, däraf tre vid hafvet, en vid *Saima* och två vid *Ladoga*.

Viborg, vid Viborgska viken och *Saima* kanals mynning, är säte för länestyrelsen och Viborgs hofrätt. Staden drifver en mycket stor handel, ty genom den gå alla de varor, som utmed *Saima kanal* komma från *Savolaks* och *Karelen* eller genom kanalen föras dit upp. Exporten af

trävaror och videbark är den största i landet; äfven utföres mycket smör och fisk. Den yttre hamnen, *Trångsund*, är befäst och starkt besökt af så väl inhemska som utländska fartyg. Handelsflottan har ett större antal farkoster än i någon annan stad, men dess dräktighet är mindre än i Helsingfors och Raumo. Viborg har 26,000 invånare.

Viborg är en gammal stad med kyrkor från den katolska tiden. Öfver staden höjer sig det åldriga *Viborgs slott*. Nära staden ligger egendomen *Monrepos* [mongrepå] med en utomordentligt vacker park.

Fredrikshamn (Hamina), vid Finska viken, har någorlunda god handel. Finska kadettkåren finnes där. (3,200 inv.).

Kotka, på en ö vid Kymmene älfs östra mynningsarm, har stora sågverk samt betydlig utförsel af plankor och bräder. Hamnen är alltså besökt af stora utländska fartyg. Staden är nyligen anlagd, men har på grund af sitt fördelaktiga läge rasht tillvuxit. (6,000 inv.).

Villmanstrand (Lappeenranta) har ett vackert läge vid Saima. Ångbåtsfarten på sjön är ganska liflig. (2,400 inv.).

Kexholm (Käkisalmi), på en holme i Vuoksens norra mynning, drifver handel på S:t Petersburg. (1,400 inv.).

Sordavala har ett godt läge vid en nordlig vik af Ladoga. Staden idkar liflig handel och sjöfart på S:t Petersburg. Nära intill ligger Kymölä seminarium för folkskollärare och lärarinnor. (1,800 inv.).

I Viborgs län finnas tvenne s. k. handelsbyar, hvilka motsvara köpingar, nämligen *Kronoborg (Kurkijoki)* och *Lahdenpohja*, bägge vid vikar af Ladoga mellan Kexholm och Sordavala. Allmänna i länet äro stora och folkrika byar, i synnerhet kyrkobyar.

Kronoborg har en högre landthbruksskola.

6. Kuopio län.

Länet är bildadt af norra *Karelen*, norra *Savolaks* och en mindre del af nordöstra *Tavastland*. Det sträcker sig från Keitele i V till ryska gränsen i Ö.

Naturen är här ungefär sådan som i S:t Michels län: talrika sjöar, fullströdda med holmar, långsluttande åsar, branta berg och trånga dalar gifva landet ett omväxlande

och vackert utseende. Ofantliga skogar samt en mängd sankar mossar och myrar fylla jämte sjöarna största delen af länet. De glesa odlade bygderna finnas dels vid sjöstränderna, dels uppe på åsarna. Jordmånen är stembunden, men ej ofruktbar. Vattnen äro mycket rika på myrsmalm.

Invånarne äro karelar och savolaksare. De idka hufvudsakligen jordbruk, och helst syssla de med svedjebruk och kärrodling. Skogshandtering och sågrörelse drifvas med ifver och genom Viborg gå härifrån massor af plankor och bräder till utlandet. Samma väg gå ock årligen tusentals lispund smör, ty ängarna och betesmarkerna äro goda och boskapen ganska talrik. Om vintrarna utsätter man i skogarna giller för skogsfågel och pålsdjur. Därmed sysselsätta sig hufvudsakligen de myckna inhysingarna i länet.

Den goda malmtillgången har föranlett anläggningen af flere betydande järnverk. De största äro *Värtsilä* och *Möhkö* längst i SO, *Varkaus* vid Varkaus ström och *Strömsdal* vid Nilsilä stråten.

I Kuopio län äro flere kanaler anlagda för att utvidga sjöfarten och främst ångbåtstrafiken på de myckna stora sjöarna. Tack vare *Pielis älfs* kanaler står Pielisjärvi i förbindelse med Saima. Genom *Taipale* kanal mellan Haukivesi och Unnukka samt *Konnus* kanal mellan Unnukka och Kallavesi kan man komma med ångbåt upp till Kuopio, och därifrån öppna ett par andra kanaler en sjöväg ända till Idensalmi.

I Kuopio län finnas tre städer, alla belägna vid insjöar.

Kuopio har ett utmärkt vackert läge på en udde i Kallavesi. Det är länets hufvudstad. Staden drifver en liflig handel och sjöfart. 11,000 inv.

Nära staden ligger *Puijo backe* (150 m öfver Kallavesi) med härlig utsikt.

Idensalmi (*Iisalmi*), vid Idensalmi stråten, är Finlands yngsta stad. (1,300 inv.).

Joensuu ligger vid Pielis älfs utlopp i Pyhäselkä. Staden drifver en liflig handel med skogsprodukter. (3,600 inv.).

I Kuopio län ligger *Nurmes* köping vid norra ändan af Pielisjärvi.

7. V a s a l ä n .

Länet utgöres af södra *Österbotten*, nordvästra *Tavastland* och nordöstra hörnet af *Satakunta*. Det omfattar kustlandet vid mellersta delen af Bottniska viken och sträcker sig österut till Keitele.

Skärgården och kusten är lågbergig och långgrund. Där innanför utbreder sig södra Österbottens stora slättbygd, den största i Finland. De talrika älfdalarna hafva en bördig lerjord och äro väl odlade. Storkyro åkrar i Kyrö älfdal prisas såsom de vidsträcktaste i landet. Längre inåt finnas stora torfmossar, kärr och skogar. Där förekomma äfven talrika sjöar.

Inbyggarne äro i kusttrakterna af svensk härkomst; i de inre delarna bo t a v a s t e r. Österbottningarne äro ett kraftfullt, arbetsdugligt släkte, kända för sitt hetsiga lynne.

Med skicklighet drifva de sitt jordbruk, sin kärr- och ängsodling. Vida torfmossar hafva blifvit förvandlade till de yppersta åkerfält. Moderna jordbruksmaskiner användas ganska mycket och mejerihandteringen är betydande. Vasarågen är berömd och eftersökt till utsäde äfven i utlandet. Därför vittna de välbyggda byarna om välmåga. Kustboarna idka ett indräktigt strömmingsfiske och salskytte.

Sorgligt nog har i synnerhet i Österbotten emigrationen eller utvandringen till främmande världsdelar allt mera tilltagit. Få äro de emigranter, som återvända med besparingar till hembygden; de flesta blifva för alltid borta och många hemman lämnas öde i brist på arbetskrafter.

I allmänhet äro österbottningarne bekanta för sin slöjd-kunnighet, och förträffliga alster af deras hemslöjd och handverk säljas allmänt i landet. Särskildt äro de anlitade som skickliga timmermän. Däremot är fabriksverksamheten ej stor. Endast sågverken äro talrika. Af industriella verk på landsbygden kunna nämnas *Mänttä* pappersbruk och *Grönviks* glasbruk.

Af Vasa läns sju städer ligga sex vid hafvet och en i det inre landet.

Vasa eller *Nikolaistad* ligger vid Bottniska viken. Det är säte för länestyrelsen och *Vasa* hofrätt. Där finnas flere skolor. De förnämsta industriella anläggningar äro ett stort bomullsmanufakturverk med spinneri, väfveri och färgeri samt en ångkvarn.

Staden har en ansenlig handel och sjöfart. Exporterar hafre, vasaråg, tjära, bär m. m. Uthamnen, där de större fartygen lossa och lasta, heter *Vasklot*. Staden är vacker och välbyggd. 14,000 inv.

Nykarleby, vid Nykarleby älf, har ett svenskt folkskolelärareseminarium. (1,100 inv.).

Jakobstad (*Pietarsaari*), vid Bottniska viken, har en mycket stor tobaksfabrik och cikoriefabrik. (2,800 inv.).

Gamlakarleby (*Kokkola*), vid Bottniska viken, är en uppåtgående handelsstad med ganska stor införsel. (2,500 inv.).

Kaskö är en liten fiskarestad med en utmärkt hamn vid Bottniska viken. (900 inv.).

Kristinestad, litet söder om Kaskö, har rätt liflig handel. (3,000 inv.).

Jyvaskylä, vid Jyväsjärvi strax N om Päijänne, har ett finskt seminarium för folkskolelärare och lärarinnor samt flere andra skolor. I trakterna kring staden ligga många industriella verk. (3,000 inv.).

Af historiskt minnesvärda ställen äro slagfälten från 1808 års krig de förnämsta. Sådana äro: *Jutas*, *Oravais*, *Lappo*, *Salmis*, *Alavo*. *Korsholms slott* vid Gamla Vasa är numera alldeles förstördt.

8. Uleåborgs län.

Länet består af norra *Österbotten* samt de till Finland hörande delarna af *Lappland* och *Västerbotten*. Det upptager nära hälften af landets yta, men har blott $\frac{1}{10}$ af dess befolkning.

Österbotten är äfven här ett vidsträckt slättland, som långsamt höjer sig mot N och Ö. Öfver slätten resa enstaka berg eller berggrupper sina afrundade, kala hjässor. Ofantliga skogar samt milsvida kärr och mossar upptaga land-

skapet. Vid älfstränderna ser man här och hvar ängar och åkertäppor, hvilka blifva tätare närmare kusten. Länets sydligare kusttrakter äro rätt mycket odlade och ängsmarkerna vidsträckta (Limingo ängar).

Till länet hör det natursköna Kuusamo höglandet, »Finlands Schweiz».

Lappland är i S och Ö likt norra Österbotten, men längst i N utgör det ett vågformigt högland, öfver hvilket högre kullar resa sig. Kärr, lafmoar och skogar af björk och tall bilda denna ödemark. Endast i nedre Ivalodalen visa sig ringa spår af odling.

Invånare i länet utgöras af karelar utom i nordliga Lappland, där lappar ströfva omkring. Jordbruket är osäkert, emedan nattfroster inträffa tidigt om hösten. Vanligen hinner dock kornet mogna, ty i det beständiga sommarljuset behöfver det härtill endast 10 veckor. Men strandängarna äro rika på gräs, älfvarna på fisk och skogarna på villebråd, så att boskapsskötsel, fiske och jakt gifva en riklig utkomst. Härtill kommer en betydande skogshandtering. Massor af stock afverkas årligen, flötas utför älfvarna och försågas vid en mängd sågverk. Dessutom brännes mycket tjära. I allmänhet är folket ganska välbärgadt och gårdarna välbyggda.

Lapparne kunna med afseende å lefnadssättet delas i *fjäll-lappar* och *fiskarelappar*. Fjäll-lapparne vandra från trakt till trakt för att söka bete åt sina renhjordar. Om sommaren uppslå de sina kåtor*) högre upp på tundrorna,**) där vinden fördrifver den besvärliga myggen och där renarna ej plågas af värmen. Om vintern drifvas renhjordarna till skogstrakterna. En rik lapp eger ända till 2,000 renar, och för sitt uppehälle behöfver en lappfamilj minst 200. Renen förser lappen med allt, hvad han behöfver. Af dess kött, mjölk och ost har han mat och dryck, af dess hud gör han sig kläder och täcken, af hornen förfärdigar han

*) Kåtan är ett tält af säckväf eller vadmal, uppspänd på stänger som resas mot hvarandra i form af en sockertopp.

**) Tundror kallas de skoglösa ödemarkerna i Ishafstrakterna. Också benämnas de skoglösa höjderna i Lappmarkens skogsregioner tundror (tunturit).

skedar och knappar o. s. v. Såsom lastdjur och dragare är renen äfven oundbärlig. Om vintern kan lappen med renen spänd för en båtlik släde, kallad »pulka» eller »ackja», företaga långa och snabba resor. Jämte renen är hunden lappens enda husdjur och en god väktare för hjordarna. — Fiskarelapparne bo i timrade träkojor vid stränderna af någon större älf eller sjö samt lefva af fiske och jakt. De hafva några renar samt stundom en ko och några får. Våren tillbringa de vanligen vid Ishafskusten i tjänst vid de stora norska torskfiskerierna.

I Uleåborgs län finnas 5 städer, alla utom en belägna vid kusten.

Uleåborg (Oulu), vid Ule älfs utlopp, är säte för länestyrelsen och biskopen öfver Uleåborgs stift. I staden finnas flere läroverk. Uleåborg är norra Finlands förnämsta industri- och handelsstad. Där finnes den största läderfabrik i norden samt vidare en mekanisk verkstad, sågverk och kvarnar. Sjöfarten är ganska liflig i uthamnen vid *Toppila sund*. Staden inför mycket säd och hudar samt utför tjära, trävaror och läder. 15,500 invånare.

Brahestad, vid Bottniska viken, har en »borgare- och handelsskola» samt ett seminarium för folkskolelärarinnor. (3,300 inv.)

Kemi, utanför Kemi älfs mynning, utför mycket trävaror och förser de nordligaste trakterna med mjöl, fabriks- och kolonialvaror. (1,300 inv.)

Torneå ligger på västra sidan af Torne älf inom Västerbotten. Staden idkar handel med säd, lax och lappvaror, såsom renhudar, renkött m. m. (1,400 inv.)

Kajana, vid Ämmäkoski, har en stor vintermarknad. (1,200 inv.)

Kajaneborg, slottsruiner på en holme i Ämmäkoski.

RYSSLAND.

Kejsaredöme. *Hela ryska riket* omkr. 22 mill. km²; mer än 2 ggr Europa. 130 mill. inb. — *Europeiska Ryssland* 5 mill. km²; hälften af Europa. Omkr. 104 mill. inb.; 21 på km². — Mellan 70° och 45° nordl. bredd.

Gränser. Europeiska Ryssland gränsar i N till *Norra ishafvet*, i V till *Norge*, *Finland*, *Östersjön*, *Tyska riket*, *Österrike* och *Rumänien*; i S till *Rumänien*, *Svarta hafvet*, *Asien* (*Kaukasien*) och *Kaspiska hafvet*; i Ö till *Asien* (*Sibirien* och *Turkestan*). Den östra gränsen följer endast i N *Uralbergen*, den naturliga gränsen mellan Europa och Asien; sydligare är den på en lång sträcka dragen godtyckligt Ö om bergen och följer endast ett kort stycke *Uralfloden*. Såsom gränslinje mot Asien i S betraktas naturligt *Kaukasus'* väldiga fjällrygg, men den politiska gränsen går långt nordligare. [Se för öfrigt efter gränslinjerna på kartan!]

Ryssland utgör ett öfvergångsland mellan Asien och västra Europa.

Kust. Ehuru Ryssland stöter till fyra haf, äro dess hafsgränser korta i jämförelse med landgränserna. Från *Norra ishafvet* intränger den stora viken *Hvita hafvet* mellan halföarna *Kola* och *Kánin*. Äfven finnas några betydliga öar, bland dem öparet *Nóvaja Semljá*. — Finska vikens sydkust är grund och saknar skärgård. Däremot finnes utanför *Riga viken* en mängd öar och holmar, däribland *Dagö* och *Ösel*. Östersjöns ostkust är låg och beledsagad af en oafbruten rad af dyner. — Vid den långgrunda kusten af *Svarta hafvet* från *Donau* till halfön *Krim* finnas utanför flodmynningarna strandvallar, hvilka från hafvet afstånga grunda strandsjöar, *limáner*.*) Sydkusten af *Krim* är hög och stupar brant i hafvet. Sundet vid *Kertsch* leder in i

*) *Limán* är en dylik strandsjö som vid Östersjöns sydkust kallas *Haff*.

den grunda *Asóvska sjön*. — *Kaspiska hafvet* är en ofantlig insjö, som saknar aflopp och har salt vatten. Dess yta ligger 26 m lägre än världshafvets. Den europeiska kusten är låg och flack.

För Rysslands yttre handel och samfärdsel äro dessa hafskuster af vikt, men deras värde minskas däraf, att hamnarna under en del af året äro isbelagda.

Ytbildning. Ryssland utgöres af ett ofantlig lågland, den *Osteuropeiska slätten*. Berg af någon betydenhet finnas endast i gränstrakterna. I Ö sträcker sig *Urál* omkr. 2000 km från N till S*). *Norra, öde Urál* är den högsta delen och betäckt med urskogar af barrträn samt torfmossar. Det *mellersta, malmrika Urál* är lågt och höjdsträckningarna så långsluttande, att en järnväg utan svårighet kunnat ledas öfver berget. Det *södra, skogrika Urál* är bredast, och västslutningarna äro rika på löfskogar. Uralbergens kammar och toppar äro låga och afrundade. Medelhöjden är endast 650 m och de högsta topparna uppnå omkring 1500 m öfver hafvet. — Södra Krim genomstrykes af *Tauriska bergen*. Högsta delen kallas *Jaila* och har samma höjd som Urál. — I SV ojämnas landet af utsprång från *Karpaterna* och i NV antager det Finlands ojämna yta.

I det inre slättlandet är jordytan väl för det mesta jämn, men har ingalunda öfverallt samma höjd öfver hafvet. Plataer och landryggar upptaga vida landsträckor. Från nordliga delen af Urál utgår åt SV den *Nordryska landryggen*, hvilken är viktig såsom vattendelare mellan Norra ishafvets och Kaspiska hafvets flodområden. — Genom mellersta Ryssland sträcker sig i hufvudriktning från N till S den vida *Ryska centralplatån*. I dess nordliga del finnas de sjö- och skogrika *Valdajhöjderna*, från hvilka tre af Rysslands största floder uppvinna. Vid sidan af mellersta Volga löper *Volgaryggen*, hvilken gör flodens högra strand hög och

*) Anmärkas bör att Urál är den enda längre bergskedja i gamla världen, som följer meridianernas riktning.

brant, medan den vänstra s. k. »ängstranden» är mycket låg och sumpig. Strax N om Asovskas sjöns kustslätt är landet ganska bergigt. — I sammanhang med utsprången från Karpaterna utbreda sig längst i SV vida plåtar ända till Dnjepr.

Dessa upphöjare delar af slättlandet hafva en höjd af närmare 200 m. Marken består af lösare bergarter, hvilka, småningom afsatt sig ur vattnet, medan i en aflägsen tid detta land ännu betäcktes af haf. Själfva jordytan är i allmänhet betäckt med god mylla, och i synnerhet berömd för sin fruktbarhet är den »svarta jorden». Denna är i ett tjockt lager utbredd öfver en stor del af sydliga Ryssland.

Sjöar och floder. Östersjön omgifves på alla sidor af ovanligt sjörika trakter. I en bred dalsänkning, som fordom varit ett sund mellan Hvita hafvet och Finska viken ligga de stora och djupa sjöarna *Onéga* [anjä'ga] och *Ládoga*. De äro förbundna genom *Svir*. *Ládoga* upptager från S sjön *Ilmén* genom *Volchof* och utflyter genom den korta, men vattenrika och breda floden *Neva* [njevá] till Kronstadtska viken.

Peipus har sitt aflopp genom *Naróva* till Finska viken.

Kustrakterna N om Kaspiska hafvet, hvilka äfven äro gammal hafsbotten och ligga lägre än världshafvets yta,*) hafva en mängd stäppsöar. De sakna aflopp och hafva ett starkt salt vatten.

Den Osteuropeiska slätten genomflytes af många stora floder, hvilka rinna antingen norrut till Norra ishafvet och Östersjön eller söderut till Svarta och Kaspiska hafven.

1. Till Norra ishafvet och Östersjön:

Petschóra kommer från Urálbergen och rinner åt NV och N genom idel ödemarker till Ishafvet.

Dviná uppkommer genom källfloderna *Suchóna* och *Vytschegda* samt flyter åt NV till Hvita hafvet.

*) Ett område, som ligger lägre än ytan af världshafven, benämnes en depression.

Dyna, från Valdej, rinner åt SV och NV ut till Riga viken.

Njemen, på tyska kallad *Memel*, kommer från små höjder och rinner åt V, N och V till *Kurisches Haff*. Detta är en grund strandsjö, som genom en sandig landtunga skiljes från Östersjön och står blott genom en smal öppning i förbindelse med hafvet.

Weichsel kommer från Karpaterna och rinner norrut till Östersjön, där den utfaller dels i *Frisches Haff*, dels i *Danziger bukten*. — Biflod t. h. *Bug*.

2. Till Svarta och Kaspiska hafven:

Dnjepr och *Bug*, från Karpaterna, rinna åt SO till Svarta hafvet. De äro ganska strida och föga segelbara.

Dnjepr är en af Europas största floder. Den har sina källor strax S om Valdajhöjderna, rinner i form af ett S söderut och utfaller i samma liman som *Bug*. Bifloder t. h. *Berésina* och *Pripätj*, t. v. *Djesná*. *Pripätj* genomrinner de vida *Rokitno kärren*. *Dnjepr* har i sitt nedre lopp, där den genombruter Karpatiska platån, klippiga stränder och många forsar (»poroger»).

Don upprinner på Ryska centralplatån, flyter åt SO och SV och utfaller i Asovskasjön. Biflod t. h. *Donets* [danjäts.]

Volga, Europas största flod, upprinner på Valdej och flyter först i hufvudriktning åt Ö, hvarvid den upptager från vänster den lilla, men för den inre samfärdseln viktiga *Scheksná* och från höger den stora *Oká* [aká.] Nu blir *Volga* så bred, att man från den ena stranden blott otydligt skönjer den andra. Ganska vacker är »*Volgas bergstrand*» med sina klippor, sin rika växtlighet och många byar; »ängstrand» är sumpig och flack samt bevuxen med gräs och buskar. Efter det floden vändt sig åt SV, upptager den från vänster sin största biflod, *Kamá*. Slutligen kröker sig *Volga* åt SO och omgifves nu af den ofruktbara, glest befolkade Kaspiska salt- och sandstappen. Floden delar sig i flere armar, omslutande låga, vassbevuxna

öar och bildande ett ofantligt deltaland, hvarigenom flodens 50 mynningar bana sig väg till Kaspiska hafvet.

Ural flyter från Uralbergen åt S, V och S, äfven den bildande ett deltaland vid Kaspiska hafvet.

Markens ringa sluttning i det stora låglandet gör, att flodernas lopp är lugnt, hvarför de med få undantag äro segelbara redan i närheten af källorna. Då floddalarna därjämte på många ställen stå i förbindelse med hvarandra och vattendelarena äro låga, har man lätt genom kanaler kunnat förena de särskilda floderna och sålunda i det inre landet bilda sammanhängande vattenvägar från det ena hafvet till det andra *). Den mest betydande af dessa vägar utgöres naturligtvis af den väldiga Volga, på hvilken hundratal passagerareångfartyg samt tusentals bogserångare och flodfartyg med stora segel röra sig. Volga är genom flere kanaler förbunden med Onéga, Ládoga och Finska viken. Också är Volga genom en kanal förenad med Suchóna och sålunda med Norra ishafvet. Under arbete är en stor kanal, som genom Dnjepr och Dyna skall sätta Svarta hafvet och Östersjön i förbindelse med hvarandra.

Klimat. Emedan Ryssland har en så ofantlig utsträckning i N och S, är klimatet mycket olika vid kusterna af Norra ishafvet och Svarta hafvet. Medan i trakterna af Is-hafvet kölden är så stark, att kvicksilfret fryser och land och haf under 8 till 9 månader äro betäckta med is och snö, råder på sydkusten af Krim ett klimat så mildt som i Italien, nästan utan köld och snö.

Och emedan landet är så aflägsset från världshafvet i väster, råder där ett fastlandsklimat, utmärkt genom mycket kalla vintrar och heta somrar samt ringa nederbörd. Skillnaden mellan årets lägsta och högsta temperatur tilltager ju längre man kommer åt SO. Ännu i trakterna af Östersjön

*) Redan i forna dagar begagnade man sålunda Rysslands floder, och på de ställen, där nu kanaler finnas, hade man afröjda platser, öfver hvilka båtarna drogos från den ena floden till den andra.

mildras vinterkölden något af hafvet och sommarens värme är mindre; men redan i midten af landet är vintern lika kall som i Torneå, hvaremot sommaren är varmare än i Paris. Vid Kaspiska hafvet är januari kallare än i Helsingfors, men juli ytterst het. De grunda hamnarna vid Kaspiska och Svarta hafven äro isbelagda under flere veckor om vintern.

Nederbörden blir ock ringare i riktning från NV till SO. Vid Östersjön är den lika stor som i Finland (500^{mm}), men vid Kaspiska hafvet endast 150^{mm}.

Växtvärld. På en kuststräcka af 80—100 km närmast Norra ishafvet hinner marken under den korta sommaren upptäna endast på ytan, medan jorden litet djupare beständigt är frusen. Däraf hindras all trädväxt i dessa trakter, och marken betäckes af renlaf, mossor och låga buskar. Dessa trädlösa ödemarker kallas *tundror*.

Söder om tundrorna utbreda sig öfver hela nordliga Ryssland omätliga barrskogar och vidsträckta torfmossar. Barrträden äro mest tallar och granar, men delvis af andra arter än hos oss; i Ö äro lärkträd allmänna. Endast här och hvar finnas vid flodstränderna odlade bygder med sädes- och linåkrar samt vida ängsmarker.

S om barrskogsregionen vidtager ett löfskogs- och åkerbruksområde, som upptager den mellersta delen af landet. Löfskogen består förnämligast af ek och lind. Af sädesslag odlas i stor myckenhet råg och hvete; sydligast något majs och hirs. Hvitbetor odlas betydligt för sockerberedning; vidare gurkor, arbuser, meloner och allehanda trädfrukter, samt lin, hampa och tobak i mängd.

Men i den mån klimatet i landets södra och sydöstra delar blir regnfattigt, försvinna skogarna, åkerfälten och trädgårdarna äro inskränkta till flodernas grannskap, medan endast högt gräs betäcker fälten. Dessa trädlösa grässlätter kallas *stäpper* och upptaga hela södra Ryssland. Om våren efter snösmältningen är stäppen prydd med en

saftig, blomsterrik gräsmatta och ännu under försommaren, då det mesta regnet faller, är gräset frodigt, men senare ligger det förbrändt af hettan. Under vintern är ett tunt snötäcke utbreddt öfver stäppen, och där rasa stundom fruktansvärda snöstormar.

Utom flodstränderna hafva bergstrakterna på södra Krim en rikare växtlighet. På sydslutningen af Jailaberget trifvas vindrulfvor, fikon och oliver.

Djurvärld. I Norra ishafvet finnes god tillgång på hvalrossar, sälar och sjöfågel och på dess kuster träffas isbjörnar. På tundrorna ströfva räfvar och vildrenar. De ofantliga skogarna hysa ungefär samma slags djur som Finland. Särskildt äro vargarna talrika. De ströfva omkring i stora flockar och göra mycken skada. I stor mängd jagas pälsdjur, i synnerhet ekorrar, men också mårdar och hermeliner. I en skogstrakt nära Njemen lefver fridlyst ett litet antal bisonoxar; de voro fordom allmänna i Osteuropa. På Kaspiska stäpperna uppehålla sig hjordar af antiloper.

Hafven och floderna äro rika på fisk. I Kaspiska hafvet, Volga och Ural fångas stör, hvaraf man får kaviar och husbloss. För öfrigt fås uti hafven mest torsk och sill, i floderna lax.

Husdjuren äro desamma som hos oss, men därtill kommer kamelen på Kaspiska stäppen och Krim. Bisköt-seln är betydande i mellersta Ryssland.

Inbyggare. Rysslands befolkning utgöres till mer än $\frac{3}{4}$ af ryssar [80 mill.]. De tillhöra den slaviska stammen och delas i tre afdelningar: storryssar Ö om en linje, dragen från Peipus till Dons mynning, samt lillryssar och hvitryssar V om denna linje, de förra S de senare N om Pripätj.

Af slafvisk härkomst äro äfven polackerna [i Ryssland omkr. 8 mill.]. Besläktad med den slaviska är den lettiska stammen [4 mill.], bestående af letter och littauer. De bo alla i V.

Af germaniska folk äro tyskar [1 mill.] och ett litet antal svenskar bosatta hufvudsakligen i trakterna af Östersjön. Rumänerna [1 mill.], äro ett romaniskt folk och bo i SV. Talrika judar [3 mill.] lefva spridda bland de andra folken, mest bland polacker och lillryssar.

I de nordligare delarna af landet äro flere finsk-ugriska folk bosatta. S om Finska viken bo ester. Närmast Ö om Finland bo karelare och på halfön Kola lappar. Längre österut bor på Ishafvets kuster ett med de finsk-ugriska besläktadt folk, samojederna. S om dem i trakterna mellan Kamá och Volga bo de finsk-ugriska folken syrjäner, permier, votjäker och tscheremisser samt litet sydligare mordviner.

Af turkiska folk finnas tatarer*) vid Volga och på Krim, baschkirer mellan Kamá och Urál samt kirgiser på Kaspiska stäppen. På stäpperna V om nedre Volga ströfva mongoliska kalmyker.

Ryssarna äro varmt tillgifna den grekisk-katolska kyrkan, hvars öfverhufvud tsaren är. De hafva en stor mängd rika kloster och granna kyrkor samt ett talrikt prästerskap. Till samma kyrkolära bekänner sig större delen af de finska folken samt rumänerna. Polackerna och littauerne äro katoliker, hvilkas kyrkliga öfverhufvud är påfven i Rom. Tyskarna, letterna och esterna hylla den lutherska läran. Judarnes religion är i Ryssland liksom annanstädes den efter folket benämnda judendomen. De turkiska folken bekänna den mohamedanska läran eller islam. Kalmykerna tillhöra den i sydöstra Asien utbredda hedniska buddhaismen.

Under senare tider har undervisningsväsendet i Ryssland mycket förbättrats. För den högre undervisningen har man inrättat 8 universitet, flere akademier och seminarier samt ett stort antal gymnasier och andra skolor. Därför eger ock Ryssland redan många framstående veten-

*) Tatarer kallas de spridda resterna af de turkiska stammar, som tillhörde de turkiska rikena i sydöstra Ryssland.

skapsmän, skaldar och konstnärer. Men den lägre befolkningen är ännu så okunnig, att endast $\frac{1}{10}$ där af kan läsa och skriva. Dock inrättas numera också folkskolor i landet.

Ryssarne äro ett godmodigt, gladlynt och lifligt folk; älskare af sång, musik och dans. De hafva ett godt förstånd, fatta lätt och utföra med ifver ett åtaget arbete. De äro religiösa och hålla strängt sina fastor; men mycken råhet och vidskepelse är ännu hos dem rådande. Deras älsklingsdryck är te och teköket saknas icke ens i den fattigaste koja. Den ryska bondstugan med sitt höga tak är till sitt yttre rätt prydlig, men inne råder brist på ordning och renlighet. — I Ryssland voro bönderna ända till 1861 lifegna och äro ännu mycket fattiga och betungade med stora skatter. Adelsmännen äro däremot rika och hafva stora företädesrättigheter.

Polackerna äro ett lifligt och väl begåfvadt, men oroligt folk. De hafva berömda skaldar och tonkonstnärer, men folkbildningen står lågt. Äfven hos dem är bonden förtryckt och fattig. Adeln är stolt och praktlysten. Det var dess inbördes strider, som en gång förde fäderneslandet till undergång.

Littauernas och letternas goda andliga begåfning visar sig i deras vackra folksånger. De äro anspråkslösa och allvarliga människor samt mottaga med orubbligt lugn den onda dagen som den goda. Själfva hafva de förblifvit bönder, och de få bildade, som från dem utgått, hafva antagit de kringboende folkens språk och lefnadssätt. Deras eget väljudande språk är så ålderdomligt, att det af alla de indoeuropeiska språken mest liknar grundspråket, sanskrit.

Af de finsk-ugriska folken i Ryssland höra de västliga till samma afdelningar, som bo i Finland. De östliga finska folken äro starkt uppblandade med ryssarne, hvilkas språk och seder de allt mer antaga. Så återstår af de fordom rika och mäktiga bjarmernas afkomlingar, permianerna och syrjänerna, endast ett ringa fåtal. De senare äro än i dag ett välmående handelsfolk, som drifver en vinstgifvande handel på Sibirien. Talrikast äro mordvinerna, hvilka såsom flitiga och skickliga jordbrukare vunnit ett visst välstånd. Hos tscheremisserna kvarlefver mycken hedendom och gammal sed.

Näringar och samfärdsel. De flesta af Rysslands inbyggare lefva af *jordbruk* och *boskapsskötsel*. Öfver $\frac{1}{3}$ af Europas hela sädesskörd kommer på Ryssland, och säd, frukter, lin, hampa och tobak kunna årligen utföras i stor mängd. Mången gång händer väl att skörden förstöres af torka och gräshoppor, men däremellan är den mycket rik. Och likväl kunde den vara ännu rikare, om jordbruket be-

drefves med större omsorg och skicklighet. I det stora skogsområdet är afverkningen af stock betydlig, men sågindustrin ännu i sin början. — På sydliga Rysslands vida stäpper beta ofantliga hjordar af får, hästar och hornboskap, hvarför massor af ull, talg, hudar och hästar exporteras. — *Jakt och fiske* sysselsätta tusentals människor. I kusttrakterna af Ishafvet jagas sälen, ejdern och svanen, i skogsområdet pälsdjur. Störfisket är storartadt.

Bergsbruket är betydande. I det malmrika Ural upp-tagas järn, koppar, guld och platina äfvensom stenkol, mala-kit och ädelstenar. I mellersta Ryssland och Polen fås äfven stenkol och järn; i Polen dessutom zink. Salt erhålles i oerhörd mängd dels från saltbergverken i Urál, dels från många saltsjöar på Kaspiska stäppen.

Ryssarne äro af naturen händiga och skickliga i *hemslöjd* och *handtverk*. Berömda äro af gammalt deras juftläder, saffian och repslageriarbeten samt på senare tider deras guld-smeds- och krukmakeriarbeten. *Fabriksverksamheten* har också gjort framsteg: stora bomullsspinnerier, klädes- och sidenfabriker hafva uppstått och metallindustrin är i stigande. Industrialstren säljas mest i hemlandet och i Asien.

För *handel* har storryssen synnerlig fallenhet. Redan länge har den inre handeln, befordrad af de segelbara floderna, varit blomstrande i Ryssland, men under de sista årtiondena har äfven den yttre handeln stigit. De förnämsta utförsvarorna äro jordbruks- och boskapsprodukter, de mest betydande införsvarorna äro: fabriksvaror, bomull, te och vin. Sin största handel drifver Ryssland på Britiska riket och Tyskland i Europa samt Kina i Asien. Till de stora årsmarknaderna samlas folk från när och fjärran för att köpslå.

Ryssland eger öfver 30,000 *km* segelbara floder, på många ställen förenade med kanaler, hvarför fortfarande en betydande flodfart bedrifves. Men emedan denna samfärdsled är stängd under vintern och ofta hindras af vattenbrist, har flodfarten mångenstädes minskats, i den mån som järnvägar blifvit byggda. Med Moskva till medelpunkt för-

grenar sig numera ett vidsträckt järnvägsnät öfver stora delar af landet. — Mynt: 1 rubel i guld = 100 kopek = *Imf* 2: 67.

Statsskick och krigsväsende. Ryssland styres af en kejsare eller tsar. Han härskar med oinskränkt makt, och folket har ingen rätt att deltaga i statens angelägenheter. Kejsaren biträdes i styrelsen af många ämbetsverk och tjänstemän, hvilka han tillsätter efter behag. De högsta myndigheterna närmast kejsaren äro: riksskonseljen, en rådgifvande myndighet; dirigerande senaten, rikets högsta domstol, och heliga synoden, som har högsta inseendet öfver kyrkan i Ryssland. Förvaltningen handhafves af ministrar och under dem i olika delar af landet af generalguvernörer och guvernörer.

Ryssland är en af Europas stormakter *), af hvilka krig och fred i främsta rummet äro beroende. Ryska riket har en mycket stor krigshär, som är grundad på allmän värneplikt. Dess flotta och fästningar äro äfven starka.

Indelning och städer. För den inre förvaltningen är det europeiska Ryssland indeladt i 60 guvernement, motsvarande våra län. — I historiskt afseende kan Ryssland indelas i sju hufvuddelar: *Storryssland*, *Östersjöprovinserna*, *Västryssland*, *Polen*, *Lillryssland*, *Sydryssland* och *Ostryssland*.

Städerna i Ryssland äro i allmänhet små, med låga trähus och breda gator utan stenläggning, så att de med få undantag likna stora byar.

I. Storryssland utgör det ryska rikets hufvuddel och den kärna, till hvilken under århundradens lopp de andra delarna småningom blifvit lagda. Det omfattar landet från Ishafvet i N till mellersta Don i S och kan delas i två delar: *Nordryssland* och *Centralryssland*.

*) Stormakterna äro sex, nämligen Ryssland, Tyskland, Österrike, Frankrike, Britiska riket och Italien.

Nordryssland utgöres af Norra ishafvets kustområde och är en ytterst glest befolkad ödemark med oöfverskådliga tundror, skogar och sumpmarker. [Hvilka folk bo här?] — *Nóvaja Semljá*, som anses höra till Ryssland, är obebodt, men besökes om somrarna af fiskare och jägare. — Städer: *Archangelsk*, vid Dviná, utför skogsprodukter. *Vòlogda*, vid Suchóna, drifver handel på Sibirien.

Centralryssland har i N mager jord och glesare befolkning. Den mellersta delen har stenkolsgrufvor och fabriker, den södra vidsträckta åkerfält; de höra därför till de tätast befolkade trakter af Ryssland. Städer:

Moskvá, vid Okás biflod Moskvá i hjärtat af Ryssland, är rikets gamla hufvudstad och ännu kejsarnes kröningsstad. Moskvá är boningsort för den äldsta och rikaste ryska adeln. Universitet. Medelpunkt för den inre handeln och järnvägarna. Landets största fabriksstad med stora väfverier. — I midten af staden reser sig tsarernas gamla borg *Kreml*, omgifven af murar samt uppfylld af praktfulla palats och dyrbara kyrkor med guldskimrande kupoler. 1 mill. inv.

Tula, S om Moskvá, har stora vapen- och metallfabriker.

Orel [arjál], vid öfre Oka, är en nederlagsort för sädes- och tobakshandeln i det inre Ryssland.

Nischnij Novgorod ligger vid Okás inflöde i Volga. Till den stora årsmarknaden i augusti samlas en half million människor från skilda delar af Europa och Asien för att sälja och köpa varor af alla slag.

Rybinsk ligger vid Scheksnás inflöde i Volga. Här omlastas varorna från de stora volgabarkerna på mindre kanalfartyg. Stor sädeshandel.

Novgorod, vid Volchofs utflöde ur Ilmén, var i äldre tider en af nordens större handelsstäder, men är nu obetydlig.

2. Östersjöprovinserna äro: *Ingermanland* och *Estland* vid Ladoga och Finska viken samt *Livland* och *Kurland* på ömse sidor om Riga viken.

Landet är delvis flackt och ganska väl odladt, delvis upptaget af skogar och sumpmarker. — Allmogen utgöres uti Ingermanland af ryssar och finnar (ingrer), i Estland och norra Livland af ester och litet svenskar samt i södra Livland och Kurland af letter. Godsegarne på landet och stadsbefolkningen äro tyskar och ryssar. — Städer:

Uti **Ingermanland**: *S:t Petersburg*, vid Nevas utflöde i Finska viken, är Rysslands hufvudstad. Där bor kejsaren och där finnas rikets förnämsta ämbetsverk, universitet, vetenskaps- och konstakademi samt många skolor. Det är Rysslands viktigaste sjöhandelsstad och har många fabriker. — *S:t Petersburg* är en praktfull stad med stora palats och kyrkor, såsom vinterpalatset, eremitaget (med rika samlingar af konstverk och andra dyrbarheter), Isakskyrkan m. fl. Staden har vackra öppna platser, bland dem Petersplatsen med Peter den stores bildstod. Gatorna äro breda och raka; praktfullast är Nevskij prospekt. 1 1/2 mill. inv.

I närheten af *S:t Petersburg* ligga flere småstäder med kejsarliga lustslott. Sådana äro: *Krasnoje Seló*, där stora lägermöten hållas; *Gátschino*, där den kejsarliga familjen ofta är bosatt; *Peterhof*, vid Finska viken, med en präktig park.

Kronstadt, på en ö i Finska viken, är en stark sjöfästning och station för krigsflottan med stora skeppsvarf.

I **Estland** med **Dagö**: *Reval*, vid Finska viken, är en gammal tysk stad med liflig handel.

I **Livland** med **Ösel**: *Riga*, vid Dyna, är en af rikets betydligaste sjöhandelsstäder. Staden har öfvervägande tysk befolkning och tyskt utseende. 300,000 inv. — *Dorpat*, V om Peipus. Universitet.

I **Kurland**: *Libau*, vid Östersjön, är en sjöhandelsstad, hvars hamn under största delen af vintern är isfri.

3. Västryssland omfattar landet från Dyna i N till Dnjestr i S och utgöres af det forna *Littauen* i N samt *Volynien* och *Podolien* i S.

I N växla sädes- och linåkrar med skogar och sumpmarker. Mellersta delen upptages af *Rokitno kärrens* skogrika, men nästan folktoma ödemarker. Södra Volynien och hela Podolien äro bördiga land, rika på säd, hampa och boskap. — Allmogen utgöres i NV af littauer, i NO af hvitryssar och i S af rutener, hvilka äro lillryssar. De bildade i landet äro dels ryssar, dels polacker. I städerna och deras grannskap äro judarna synnerligen talrika. — Städer:

Vilna ligger vid en biflod till Njemen. Det är Littauens forna hufvudstad och en betydlig handelsstad med till hälften judisk befolkning.

Dynaburg är en fästning vid Dyna. Staden har liflig handel och flodfart.

4. Polen, kärnlandet i det fordom mäktiga konungariket Polen, omfattar landet omkring mellersta Weichsel. Det är ett bördigt, sädesrikt slättland utom i S, där det ojämnas af utsprång från Karpaterna samt är rikt på metaller och stenkol. — Polen är en af de tätast befolkade delarna af ryska riket. Näst polackerna äro judarne talrikast och bilda jämte tyskarne en del af stadsbefolkningen. — Städer:

Warschau, på polska *Warszawa*, ligger vid Weichsel, hvaröfver leder en stor järnbro, försvarad af starka fästningsverk. Det var förut Polens hufvudstad. Universitet. Warschau är medelpunkten för handeln och samfärdseln i landet samt en stor fabriksstad. Öfver $\frac{1}{2}$ mill. inv.

Lodz, [lådsch], V om Warschau, är en betydande fabriksstad med hufvudsakligen tysk befolkning, 300,000 inv.

5. Lillryssland omfattar landet kring mellersta Dnjepr. Det tillhör »svarta jordens» område samt är rikt på säd och boskap, i synnerhet får och hästar. Denna trakt kallas ock *Ukraina*. — Hufvudbefolkningen utgöres af lillryssar. V om Dnjepr bo talrika judar. — Städer:

Kijef ligger vid Dnjepr, öfver hvilken en storartad järnvägsbro leder. Det är en mycket gammal stad med flere kloster, dit stora skaror af pilgrimmer årligen vallfärdas. Universitet. 250,000 inv.

Charkof, i Donetsdalen, är en betydande handelsstad med stora årsmarknader, där tusentals hästar samt massor af ull och talg säljas. Universitet.

Poltáva är känt genom Karl XII:s nederlag år 1709. — *Berditschef*, SV om *Kijef*, har öfvervägande judisk befolkning och idkar stor handel på Tyskland.

6. Sydryssland omfattar kustlandet vid Svarta hafvet. Det är till största delen betäckt med den bördiga »svarta jorden», men i följd af det ojämna och torra klimatet en grässtäpp. Dock är *Bessarabien*, d. ä. landet mellan Prut och Dnjestr, rikt på säd och vin samt södra Krim bekant för sina trädfrukter och sitt vin. I berglandet S om Donets finnas många stenkolsgrufvor. — Befolkningen är mycket blandad. I Bessarabien bo öfvervägande rumäner, men för öfrigt mest lillryssar i V och storryssar i Ö. Bland dem lefva spridda tyskar, judar, greker, bulgarer och på Krim tatarer. Donska kosackerna, vid nedre Don, äro mest lillryssar och lefva af jordbruk, boskapskötsel och handel såsom andra, men landets förvaltning är militärisk. — Städer:

Kischinef [kischinjáf] ligger midt i Bessarabien och är en betydlig handelsstad.

Odessa [adjässa] är den förnämsta handelsstaden vid Svarta hafvet. (»Odessa hvete» är bekant i Syd- och Väst-europa). Universitet. 400,000 inv.

Nikolájef, vid Bug, är en starkt befäst krigshamn.

Jekaterinoslav, vid Dnjepr, har yllefabriker och ullmarknader.

Chersón, vid Dnjepr, och *Taganróg*, vid Asóvska sjön, äro exporthamnar för städerna vid Dnjepr och Don. — *Rostov*, vid Don, är en viktig handelsstad. —

7. Ostryssland omfattar mellersta och nedre Volga-dalen samt mellersta och södra Uralbergen. I N är landet mest ödemark, betäckt med stora barrskogar och sumpmarker. Mellersta och västra delarna tillhöra »svarta jordens» område och där utbreda sig strax S om Volga och Kamá löfskogar, åkrar och ängsmarker. Litet sydligare får stäppen allt mera öfverhand och öfvergår slutligen till den ödsliga Kaspiska saltstäppen. Det mellersta Urál, där rika grufvor samt stora järn- och kopparverk finnas, är tätare befolkadt och bättre odladt, det södra är skogrikt. — Hufvudbefolkningen utgöres af storryssar. Bland dem bo finsk-ugriska och turkiska folk [Hvilka?]. Nomaderna *) på stäppen bo i filttält samt hafva jordar af fettsvansade får och hornboskap. Kamelen är deras lastdjur och hästen riddjur. — I Volga-dalen finnas stora tyska kolonier. — Städer:

Kasán, på höjder nära Volga, är en betydlig handels- och fabriksstad. I staden finnas flere moskéer **), ty $\frac{1}{4}$ af befolkningen är mohamedansk. Universitet.

Perm, vid Kamá och järnvägen öfver Uralbergen till *Jekaterinburg*, som är den förnämsta bergsverkstaden i Urál.

Samára, vid en östlig båge af Volga, har liflig handel.

Sarátof, vid Volga, drifver handel med säd och salt samt stor flodfart.

A'strachan ligger i Volgas delta och omgifves af vin- och fruktgårdar. Storartade fiskerier. Sjöfart på Kaspiska hafvet och handel på Asien. Befolkningen utgör en brokig samling af europeer och asiater.

Orenburg ligger vid Uralfloden. Europas bantåg och Asiens karavaner mötas här.

Biländer. Ryssland eger i Asien ofantliga besittningar, omfattande hela den nordligare delen af denna den största af alla världsdelar.

*) Nomader kallas folk, som med hjordar af husdjur, hvaraf de hafva sitt uppehälle, ströfva omkring från ett ställe till ett annat.

**) Moské kallas ett mohamedanskt tempel. De till dem hörande smala tornen, från hvilkas altaner bönestunderna fem gånger om dagen af prästerna utropas, benämnas minaret.

Tillsammans därmed är det ryska riket mer än dubbelt så stort som hela Europa, men har knappt $\frac{1}{3}$ af dess folkmängd, ty befolkningen i Ryska Asien är ytterst gles.

SKANDINAVISKA HALFÖN.

Nordkap på *Magerö* ungefär 71° , sydkusten 55° nordl. bredd.

Gränser. Längst i NV utskjuter från Europas fastland den långa och stora Skandinaviska halfön. Den omgifves på alla sidor af haf och hafsvikar: i N och NV af *Norra ishafvet*, i V af *Atlantiska oceanen*, *Nordsjön*, *Skagerack*, *Kattegatt* och *Öresund*, i S af *Östersjön* samt i Ö af *Östersjön*, *Ålands haf* och *Bottniska viken*. Endast i NO sammanhänger Skandinaviska halfön med fastlandet samt gränisar till *Finland* och *Ryssland*. — Halföns längd är 1850 km och ytan mer än dubbelt så stor som Finlands.

Läget mellan tvenne innanhaf, *Nordsjön* och *Östersjön*, är synnerligen fördelaktigt. Å ena sidan har landet öfver dessa haf en lätt förbindelse med flere af Europas förnämsta kulturländer, å andra sidan erbjuda de ett skydd mot fientliga angrepp.

Kust. Skandinaviska halföns kuster äro ganska olika. I N och V är kusten mycket hög och stupar brant ned i hafvet. Där bildas en mängd långa, smala fjordar. De märkligaste bland dessa äro: *Varanger-*, *Tana-*, *Porsanger-* och *Altenfjord* i N samt *Västfjord*, *Trondhjems-*, *Sogne-*, *Hardanger-* och *Stavangerfjord* i V. Talrika halföar och klippuddar utskjuta mellan fjordarna samt tusentals klippiga öar och holmar bilda en stor, fortlöpande skärgård. Vidast är den i NV, där *Lofotens* öar sträcka sig långt ut i Atlanten. Dessa kusttrakter med sina smala sund och djupa fjordar, i hvilka de höga, branta fjällen med snöhöljda hjässor spegla sig, höra till de naturskönaste i världen och locka många främlingar till besök.

Skageracks kuster äro äfven åtföljda af en klippig skärgård, och i N inskjuter den vackra *Kristianiafjorden*. Men

kusterna af södra Kattegatt, Öresund och sydkusten vid Östersjön äro för det mesta låga och sakna skärgård. För sig själfva ligga i Östersjön de stora öarna *Öland* och *Gotland*. Från *Kalmar sund*, som åtskiljer Öland från fastlandet, blir kusten norrut åter bergig och försedd med en rik skärgård. Utanför Stockholm sträcker den sig milsvidt ut i hafvet.

Bottniska vikens skärgård är mindre vidsträckt och på långa sträckor afbruten. Hela den östra skärgården liknar Finlands och innanför de tusentals klipporna och skären finnas endast små vikar och uddar.

Liksom hos oss är den Skandinaviska halföns rika skärgård af stor betydelse för samfärdseln. På många ställen i Norge utgöra de djupt inträngande, ofta vidt förgrenade fjordarna ännu i dag traktens enda vägar.

Ytbildning. Skandinaviska halfön kan med afseende å höjdförhållandena indelas i tre hufvuddelar: *Nordskandinaviska höglandet*, *Mellansvenska låglandet* och *Sydsvenska höglandet*.

1. *Nordskandinaviska höglandet* omfattar hela Norge och norra delen af Sverige. Det består af en väldig sammanhängande fjällmassa, som i form af breda högslätter sträcker sig i riktning från NO till SV. Dessa blifva högre längre åt S och antaga olika namn: *Kölen*, *Dovre* och *Langfjeldene*. Öfver de enformiga, ödsliga högslätterna resa sig mångenstädes betydande toppar, såsom *Sulitelma* på Kölen, *Snöhättan* på Dovre och *Galdhøpiggen* på Langfjeldene. Galdhøpiggen [2,600^m] är Skandinaviens högsta fjäll och ligger Ö om Sognefjorden i en vild bergstrakt, benämnd *Jotunfjeldene* [Jättefjällen]. Dessa och många andra högfjäll nå upp öfver snögränsen*), och på dem förekomma jöklar samt vidsträckta snöfält. Dessa skjuta stundom ända ned mot

*) *Snögränsen* är den linje på höga berg, ofvan hvilken snön aldrig smälter bort. Den ligger i Skandinavien på en höjd af 1000—1600 m beroende på läget i N och S samt invid hafvet eller inåt landet. Ty ju kallare och fuktigare klimatet är, desto lägre är snögränsen.

hafsbrynet; så är fallet med snöfältet *Svartisen* S om Västfjorden. N om Sognefjorden utbreder sig det europeiska fastlandets största snöfält, *Jostedalsbrän*.

Fjällryggens högsta del befinner sig nära hafvet i V och stupar brant dit ned. De fjordar och dalsänkningar, hvilka esomoftast afbryta högslätterna, äro klyftlika. Endast vid Trondhjemsfjorden utbreder sig en större slättbygd. Åt Ö sänker sig fjällplatån i breda afsatser mot kustslätten vid Bottniska viken. Åt S förgrena sig fjällen i långa höjdsträckningar, åtskilda af långsträckta dalgångar, hvilkas djupaste delar upptagas af smala fjällsjöar och strida älfvar. Sådana dalar äro: *Öster-* och *Västerdalarna* i Sverige samt *Österdalen* och *Gudbrandsdalen* i Norge.

2. *Mellansvenska låglandet* sträcker sig åt V från Ålands haf och den nordliga delen af Östersjön. Det utmärker sig för sina vida slätter och stora sjöar. Genom flere skogsåsar delas dessa slättbygder i tre delar: *Upplandsslätten*, som fortsättes långt åt NO upp emot Bottniska viken, *Östgötaslätten* och *Västgötaslätten*. Dock är låglandet flerstädes ej ett jämnt slättland, utan ojämnas af rullstensåsar och kullar. Bland högre kullar må nämnas *Omberg* vid Vättern och *Kinneulle* vid Vänern.

3. *Sydsvenska höglandet* är liksom Finland ett lågbergigt land, uppfyllt af sjöar, skogar och sumpmarker. Högst är *Taberg* vid Vätterns sydspets. På sidorna omgifves det af slättbygder, bland dem *Skånska slätten*.

Skandinaviska halföns berggrund består liksom Finlands berg af granit och gneis. Endast på några ställen och mest på de stora slätterna samt öarna Gotland och Öland finnas ur vattnet afsatta yngre bergarter, såsom kalksten, sandsten och skiffer. Flerstädes så väl i Sverige som i Norge förekommer marmor. I Skåne finnes stenkol. Mellersta Sverige *) har stor rikedom

*) Från sydligaste delen af Bottniska viken sträcker sig en rad af rika bergslag till trakten N om Vänern, hvarför skalden Geijer sagt, att de bilda »ett bälte af järn kring midjan af Svea».

på godt järn. Dock ega äfven Norge och andra delar af Sverige tillgång på denna oundgängliga metall. Ja, hela berg bestå af järnmalm, såsom Taberg och flere berg i Lapp-land. Koppar, silfver och andra metaller erhållas i mindre mängd.

Sjöar och älfvar. Näst Finland är Skandinaviska halfön Europas vattenrikaste land. Det Nordskandinaviska högländet är rikt på fjällsjöar, hvilka gifva upphof åt eller genomflytas af stora älfvar. I följd af markens sluttning utfalla de flesta i Bottniska viken. De märkligaste bland dem äro: *Torne älf* från *Torne träsk*, *Ume älf* från *Stor-Uman*, den stora, natursköna *Ångermanälfven*, *Indalsälfven* genom *Storsjön* samt *Dalälfven* genom *Siljan*. De upprinna alla på Kölen. I Vätern utfaller *Klarälfven*, som kommer från sjön *Fämun* och i Skagerack *Glommen*, Skandinavians längsta älf. Den kommer från Dovre, rinner genom Österdalen och upptager från höger *Vormen* från *Mjösen*. Vormens öfre lopp bildas af *Lågen*, som genomrinner den vackra Gudbrandsdalen. I Kristianiafjorden utrinne *Drams-älfven* genom sjön *Tyrfjord*. På västsidan finnas endast korta fjällbäckar, hvilka i praktfulla vattenfall störta sig ut för fjällbranterna.

Alla dessa älfvar äro så strida, att de föga användas för samfärdseln, men väl äro tjänliga för timmerflottning samt anläggning af fabriker och sågverk. Endast Ångermanälfven befares med ångbåtar några mil uppför mynningen.

Det Mellansvenska lågländets största sjöar äro Vätern, Vättern, Hjälmaren och Mälaren. Vätern består af två stora, öppna fjärdar och har sitt aflopp genom *Göta älf*, som strax efter sitt utflöde ur Vätern bildar de väldiga *Trollhättefallen* och utrinne i Kattegatt. Vättern är en öppen, djup sjö med klart, kallt vatten. Dess aflopp utgöres af *Motala ström*, som genom flere sjöar rinner till *Bråviken*. Hjälmarens vatten utledes genom *Eskilstuna å* till Mälaren, och denna vackra, af otaliga holmar uppfyllda sjö utfaller genom den korta *Norrström* i Östersjön.

Genom de storartade *Göta* och *Trollhätte* kanalerna har en viktig vattenväg danats tvärs igenom Sverige från Östersjön utmed Motala ström, genom Vättern och Vänern samt slutligen längs Göta älf till Kattegatt. *Södertälje* kanal leder från Mälaren åt S till Östersjön.

Sydsvenska högländet är rikt på sjöar och från dess inre strömma talrika strida åar åt olika håll till hafvet.

Klimat. Emedan den Skandinaviska halfön har en så stor utsträckning i N och S och då tillika de nordligare trakterna, utom längst i V, äro mera höglända än de södra, är tydligen klimatet mycket varmare på Skånes lågslätter än i Lapplands fjällbygder. En annan olikhet härrör af den fjällmur, som reser sig upp längs västra kusten; ty därigenom uppkommer en stark motsats mellan klimatet i V och Ö.

På halföns västkust råder ett mildt och fuktigt hafsklimat. Under påverkan af den varma *Golfströmmen* *) och milda sydvästvindar är vintern så blid, att hamnarna icke tillfrysa ens vid Nordkap. Sommaren är däremot sval. Mycken blåst härskar och nederbörden är ymnig (1,800^{mm}), enär den fuktiga hafsluften afkyles af de höga kustbergen. Ö om fjällryggen råder ett fastlandsklimat med kallare vint-rar, varmare somrar och betydligt mindre nederbörd. Hamnarna vid Bottniska viken äro tillfrusna under flere månader.

Växtvärld. Högslätterna äro ödsliga och kala eller be-vuxna med renlaf, mossor och ljung, men ställvis äfven med saftiga fjällörter och gräs. På de lägre delarna af fjäl-len och framför allt på sluttningarna vid dalgångarna finnas stora barrskogar, hvilka fylla större delen af nordliga Sverige och sydöstra Norge. Dock upptaga äfven kärr och mossar vida sträckor. På Norges västkuster finnas endast vid det inre af fjordarna smala strimor af skogar på fjäll-sidorna, utom i trakterna kring Trondhjemsfjorden, där

*) Läs om Golfströmmen i kapitlet om 'Världshafven'!

barrskogen har större utbredning. I denna slättbygd bedrifves äfven ett lönande jordbruk, men annars är i det Nordskandinaviska högländet odlingen inskränkt till älf- och sjöstränderna i dalbottnarna.

Däremot är Mellansvenska låglandet för det mesta odlad bygd, och endast höjderna äro skogklädda. Sydsvenska högländets skogar äro starkt sköflade, och ljunghedar intaga mångenstädes deras plats i det inre landet. Kustslätterna äro i allmänhet bördiga och väl odlade. I det skoglösa Skåne nyttjas torf till bränsle.

För öfrigt är växtvärlden, så väl den vilda som den odlade, ungefär densamma som hos oss, utom att boken bildar skogsbestånd i sydliga Sverige samt att eken är ganska allmän ännu i mellersta Sverige och i Norge går upp till Trondhjems fjord.

Djurvärld. Skandinaviens stora skogsmarker hysa samma slags pälsdjur och skogsfåglar som Finlands. Vildrenen är allmän på högfjällen. I norra och mellersta Sveriges barrskogar förekomma älgar, i södra Sveriges bokskogar på några ställen rådjur och hjortar. Uti Ishavet fångas hvalar och sälar samt massor af sjöfågel. Flerstädes finnas s. k. »fågelberg», där utmed branta, nästan otillgängliga bergväggar bo ligga vid bo, fågel sitter vid fågel. När fågelsvärmen flyger upp, ser den ut som ett moln, och ett hvinande höres som af en stormil. Skandinaviens kuster äro mycket fiskrika. I N och V fångas mest torsk och sill, i Ö strömming. I Skagerack fås äfven hummer och ostron. Älfvarna äro rika på lax.

Folk och stater. Hufvudbefolkningen på Skandinaviska halfön utgöres af två nära besläktade folk, svenskar och norrmän. De äro af germanisk härkomst och bilda jämte danskarna den skandinaviska stammen. Deras språk äro så lika, att de med lätthet göra sig förstådda af hvarandra. — Dessutom bor ett antal finnar och lappar i halföns nordliga delar.

Skandinaviska halfön är delad mellan tvenne stater eller riken, *Sverige* i Ö och *Norge* i V. De äro sedan år 1814 förenade under en konung och utgöra i förhållande till utländska makter ett helt (unionen). Men i öfrigt äro de oberoende af hvarandra och hafva sin egen styrelse och sina egna lagar.

SVERIGE.

Konungarike. 450 t. $km^2 = 1\frac{1}{5}$ gång Finland. 5 milj. inb.; 11 på km^2 .

Gränser. Sverige sammanhänges i V med *Norge* och i NO med Finland. I SV, S och Ö omgifves det af haf [Hvilka?].

Inbyggare. Sverige bebos till största delen af svenskar. Finnar bo dels i gränstrakterna mot Finland, dels i spridda byar uppe i fjäll- och skogsmarkerna vid norska gränsen. Lappar ströfva omkring i de nordligaste fjälltrakterna.

Svenskarne äro ett kraftfullt, gladlynt och gästvänligt folk. De hafva förr gjort sig kända som tappra krigare. Nu hafva de länge lefvat i fred och därunder förkofrat sig i bildning och välstånd. Bland dem hafva betydande vetenskapsmän, skaldes och konstnärer uppstått. För sitt artiga umgängesätt och sin benägenhet för yttre ståt hafva de blifvit kallade »nordens fransmän».

De allra flesta af Sveriges inbyggare höra till den evangelisk-lutherska statskyrkan. Men emedan religionsfrihet är rådande, finnas äfven bekännare af flere religiösa »sekt» *). — Folkbildningen kan täfla med den bästa i Europa. I hvarje socken finns minst en folkskola, ofta flere, och mångenstädes har man anlagt folkhögskolor. För den högre undervisningen finnas talrika högre och lägre elementarläroverk, fyra universitet, en teknisk högskola och många slags fackskolor. Dessutom böra nämnas flere akademier

*) Sekter kallas föreningar af personer, som i vissa trossatser afvika från hufvudkyrkorna.

för befordrande af vetenskaper och sköna konster, såsom Svenska akademien, m. fl.

Näringar och **samfärdsel**. Liksom hos oss äro *jordbruk* i förening med *boskapsskötsel* samt *skogshandtering* de förnämsta näringar i Sverige. Mest odlas hafre, som i stor mängd utföres; därefter råg, korn och hvete. Potäter odlas mycket både till föda och brännvinsbränning. Norrlands lin är berömdt. Skogsbruket är en hufvudnäring i nordliga och en del af mellersta Sverige. Trävaruutförseln är den största i Europa. *Boskapsskötseln* har under det sista årtiondet i hög grad förkofrats genom införandet af en ordnad mejerihandtering, för hvilken i Sverige uppfunnits sinnrika maskiner. *Fisket* är en binäring till åkerbruket, men i vissa kusttrakter en hufvudnäring. Vid västkusten fångas sill, torsk och makrill, vid ostkusten strömming.

Bergsbruket är i Sverige vida mer betydande än hos oss. Metallerna upptagas ur grufvor, hufvudsakligen i mellersta Sverige. Det svenska järnet anses som det bästa, och däraf beredas de finaste stålvaror. [Hvilka andra metaller och nyttiga mineralier fås i Sverige?] *Industrin* är ej obetydlig och utvecklas år för år. De viktigaste fabriker äro de för tillverkning af järn- och stålvaror, väfnader, papper och tändstickor. I många fattigbygder utgör hemslöjden en god inkomstkälla.

Den inre *handeln* har mycket förkofrats och utrikes handeln är ganska liflig i synnerhet på England och Tyskland. De förnämsta utförsvarorna äro: skogsprodukter, järn och järnvaror, tändstickor och papper, hafre och smör; införsvarorna äro ungefär desamma som hos oss, nämligen industriartiklar, kolonialvaror, säd, stenkol och bomull. — Rikets mynt: 1 krona = 100 öre = *Sm.* 1,40.

Samfärdsmedlen äro liksom hos oss goda i de sydliga och mellersta delarna af landet, men ringa utvecklade i de nordliga. Sverige har många kanaler [Hvilka äro förut omta-

lade?]. — De förnämsta järnvägarna kallas »stambanor». Sådana utgå från Stockholm åt S till Malmö, åt SV till Göteborg, åt V till Kristiania samt åt N ända upp till Västerbotten. Med dem förenas bibanor till de flesta städer.

Statsskick och försvarsväsende. Sverige styres af konungen med biträde af statsråd *). Konungens makt är inskränkt. Folket ger sin vilja tillkänna genom riksdagen, som sammanträder hvarje år. Riksdagen är delad i två kamrar: första och andra kammaren. Dessutom finnes i hvarje län ett landsting.

För den världsliga förvaltningen är riket indeladt i 24 län, styrda af landshöfdingar. Stockholms stad styres af en öfverståthållare. För den kyrkliga förvaltningen, under hvilken äfven skolorna lyda, är Sverige deladt i 12 stift. Den högre rättskipningen handhafves af Högsta domstolen och 3 hofrätter.

Krigshären består i Sverige dels af stående trupper, dels af beväring eller värnepliktige. Dessutom finnas en krigsflotta och några fästningar.

Indelning och städer. Af gammalt indelas landet i tre hufvuddelar: *Götaland*, *Svealand* och *Norrland*. Dessa bestå åter af landskap.

Emedan de flesta invånare lefva af landtmannanäringar, äro Sveriges städer små och bebyggda med låga trähus.

I. Götaland omfattar den södra delen af Sverige. Ehuru det utgör endast $\frac{1}{5}$ af riket, har det mer än hälften af befolkningen. Götaland består af följande 10 landskap: *Skåne*, *Blekinge*, *Halland*, *Småland*, *Öland*, *Gotland*, *Östergötland*, *Västergötland*, *Bohuslän* och *Dalsland*. — Städer:

Malmö, vid Öresund, Sydsveriges förnämsta handels- och fabriksstad. Ångfärja till Köpenhamn. 60,000 inv.

*) Hos oss blott en titel, men i Sverige ett ämbete, ungefär motsvarande våra senatorers och andra lands ministrars.

Lund, ute på slätten NO från Malmö har ett universitet och en präktig domkyrka.

Helsingborg, vid smalaste delen af Öresund, har liflig spannmålshandel.

Karlskrona, på öar i Östersjön, är en befäst krigshamn med skeppsvarf och dockor.

Kalmar, vid Kalmarsund, har ett gammalt slott.

Jönköping, vid Vätterns södra ända. Göta hofrätt. Storartade tändsticksfabriker och pappersbruk.

Visby, på Gotlands västkust, var fordom en rik handelsstad. Härliga kyrkoruiner.

Norrköping, vid Motala älfs utlopp i Bråviken, är en viktig fabriksstad.

Göteborg, vid Göta älf, är Sveriges förnämsta handelsstad och rikets andra stad. En stor mängd fabriker. Universitet. Staden är rik och välbyggd; genomskuren af kanaler. 120,000 inv.

I Götaland märkas dessutom: *Kristianstad*, vid Helge å, säte för hofrätten öfver Skåne och Blekinge. — *Halmstad*, vid Kattegatt. — *Linköping*, vid Stångån och östra stambanan. Vacker domkyrka. — *Motala*, vid strömmens utflöde ur Vättern, har Sveriges största mekaniska verkstad. — *Åtvidaberg*, SO från Linköping, rik koppargrufva. — *Marstrand* på en klippö vid västkusten. Känd badort.

2. Svealand utgör mellersta delen af Sverige och innefattar 6 landskap: *Uppland*, *Södermanland*, *Västmanland*, *Närke*, *Värmland* och *Dalarne*. — Städer:

Stockholm, vid Mälarens utlopp i ett härligt läge, är Sveriges vackra hufvudstad. Där bor konungen och sammanträder riksdagen. Där finnas de högsta ämbetsverken, ett universitet och andra höga läroanstalter, vetenskaps- och konstakademi m. m. Betydlig handels- och fabriksstad. 270,000 inv. — Stockholm ligger dels på holmar, dels på fasta landet och är mycket väl byggt. Märkliga byggnader äro: det sköna *Kungliga slottet*, *Riddarholmskyrkan* med konungagrafvar samt *Nationalmuseum* med konstskatter och forntidsminnen. — I de natursköna om-

gifningarna märkas: *Djurgården*, med eklundar, förlustelseställen och villor; *Drottningholm* och *Gripsholm*, kungliga lustslott i Mälaren.

Uppsala, vid Fyrisån, har ett gammalt universitet, berömd domkyrka och ett åldrigt slott.

Eskilstuna, vid Eskilstuna å, har betydande fabriker för järn- och stålvaror.

Örebro, nära Hjälmarén, har ett gammalt slott.

Dessutom märkas: *Västerås* vid Mälaren. I närheten stora järnbruk. — *Sala*, vid Sagån, med en gammal silfvergrufva. — *Karlstad*, på en ö vid Klarälvens utlopp i Vänern. Järn- och trävaruhandel. — *Falun*, SO från Siljan, med en gammal koppargrufva. — *Dannemora*, i norra Uppland, grufva med utmärkt järnmalm.

3. Norrland omfattar den nordliga delen af Sverige. Ehuru Norrland upptager mer än hälften af hela landet, har det knappt $\frac{1}{7}$ af befolkningen. Det utgöres af 8 landskap. Af dem äro 5 kustlandskap vid Bottniska viken, nämligen *Gästrikland*, *Helsingland*, *Medelpad*, *Ångermanland*, och *Västerbotten*, samt 3 fjällandskap vid gränsen mot Norge: *Härjedalen*, *Jämtland* och *Lappland*. — Städer:

Gäfle, vid Bottniska viken, har stor utförsel af trävaror och järn. Skeppsvarf.

Sundsvall, vid Bottniska viken. Stora sågverk, trävaruutförsel och skeppsbyggeri.

Dessutom märkas: *Umeå* och *Luleå*, vid de liknämnda älfvarna, med utförsel af trävaror, tjära och fisk. — *Haparanda* (*Haaparanta*), gränsstad helt nära Torneå. — *Gällivara* i Lappland, stort järnmalmfält med järnväg till Luleå.

NORGE.

Konungarrike. 320 t. km²; något mindre än Finland. — 2 mill. inv.; 6 på km².

Gränser. Norge sammanhänger i Ö med *Sverige*, i NO med *Finland* och *Ryssland*. För öfrigt omgifves det af haf: [Hvilka?]

Inbyggare. Norrmännen utgöra den allra största delen af Norges befolkning. Finnar och lappar bebo de nordligaste kust- och fjälltrakterna.

Norrmännen äro ett kraftigt och hårdadt folk. Det friska lifvet på fjällen eller på fiskeplatserna ute i hafvet, med alla de faror och mödor där möta, har gjort dem duktiga till kropp och själ. Särskildt äro norrmännen kända som utmärkta sjömän. De stå högt i bildning och hafva berömda skalder. — Finnarne och lapparne likna annars sina bröder i Finland och Sverige, men i Norge har naturen bidragit att göra dem raskare och företagsammare.

Nästan hela befolkningen hyllar den evangelisk-lutherska läran. Talrika så väl fasta som flyttande folkskolor samt några folkhögskolor finnas i landet. Folkbildningen är därför god. För den högre undervisningen finnes ett universitet och läroanstalter af flere slag.

Näringar och samfärdsel. I det bergiga Norge är *jordbruket* obetydligt, och mycket säd införes årligen. I det inre landet lefva människorna mest af *skogshushållning* och *boskapsskötsel*. Man brukar om sommaren drifva boskapen upp till »sätern», d. ä betesmarkerna på fjällen. Där bereda »säterjäsentorna» af mjölken smör och ost. Vid kusterna har befolkningen sitt uppehälle af *fiske* och *sjöfart*. Storfisket drifves numera endast vid kusterna af Ishafvet, där i synnerhet vid Lofoten tusentals människor samlas vid fisketiderna.

I februari komma fiskarena upp till fiskeplatserna och befolka de små stugorna. Snart anländer torsken i ofantliga stim, hvilkas ankomst behådas af sjöfågelsvärmar. Med ens vimlar det af fiskarebåtar ute på hafvet. En del af den fångade fisken hänges på stänger att torka och kallas då »stockfisk», en del saltas och bredes ut på klipporna till torkning och benämnes »klippfisk», en del slutligen styckas och insaltas i tunnor, hvarefter den går i handeln under namn af »kabeljo». Af torsklefvern kokas tran och af inelfvorna beredes »fiskguano».

Sillfisket drifves längs hela västkusten. »Storsillen» fångas på vårvintern, den mindre men värdefullare »fetsillen» om sommaren.

Sjöfarten har så tilltagit, att Norges handelsflotta är i förhållande till folkmängden större än något annat lands och fraktfart en viktig inkomstkälla. Utförseln af fisk till

Medelhafslanden och trävaror till England är betydande. Införsvaror äro: säd, kolonial- och fabriksvaror. — *Industrin* har på senare tider förkofrats. Sågverk, snickerier och pappersbruk äro de förnämsta industriella inrättningarna. *Bergsbruk* drifves något i södra Norge. — Myntet är detsamma som i Sverige.

Farlederna i den rika skärgården och i de vidt förgrenade fjordarna bilda de yppersta samfärdsvägarna i Norge. I det inre landet har man byggt goda langsvägar. Några järnvägar hafva äfven uppstått. Från Kristiania går en järnväg genom Österdalen åt N till Trondhjem och därifrån åt Ö till Sundsvall. Ytterligare utgå banor, åt Ö och SO till Sverige samt åt SV till sydkusten.

Statsskick och försvarsväsende. Norge är en inskränkt monarki. Konungens makt är här till och med mindre än i Sverige. Lagstiftande församlingen kallas *Stortinget* och sammanträder hvarje år. — För den världsliga förvaltningen delas Norge i 20 amt (= län), styrda af amtmän; för den kyrkliga i 6 biskopsstift.

Krigshären grundar sig på allmän värneplikt. Flottan är lika stor som Sveriges.

Indelning och städer. Geografiskt indelas Norge i tre hufvuddelar: *Söndenfjeldske Norge*, äfven kalladt *Östlandet*, *Västenfjeldske Norge* eller *Västlandet* och *Nordenfjeldske Norge* eller *Nordlandet*.

Städerna äro liksom i Sverige små.

Söndenfjeldske Norge ligger på sydsluttningen af Dovre och ostsidan af Langfjeldene. Det är den tätast befolkade och mest odlade delen af landet. — Städer:

Kristiania, vid Kristiania fjorden i en vacker nejd. Rikets hufvudstad med flere ämbetsverk. Universitet och många skolor. Landets förnämsta handels- och fabriksstad. 200,000 inv.

Drammen, vid Dramsälvens utlopp, har trävaruutförsel och skeppsbyggeri.

Frederiksstad vid Glommens mynning, har den största utförsel af trävaror.

Frederikshald, vid Skagerack, har sågverk och trävaruhandel. — *Tönsberg*, vid Kristianiafjorden, drifver säl- och hvalfångst uti Ishafvet. — *Arendal*, vid Skagerack, eger den största handelsflotta i Norden. — *Kongsberg*, vid Numedalslägen, har en silfvergrufva.

Västenfjeldske Norge omfattar den ödsliga fjällplatån vid västkusten. Endast kusttrakterna äro något befolkade.

Stavanger, vid Stavangerfjord, har betydlig handel med fisk. Sjöfart och skeppsbyggeri.

Bergen, vid Nordsjön, har den största handel med fiskvaror, som dithämtas från Nordlanden vid stora sommarmarknader. Staden eger en ansenlig ånbgåtsflotta. Bergen var fordom en rik hansestad och har ett gammaldags utseende. 60,000 inv.

Nordenfjeldske Norge innefattar det smala kustlandet N om Dovre:

Trondhjem, vid Trondhjemsfjord, har en präktig gammal domkyrka, där Norges konungar krönas. Handeln med fisk och trävaror är liflig.

Kristiansund, på öar vid kusten, har största utförseln af klippfisk, i synnerhet till Spanien, där den brukas som fastemat. — *Tromsø*, på en ö vid kusten, bedrifver fiske och hvalfångst. — *Hammerfest*, på en ö uti Ishafvet, är jordens nordligaste stad. — *Röros*, SO från Trondhjem i fjällbygden, har rika koppargrufvor.

Den nordligaste delen af Kölens ödsliga fjällplatå kallas *Finnmarken* och bebos vid kusten af finnar, här kallade kväner, och fisk arelappar, kallade söfinner. På fjällvidderna ströfva fjällappar eller fjeldfinnar med sina renhjordar.

Långt N om den Skandinaviska halfön ligger den stora ögruppen *Spetsbergen* med vidsträckt snöfjäll. Om sommaren utbreder sig öfver de lägre ställena en frodig växtmatta. Renar, isbjörnar och räfvar äro dessa öars enda ständiga inbyggare. Men om somrarna anlända skaror

af sjöfågel, och många fångstfartyg, hufvudsakligen från Norge, infinna sig vid kusterna för att fånga sälar och hvalar. Spetsbergen tillhöra ej något särskildt rike.

BRITTISKA ÖARNA.

Hela Brittiska riket 28 mill. km²; 3 gånger Europa. — Nära 400 mill. inv. — *Stamlandet i Europa* 315 t. km²; något mindre än Finland. — 41 mill. inv.; 120 på km².

Shetlandsöarna 61°, Storbritanniens nordspets ungef. 59° och sydspetsen 50° nordl. bredd.

Gränser. De Britiska öarna utgöras af de två stora öarna *Storbrittannien* och *Irland* samt en mängd mindre öar och ögrupper. Storbrittanniens södra och större del upptages af *England* med *Wales* [oäls], dess norra del af *Skottland*. Tillsammans bilda dessa öar ett rike, som egentligen heter *Det förenade konungadömet Storbrittannien och Irland*, men äfven kallas det *Brittiska riket* och ännu oftare *England*. Landet omgifves i V af *Atlanten*, i Ö af *Nordsjön*, i S af *Engelska kanalen* *) och det smala *Sundet vid Calais* [kalä']. Mellan de båda öarna utbreder sig *Irländska sjön*, som förbindes med Atlanten genom *Nordkanalen* i N och *S:t Georgs-kanalen* i S.

Landet är utmärkt väl beläget invid midten af det tätt befolkade västra Europa och midt emot den rika ostsidan af Amerika.

Kuster. Äfven kustbildningen är synnerligen gynnsam. Djupt inträngande vikar och breda flodmynningar bilda öfverallt goda hamnar. Storbrittanniens långsmala form i förening med den omständigheten, att östra och västra kustens djupaste inskränningar äro belägna midt emot hvarandra, gör, att man från hvarje punkt i landet har endast en kort väg till hafvet. De viktigaste af dessa vikar äro: *Bristolkanalen* [bristl-] i V och *Thamesviken* [täms-]

*) Ordet »kanal» har här betydelse af ett smalare ställe i hafvet.

i Ö, *Clydefjorden* [klajd-] i V och *Forthfjorden* [färds-] i Ö, *Lornfjorden* i V och *Morayfjorden* [mårre-] i Ö.

Storbritanniens östra kust är i södra hälften låg och delvis sumpig, i den norra högre med branta stränder. Den är alldeles öppen mot Nordsjön. I N och NV ligga där- emot kringströdda vid Atlantens kuster talrika större och mindre öar samt de tre stora ögrupperna *Orkneyöarna* [ärkne-], *Shetlandsöarna* [sjättlands-] och *Hebriderna*. De synas vara spillror af ett land, som hafvet söndersplittrat. Och ännu slå beständigt Atlantens mäktiga vågor i förfärande brän- ningar mot de höga, brådstupande kustklipporna och lös- rycka ur dem stycke efter stycke. Märkvärdig är *Fingals- grottan*, som hafvet urholkat i den hårda basaltklippan *) på ön *Staffa*. — Uti Irländska sjön ligga de stora öarna *Man* [män] och *Angelsey* [änglsi], från hvilken senare två höga järnvägsbroar leda till Wales [oäls]. Längst i SV utanför den branta klippuden af halfön *Cornwall* [kärnoäl] höja sig de tennrika *Scilly öarna* [silli]. Vid Storbritanniens sydkust finna vi den natursköna ön *Wight* [oajt] och i södra delen af Engelska kanalen nära Frankrikes kust de *Normandiska öarna*.

Irlands kuster äro äfven i Ö lägre och jämnare, i V brantstupande och sönderskurna af hafvet. Berömda äro de vackra basaltklipporna vid nordkusten.

Öfverallt vid Brittiska öarnas kuster skönjes det regel- bundna stigande (flod) och sjunkande (ebb) af hafsvattnet, som benämnas tidvatten **). Skillnaden mellan ebb och flod uppgår i Bristolkanalen till 15m.

Ytbildningen. Storbritanniens södra del, *England*, är i SO ett fruktbart, tätt bebyggt lågland med omväxlande kullar och slätter. I V finnas fyra genom dalgångar åtskilda

*) *Basalt* är en mörk vulkanisk stenart, som merendels har formen af sexkantiga pelare, hvaraf hela klippor äro sammansatta.

**) Läs mera om tidvattnet ur kapitlet om »Världshafven» mot slutet af boken!

bergstrakter: *Cornwalls* och *Wales* berglånd samt *Penninska* och *Cumberlandbergen*. De äro i allmänhet låga och nå endast i norra *Wales* en höjd af 1000 *m*. *Cumberlandbergen* äro skogbeklädda och kända för sina vackra sjöar, hvilka draga många resande till sig om somrarna. De öfriga äro skoglösa, men utomordentligt rika på nyttiga mineralier. Rundt omkring *Penninska* bergen finnas de ofantliga lager af stenkol och järn, som gjort *England* till jordens förnämsta industriland.

På gränsen mot *Skottland* finnas de låga *Cheviot*höjderna [tjivviot-]. Tvärs öfver sydliga *Skottland* sträcker sig mellan *Forth*- och *Clydefjordarna* en liten slättbygd, som har en stor rikedom på järn och stenkol och därtill är mycket fruktbar. Den benämnes *Låglandet* i motsatts till det vidsträckta *Höglandet* norrut. Mellersta *Skottland* uppfylles af *Grampianbergen* [grämpiän-], hvilkas högsta topp, *Ben Nevis* [nivis], är 1300 *m*. Från denna del skiljes genom en djup dalgång *Nordskottland*, som är en vild, af klippor uppfylld ödemark.

Irland är i det inre ett lågland, betäckt af sjöar och torfmossar, åkrar och ängar. Vid kusterna finnas spridda bergstrakter.

Berggrunden på de *Brittiska* öarna är särdeles omväxlande. Längst i N bestå bergen liksom i *Finland* af granit och gneis. Bergstrakterna i mellersta och västra delarna af landet innehålla kolkalksten, skiffer m. m. I SO finnas stora lager af krita. Basaltmassorna i NV tyda på forntida vulkanisk verksamhet. Först under påverkan af istiden och sedan genom fortgående stark förvittring i det fuktiga klimatet hafva bergen här mer än annanstädes minskats och förstörts. Därför genomskäras bergstrakterna af talrika dalgångar, hvilka underlätta samfärdseln.

Sjöar och floder. I *England* förtjäna endast *Cumberlandsjöarna* att nämnas. I *Skottland* finnas många djupa, natursköna fjällsjöar; mest bekant är *Loch Lomond* [låck

lâmönd]. Bland Irlands talrika insjöar är *Lough Neagh* [läcknä] störst.

Floderna äro korta, men mycket vattenrika och segelbara. De äro förenade genom ett nät af kanaler och vid de breda flodmynningarna ligga landets förnämsta städer. Dock besväras flodmynningarna af sandbankar och inloppen måste genom uppmuddring hållas segelbara. I Storbritannien flyta åt Ö till Nordsjön: *Thames* [täms], *Humber* [hömbr], *Forth* [färds] och *Tay* [tä]. Åt V rinna: *Severn*, *Mersey* [märsi] och *Clyde* [klajd] till Atlanten och Irländska sjön. — Irlands hufvudflod *Shannon* [sjännen] flyter midt genom landet och utfaller på västkusten.

Klimat. Omgifna af det genom Golfströmmen uppvärmda hafvet, hafva de Britiska öarna ett särdeles mildt och fuktigt hafsklimat. Vintrarna äro så blida, att snön aldrig ligger länge samt sydländska växter, såsom lager och och myrten, kunna öfvervintras i det fria. Somrarna äro däremot svala med mulen himmel, så att icke ens vindruffvorna mogna. — De förhärskande sydvästvindarna medföra från hafvet fuktighet, som nedfaller i form dels af tätare regnskurar, dels af starka dimmor. Nederbörden är därför större än annanstädes i Europa och går i västra Skottland öfver 3000^{mm}.

Växt och djurvärld. England egde fordom präktiga ek- och bokskogar, men de äro nästan utrotade. På samma sätt har det gått med de vilda djuren. Åkrar och ängar intaga skogarnas plats. Men genom att mellan dem plantera trädgrupper och häckar har landskapet fått ett lumigt, parkartadt utseende. I den fuktiga luften är gräsväxten särdeles saftig och beständigt grön. I Skottland är låglandet väl odladt, i mellersta delen finnas skogar af tall och björk, men det nordligaste höglandet och alla de nordliga öarna, hvilka beständigt piskas af stormar, äro skoglösa. I dessa fattiga trakter är dock hafvet rikt på fisk och sjöfågel*).

*) Här sammanträffa två stora flyttningsvägar för sjöfåglarna, den ena från Grönland och Island, den andra från Spetsbergen och Europas nordkust, hvarför vid flyttningstiderna stora fågelsvärmar slå sig ned här.

Irland med sina murgrönklädda ruiner, sina evigt grönskande, yppiga betesmarker har blifvit kalladt «Smaragdön» eller «den gröna ön».

De odlade växterna äro desamma som hos oss; dock odlas blott obetydligt råg. I England odlas företrädesvis hvete, i Skottland hafre och på Irland potäter. — Af alla slags husdjur finnas de yppersta raser.

Inbyggare. I England, i södra och mellersta Skottland samt nordöstra Irland bo engelsmän och skottar. De hafva nästan sammansmultit till ett folk och tala engelska, som är ett germaniskt språk. I Högskottland, Wales och Irland kvarlefva ännu Brittiska öarnas ursprungliga invånare, kelterna. De hafva dock allt mer antagit det engelska språket, så att icke fullt 2 mill. tala keltiska.

Större delen af befolkningen bekänner sig i Storbritannien till den reformerta läran, på Irland till den romersk-katolska.

Den reformerta läran kallas i England den anglikanska eller högkyrkan, styres af biskopar och har många katolska ceremonier. I Skottland råder den presbyterianska kyrkan, som styres af ett årligen sammanträdande kyrkomöte och har en enkel gudstjänst. I öfrigt härskar stor religionsfrihet och talrika protestantiska sekter (dis-senters, d. ä. olika tänkande) förekomma.

Folkupplysningen är endast i Skottland någorlunda god. Irländarne äro i hög grad okunniga, råa och vidskepliga. Också i England är okunnigheten stor hos den talrika arbetarebefolkningen, i synnerhet i fabriksdistrikten. I våra dagar göres dock mycket både af staten och enskilde för folkets undervisning. — I vetenskap och litteratur hafva engelsmännen åstadkommit betydande verk. De förnämsta universiteten äro de i städerna *Oxford* och *Cambridge* [kämbridsch].

Engelsmännen äro ett blandningsfolk, som uppkommit sålunda, att med de keltiska urinvånarne blandat sig andra folk, hvilka tid efter annan invandrat och eröfrat större eller mindre delar af landet. Denna folkets blandade härkomst visar sig i så väl utseende som språk.

Engelsmännen äro ett kraftfullt, företagsamt och ihärdigt folk. Frihet och personlig själfständighet älska de framför allt, men hålla

strängt på gammal, faderneärfd sed. Gentemot främmande äro de sträfva och otillgängliga, men värdera högt ett trefligt hemlif. De olika samhällsklasserna hålla sig mycket afsöndrade, och bredvid en omätlig rikedom finner man det ytterligaste elände.

På Irland råda de svåraste missförhållanden. Största delen af Irlands jord eges af rika engelska godsherrar, hvilka i långa tider hållit de fattiga irländska förpaktarne i hårdt förtryck. Desse föra därför ett eländigt lif. De bo i usla lerkojor tillsammans med sina svin och lifnära sig med potäter. Detta förhållande i förening med olikhet i religionen, har hos irländarne väckt ett osläckligt hat mot engelsmännen, hvilket yttrar sig i upprörande våldsgärningar. Det har ock framkallat en så stark utvandring från landet, att befolkningen minskats.

Näringar och samfärdsel. Alla näringsgrenar hafva på Brittiska öarna nått en särdeles hög utveckling. *Jordbruk* i förening med *boskapskötsel* bedrifves med utmärkt skicklighet i östra England och södra Skottland. De ädlaste rasdjur af alla slag säljas årligen i tusental till andra länder för oerhördt höga pris. I stället införas massor af billigare slaktboskap, kött och smör. Ännu större är införseln af säd, emedan befolkningen är så talrik. — Vid kusterna och på bankarna i Nordsjön bedrifves ett betydande torsk- och sillfiske. Också utgå talrika fartyg på torskfångst till New Foundland och hvalfångst till Ishafvet.

Bergsbruket är af utomordentligt stor betydelse. Stenkol brytes mer än i något annat land på jorden. Också järn fås i oerhörd mängd och det merendels i samma trakter som stenkolen. Rikast äro grufvorna i nordliga England, Skottska låglandet och södra Wales. Allt ifrån forntiden äro Englands tenngrufvor bekanta. Så väl de som några koppar- och zinkgrufvor finnas på halfön Cornwall.

Industrin är storartad. De engelska fabriksvarorna utmärka sig genom sin godhet och billighet samt användas öfver hela världen. Främst bör nämnas spånads- och väfnadsindustrin med ofantliga bomullsväfverier på västra samt klädes- och yllefabriker på östra sidan om Penninska bergen; med väldiga bomullsspinnerier i västra och linnespinnerier i östra delen af Sydskottland.

Mer än hälften af alla bomullsvaror på jorden frambringas i Storbritannien. Därnäst komma järn- och stålvaror från mellersta England och södra Wales. Skeppsbyggeriet är betydande i de stora sjöstäderna; utom segelfartyg byggas årligen flere hundra järnångfartyg.

Englands utmärkta läge har gjort det till världens förnämsta *handelsmakt*. Dess flottor segla på alla haf och utföra till alla trakter af jorden engelska fabriksvaror och stenkol, medan de från olika håll införa råvaror till fabriker, såsom bomull från Amerika och Indien, ull från Australien och Sydafrika. Spannmål och skogsprodukter hämtas från Europa och Nordamerika. England har skaffat sig kolonier i alla världsdelar och de därifrån införda kolonialvarorna säljas sedan med god vinst i hela Europa.

Britiska öarnas utmärkta naturliga samfärdsmedel äro ökade genom ett nät af kanaler och järnvägar, tätare än i något annat större land. Med oerhörda kostnader har man byggt långa tunnlar under så breda floder som Thames, Severn, Mersey och storartade järnvägsbroar öfver Forth, Tay m. fl. Den inre handeln är därför synnerligen liflig.
— Mynt: 1 pound sterling = 20 shillings = *Smc* 25,₂₅.

Statsskick och krigsväsende. *Det förenade konungadömet Storbritannien och Irland* utgör en inskränkt monarki. Konungamakten kan äfven innehafvas af en kvinna. Folket utöfvar sin makt genom parlamentet och dess makt är mycket stor. Det består af två kamrar, öfverhuset och underhuset. Ministrarnas myndighet är stor. — Af ålder är riket indeladt i grefskap, som alla ha sin egen förvaltning.

Riket styres för närvarande af en drottning, som tillika bär titeln kejsarinna af Indien.

England är en af stormakterna och eger den starkaste örlogsflotta i världen. Däremot är landthären obetydlig och icke grundad på allmän värneplikt.

Städerna i England äro synnerligen talrika samt vidsträckta och folkrika. Mer än hälften af befolkningen bor i städerna.

Öfver de stora fabriksstäderna höja sig hela skogar af tornhöga skorstenspipor, och maskinernas larm i fabrikena är bedöfvande. De största sjö- och handelsstäderna ligga vanligen vid någon segelbar flod eller vid den inre delen af en vik. Husen i de engelska städerna äro i allmänhet små, emedan en engelsk familj vill bebo ett helt hus för sig. I Skottland äro de däremot stora och höga ända till 10 à 12 våningar.

England med Wales utgör hufvuddelen af det Britiska väldet och hyser $\frac{3}{4}$ af stamlandets befolkning.

a) I kustlandet vid Nordsjön ligga följande städer:

London, på bägge sidorna om Thames, är rikets hufvudstad. London utgör världshandelns medelpunkt och är en af jordens förnämsta fabriksstäder. Från alla världens kanter komma dit fartyg, som ankra i de ofantliga af varumagasin omgifna dockorna vid sidan af floden *). I staden finnas två universitet, talrika vetenskapliga och andra föreningar samt många museer. British Museum är världsberömdt för sitt rika bibliotek och sina fornsamlingar. — London är jordens största stad med $4\frac{1}{2}$ mill. inb., d. v. s. nära dubbelt så många som i hela Finland.

På gatorna härskar ett obeskrifligt vimmel af gående och åkande och bantåg ila oupphörligt fram på järnvägar, dragna dels öfver hustaken, dels under jorden i tunnlar till och med under Thames botten. Dimma och stenkolsrök uppfylla ofta luften, så att gaslyktorna hållas tända hela dagen. — De förnämsta stadsdelarna äro *City* [sitti] med betydande handelskontor och *Westend* [oästend] med praktbyggnader. Sådana äro: St Paulskyrkan, Parlamentshuset och kyrkan Westminster abbey [äbbe], där Englands store män hvila. Staden prydes af flere vackra parker och trädplanterade öppna platser (squares), i hvilkas midt något monument höjer sig.

Greenwich [grinitsj], förstad till London på Ö sidan, med ett berömdt observatorium, hvarifrån man vanligen räknar meridianerna.

*) Dessa dockor äro utgrädda hamnbassänger, där fartygen lossa och lasta. De äro genom slussportar skyddade för tidvattnet, som verkar ända hit upp.

Hull, vid *Humber*, är hufvudort för handeln på Östersjöländerna. Har regelbunden ångbåtsförbindelse med Finland. 230,000 inv.

Sunderland [sönderlånd], vid *Nordsjön*, och *Newcastle* [njukäsl], vid floden *Tyne* [tajn], äro de förnämsta utskeppningsorter för stenkol. Stora skeppsvarf.

b) Vid kusten af Engelska kanalen:

Dover [däver], vid *Calais* sundet, är den mest använda öfverfartsorten till fastlandet.

Brighton [brajtn], är en glänsande badort, mest besökt af rika londonboar.

Portsmouth [pårtsmöds], Englands förnämsta krigshamn, starkt befäst.

Southampton [saudsämtn], hamnstad, därifrån post- och passagerareångare regelbundet afgå till alla världsdelar.

Plymouth [plimmöds], befäst krigshamn. — Utanför på en klippa ligger det märkliga fyrtornet *Eddystone* [äddistån].

c) I de västra kusttrakterna:

Bristol [bristol], vid floden *Avon*, drifver betydlig handel, i synnerhet på medelhafslanden. 320,000 inv.

Cardiff i *Sydwalet* har stor utförsel af stenkol. Hamnstad till *Merthyr Tydfil* [märdsir tidfill], som har stora järnbruk och rika stenkolsgrufvor.

Liverpool [liverpul], vid mynningen af *Mersey*, är näst London världens förnämsta handelsstad med storartade skeppsdockor. Har den största utförsel. Ofantlig införsel af bomull från Amerika. En hufvudort för utvandringen till Nya världen. Öfver 600,000 inv.

d) I det inre landet:

Manchester [mantjästr], sammanbyggd med *Salford*, är världens mest betydande fabriksstad för tillverkning af bomullsvaror. 750,000 inv. Staden är numera genom en stor kanal förbunden med hafvet.

Hela trakten kring Manchester är öfversållad med bomullsfabriker och fabriksstäder, af hvilka flere hafva mer än 100,000 inv. och ligga på några kilometers afstånd från hvarandra.

Leeds [lids], och *Bradford*, hufvudorter för ylleindustrin och belägna helt nära hvarandra. Tillsammans öfver $\frac{1}{2}$ mill. inv.

Sheffield [schäffild], med världsberömd tillverkning af fina stålvaror, i synnerhet knifvar. 360,000 inv.

Nottingham [nåttingäm], vid Trent, och *Leicester* [läster] S därom, stora fabriksstäder med tillverkning af strumpor, tröjor o. a. stickade varor.

Stoke [ståk], vid öfre Trent, har stora porslinsfabriker.

Birmingham [börmingäm], stor fabriksstad med tillverkning af allehanda varor, främst stål- och mässingsarbeten. Öfver $\frac{1}{2}$ mill. inv.

V om Birmingham är trakten uppfylld af fabriksstäder, där i synnerhet gröfre järnsaker, såsom ankaren, kättingar o. d. förfärdigas.

Skottlands största och flesta städer ligga i det välodlade och mineralrika låglandet, och där bor mer än hälften af landets befolkning.

Edinburgh har ett vackert läge på bergslutningen mot Forthfjorden. Skottlands hufvudstad med ett berömdt universitet och talrika lärda sällskap. 300,000 inv.

Glasgow [glässgå], vid Clyde, är Skottlands största handels- och fabriksstad. Främst stå bomullsindustrin och skeppsbyggeriet. Universitet. 700,000 inv.

Dundee [döndi], vid Tay är hufvudort för jute- och linneindustrin*) äfvensom för hval- och sälfångsten uti Ishafvet. — *Aberdeen* [abberdin] är en ganska betydlig fabriks- och handelsstad vid Nordsjön. Universitet.

Irlands städer äro mindre än i de andra delarna af riket och folkmängden har ytterligare minskats genom den starka utvandringen.

*) *Jute* är en indisk örtväxt, hvaraf man bereder möbeltyg, säckväf m. m.

Dublin [döbblin], vid Irländska sjön, är Irlands hufvudstad och säte för vicekonungen. Betydande handels- och fabriksstad. Universitet. 350,000 inv.

Belfast vid en vik af Nordkanalen, har stora linnespinnerier och andra fabriker. 260,000 inv.

Cork, nära sydkusten, är en viktig sjöhandelsstad med utförsel af ladugårdsprodukter.

Biländer. I Europa eger England två aflägsnare militärstationer:

Gibraltar, en stark klippfästning på en sydlig udde af Pyreneiska halfön, samt *Maltesiska öarna*, tre små öar i Medelhafvet S om Sicilien. Den förnämsta är *Malta*.

I andra världsdelar har England ofantliga kolonier. De viktigaste äro: en stor del af *Ostindien* i Asien, *Kaplandet* i Afrika, *Australlandet* och *Canadaväldet* i Nordamerika.

Tillsamman med dessa vidsträckta besittningar är Brittiska riket det största och folkrikaste i världen. Det är tre gånger så stort som hela Europa och har flere invånare [387 mill.].

Några af dessa kolonier, såsom Australstaterna och Canadaväldet äro visserligen i politiskt afseende endast obetydligt beroende af moderlandet, åt hvilket de icke ens betala någon skatt; dock äro de genom sina brittiska inbyggare, det engelska världsspråket och engelska seder förbundna därmed. För den engelska världshandeln och industrin äro de genom sina rika naturalster och såsom afsättningsorter för fabriksvaror af den allra största betydelse.

MELLANEUROPA.

1,800,000 km^2 , ungefär $\frac{1}{5}$ af Europa. — 154 mill. inv. — nära $\frac{1}{2}$ af Europas befolkning; 86 på km^2 .

Den fasta landmassan i Europa består af tvenne hufvuddelar: *Osteuropa* i Ö och *Mellaneuropa* i V, hvilka omedelbart sammanhånga. För öfrigt sträcker sig Mellaneuropa i N till *Östersjön*, *Nordsjön* och *Engelska kanalen*, i V till *Biscaya bukten*, i S till *Lion bukten* och *Adriatiska hafvet*. Det sammanhänges i S med de tre sydeuropeiska halföarna.

Kuster. Östersjökusten är i allmänhet låg och långgrund samt åtföljd af dyner. Vid flodmynningarna hafva bildats grunda strandsjöar med sött vatten, kallade *Haff*. De äro endast genom smala landtungor eller låga öar skilda från hafvet. Sådana äro: *Kurisches Haff*, *Frisches Haff* innanför *Danziger bukten* och *Stettiner Haff*. Kusten är i Ö öppen, men i V ligga de *Pommerska* och *Danska öarna*. Stränderna äro västerut på många ställen backiga och skogbevuxna. Särskildt märkas *Rügens* och *Möens* vackra bokbegrönda kritklippor. På östra kusten af halfön *Jylland* och på de *Danska öarna* intränga talrika bukter och långsmala fjordar. Den största är *Limfjorden*, som likväl numera är ett sund tvärs genom norra *Jylland* mellan *Kattegat* och *Nordsjön*.

Nordsjöns kuster äro ännu lägre och långgrundare än *Östersjöns*. De åtföljas på hela sin sträcka af dyner. Men denna dynvall har i följd af en landsänkning, som ännu fortgår, på flere ställen blifvit söndersliten af hafvet. Rester däraf äro de *Friesiska öarna* [fris-]. Också har hafvet vid kusten bildat grunda vikar samt utvidgat flodernas mynnningar. Sådana vikar äro *Jade*, *Dollart* och *Zuiderzee* [söjderse]. Ett stycke utanför *Jadeviken* ligger ön *Helgoland*. Det är en sandstenklippa, som småningom minskas. Emedan tidvattnet i *Nordsjön* uppnår en betydlig höjd och kusten är mycket låg, öfversvämmas den mångenstädes under flodtiden. Härvid afsätter sig ur vattnet fint slam, och sålunda har under tidernas lopp det fruktbara, men sankt marsklandet i dessa trakter bildats. För att skydda landet för hafvets öfversvämnningar har kustbefolkningen, i synnerhet i *Nederländerna* byggt starka dammar.

Kuststräckan vid *Engelska kanalen* är grund samt full af grusbankar, hvilka lösryckts från landet af det starka tidvattnet och de täta stormar, som här rasa. Däremot har halfön *Bretagne* [brötanj] djupa, klippiga kuster med en betydlig skärgård. *Biscaya* buktens kust är åter låg och kantad med dyner, inom hvilka sumpmarker och sandhedar

utbreda sig. Lika låg och flack är Medelhafskusten utmed Lion bukten, men längre österut höjer den sig, och där ligga de vackra *Hyères öarna* [iär].

Mellaneuropas kuster äro således för det mesta långgrunda och svårtillgängliga för fartyg. Flodmynningarna bilda här de dugligaste hamnplatserna; därför äro också de flesta sjöhandelsstäder belägna vid floder.

Ytbildning. Mellaneuropa är lägst i N och V samt höjer sig småningom åt S och Ö. Det bildar i den mellersta delen ett medelhögt bergland och längst i S ett väldigt alpland. Mellan berglandet och alplandet utbreder sig i Ö den *Ungerska slätten*. Man kan således indela Europa i tre skilda höjdområden: *Mellaneuropas lågland*, *Mellaneuropas högland* och *Alperna*.

1. Mellaneuropas lågland består af två skilda delar: *Kustlandet*, som utgör hufvuddelen, och *Ungerska slätten*.

A) **Kustlandet** utgår omedelbart från Osturopeiska slätten och sträcker sig i en lång båge utmed kusterna af Östersjön, Nordsjön, Engelska kanalen och Biscaya bukten. Detta lågland är i V backigt och på en kort sträcka skildt från hafvet genom *Bretagnes bergland*, men utgör annars en ganska jämn slätt. Ett stycke S om Östersjön och nästan jämsides därmed löper den låga *Baltiska landryggen*. Den böjer sig i V uppåt halfön Jylland. Dess yta upptages hufvudsakligen af vida sandhedar och en stor mängd små insjöar. Strax V om nedre Elbe utbreder sig den ödsliga, med mörk ljung betäckta *Lüneburger Heide*. Äfven längst i SV utmed Biscaya bukten finnas ofruktbara sandhedar, kallade *Les landes* [lä langd]. I öfrigt upptages det stora låglandet mestadels af välodlade fält och är på sina ställen synnerligen tätt befolkadt.

B) **Ungerska slätten** omgifves på alla sidor af berg. Den delas genom en skogrik bergstrakt, *Bakonyskogen* [bå-kånj-] i två delar, *Öfre* och *Nedre Ungerska slätten*. Den förra är mycket fruktbar; den senare utgöres till stor del af oöf-

verskådliga, vågjämnna stäpper, kallade »pustor». Landet mellan de stora floderna upptages till en god del af betesmarker och hedar, men närmast omgifvas de af sumpmarker.

2. Mellaneuropas högland sträcker sig i en stor båge från trakterna af Svarta hafvet i Ö till Lion bukten i V. Det kan indelas i tre afdelningar: *Karpaterna*, *Tyska höglandet* och *Franska höglandet*.

A) **Karpaterna** äro att betrakta som en östlig fortsättning af Alperna, men skiljas från dem genom Ungerska slätten och Donaudalen. De äro ock betydligt lägre än Alperna. Det högsta fjället, *Tatra* [2,700^m], reser sig högt öfver det öfriga berglandet, men uppnår icke ens snögränsen. I SO sammanhånga Karpaterna med de *Transsylvanska alperna*. Dessa omgifva i SO *Siebenbürgens högland* samt stå i SV i förbindelse med Balkán. — Karpaterna hafva en vild och ödslig fjällnatur, med nakna klippor och mörka granskogar. Också äro de kända för sin rikedom på ädla metaller.

B) **Tyska höglandet** sammanhänger i Ö med Karpaterna och i V med Frankrikes högland. Det ligger strax N om Alperna. Bergen bilda här två hufvudgrupper, en östlig och en västlig, hvilka ha en föreningspunkt i *Fichtelgebirge*. Här sammanlöpa liksom i ett kors tvenne långa rader af berg, nämligen *Böhmerwald**), *Thüringerwald* och *Teutoburgerwald* i riktning från SO åt NV samt *Erzgebirge*, *Tyska Jura* och *Schweiziska Jura* från NO åt SV. Märkligt är att nästan alla berg i det Tyska höglandet hafva dessa två hufvudriktningar. Tillsammans med *Böhmerwald* och *Erzgebirge* omsluta *Riesengebirge*, *Sudeterna* och *Mähriska landhöjden Böhmens kitteldal*.

I trakterna kring Rheinfloden sträcka sig bergen merendels från SV åt NO. De förnämsta äro: *Schwarzwald* och *Vogeserna* på hvar sin sida om den härliga *Rheindalen*

*) Bergstrakterna i Tyskland äro rika på skog, hvarför deras namn ofta sluta på *wald*, som betyder skog.

samt nordligare de *Rheinska skifferbergen* med *Taunus*. — N om Thüringerwald höjer sig fristående ute på låglandet *Harzgebirge* med sin nakna topp *Brocken*.

Tyska höglandet består af mycket olika bergarter och har en omväxlande natur. Det *Böhmiska berglandet* utgöres hufvudsakligen af granit och gneis, det *Rheinska berglandet* af skiffer. Det mellanliggande höglandet bildas i N af brokig sandsten, i S af kalksten. Basaltberg på flere ställen samt utbrunna vulkankäglor och kratersjöar *) i *Eifel* V om Rhein vittna om tidigare vulkanisk verksamhet. Nyttiga mineralier finnas rätt mycket, i synnerhet stenkol och salt samt af metaller järn.

C) **Franska höglandet** består hufvudsakligen af högplatåer. Kärnan däri bildas af *Centralplatån*. Dess högsta del kallas *Auvergnes högland* [åvärnjs], som är rikt på slocknade vulkaner.

Sydostranden af Centralplatån bildas af *Cevennerna*. Norrut sträcka sig *Cote d'or* [kåt-dår] och *Langres platå* [langr], hvilkas sluttningar äro beklädda med vingårdar. I nordligaste Frankrike inskjuter en del af *Ardennerna*. Det Franska höglandet står i förbindelse med Rheinska skifferbergen och Vogeserna, men skiljes i Ö genom *Saône-* och *Rhône-dalen* från Jura och Västalperna samt i S genom *Languedoc's lågslätt* [landäcks] från Medelhafvet och Pyreneerna. En bred dalgång, kallad »Burgundiska porten», bildar en öppning mellan Vogeserna och Schweiziska Jura. I allmänhet stupar höglandet brant mot lågslätterna i SO, men sänker sig långsamt mot det västliga låglandet.

Berggrunden utgöres i Centralplatån af granit, för öfrigt af kalksten och krita. På några ställen förekomma järn, stenkol och andra nyttiga mineralier.

3. Alperna bilda en båge från Genua bukten i V till Adriatiska hafvet i Ö. De sammanhånga vid Medelhafsku-

*) Vulkankäglor, så kallade därför, att vulkanerna mest alltid hafva formen af käglor. — Kratersjöar äro sjöar, som uppstått i utslocknade vulkaners öppningar eller kratrar.

sten med Apenninska och Balkán halföarnas berg. För öfrigt omgifvas Alperna i S af *Lombardiska slätten*, i V af *Rhône dalen*, i N af *Schweiziska* och *Bayerska höglätterna* samt i NO och Ö af *Donaudalen* och *Ungerska slätten*. Man plägar indela Alperna i tre hufvudgrupper: *Ostalperna*, *Mellanalperna* och *Västalperna*.

A) **Ostalperna** äro den grupp af alper, som från *Ortler* sträcka sig åt Ö och SO till trakterna af Adriatiska hafvet. De bestå mest af alpkedjor, hvilka gå i riktning från Ö åt V och åtskiljas af långsträckta floddalar. Högst är den mellersta kedjan *Hohe Tauern* med toppen *Grossglockner* [3,800^m]. V därom leder *Brenner passet* söderut till Italien. Vid norra ändan af Adriatiska hafvet finnes den ödsliga *Karstplatån* med egendomliga försvinnande floder och droppstensgrottor *).

B) **Mellanalperna** sträcka sig från *Ortler* i Ö till *Mont Blanc* [många blang] i V. Det utmärkande för dem är, att de fördela sig i grupper, åtskilda dels af längd-, dels af tvärdalar. Genom en lång dalfåra, som går i nästan rät linje från NO åt SV och genomflytes af Rheins och Rhône's öfre lopp, delas alplandet i en nordlig och en sydlig del. Den förnämsta gruppen på nordsidan af dalgången utgöres af *Berner alperna* med topparna *Finsteraarhorn* och *Jungfrau*. På sydsidan märkas främst *Valliser alperna* med den höga berggruppen *Monte Rosa*. En föreningslänk bildar den väldiga alpknuten *S:t Gotthard*. *Mont Blanc* är icke blott Alpernas utan hela Europas högsta berg [4,800^m]. På S:t Gotthard upprinna många floder och deras dalgångar gå därifrån ut åt alla väderstreck. Därför är *S:t Gotthards passet* af stor betydelse. Andra pass i Mellanalperna äro: *Stora*

*) Regnvattnet har inträngt och upplöst den rena kalkstenen och sålunda bildat underjordiska hålor och gångar, i hvilka floder helt och hållet eller på en sträcka kunna försvinna. — Droppsten bildas likt ispiggar i taket och på botten af grotterna af kalk, som afsatt sig ur det beständigt neddrypande kalkvattnet. Berömd är *Adelsberger grottan*.

S:t Bernhard, Simplon och Splügen. De leda alla söderut till Italien.

C) **Västalperna** sträcka sig från *Mont Blanc* åt S till Medelhafvet. De hafva en mängd tvärdalar, men bilda mellan Frankrike och Italien en hög skiljevägg, som går i mångfaldiga krökningar. Västalpernas högsta toppar äro *Mont Cenis* [mång sönf] och *Monte Viso*. *Mont Cenis* passet är det viktigaste.

Alpernas inre och högsta delar, med ett gemensamt namn kallade *Centralalperna*, bestå af granit. På ömse sidor därom utgöras Alperna af kalksten; dock saknas de sydliga kalkstensalperna längst i V. I allmänhet äro Alperna fattiga på metaller; endast Ostalperna innehålla något järn och kvicksilfver.

Alperna äro vidt bekanta för sin storartade naturskönhet. Leende dalar, genomslingrade af vackra alpfloder med kristallklart vatten, omväxla med vilda fjällklyftor, mellan hvilka afgrunder gapa. Fjällslutningarna äro än klädda med mörka granskogar, än nakna och genomfärdade af skummande fjällbäckar. Høgt uppe på fjällen ligga de ljusgröna betesmarkerna, där alpherdarna valla sin frodiga boskap. Mellan fjällen framskymta de blånande gletscherna, och topparna, höljda med bländande hvit snö, höja sig ofvan molnen.

Ingen högfjällstrakt är så lätt tillgänglig som Alperna. Långa talrika floddalar kan man utan synnerlig svårighet stiga upp till fjällkammarna och öfver dem leda naturliga pass och med konst anlagda vägar. Sådana vägbyggnader kräfvä ofantliga kostnader och stor skicklighet. Mångenstädes är vägen inhuggen i lodräta bergväggar eller går den fram öfver uppmurade terrasser utmed gapande afgrunder eller på lätta bågbroar öfver dem. Stundom är den öfverbyggd för att skydda de vägfärande för nedstörtande »laviner» eller snöskred. På senare tider hafva till och med järnvägar sålunda dragits i slingringar utmed fjällbranterna eller i tunnlar genom bergen. De märkvärdigaste tunnlarne äro *S:t Gotthards tunneln* och *Mont Cenis tunneln*, den förra 15 km, den senare 13 km lång. I Brenner passet slingrar sig järnvägen upp öfver berget.

Sjöar och floder. Mellaneuropa har endast få större sjöar. De ligga förnämligast på sluttingarna af Mellanalperna. Bland dem märkas *Bodensjön*, *Zürichersjön*, *Vierwaldstättersjön*, *Zugersjön* m. fl., hvilka hafva sitt aflopp genom

Rhein, samt *Genevesjön* [sjönä'v] *), som genomflytes af Rhône. Alpsjöarna mottaga ständigt vatten från den smältande snön och isen på fjällen. De äro djupa och hafva ett kristallklart, blågrönt vatten. Helt annat utseende har den grunda *Plattensjön* på Ungerska slätten.

Från Alperna och de kringliggande högländerna strömma många betydande floder ned till hafvet. De slingra sig i många bukter allt efter markens sluttning och hafva på flere ställen banat sig en väg genom bergstrakter. [Beskrif närmare efter kartan följande floder!]

1. Till Östersjön:

Weichsel, från Karpaterna, har sitt utlopp dels i Frisches Haff, dels i Danziger bukten. — Biflod t. h. *Bug*.

Oder, från Sudeterna, utfaller i Stettiner Haff, som åter har tre utlopp. — Biflod t. h. *Warthe*.

2. Till Nordsjön:

Elbe, från sydsidan af Riesengebirge, rinner först i båge åt S och sedan i hufvudriktning åt NV. Elbedalen mellan Erzgebirge och Riesengebirge kallas för sin naturskönhet »*Sachsiska Schweiz*». Elbes breda, trattformiga mynning är full af sandbankar. — Bifloder: t. v. *Moldau* från Böhmerwald och *Saale* från Fichtelgebirge; t. h. *Havel* med *Spree*.

Weser, från Thüringerwald, utfaller invid Jade viken.

Rhein (på svenska kallad *Rhen*) upprinner på S:t Gottard. Den störtar skummande, hopträngd mellan klipporna åt NO och N till Bodensjön. Kort efter sitt utträde ur sjön bildar den det storartade *Rheinfall*et och strömmar brusande åt V. Vid staden Basel vänder den sig åt N, blir bredare och rinner med lugnare lopp genom Rheindalen. Floden gör därpå en tvär böjning åt V och flyter sedan hvirflande fram åt NV, hopklämd mellan skifferbergen. Slutligen inträder Rhein i låglandet, vänder sig åt V och utrin-

*) På franska vanligen kallad *Lac Léman* [lack leman] och på tyska *Genfer See*.

ner genom flere mynningsarmar, bland dem *Yssel* [äjsel] till *Zuiderzee* samt *Wahl*, *Leck* och *Gamla Rhein* till Nordsjön. Tillsammans med de från Franska höglandet kommande floderna *Maas* och *Schelde* bildar Rhein ett vidsträckt deltaland. — Bifloder: t. v. *Aar*, som uppsamlar vattnet från många schweiziska alpsjöar, och *Mosel* från Vogeserna; t. h. *Neckar* från Schwarzwald och *Main* från Fichtelgebirge.

Ehuru *Rhein* i afseende å längd är den åttonde i ordningen af Europas floder, är den kanske den viktigaste som samfärdsled, emedan den genomflyter tätt befolkade trakter. Rörelsen på floden är utomordentligt liflig. Passagerareångbåtar, last- och bogserångare, segelskutor, båtar och långa stockflottor mötas beständigt på floden. Turister i tusental strömma årligen till Rheintrakterna. Världsberömd för sin skönhet är särskildt den sträcka, som floden tillryggalägger genom de Rheinska skifferbergen. De höga bergsluttningarna äro där beklädda med präktiga vingårdar och lummiga löfskogar, medan topparna prydas af ruiner efter medeltida riddareborgar.

3. Till Atlantiska hafvet:

Seine [sän], från Langres platån, utfaller i Engelska kanalen, på franska kallad *La Manche* [la mansch]. — Biflod t. h. *Marne* [marn] från samma platå. Floden är segelbar ända till källtrakterna.

Loire [låär] från Cevennerna. — Biflod t. v. *Allier* [allié] från samma berg. Floden är strid, men kanaliserad.

Garonne [garånn], från Pyreneerna, är segelbar efter det den lämnat bergstrakten. Dess vida mynning heter *Gironde* [schirångd]. — Biflod t. h. *Dordogne* [dårdånj] från Auvergues högland.

4. Till Medelhafvet:

Rhône [rän] från S:t Gotthard. Den rinner först åt V och NV till Genève sjön, därefter åt S och V kring södra ändan af Jura samt slutligen åt S genom en härlig dal mellan Västalperna och Cevennerna till Lion bukten. Rhône grenar sig nära mynningen i två hufvudarmar och bildar ett betydligt delta, hvilket raskt tillväxer, emedan floden är

strid och medför mycket slam. — Bifloder: t. h. *Saône* [sån] från Langres platån; t. v. *Isère* [isä'r] från Alperna.

5. Till Svarta hafvet:

Donau, från Schwarzwald, rinner först åt NO och Ö, kröker sig vid inträdet på Ungerska slätten tvärt åt S, återtager därpå sitt ostliga lopp, hoptränges starkt och brusar fram mellan höga klippor vid *Järnporten*, vidgar sig åter och flyter bred och lugn genom Valackiets lågslätt, tills den slutligen efter en tvär krökning åt N uttrinner genom tre hufvudmynningar åt Ö till hafvet. — Bifloder: t. h. *Iller*, *Leck*, *Isar*, *Inn*, *Drave* och *Save*, alla från Alperna; t. v. *Marsch* från Sudeterna, *Theiss* och *Prut* från hvar sin sida af Karpaterna. — *Donau* är näst *Volga* Europas största flod och dubbelt så lång som *Rhein*. Den är under större delen af sitt lopp segelbar och är därför af stor betydelse för samfärdseln.

Alla dessa större floder med sina bifloder och därtill ännu flere mindre floder äro för det allra mesta segelbara och bilda sålunda ett vidt förgrenadt nät af vattenvägar öfver hela Mellaneuropa. Genom talrika kanaler hafva ytterligare de skilda flodsystemen på mångfaldigt sätt blifvit förbundna med hvarandra.

Klimat. Emedan Mellaneuropa i allmänhet blir högre åt S, är klimatet i de sydligare höglända trakterna icke varmare än i de nordliga lågländerna. I de högre bergstrakterna är det till och med betydligt kallare. Endast längst ned vid kusten af det varma Medelhafvet är temperaturen högre.

En större olikhet i klimatet visar sig däremot i riktning från V åt Ö. I de västligare lågländerna råder ett hafsklimat med milda vintrar och måttligt varma somrar, i de inre och östliga trakterna härskar ett fastlands-klimat med skarpa öfvergångar mellan köld och värme.

Nederbörden är rikligare i V och svagare i Ö. Den Ungerska slätten, som på alla sidor omgifves af berg, lider oftast af torka. I de högre bergstrakterna falla i Mellan-

europa liksom annanstädes i världen regn och snö i riklig mängd. Nederbörden är ganska jämnt fördelad öfver årets skilda tider. Dock har man iakttagit, att den största regnmängden faller sent på hösten i V, men tidigare på året längre åt Ö.

Växt- och djurvärld. Mellaneuropas lågland är ganska skogfattigt. Det upptages dels af magra ljunghedar, dels af gräsrika marskland, dels af odlade fält. Här och hvar förekomma smärre skogar af bok och ek, hvilka äro de allmännaste löfträd i Mellaneuropa. På senare tider har man emellertid med framgång planterat tallskog så väl på norra Tysklands hedar som på Les landes.

Högländerna och Alperna äro rika på skog. De högre trakterna äro nästan öfverallt betäckta med stora granskogar. Lägre ned finnas bok- och ekskogar; dock är marken här till en god del odlad. I Frankrike och sydvästra Tyskland växa äfven äkta kastanjen och valnötsträdet.

Af de vanliga sädesslagen odlas i Ö och N mest råg och hafre, i V och S mer hvete. I högländen förekomma bohvete och korn, i lågländen, främst i Ungern och södra Frankrike, majs. Af rotfrukter odlas potäter och hvitbetor i stor myckenhet; äfven andra rotväxter och grönsaker alstras i mängd, ty de utgöra i Mellaneuropa en viktig del af människornas föda. Läckra trädfrukter, såsom äpplen, päron, plommon, körsbär m. fl. odlas öfverallt i Mellaneuropa. Vinodlingen är synnerligen betydande i Frankrike, i sydvästra Tysklands floddalar och i Ungern. Vinrankan planteras vanligen på uppmurade terrasser utmed höjdslutningar, som vetta mot S eller SO och äro belägna i grannskapet af floder. Vid Medelhafskusten trivas till och med sydfrukter, sådana som apelsiner, citroner, fikon, mandlar och oliver.

Djurvärlden är ungefär densamma som hos oss. Dock äro de vilda rofdjuren fåtaligare, emedan landet är tätt befolkadt. Af villebråd märkas flerstädes i bok- och ekskogarna

rådjur, kronhjortar och vildsvin samt i högfjällen den skygga gemen.

Till de vanliga husdjuren kommer åsnan i de södra och västra delarna af Mellaneuropa och buffeln på de ungerska pustorna. Hunden användes allmänt som dragare.

Folk och stater. Mellaneuropas innebyggare tillhöra hufvudsakligen någon af de tre hufvudstammarna i Europa, den romaniska, germaniska och slaviska stammen. De romaniska folken bo i väster samt till en mindre del i SO. Germanerna bebo den mellersta och norra delen. De slaviska folken bo längst i Ö. Härtill komma magyarerna i Ungern, som räknas till de finsk-ugriska folken samt judarna, hvilka äro spridda öfverallt.

Mellaneuropa omfattar åtta stater eller riken, nämligen fyra mindre konungariket: *Danmark, Nederländerna, Belgien och Rumänien*: två stora förbundsmonarkier *), kejsardömena *Tyskland och Österrike-Ungern*, samt två republiker eller fristater **): *Frankrike och Schweiz*.

DANMARK.

Konungarike. 38 t. km^2 , ungefär $\frac{1}{10}$ af Finland. — $2\frac{1}{3}$ mill. inv.; 59 på km^2 . — *Skagens udde* ungef. 58° , sydspetsen på *Falster* $54\frac{1}{2}^\circ$ nordl. bredd.

Läge och natur. Danmark består af norra *Jylland* och *Danska öarna*, bland hvilka de största äro: *Själland, Fyen, Langeland, Låland, Falster, Möen och Bornholm*. Landet omgifves på alla sidor af haf och har ett ypperligt läge vid den stora stråkvägen mellan Östersjön och Nordsjön.

*) Förbundsmonarki är en stat, som består af flere monarkier med egen styrelse och egna lagar, men hvilka i förhållande till främmande makter bilda ett helt under ett gemensamt öfverhufvud.

**) Republik eller fristat är en stat, där folket har den närmsta makten och väljer den högste styresmannen, presidenten, på ett visst antal år.

Af de tre sunden, *Öresund*, *Stora Bält* och *Lilla Bält*, som förbinda Östersjön med Kattegat, anlitas Öresund mest och genomseglas årligen af 40,000 fartyg. [Gränser, se kartan!]

Danmark är ett fullkomligt lågland, där icke egentliga berg utan endast högre kullar finnas. Blott Bornholms granitberg och *Möens klint* med dess vackra kritklippor bilda undantag. Dock är slätten icke alldeles jämn, utan vågformig.

Öarna och östra Jylland äro bördiga och väl odlade. Gårdar, byar och städer ligga nära hvarandra mellan frodiga sädesfält, ängar och vackra bokskogar. Västra Jylland består däremot af ofruktbara ljunghedar och torfmossar. På några få ställen ser man magra åkrar. Närmare hafskusten finnas stora flygsandfält och på stranden långa rader af dyner, här kallade klitter. Kusten är långgrund och full af sandreflar, hvilka äro så mycket farligare för de sjöfarande, som täta dimmor och svåra stormar ofta råda.

Befolkningen utgöres uteslutande af de skandinaviska danskarne. De tillhöra den lutherska kyrkan. Folkbildningen, befordrad af talrika folkskolor och folkhögskolor, är synnerligen hög. Elementarskolor finnas i alla städer samt ett universitet, en konstakademi, en polyteknisk och en landtbrukshögskola i Köpenhamn. Danmark har frambragt berömda vetenskapsmän och konstnärer.

Näringar och **samfärdsel**. Danskarne äro ett arbetssamt folk och sköta sin jord och sin boskap med sådan skicklighet och omsorg, att de årligen kunna utföra mycket spannmål, smör och slaktboskap. Kustboarna idka allmänt *fiske* och hummerfångst, men ej i stort. *Handeln* är liflig, men *industrin* obetydlig. — Myntet = Sveriges.

Järnvägar äro dragna genom alla delar af landet.

Statsskick och **försvar**. Landet styres af en konung med inskränkt makt och indelas liksom Norge i amt och stift. Riksdagen består af två kamrar.

Krigshären är grundad på allmän värneplikt.

Städerna äro med undantag af hufvudstaden små.

På **Själland**: *Köpenhamn*, på danska *Kjöbenhavn*, ligger vid Öresund och är rikets hufvudstad. Universitetet och andra högskolor. Frihamn och örlogshamn. Staden har en mängd fabriker samt stor handel och sjöfart. Thorvaldsens museum. 400,000 inv.

Helsingör, vid Öresunds smalaste ställe, med ångfärja till Helsingborg.

Utanför staden ligger fästet *Kronborg* med ett praktfullt slott.

Roskilde, invid Issefjord, har en vacker domkyrka med konungagrafvar. — *Korsör*, vid Stora Bält, är en viktig öfverfartsort till Tyskland. —

På **Fyen**: *Odense*, nära Odensefjord är en gammal stad.

I **Jylland**: *Århus*, vid Kattegatt, är Danmarks andra stad.

Frederikshavn, på ostkusten, är en vanlig öfverfartsort till Norge och Sverige. — *Viborg*, midt i Jylland, var fordom Jyllands hufvudstad.

Biländer. Danmark eger i Europa *Färöarna* och *Island* samt i Amerika *Grönland* och tre små öar i *Västindien*.

Färöarna äro en grupp af små ofruktbara klippöar långt ute i Atlantiska oceanen. Befolkningen, af norsk härkomst, lefver af fårskötsel, fiske och fågelfångst.

Island, en stor ö i Atlanten invid polcirkeln, är ett fjällland, till en stor del betäckt med lava, snöfält och jöklar. Vidt bekanta äro den våldsamma vulkanen *Hekla* och den heta springkällan *Geysir*. Denna kastar tid efter annan med underjordiskt då en sjudande het vattenstråle 30 m högt öfver marken.

Luften är på sydsidan, tack vare Golfströmmen, särdeles mild om vintern, men töcknig och kylig om sommaren. Svåra stormar rasa ofta. Säd kan ej odlas och skog saknas. Till bränsle nyttjas torf och drifved, som af hafströmmarna hämtas till öns kuster.

Isländarne härstamma från norrmän, som för omkr. 1000 år sedan togo landet i besittning. De tala ännu ett fornnordiskt språk och äro ett bildadt folk. Deras förnämsta

näringskällor äro fårskötsel, fiske och fågelfångst. Den isländska hästen är liten, men hårdig och god.

Island är näst Storbritannien Europas största ö, men har endast 70,000 inv. Hufvudort är *Reykjavik* på västra kusten.

NEDERLÄNDERNA.

Konungarike. 33 t. $km^2 = \frac{1}{11}$ af Finland. — 5 mill. inv.; 150 på km^2 . — Mellan $53\frac{1}{2}^o$ och 51° nordl. bredd.

Läge och natur. *Nederländerna* eller, såsom landet äfven kallas, *Holland* är beläget vid Nordsjöns sydkust. [Gränserna ses af kartan.]

Vid Nederländernas långgrunda, sjunkande kuster har hafvet brutit in öfver landet. Därigenom bildades de *Friesiska öarna* och förvandlades *Zuiderzee* från en insjö till en hafsvik. Det har emellertid lyckats de kraftfulla inbyggarna att genom väldiga dammbyggnader skydda landet för vidare öfversvämningar. Ja, de hafva från hafvet återeröfrat hela provinser, som redan varit öfversvämmade och ligga lägre än hafvet *). Sådant land kallas »polder».

Så väl marsklandet som det vidsträckta deltalandet kring *Rhein*, *Maas* och *Schelde* är af naturen bördigt, men sumpigt. Genom att gräfvä en oräknelig mängd kanaler, hafva dock vida sträckor blifvit torrlagda och förvandlade till sköna åkrar, grönsaks- och blomsterfält. I fuktigare trakter ser man präktiga ängsmarker, där mångbrokiga boskapshjordar beta. Landet Ö om *Zuiderzee* har stora torfmossar, hvarifrån invånarne hämta torf till bränsle. I SO förekomma äfven ofruktbara sandhedar.

*) Redan hafva vikar af *Zuiderzee* blifvit torrlagda, hvarigenom man fått tusental km^2 fruktbart åkerland. Till och med har man uppskattat den djärfva planen att genom dammar afstänga och torrlägga den grunda södra delen af *Zuiderzee*.

Landet är flackt och skoglöst. Men utmed kanalerna och landsvägarna ser man långa planterade alléer, och de välmående landtgårdarna öfverskuggas vanligen af lummiga trädgrupper.

En egendomlighet för det nederländska landskapet äro de talrika kring fälten spridda väderkvarnarna. De flesta äro pumpverk, som bortföra vattnet från polderns kanaler, men andra mala mjöl, häckla lin, såga bräder o. s. v.

Klimatet är mildt och fuktigt. Hafsvindar blåsa ständigt öfver landet samt medföra stark nederbörd och täta dimmor.

Inbyggarne utgöras för det mesta af holländare. I N bo frieser [friser] i litet antal och i S flämer (rättare »vlamer») De äro alla germaniska folk, närbesläktade med tyskarne. Språket liknar mycket plattyskan.

Till $\frac{2}{3}$ hylla invånarne den reformerta läran, till $\frac{1}{3}$ äro de katoliker. Folkupplysningen är mycket god. Den högre bildningen främjas genom många skolor och fyra universitet. I målarekonsten hafva holländarne särdeles utmärkt sig (»holländska skolan»).

Den ständiga striden mot hafvet har gjort holländarne till ett kraftfullt, ihärdigt och segt folk, hvilket, så litet det är, haft stor betydelse i världen. De äro allvarliga, dugliga människor, som med trohet bevarat sina fäders enkla seder och mångenstädes deras dräkt. Deras renlighet är ovanlig. I den minsta stuga råder en snygghet och prydighet, som knappt annanstädes påträffas. Välmågan är så allmän, att en tiggare är sällsynt.

Näringar och samfärdsel. De yppiga betesmarkerna göra *boskapsskötseln* till en hufvudnäring, så att ost, smör och slaktboskap i mängd utföras. — *Åkerbruket* skötes med omsorg, men skörden förslår ej för den talrika befolkningen. Af stor betydelse är blomsterodlingen, hvarför blomsterväxter utgöra en exportartikel. — *Fiske* har af gammalt varit en viktig näringskälla. På bankarna i Nordsjön fångas sill och torsk, vid de Friesiska öarna ostron. Den väl inlagda »holländska sillen» är den bästa som finnes.

Holländarne voro en tid världens förnämsta handelsfolk, och ännu drifva de stor *handel* och *sjöfart*. Mest betydande är handeln med kolonialvaror, såsom kaffe, socker, ris och tobak från de ostindiska kolonierna. — Oakadt bristen på stenkol och järn, är *industrin* ej obetydlig. Skeppsbygget är betydande, och allmänt bekanta industrialster äro »holländskt lärf»t, segelduk, geneverbrännvin, cigarrer och kritpipor.

Den inre handeln och samfärdseln främjas af de otaliga kanalerna, bland hvilka de förnämsta äro *Nordholländska kanalen* och *Nordsjökanalen*. Bägge utgå de från *Ij* [ä], en nu till största delen uttorkad vik af *Zuiderzee*. Nästan alla städer ligga vid segelbara kanaler och mellan dem gå dagligen ångbåtar samt »trekschuiten» (dragskutor), hvilka dragas af hästar. På kanalerna föra landtmännen grönsaker, frukter och ladugårdsprodukter till städerna och afhämta varor från handelsbodarna. På dem forsla köpmännen gods till magasinerna eller aflägsnare handelsplatser. Numera hafva ock med stora kostnader järnvägar dragits till alla delar af landet. — Mynt: 1 gulden = 100 cents = *ƒ* 2,9.

Statsskick och försvar. Drottningen styr landet med biträde af ministrar. För den inre förvaltningen är landet indeladt i 11 provinser. Den lagstiftande församlingen kallas generalstaterna och består af två kamrar. — Krigshären är liten, örlogsflottan något större.

Städerna äro ganska talrika och hafva ett egendomligt utseende. De äro genomskurna af kanaler med trädrader och gator på ömse sidor. Husen äro af mörkröda tegel och vända gaflarna åt gatan.

De flesta och största städerna ligga i de västliga, tätt befolkade polderlandskapen *Nordholland*, *Sydholland*, *Utrecht* [yträkt] och *Zeeland*.

Amsterdam, vid *Ij*, är landets största stad och en af Europas viktigaste handelsplatser. Utgångspunkt för stora kanaler och flere järnvägar. $\frac{1}{2}$ mill. inv.

Harlem, V om Amsterdam, har stark blomsterodling på de fält, som erhöles genom »Haarlemmerhafvets» uttorkning.

Rotterdam, vid Maas, är landets förnämsta handelsstad. Liflig flodfart till Rheinlanden och sjöfart till de ostindiska kolonierna. Betydande handelsflotta. 300,000 inv.

Haag eller rättare 's *Gravenhage* *), nära västkusten, är rikets hufvudstad med präktiga byggnader. 200,000 inv.

Leyden och *Utrecht*, bägge universitetsstäder vid Rhein. — *Vlissingen*, [fliss-] hamnplats vid Scheldes mynning med regelbunden ångbåtsfart på England.

De öfriga provinserna hafva en mindre tät och öfvervägande bondebefolkning samt mindre städer. Dessa provinser äro: *Friesland*, *Groningen*, *Drenthe*, *Overijssel* [åferäjsel], *Geldern*, *Nordbrabant* och *Limburg*. Städer:

Groningen, i NO vid en knutpunkt af flere kanaler och järnvägar. — *Arnhem* [arnämm], vid Rhein, vackert belägen och välbyggd stad.

Biländer. Från den tid, då Holland var världens förnämsta handelsstat och sjömak, har det ännu i behåll betydande kolonier i Ostindien. Äfven i Amerika och Australien har landet besittningar. Koloniernas ytvidd är mer än 2 mill. km^2 och deras folkmängd 25 mill. inv.

BELGIEN.

Konungarike. 30 t. $km^2 = \frac{1}{12}$ af Finland. — $6\frac{1}{2}$ mill. inv; 222 på km^2 . — Mellan $51\frac{1}{2}^0$ och $49\frac{1}{2}^0$ nordl. bredd.

Läge och natur. Belgien är beläget vid sydligaste kusten af Nordsjön. [Gränserna ses af kartan.]

Den långgrunda kusten med sina dyner och där innanför en liten sträcka polder med dammar och kanaler är lik den i Nederländerna. Den nordvästra hälften af landet är en låg, med synnerlig omsorg odlad slättbygd, som genomflytes af *Schelde*. Präktiga linåkrar, rika sädes- och hvit-

*) 's *Gravenhage* (>grefvens hage>) var ursprungligen ett jaktslott, tillhörigt grefven af Holland.

betsfält, åtskilda af lummiga alléer, och trädgrupper kring de tätt liggande gårdarna möta här ögat. I NO finnas ofrukthara sandhedar och moras. Den sydöstra delen af Belgien kring *Maas* är ett af *Ardennerna* uppfyllt bergland. Dess stora rikedom på stenkol och järn har gjort Belgien till ett af de viktigaste industriland. Maasdalen är naturskön, väl odlad och mycket tätt befolkad, men längst i SO är bergslåtan betäckt med skogar.

Inbyggare. Belgien bebos af två folk: de germaniska flämerna, hvilkas språk, flämiskan, obetydligt skiljer sig från holländskan, samt de romaniska vallonerna, hvilkas språk liknar franskan. Flämerna bebo slättlandet i N, vallonerna bergstrakterna i S. De bildades språk och undervisnings-språket i de högre skolorna är franska.

Katolska läran är nästan allena rådande. — Folkbildningen är så dålig, att $\frac{1}{3}$ af befolkningen icke kan läsa. För den högre undervisningen finnas många elementarskolor och fyra universitet. — Målarekonsten står här liksom i Nederländerna af ålder högt (»flandriska skolan»).

Om flämnernas karakter gäller i hufvudsak detsamma, som blifvit sagdt om deras fränder holländarne. — Vallonerna äro lika arbetsamma, men mera lifliga och rörliga än flämerna. Därför har hos dem nöden bland den talrika arbetarebefolkningen framkallat våldsamma folkrörelser. — Belgierna äro ifriga katoliker, och prästerna hafva stort inflytande. Vidskepelsen frodas i bredd med okunnigheten hos folket.

Näringar och samfärdsel. En hufvudnäring är *åkerbruket*, men ehuru landet är väl odladt som en trädgård och skörden riklig, måste säd årligen införas, emedan befolkningen är så ofantligt tät. Blomsterodling drifves i stor skala.

Från äldre tider är *Flandern* berömdt för sin väfnads-industri och sin smideskonst. Sedan i våra dagar *bergsbruket* börjat frambringa massor af stenkol och järn (äfven zink upptages mycket), har en storartad *fabriksverksamhet* utvecklats sig. Allmänt bekanta industrivaror äro: klädes- och bomullsväfnader, dyrbara linnespetsar och yllemattor, vapen och andra metallarbeten, samt fina glasvaror. —

Handeln sysselsätter sig främst med utförsel af stenkol och industrialster samt införsel af säd och råvaror.

Belgien har det tätaste järnvägsnät i världen samt genomkorsas i många riktningar af segelbara floder och kanaler. — Mynt: 1 *franc* [frang] = 100 *centimes* [sangtim] = *Fmk* 1.

Statsskick och försvar. Landet styres af en konung i samråd med ministrar och indelas i 9 provinser. Nationalförsamlingen är delad i två kamrar.

Städerna äro talrika och flere af dem stora. De flesta hafva i det inre ett gammaldags utseende och äro smyckade med präktiga byggnader, såsom kyrkor, rådhus m. fl., härstammande från en tid, då dessa städer voro de förnämsta handels- och industristäder i världen.

Efter språket bilda Belgiens provinser tre grupper:

1. Blandadt språk: *Brabant* midt i landet; städer: *Bruxelles* [bryxäl] eller *Bryssel* är landets hufvudstad. Betydlig industri (»brysselspetsar»). Universitet. *Bruxelles* är en af Europas praktfullaste städer. Öfver $\frac{1}{2}$ mill. inv. *Louvain* [loväng] eller *Löwen* har ett gammalt universitet.

2. Flämiska provinser i N: *Limburg*, *Anvers* [angvä'rs] eller *Antwerpen*, *Ostflandern* och *Västflandern*; städer:

Anvers [anvä'rs] eller *Antwerpen*, vid Schelde, är en af Europas förnämsta handelsstäder. Starkt befäst. 280,000 inv.

Gand [gangd] eller *Gent*, vid Schelde, har stor bomullsindustri och blomsterodling.

Bruges [brysj] eller *Brügge* ligger nära kusten. Fordom en rik handelsstad, hvarom ståtliga gamla byggnader erinra.

Ostende, vid Nordsjön, är öfverfartsort till England och har mycket besökta hafsbad.

3. Vallonska provinser i S och Ö: *Hainaut* [änå] eller *Hennegau*, *Namur* [namy'r], *Luxemburg* och *Liège* [liä'sch] eller *Lüttich*; städer:

Liège [liä'sch] eller *Lüttich* ligger vid Maas, omgifvet af vinberg och humlegårdar. Storartade vapenfabriker och handel med stenkol.

Verviers [värvié], gränsstad mot Tyskland med stora ylleväfverier.

Tournai [tornä'] eller *Doornik*, vid Schelde, med stora mattväfverier („brysselmattor“).

Österut härifrån utbreder sig en af de tätast befolkade bygder i världen. Stad ligger vid stad och by vid by, alla fulla med fabriker kring de oräkneliga kolgrufvorna och järnhyttorna.

Egentliga biländer eger Belgien icke, men den af europeiska makter nyligen upprättade *Kongostaten* i Afrika står under belgiska konungens öfverhöghet och dess högsta förvaltning har sitt säte i Bruxelles.

Luxemburg

är ett litet själfständigt *storherligdöme* mellan *Tyska riket*, *Belgien* och *Frankrike*. Luxemburg står i tullförening med Tyska riket. — Landet ojämnas af Ardennerna, som här äro rika på järn. Inbyggarna [215,000] äro mest tyskar. De bekänna sig till den katolska läran.

TYSKA RIKET.

Förbundsmonarki, hvars öfverhufvud bär titel *kejsare*. 540 t. km² = 1 ½ gång Finland. — 54 mill. inv.; 100 på km².

Nordligaste spetsen i Ö 56°, nordkusten omkr. 54° och sydgränsen 47 ½° nordl. bredd.

Läge och natur. *Tyska riket*, vanligen kalladt *Tyskland*, är beläget nästan midt i Europa. Det gränsar i N till *Nordsjön*, *Danmark* och *Östersjön*, i Ö till *Ryssland*, i S till *Österrike* och *Schweiz*, i V till *Frankrike*, *Luxemburg*, *Belgien* och *Nederländerna*. [Hvilka naturliga gränser har Tyskland?]

Vid den tyska Nordsjökusten har man på några ställen liksom i Nederländerna byggt dammar till skydd mot öfversvämningarna under flodtiden, men för det mesta äro marsklanden här sankta betesmarker. Vid kusterna af Östersjön är tidvattnet knappt märkbart, hvarför marskland saknas. Hela norra Tyskland bildar ett flackt lågland, där marken mest af naturen är sandig och mager. Vida sträc-

kor utgöras af ödsliga hedar, beväxta med mörk ljung eller låga tallar. Men också hafva stora fält af det arbetsamma folket beredts till goda åkrar eller besåts med barrskog. De breda floddalarna äro bördiga, väl odlade och tätt befolkade.

Det Tyska höglandet är ett vackert och fruktbart land, där dalarna äro trädgårdslikt odlade och bergslutningarna beklädda med skog. Vid Rhein och dess bifloder finnas präktiga vingårdar. Bayerska högslätten har ett kyligt klimat och är delvis betäckt med torfmossar och hedar. Där är befolkningen glesare, men annars är den mycket tät i mellersta och södra Tyskland. De på järn och stenkol rika fabriksdistrikten på nordsidan af Rheinska skifferbergen, Erzgebirge och Sudeterna äro bland de folkrikaste trakter i Europa. [Angående Tysklands kuster, berg och floder, se Mellan-europa och kartan!]

Inbyggare. Af Tyska rikets 54 mill. inbyggare äro 50 mill. tyskar, som tillhöra den germaniska stammen. Det tyska språket är besläktadt med svenskan. Man skiljer mellan „högtyska“, som är folkspråk i södra och mellersta Tyskland, och „plattyska“ som talas i det nordliga låglandet. — Utom tyskar bo i Ö polacker [3 mill.] och ett litet antal littauer, samt i de till Frankrike och Danmark gränsande provinserna ett litet antal fransmän och danskar.

I mellersta och största delen af Nordtyskland äro invånarne protestanter, men längst i Ö och V katoliker. I Sydtysskland är den romersk-katolska kyrkan öfvervägande och den protestantiska läran mera utbredd endast i nordliga delen. Dessutom finnes $\frac{1}{2}$ mill. tyska och polska judar i de stora städerna och de östra gränstrakterna.

Folkupplysningen är mycket god, i synnerhet i de protestantiska delarna af landet. Den högre bildningen främjas genom ett stort antal goda skolor, 21 universitet, 3 konstakademier och andra inrättningar för befordrande af vetenskaper och sköna konster.

Tyskarne äro ett kraftfullt, arbetsamt och sparsamt folk. Inom alla områden af mänsklig odling hafva de uträttat stora ting. I alla trakter af världen möter man deras handelsresande och ser man deras industrialster. Åt alla håll spridas därifrån lärda böcker. Så täfla de framgångsrikt med engelsmännen och fransmännen om främsta rummet bland jordens kulturfolk. I politisk och militärisk makt är det endast Ryssland, som nu kan göra det Tyska riket första platsen stridig. Men en tung soldattjänst och stora utskylder trycka hårdt på folket. Många tusen tyskar utvandra därför årligen för att i andra länder söka sig arbetsförtjänst.

Näringar och samfärdsel. Åkerbruk i förening med *boskapsskötsel* är hufvudnäring i alla delar af landet och drifves med stor omsorg. Mer än hälften af jorden utgöres af åker och äng, en fjärdedel är betäckt med skog. I N odlas mer råg, i S hvete. Potäter odlas mer än i något annat land och i vissa trakter mycket vitbetor. Grönsaks- och fruktodlingen är betydande, i synnerhet i mellersta Tyskland, och humleodlingen i Bayern. Från trakterna af Rhein fås de värderade „rhenska vinerna“. — *Skogsbruk* bedrifves skickligt i flere trakter och främst i Schwarzwald. — *Boskapsskötseln* är mångenstädes framstående. Den feta hornboskapen i marsklanden, de starka och goda hästarna öfverallt i kustlanden och de finulliga fåren i Sachsen och Oderlandskapen äro väl kända.

Bergsbruket lämnar stenkol, salt och allehanda metaller, såsom järn, zink, silfver och koppar. — *Industrin* utvecklas år för år, och redan nu kunna de tyska fabriksalstren i mängd och prisbillighet, om också icke alltid i finhet och hållbarhet täfla med andra industriländers. I de stora fabriksdistrikten på nordslutningarna af Sudenterna och Erzgebirge i Ö samt Rheinska skifferbergen i V tillverkas alla slags väfnader samt järn- och stålvaror. Bekant är den stora fabrikationen af vitbetssocker, öl och spirituosa. Tillverkningen af färger och apoteksvaror är viktig i Sydtyskland.

Tysklands *handel* är vidsträckt i det yttre och liflig i det inre. Hamburg är medelpunkten för en storartad världs-

handel, samt öfverträffas endast af London, New York och Liverpool. De förnämsta utförsvarorna äro: industrialster och stenkol; införsvarorna: kolonial- och råvarors samt spannmål. Den inre handeln befordras af segelbara floder och många kanaler. Störst är *Kejsar-Wilhelms-kanalen* mellan Nordsjön och Östersjön. Tysklands järnvägsnät är ett bland de tätaste i världen. — Mynt: 1 Mark = 100 Pfennige = *Imf.* 1,24.

Styrelse och försvar. Tyska riket utgör en förbundsmonarki, som består af 25 själfständiga stater, med hvar sin egen styrelse, hvartill kommer rikslandet *Elsass-Lothringen*, som lyder omedelbart under riksstyrelsen. I spetsen för hela förbundsstaten står tyska kejsaren, som tillika alltid är konung i Preussen. Rikets högsta ämbetsman är rikskanslern. För de gemensamma lagarnas stiftande finnes ett förbundsråd, som består af ombud från de särskilda staternas regeringar, och en riksdag, hvars medlemmar utses af folket. I förhållande till utländska makter bildar förbundsmonarkin ett helt och har en gemensam krigsmakt, hvars högsta befälhafvare kejsaren är. Allt, som rör handeln och samfärdseln, är ock gemensamt, men uti de inre angelägenheterna sköta de skilda staterna sig själfva, ha egen förvaltning och egna lagar.

Tyska riket är en af stormakterna. Det har en stark och välöfvad krigshär, som är grundad på allmän värneplikt och har tjänat till mönster för andra land. Också krigsflottan är betydlig.

Stater och städer. Städerna hafva ett olika utseende allt efter deras ålder. De gamla städerna med sina trånga, krokiga gator och sina hopgyttrade, smala hus med höga spetsiga tak väcka knappt mindre vårt intresse, än de ny-modiga städerna med sina breda, raka gator samt stora och prydliga hus. — Staterna kunna med afseende å läget grupperas på följande sätt:

Nordtysklands stater:

I. Konungariket Preussen.

Något mindre än Finland; 33 mill. inv.

Landet upptager största delen af Nordtyskland. Provinserna kunna efter de stora floderna fördelas i följande fyra grupper:

a) Vid Weichsel: *Ostpreussen* och *Västpreussen*; städer:

Königsberg, vid Pregel, och *Danzig*, vid Weichsels västligaste mynning, bägge starkt befästa handelsstäder med utförsel af trävaror och säd.

b) Vid Oder: *Pommern*, *Brandenburg*, *Posen* och *Schlesien*; städer:

Stettin, vid Oder, är en betydlig handelsstad och närmaste sjöhamn för Berlin. Uthamn: *Swinemünde* på ön Usedom.

Berlin, vid Spree, är Preussens och Tyska rikets hufvudstad. Där finnas Tysklands största universitet, en konstakademi, flere lärda sällskap och värdefulla museer. Knutpunkt för det nordtyska järnvägsnätet och ett vidt förgrenadt kanalsystem samt därigenom en medelpunkt för den inre handeln. Storartad fabriksverksamhet. $1\frac{3}{4}$ mill. inv. — Berlin har snabbt tillvuxit samt är en regelbundet och välbyggd stad. Bekant är »Unter den Linden», en bred boulevard med praktfulla byggnader och liflig rörelse. I fortsättning däraf ligger den vidsträckt »Thiergarten» med ett storartadt segermonument. Vackra öppna platser och talrika bildstoder pryda för öfrigt staden.

Breslau, vid Oder, är en betydlig handels- och fabriksstad med stor ullmarknad. 400,000 inv.

Söder- och västerut från Breslau ligga många fabriksstäder och bergverk utmed sluttningen af Sudeterna.

Dessutom märkas: *Stralsund*, vid Östersjön midt emot Rügen, med sjöfart på Sverige. — *Potsdam*, vid Havel, med vackra omgifningar och präktiga lustslott. — *Frankfurt an der Oder*, vid mellersta Oder, är en marknadsplats för säd och ull. — *Posen*, vid Warthe, är en starkt befäst stad med liflig spannmålshandel.

c) Vid Elbe: *Schleswig-Holstein, Sachsen och Hannover*; städer:

Kiel, vid Kielerviken, är en starkt befäst örlogshamn och viktig öfverfartsort till Danmark och Nordeuropa.

Altona, vid Elbe, sammanbyggd med Hamburg. Handels- och fabriksstad.

Magdeburg, vid Elbe, är en betydande handels- och fabriksstad med stora maskin- och sockerfabriker. Fästning.

Halle, vid Saale, har ett universitet och saltverk.

Hannover, vid en liten biflod till Weser, är en viktig fabriksstad med stora verkstäder. Teknisk högskola.

Dessutom märkas: *Wittenberg*, vid Elbe, där Luther först framställde sin lära. — *Erfurt*, på slätten mellan Thüringerwald och Harz, har betydlig grönsaks- och fruktodling. — *Göttingen*, universitetsstad S om Hannover.

d) Vid Rhein och dess tillflöden: *Westfalen, Rheinprovinzen och Hessen-Nassau*; städer:

Elberfeld-Barmen, två sammanvuxna städer Ö om Rhein, med storartad väfnadsindustri. 280,000 inv.

Krefeld, i ett fabriksdistrikt V om Rhein, har stora siden- och sammetsfabriker.

Düsseldorf, på högra Rheinstranden i midten af ett stort och viktigt fabriksområde. Berömd målareakademi.

Köln, på vänstra stranden af Rhein, hvaröfver en storartad järnvägsbro leder, är starkt befäst. Stor handels- och fabriksstad. («Eau de Cologne» = vatten från Köln). Här- lig domkyrka. 350,000 inv.

Aachen, nära belgiska gränsen, är medelpunkten i ett fabriksområde och har besökta svafvelbad.

Kassel, vid en källflod till Weser; i närheten ligger slottet *Wilhelmshöhe* med en ståtlig park.

Frankfurt am Main, är en betydande handels- och bankirplats [bankirhuset Rotschild]. Förut fri riksstad.

Dessutom: *Dortmund*, i sydvästra Westfalen i en bergverkstrakt med rika stenkols- och järngrufvor. Stark järnindustri. — *Essen*, i Rheinprovinzen Ö om Rhein, med Krupps världsberömda gjutstålsfabriker och kanongjutier. — *Solingen*, S om Elberfeld-Barmen, med be

römd tillverkning af svärdsklings, knifvar o. a. finare stålvaror. — *Bonn*, är en universitetsstad vid Rhein. — *Koblenz*, vid Rheins och Mosels sammanflöde; vackert belägen, starkt befäst stad. — *Wiesbaden* och *Ems*, på sluttningarna af Taunus, mycket besökta bad- och brunnsorter med heta mineralkällor *).

Till Preussen hör slutligen såsom en 13:de provins det lilla furstendömet *Hohenzollern* i Sydtyskland mellan *Württemberg* och *Baden*. Därifrån härstammar det tyska kejserliga regenthuset, hvars gamla stamborg ligger högt uppe på spetsen af en bergkägla i Tyska Jura.

2. Konungariket Sachsen.

Ungefär $\frac{1}{25}$ af Finland. — 4 mill. inv.; 265 på km^2 .

Sachsen ligger på norra sluttningen af *Erzgebirge* omkring *Elbe* och är Europas tätast befolkade land; städer:

Dresden, i ett härligt läge vid *Elbe* är landets hufvudstad med ett världsberömdt tafvelgalleri. Nära 400,000 inv.

Leipzig, på slättlandet i NV, är mellersta Tysklands förnämsta handelsstad med mycket besökta årsmarknader, s. k. »mässor». Det är en medelpunkt för tyska bokhandeln, har stora boktryckerier och flere fabriker. Berömdt universitet. 430,000 inv. — På slätten invid *Leipzig* hafva under olika tider stora strider utkämpats.

Chemnitz [kämnitz], vid nordranden af *Erzgebirge*, med stora fabriker, i synnerhet bomullsväfverier och mekaniska verkstäder.

I trakten däromkring rika stenkolsgrufvor och storartad industri. — Tusental fattiga bergsboar i *Erzgebirge* hafva sin utkomst af spetsknypling.

3. Thüringska småstaterna

äro belägna på och omkring *Thüringerwald* samt bestå af flere små, spridda områden. Viktigast äro:

*) Mineralkällor äro sådana, som innehålla en större mängd i vattnet upplösta mineralier än andra källor. Sådant vatten läker, rätt användt, flere sjukdomar och finnes icke blott på många ställen i Tyska berglandet utan äfven annanstädes.

Storhertigdömet Sachsen-Weimar, N om Thüringerwald; städer:

Weimar, V om Saale, hufvudstad med minnen af skalderna Schiller och Göthe. — *Jena*, universitetsstad vid Saale.

Hertigdömet Sachsen-Koburg-Gotha, på norra och södra sluttningarna af Thüringerwald; hufvudstad:

Gotha, vid norra ändan af Thüringerwald, med förlagsverksamhet för kartor och böcker.

4. Nordtyska småstaterna

ligga spridda vid kusterna samt vid floderna Elbe och Weser dels i norra, dels i mellersta delen af Nordtyskland.

a) Vid de nordliga kusterna:

Storhertigdömet Mecklenburg-Schwerin vid Östersjön och *Mecklenburg-Strelitz* Ö därom. Städer:

Schwerin, hufvudstad. — *Rostock*, gammal handelsstad med uthamnen *Warnemünde*, som är öfverfartsort till Danmark.

Storhertigdömet Oldenburg vid Nordsjön. Städer:

Oldenburg hufvudstad. — *Wilhelmshafen*, vid Jadeviken, befäst örlogshamn, tillhörig Preussen.

b) I mellersta Nordtyskland:

Hertigdömet Braunschweig, Ö om Weser, på norra sidan af Harz. Hufvudstad: *Braunschweig* med juteväfverier och sockerfabriker.

Hertigdömet Anhalt, kring mellersta Elbe.

5. De fria städerna

äro ett slags republiker, hvilkas regering består af borgmästare och senat.

Lübeck, vid Trave, idkar betydlig handel på Östersjö-landen. Fordom hufvudstad för det mäktiga hanseförbundet *). Staden har ett särdeles ålderdomligt utseende.

Hanseförbundet (= handelsförbundet) var ett förbund, bildadt af en mängd städer vid Östersjö- och Nordsjökusterna till skydd för handeln. Det utöfvade ett mäktigt inflytande i hela Norden.

Hamburg, vid nedre Elbe, är det europeiska fastlandets mest betydande sjöhandelsstad. Ångbåtslinjer förgrena sig till alla delar af världen; därför samlingsort för utvandrare. Anblicken af hamnen med dess skog af master och dess talrika ångbåtar, däribland de väldigaste oceanångare, är storartad. — Stadens fabriksverksamhet är ansenlig och tillväxer oupphörligt. Nära 700,000 inv.

Bremen, vid Weser, är en viktig handelsstad. Den drifver en stor sjöfart och öfverträffar själfva Hamburg såsom plats för utvandringen. Har betydlig införsel af tobak, bomull och petroleum. Stora cigarrfabriker. — Yttre hamn: *Bremerhaven*, där sjöfartyg lossa och lasta.

Sydtysklands stater:

i. Konungariket Bayern.

Ungefär $\frac{1}{5}$ af Finland; 6 mill. inv.

Hufvudlandet ligger kring Main och Donau. *Rheinpfalz* V om Rhein. Städer:

München, vid Isar, hufvudstad med universitet, teknisk högskola och konstakademi. Har stora och dyrbara konstsamlingar. München är en af de vackraste städer, med många praktbyggnader. Betydlig handels- och fabriksstad. Vidt bekant öltillverkning. 450,000 inv.

Augsburg, vid Lech, är allt sedan medeltiden en handels- och fabriksstad.

Nürnberg, vid Ludvigskanalen, som sammanbinder Main och Donau, är en fabriksstad med betydande konstindustri samt leksaks- och blyertspennsfabriker (A. W. Faber). Stor humlehandel. — Nürnberg var en af medeltidens förnämsta handels- och fabriksstäder. Få städer hafva bevarat en så gammaldags prägel. Den höga borgen, ringmuren med sina torn och portar, de präktiga gamla kyrkorna, de altansmyckade höga husgaflarna, de trånga gatorna försätta besökaren till en förgången tid.

Erlangen, strax N om Nürnberg, är bekant för sitt exportöl och *Würzburg*, vid Main, för sitt vin; bägge äro universitetsstäder. — *Speyer*, vid Rhein i Pfalz, har en präktig domkyrka med gamla kejsargravar.

2. Konungariket Württemberg.

Ungefär $\frac{1}{20}$ af Finland. — 2 mill. inv.

Landet utbreder sig kring Neckar och öfre Donau.
Städer:

Stuttgart ligger i Neckardalen, omgifvet af vinberg. Det är landets hufvudstad, en fabriksstad och Sydtysklands förnämsta boktryckeri- och bokhandelsplats. 150,000 inv.

Tübingen, vid Neckar, har ett universitet. — *Ulm*, vid Donau, är en stark fästning och har liflig handel.

3. Storhertigdömet Baden.

Ungefär $\frac{1}{25}$ af Finland. — $1\frac{3}{4}$ mill. inv.

Landet omfattar den östra delen af Rheindalen och nästan hela Schwarzwald. Städer:

Karlsruhe, Ö om Rhein, är landets välbyggda hufvudstad.

Baden-Baden, vid foten af Schwarzwald, är en världsberömd badort med heta källor.

Mannheim, vid Neckars inflöde i Rhein, är den förnämsta hamnplatsen i Sydtyskland.

Heidelberg, i ett härligt läge vid Neckar, har ett universitet och en storartad slottsruin.

4. Storhertigdömet Hessen.

Ungefär $\frac{1}{50}$ af Finland. — 1 mill. inv.

Landet består af två delar, den ena kring Rhein S om Main, den andra N om Main. Städer:

Darmstadt, ett stycke Ö om Rhein, hufvudstad.

Mainz, vid Mains inflöde i Rhein. Fästning och handelsstad. Redan under romartiden befäst.

Worms, nära Rhein. Reformationsriksdag, där Luther försvarade sin lära. Luthersmonument.

5. Rikslandet Elsass-Lothringen.

Ungefär $\frac{1}{76}$ af Finland. — Öfver $1\frac{1}{2}$ mill. inv.

Landet omfattar västra delen af Rheindalen, samt östra och norra delen af Vogeserna. — Städer:

Strassburg, vid Rheins biflod Ill, är en väl befäst hufvudort för rikslandet med liflig handel och industri. Universitet.

Mülhausen, vid Ill och Rhein-Rhône-kanalen, har vidt berömda bomullsväfverier.

Metz, vid Mosel, är en mycket stark fästning.

Biländer. Tyska riket har nyligen skaffat sig kolonier i Afrika och Australien. De äro vidsträckta, men tills vidare af ringa betydelse.

ÖSTERRIKE-UNGERN.

Förbundsmonarki, bestående af kejsaredömet **Österrike** och **konungariket Ungern**. 677 t. km^2 . Nära 2 gånger Finland. 46 mill. inv.; 68 på km^2 . — Mellan 51° och 42° nordl. bredd.

Läge. Österrike-Ungern ligger i sydöstra delen af Mellaneuropa omkring mellersta Donau. Det gränsar i N till *Tyska riket* och *Ryssland*, i Ö till *Ryssland* och *Rumänien*, i S till *Rumänien*, *Serbien*, *Turkiet*, *Montenegro*, *Adriatiska hafvet* och *Italien*, samt i V till *Schweiz* och *Tyskland*. [Se kartan!]

Österrike-Ungern är hufvudsakligen en inlandsstat. Dess enda kust finnes vid Adriatiska hafvet och är helt kort. Den har djupa vikar, men är bergig och svårtillgänglig från landsidan. Där utanför sträcka sig de långsmala *Dalmatiska öarna*, hvilka utgöra rester af söndersplittrade bergskedjor. Längst i N finnes halfön *Istrien* och invid den *Triest-viken*.

Natur. Österrike-Ungern är för det mesta ett bergigt land. Det uppfylles i SV af Ostalperna, i NV af det Böhmska berglandet och i Ö af Karpaterna.

Alperna hafva här liksom annanstädes en storslagen natur, och i synnerhet äro de Sydtyrolska kalkalperna utom-

ordentligt vackra. Alpdalarna äro väl odlade, byarna och gårdarna omskuggade af lummiga löfträd. På bergsluttningarna finnas stora granskogar eller doftande bergängar och ännu högre upp betesmarker med saftiga fjällörter. Där uppehålla sig alpherdarna sommaren om med sina frodiga kor, får och getter.

I den Böhmska kitteldalen omväxla väl odlade slättbygder med skogrika kullar. Böhmerwald är betäckt med urskogar, där ännu björnar anträffas. Sydranden af Erzgebirge är en vulkanisk trakt med heta källor och mycket besökta brunnsorter. För öfrigt har det Böhmska berglandet god tillgång på järn och stenkol och är Österrikes förnämsta industriområde.

De högre delarna af Karpaterna upptagas mest af ödsliga granskogar. Men de lägre sluttningarna äro beklädda med vackra bok- och ekskogar och dalarna odlade. På sydsidan finnas präktiga vingårdar, där de eldiga ungerska vinerna alstras.

I Österrike-Ungern råder ett fastlandsklimat med kalla vintrar och varma, delvis heta somrar. I bergstrakterna är dock värmen beroende af höjden och nederbörden riklig. På Nedre Ungerska slättens puster är öfvergången från en sträng vinter till en het sommar mycket hastig och nederbörden ringa. Men där konstgjord bevattning åstadkommits, fås rikliga skördar af majs, hvete och tobak. Längst i S vid Medelhafvets kuster råder ett sydeuropeiskt klimat med milda, regniga vintrar och heta, torra somrar. Där växa till och med sydfrukter.

Inbyggare. Österrike-Ungern har en brokig samling af folkstammar och folk, hvilka äro hvarandra ganska olika till språk, seder och religiös bekännelse.

Af *germaniska folk* finnas tyskar [11 mill.]. De äro mest bosatta i Donaudalen samt mellersta och nordalperna. För öfrigt äro de spridda öfverallt, i synnerhet i städerna och deras grannskap.

De *slaviska folken* utgöra tillsammans ungefär hälften af befolkningen och äro delade i två grupper: *nordslaver* och *sydslaver*. Till nordslaverna höra tscheckerna [8 mill.]*) i Böhmska berglandet och nordvästra Karpaterna, polackerna [4 mill.] i västra samt rutenerna (lillryssar) [3 1/2 mill.] i östra delen af Galiziens slättland och mellersta Karpaterna. Sydslaverna utgöras af slovenerna [1 1/2 mill.] kring öfre Drave och Save samt serberna [5 mill.]**) i hela den sydligaste delen af riket till Drave i N.

Af *romaniska folk* [3 1/2 mill.] bo rumäner i Siebenbürgens högland och östra Ungern, samt italienare hufvudsakligen i södra Tyrolen och på västkusten af Istrien.

Till den *finsk-ungrisk*a stammen anses magyarerna [madjärer; 7 1/2 mill.] eller ungrarna höra. De bebo största delen af den Ungerska slätten och Siebenbürgen.

Af de många folk, som dessutom i litet antal bo i Österrike-Ungern, kunna nämnas judar [2 mill.], mest i landen på ömse sidor om Karpaterna och i de stora städerna, samt zigenare, hvilka ströfva omkring i synnerhet i Ungern och vanligen äro hofslagare eller musikanter.

Den allmännast hyllade kyrkoläran är den romersk-katolska; till denna hör 3/4 af befolkningen. Protestanter äro en del af magyarerna och slovakerna; till grekiska kyrkan bekänna sig rumänerna samt en del af rutenerna och serberna.

Folkupplysningen är god endast bland tyskarne. Hos de öfriga folken står den ganska lågt; synnerligen råa och okunniga äro rutenerna och rumänerna. Mycket har emellertid i våra dagar gjorts för folkbildningens höjande, och

*) Tscheckerna benämnas så endast i Böhmen; i Mähren kallas samma folk mährer och i nordvästra Ungern slovakier.

**) Äfven serberna hafva olika namn i olika landsdelar såsom: kroater i Kroatien, slavonier i Slavonien, bosnier i Bosnien, morlaker uti Istrien och Dalmatien.

skoltvång har införts. — För den högre bildningen är sörjdt genom goda skolor, 10 universitet, tekniska högskolor m. m.

Ända till senare tider hafva tyskarne obestriddt varit det härskande folket i Österrike-Ungern samt stå ännu högt öfver de andra i bildning och arbetsskicklighet. Men efter långvarig kamp hafva magyarerna förskaffat sig en själfständig ställning bredvid tyskarne och nu sträfva de slaviska folken att vinna en dylik. Italienarne åter vilja blifva förenade med Italien. Denna strid mellan folken gör riket svagt.

Bland de slaviska folken stå tscheckerna och serberna högst. De äro välbildade människor och kvinnorna äro hos dem ofta mycket vackra. De hafva också goda andliga gåfvor. Tscheckerna hafva med kraft och skicklighet upptagit striden mot tyskarne och äro nu herrar i sitt land. För musik hafva de en utmärkt begåfning. Serberna hafva äfven lust för sång och musik och de ega de vackraste folksånger. För öfrigt äro de i historien omtalade som tappra krigare.

Magyarerna äro ursprungligen liksom finnarna ett mongoliskt folk, men hafva genom uppblandning med andra folk förlorat den mongoliska rastypen. De äro kraftfulla och lifliga människor med uttrycksfulla och skarpa anletsdrag. De äro lidelsefulla och hos dem växla hastigt sorg och glädje. Liksom hos polackerna råder i Ungern en stor skillnad mellan den rika, praktlystna adeln, som eger en god del af landets jord och den fattiga bonden eller herden, som ända till senaste tid varit lifegen. — Så väl magyarerna som de slaviska folken i Österrike-Ungern sakna ett medelstånd, hvadan industrin och handeln i städerna för det mesta ligger i händerna på tyskarna och de i riket talrika judarna.

Näringar och samfärdsel. Större delen af befolkningen har sitt uppehålle af *jordbruk* och *boskapsskötsel*. Ehuru åkerbruket bedrifves med ringa skicklighet af det okunniga folket, är skörden tack vare den af naturen bördiga jorden så riklig, att säd kan utföras. Utom de vanliga sädesslagen odlas i Ungern mycket majs. Ungern lämnar vidare god tobak, Böhmen humle, Dalmatien sydfruktar. Vin- och fruktodlingen är allmän och viktigast i Ungern. *Skogshandteringen* är betydande och mycket virke, särskildt ekvirke utföres. *Boskapsskötseln* är af stor betydelse i alptrakterna och på de ungerska pustorna.

Bergsbruket frambringar metaller och nyttiga mineralier af mångahanda slag. Främst stå järn af ypperlig beskaffenhet och stenkol. Därefter komma: koppar, guld, kvicksilfver och bergsalt. — *Industrin* är mest utvecklad i de på järn och stenkol rika och af tyskar bebodda nordvästra bergstrakterna. Här liksom annanstädes äro väfnader och järnvaror de förnämsta fabriksalstren. Mycket berömdt är det böhmiska glaset.

Handeln har mycket stigit, sedan samfärdsmedlen förbättrats och järnvägar närmare förbundit de på naturprodukter rika inlanden med hamnplatserna vid nordändan af Adriatiska hafvet. Därifrån är sjöhandeln sedan gammalt riktad på *Levanten*, d. ä. kustlanden kring östra delen af Medelhafvet. För den inre handeln är Donau hufvudvägen, ehuru väl flodfarten på den besväras af sandbankar, strömhvirflar och många krökningar. Därefter är Elbe en viktig handelsväg. Ett redan vidt förgrenadt och årligen växande järnvägsnät är dock af största betydelse för den inre rörelsen — Mynt: 1 krone = 100 heller = *Fl.* 1,05.

Statsskick och krigsväsende. Österrike-Ungern utgöres, såsom redan namnet tillkännagifver, af två förbundna och likställda stater. De hafva ett gemensamt öfverhufvud, som på en gång är kejsare af Österrike och konung i Ungern. Gent emot främmande makter bildar Österrike-Ungern ett helt och har gemensamt krigsväsende. Men i öfrigt utgöra Österrike och Ungern skilda stater med hvar sin skilda styrelse och riksförsamling. De särskilda förvaltningsområdena benämnas kronländer och de flesta hafva sina egna landtdagar.

Österrike-Ungern är en stormakt samt eger en ganska stor krigshär, grundad på allmän värneplikt, och en rätt betydande örlogsflootta.

Indelning och städer. I följd af landets bergiga natur och folkens obenägenhet för stadsnäringarna äro städerna i allmänhet små. De österrikiska städerna, mest be-

bodda af tyskar, likna dem i Tyskland. De ungerska städerna med sina stora torg, breda, ostenlagda gator och låga hus erinra om de ryska.

I. Österrike.

Kronländerna i Alplandet:

Nedre Österrike och *Öfre Österrike* kring Donau, *Salzburg* kring Inns biflod Salzach, *Tirol*, på svenska vanligen *Tyrolen*, kring Inn och Adige, *Kärnten* kring Drave, *Steiermark* kring Draves stora biflod Mur, *Krain* kring Save, *Kustlandet*, bestående af halfön Istrien och en smal landremsa därifrån åt N, samt slutligen längre söderut *Dalmatien*, en smal kuststräcka vid Adriatiska hafvet. — I de nordliga delarna af dessa kronländer bo mest tyskar. Men i Södra Tyrolen, på västkusten af Istrien samt i Kustlandets och Dalmatiens städer bo italienare; i södra Steiermark och Kärnten samt hela Krain bo slovenar; i Kustlandet och Dalmatien hufvudsakligen serber. — Städer:

Wien [vin], på södra stranden af Donau, är Österrikes hufvudstad och kejsarens residensort. Betydande fabriksstad och medelpunkt för den inre handeln. Stort universitet samt andra anstalter för vetenskaper och sköna konster. 1 1/2 mill. inv. — Den gamla, trångt byggda inre staden prydes af S:t Stefanskyrkan och omgifves af bulevarder, som intagit den forna fästningsmurens plats. De benämnas Ringstrasse och omgifvas af prakthyggnader. Där utanför ligga de modernt byggda s. k. förstäderna.

Graz, vid Mur, är en betydlig fabriksstad.

Triést, vid Adriatiska hafvets norra ända, är Österrikes förnämsta sjöhandelsstad. Liflig handel på Levanten, hufvudsakligen drifven af det stora ångbåtsbolaget »Österrikiska Lloyd». Därför är staden mycket besökt af österländingar. Befolkningen är till största delen italiensk. 160,000 inv.

Dessutom märkas: *Linz*, vid Donau, en fabriks- och handelsstad med liflig ångbåtsfart på Donau och Inn. — *Steyr*, vid Enns, med stor

järnindustri. — *Salzburg*, härligt beläget vid *Salzach* i en dal, omgifven af snöhöljda alper. — *Innsbruck*, vid *Inn* och *Brennerbanan*, är mycket besökt af turister. Universitet. — *Idria*, N om *Karst*, har en rik kvick-silfvergrufva.

Kronländerna i Böhmska berglandet:

Böhmen kring *Moldau* och *Elbe*, *Mähren* kring *Marsch* och *Österrikiska Schlesien*, tvenne små landstycken på ömse sidor om öfre *Oder*. De lägre landsdelarna äro mest bebodda af *tschecker*, de högre bergstrakterna af *tyskar*, hvilka i *Böhmen* och *Mähren* utgöra ungefär $\frac{1}{3}$, i *Schlesien* $\frac{1}{2}$ af befolkningen. — Städer:

Prag, på bägge sidor om den segelbara *Moldau* och vid knutpunkten af ett tätt järnvägsnät, är *Böhmens* hufvudstad med ett gammalt tyskt och ett *tscheckiskt* universitet. Det är en stor fabriks- och handelsstad. *Prag* har ett gammaldags, ståtligt utseende. Med förstäder 400,000 inv.

Brünn, midt i *Mähren*, är en fabriksstad med stora ylleväfverier.

Karlsbad i V, ofantligt besökt brunns- och badort med heta källor. — *Reichenberg*, i nordligaste *Böhmen*, har landets största väfnadsindustri. — *Pilsen*, SV från *Prag* vid en järnvägsknutpunkt. Stora ölbryggerier samt järn- och stenkolsgrufvor.

Kronländerna på nordsidan af *Karpaterna*:

Galizien S om *Weichsel* och omkring öfre *Dnjestr* samt *Bukovina* kring *Prut*. — Utom *polacker* i V och *ru-tener* i Ö bor i *Galizien* ett större antal *judar* och *tyskar*. *Bukovina* har mycket blandad befolkning. Städer:

Lemberg, i östra *Galizien*, har betydlig handel och ullmarknader. Mest bebodd af *judar*. *Polskt* universitet.

Krakau, vid *Weichsel*, var fordom *Polens* hufvudstad.

Wieliczka, SO om *Krakau*, har stora bergsaltverk. I bergets inre hafva bildats vackra pelarsalar, dammar och långa slingrande gångar. I ett bönekapell äro predikstol, helgonbilder och ornament huggna af glänsande saltsten.

2. Ungern.

De ungerska kronländerna äro: *Ungern* med *Siebenbürgen* kring *Donau* och *Theiss*, *Kroatien* jämte *Slavonien* mellan *Drave* och *Save* till *Adriatiska* hafvet i SV, samt *Fristaden Fiume*. — Städer:

Budapest, [boddapäscht], på bägge sidor om *Donau*, är Ungerns hufvudstad och medelpunkt för handeln. Magyariskt universitet. En storartad kedjebro förenar de båda hufvuddelarna, det tyska *Buda* (eller *Ofen*) med det ungerska *Pest*. $\frac{1}{2}$ mill. inv.

Szegedin [sé-], vid *Theiss* och en knutpunkt för flere järnvägar, har betydlig handel med säd och boskap.

Kronstadt, på norra sidan af *Transsylvanska* alperna i sydöstra *Siebenbürgen*, är landets förnämsta stad.

Fiume, vid *Adriatiska* hafvet, viktig såsom enda sjöhamn för Ungern.

Dessutom märkas: *Maria-Teresiöpel*, mellan *Donau* och *Theiss* i en trakt, rik på säd, tobak och boskap. — *Débrezin* [-tjin], på stäppen österut, har stora boskaps- och spannmålsmarknader. — *Tokay*, i öfre *Theissdalen*, är berömd för sitt vin. — *Agram*, N om *Save* vid en knutpunkt af järnvägarna, är hufvudort i *Kroatien-Slavonien* och har ett slaviskt universitet.

Under *Österrike-Ungerns* förvaltning stå äfven **Bosnien** och **Herzegovina**, f. d. turkiska provinser, hvilka ännu till namnet höra till *Turkiet*. De ligga S om *Save* och uppfyllas af *Dinariska* alperna, som här äro rika på järn och stenkol. Skogar och betesmarker upptaga höjderna; floddalarna hafva en bördig jord. Inbyggarna äro serber, af hvilka $\frac{1}{3}$ (i synnerhet adeln) bekänner sig till mohamedanska läran; de öfriga äro kristna. Folket är rått och okunnigt samt lefver af boskapskötsel och åkerbruk. Hufvudstad: *Sarajevo*, vid en biflod till *Save*.

RUMÄNIEN.

Konungarike. 130 t. km^2 ; ungefär $\frac{1}{3}$ af Finland. — $5\frac{1}{2}$ mill. inv.; 42 på km^2 . — Mellan 48° och $43\frac{1}{2}^\circ$ nordl. bredd.

Läge och Natur. Rumänien består af de forna furstendömena *Valackiet* och *Moldau* samt stepplandet *Dobrudscha*. Valackiet ligger mellan Transsylvanska alperna i N och Donau i S, Moldau mellan Karpaterna i V och Prut i Ö, Dobrudscha mellan Donau i V och N samt Svarta hafvet i Ö. [Gränser, se kartan!]

På sluttningarna af Transsylvanska alperna och Karpaterna äro floddalarna utomordentligt bördiga och höjderna skogrika. Den Valackiska slätten består i SO af vida stäpper. Donaus stränder äro sumpiga.

Inbyggare. Befolkningen utgöres mest af rumäner, hvilka tillhöra den romanska stammen. Dessutom finnas judar, zigenare och andra i litet antal. — Rumänerna bekänna sig till den grekisk-katolska kyrkan och folkupplysningen är mycket ringa.

Rumänerna tala ett språk, som liknar latinet. De äro väl bildade och sakna ej begåfning, men massan af folket har ända till vår tid lefvat under lifegenskap och hårdt förtryck, som alstrat fattigdom, likgiltighet och råhet. I motsats härtill lefva adelsmännen, bojarerna, i yppighet. Något mellanstånd finnes icke, hvarför handeln och industrin ligga i främmande händer.

Flertalet af befolkningen lefver som bönder af *jordbruk* och *boskapsskötsel*. Från Rumänien utföres mycket majs, hvete och boskapsprodukter. Landet är rikt på nyttiga mineralier, men endast salt upptages för utförsel. På senare tider har anläggningen af järnvägar framkallat en lifligare verksamhet. Donau är dock den förnämsta samfärdsleden och har genom *Sulina* mynningsens fördjupande gjorts tillgänglig för stora sjöfartyg.

Rumänien är en inskränkt monarki med en riksförsamling, delad på två kamrar.

Städerna hafva en mångbrokig befolkning och ett österländskt utseende.

Bukarest eller *Bukureschtsch*, vid en biflod till Donau, är rikets hufvudstad med universitet. Staden liknar en ofantlig by med här och hvar inströdda bojarpalats. 200,000 inv.

Galatz och *Braila* äro viktiga hamnplatser vid Donau. — *Jassy* [jasji] nära Prut i Moldau har liflig handel med Ryssland.

SCHWEIZ.

Förbundsrepublik *). 41 t. km^2 ; ungefär $\frac{1}{9}$ af Finland. — 3 mill. inv.; 71 på km^2 . — Mellan 48^0 och 46^0 nordl. bredd.

Läge och Natur. Schweiz är ett litet land, beläget nästan midt i Europa och omgifvet af de fyra stormakterna *Frankrike*, *Tyskland*, *Österrike-Ungern*, och *Italien*. Det når ingenstädes till hafvet. [Gränser, se kartan!]

Schweiz är ett härligt alpland, till en stor del uppfyllt af de höga, gletscherrika Mellanalperna. Den norra delen af landet är något jämnare och bildar den *Schweiziska högslätten*. I NV på gränsen mot Frankrike höjer sig det *Schweiziska Jura* eller *Jurabergen* [sjyrà-].

Mest beundrade och besökta äro trakterna kring de vackra alpsjöarna. De förnämsta äro: *Bodensjön*, *Zürichersjön*, *Vierwaldstättersjön*, *Brienzer-* och *Thunersjöarna* samt *Genèvesjön*. Vid foten af Jurabergen ligger *Neuchâtelsjön* [nöschatél-]. Dessa alpsjöar äro för det mesta omgifna af höga, branta fjäll, som spegla sig i det kristallklara vattnet. På de lägre ställena ligga utmed stränderna städer och byar inbäddade i grönt, och talrika ångbåtar upptaga eller aflämna vid dem oupphörligt skaror af turister. — Icke mindre beundrade äro Schweiz sköna dalar med sina slingrande och brusande floder. Mångbesökt är det ståtliga *Rheinfallet* nära Schaffhausen.

*) *Förbundsrepublik* är en fristat, som består af flere mindre republiker, hvilka i förhållande till utlandet bilda ett helt under en gemensam president, men i afseende å inre angelägenheter äro åtskilda, med egen styrelse och egna lagar.

Den Schweiziska högslätten är synnerligen väl odlad. Hveteåkrar, välskötta ängar, fullströdda med fruktträd, samt vingårdar upptaga hvarje odlingsbar fläck.

Högre upp i granskogsbältet finnas inströdda berg-ängar, som gifva näring åt den frodiga alpboskapen. Får och talrika getter klättra i bergbranterna. Ofvanom granskogen finnas ännu skogar af lärkträd, men något högre är det slut med skogen.

Mellan skogs- och snögränsen [1,900—2,800 m] utbreda sig präktiga betesmarker. Dit drifvas hjordarna om våren och kvarstanna där hela sommaren under uppsikt af alpherdar, som bo i låga kojor, s. k. sennenhütten. Det är på »vildalpen» vid randen af den eviga snön, som alprosen blommar och den skygga gemsen klättrar.

Inbyggare. Schweizarne äro icke ett folk, utan utgöras till $\frac{2}{3}$ af tyskar, hvilka bebo de nordöstra och mellersta delarna af landet, till nära $\frac{1}{3}$ af fransmän, som bo i V samt af ett mindre antal italienare och rätoromaner i SO. De tre sistnämnda äro romaniska folk, och särskildt italienarnes och rätoromanernas språk liknar mycket latinet.

Något mer än hälften af befolkningen bekänner sig till den reformerta läran, som är utbredd i V, N och Ö. I de mellersta och södra alptrakterna är folket strängt katolskt. — Folkbildningen är synnerligen god, ty i hvarje den minsta by finnes en skola och hvarje barn måste i flere år åtnjuta skolundervisning. Den högre bildningen främjas af utmärkta skolor och fyra universitet, däraf tre tyska och ett franskt.

Ehuru schweizarne äro af olika härstamning, språk och religion, känna de sig som ett folk och äro förenade genom gemensam kärlek till frihet och fosterjord. I de fattiga bergsbygderna är befolkningen tvungen att utvandra för att i främmande land söka sig arbetsförtjänst. Denna jämna utvandring har hos folket alstrat den företagsamhet, arbets-skicklighet och sparsamhet, som utgöra grunden för den framstående industrin och hemslöjden i Schweiz. Förr plägade schweizarne också taga tjänst som legosoldater i främmande land och voro berömda som de yppersta krigare.

Näringar och samfärdsel. I alptrakterna hafva de flesta sitt uppehålle af *boskapsskötsel*. Den ypperliga »schweizerosten» är högt värderad i alla land. Dessutom utföres boskap. Åkerbruk, vin- och fruktodling bedrifvas med stor skicklighet, men den odlingsbara jorden har ringa vidd, hvarför säd måste införas.

Ehuru tillgången på stenkol och metaller är obetydlig, står dock industrin mycket högt. I de västliga trakterna och främst i Jurabergen förfärdigas massor af ur, i de nordliga blomstra siden- och bomullsväfverierna. Som drifkraft använda fabrikerna de starka strömmarna. Hemslöjden är ovanligt högt drifven. Fina broderier, spetsar, halmflätor och träsnideriarbeten inbringa årligen stora summor. De schweiziska industrialstren säljas icke blott i Europa, utan ända bort i Amerika och Ostindien. Därför är *handeln*, oaktadt landets ogynnsamma läge och naturbeskaffenhet, ganska liflig. Utförseln består af industrialster och boskapsprodukter, införseln af säd, kolonial- och råvaror. — En god inkomstkälla är slutligen den väldiga turistström, som hvarje sommar kommer för att se och beundra landets storslagna natur. Schweizarne hafva därför icke skytt några kostnader, när det gällt att för de resande öppna nya vägar till alla delar af landet. Goda chausséer [schässée], talrika ångbåtar och järnvägar med många tunnlar stå till de resandes tjänst. Egendomliga äro de med kuggar försedda järnvägar, som leda upp till toppen af berget *Rigi* vid Vierwaldstättersjön, den mest besökta utsiktspunkt i Schweiz. — Mynt = Frankrikes.

Statsskick och försvar. Schweiz är en *förbundsrepublik*, kallad det *Schweiziska edsförbundet*, och består af 25 små republiker, benämnda kantoner. De hafva hvar sin egen styrelse och egna lagar, men de hafva ock en gemensam styrelse i förbundsrådet och presidenten. Den sistnämnde väljes för ett år i sänder. Vissa för hela riket gemensamma lagar stiftas af förbundsförsamlingen, som är delad på två kamrar.

Schweiz har ingen stående krigshär; dock äro schweizarne allt ifrån barndomen väl öfvade i vapnens bruk och kända som utmärkta skyttar, så att de äro redo att försvara sig.

Indelning och städer. Kantonernas antal är till namnet 22, men tre af dem äro delade i halfkantoner med lika rättigheter som helkantonerna; sålunda blifva de 25. Af dem hafva 18 öfvervägande tysk befolkning, 5 fransk och 2 blandad italiensk, rätoromansk och tysk befolkning. — I ett så bergrikt land som Schweiz äro städerna naturligtvis små.

De märkligaste kantonerna i Schweiz äro:

Bern kring öfre Aar, *Basel* vid Rheinkröken, *Aargau* kring nedre Aar, *Zürich* kring Zürichersjön, *Genève* [sjönäv] kring Rhône's utflöde ur Genève'sjön, *Vaud* [vå] vid norra stranden af sjön, *S:t Gallen* vid Bodensjön och öfre Rhein, de tre urkantonerna *Schwyz*, *Uri* och *Unterwalden* vid Vierwaldstättersjön, *Luzern* vid samma sjö, *Graubünden* kring öfre Rhein och Inn, *Ticino* [titschinå] kring den liknämnda floden samt *Valais* [valä] eller *Vallis* kring öfre Rhône.

Öfriga kantoner äro: *Fribourg* [fribor] eller *Freyburg* SO om Neuchâtel'sjön, *Neuchâtel* [nöschatél] V om samma sjö, *Solothurn* kring mellan Aar, *Schaffhausen* N om Rhein, *Thurgau* vid Bodensjön, *Appenzell* inom S:t Gallen, *Glarus* N om Rheins öfre lopp och *Zug* kring Zuger'sjön. — Städer:

Genève, i härligt läge vid Rhône's utflöde ur Genève'sjön, är en fabriksstad med berömd tillverkning af juvelrararbeten och ur.

Bern, vid Aar, är Förbundets hufvudstad.

Basel, vid Rheinkröken, är Schweiz' förnämsta handelsstad och har sidenväfverier.

Zürich, vid norra ändan af Zürichersjön, är landets största fabriksstad. Berömd teknisk högskola. 160,000 inv.

Dessutom märkas: *Lausanne* [låsann], i härligt läge vid norra stranden af Genève'sjön. — *La Chaux-de-Fonds* [schå-dö-fängd], högt uppe i Jurabergen, med stor ertillverkning. — *Interlaken*, mellan Thuner- och Brienzersjöarna, med präktiga hotell, som årligen gästas af tusentals resande. — *Schaffhausen*, vid Rhein, ej långt från det storartade Rhein-

fallet. — *Winterthur*, i kantonen Zürich, med stora lokomotiv- och maskinfabriker. — *S:t Gallen*, medelpunkten för en betydande bomulls- och linneindustri. — *Luzern*, vid Vierwaldstättersjön midt emot Rigi, turistplats.

FRANKRIKE.

Republik. 536 t. km²; nära 1 1/2 gång Finland; 38 1/2 mill. inv.; 72 på km². — Mellan 51° och 42 1/2° nordl. bredd.

Läge och natur. Frankrike utgör den västligaste delen af Mellaneuropa. Landet har ett godt läge, ty det är omgifvet af haf på tre sidor och landgränsen är på långa sträckor skyddad genom höga berg. Till Frankrike hör också ön *Corsica* i Medelhafvet. [Gränser, se kartan!]

Norra och västra delen af Frankrike utgör ett vidsträckt lågland. Detta är sällan alldeles slätt, utan backigt och längre åt V lågbergigt. Halfön Bretagne är ett fullkomligt bergland med höga, klippiga kuster. Låglandet njuter af ett mildt och fuktigt hafsklimat samt är för det mesta mycket bördigt och väl odladt. Mångenstädes ser man, så långt ögat når, knappt annat än vida åkerfält. Landtgårdar, byar och städer ligga här tätt. Icke ens Les landes' sandhedar äro numera så ödsliga som förr, ty man har där lyckats plantera skogar af hafstallar, hvilka gifva befolkningen en god utkomst af terpentinerberedning.

Mellersta och östra Frankrike äro högländ, men af ringa höjd. Dess högsta berg är *Mont Dore* [mång-dår] [1900 m], en af vulkankäglorna i Auvergues högländ. Bergens sluttnin-gar äro endast i Vogeserna och Pyreneerna beklädda med större skogar. På solsidan af lägre höjder ser man nästan öfverallt präktiga vingårdar. I Centralplatån är jordmånen mera mager och klimatet kyligt, men för öfrigt är äfven högländet fruktbart och väl odladt.

Rhône-dalen och Languedocs lågslätt hafva redan Medelhafslandens milda luftstreck med frostfria, regniga vint-

rar samt heta och torra somrar. Därför trifvas där ständigt gröna löfträd och sydfrukter af många slag.

Frankrike bebos nästan helt och hållet af fransmän. De härstamma från de keltiska gallerna, men deras vackra och rika språk, franskan, har uppstått ur latinet. Dessutom är i landet bosatt ett litet antal keltiska bretoner i Bretagne äfvensom af grannfolken i gränstrakterna, såsom italienare i SO, mest på Corsica, spaniorer i SV och flämer i N.

Befolkningens flertal bekänner sig till den romersk-katolska läran. Folkupplysningen står här liksom i allmänhet i de katolska länderna ganska lågt. Dock göres i våra dagar mycket för folkbildningens höjande. För den högre bildningens främjande finnas talrika skolor, många fakulteter eller universitetsafdelningar och några fullständiga universitet. I de sköna konsterna, äro fransmännen synnerligen framstående.

Fransmännen äro ett synnerligen arbetsamt och sparsamt folk. De hafva utmärkt god smak och utföra omsorgsfullt sina arbeten, hvarför de öfverträffa alla folk i konstindustri. I handel ochandel äro de skickliga och pålitliga. De hafva fördenskull förvärfvat ett allmänt välstånd. Fransmännen äro kända för sitt artiga och fina umgängessätt, men äfven för sin flärdfullhet. För sitt lands ära offra de gärna allt, men deras ombytliga, ostadiga lynne har mången gång medfört olycka åt fäderneslandet.

Näringar och samfärdsel. Mer än hälften af landets befolkning lifnär sig af *åkerbruk*, *frukt-* och *vinodling*. Den odlade jorden upptager $\frac{3}{4}$ af landets yta. Jorden eges till en god del af välmående bönder, hvilkas hemman väl äro små, men skötta med stor omsorg. Till hvarje bondgård hör en trädgård med vinrankor, aprikoser, äpplen, päron och långa grönsakssängar. I åkern odlas öfverallt hvete, som är den vanliga brödväxten. Dessutom odlas hafre i Ö, majs i S och bohvete på höglanden. Ingenstädes i världen är vin- och fruktodlingen så framstående som i Frankrike. De förnämsta vinsorterna äro: »champagne» från Marnedalen, »bourgogne» från Cote d'Or och »bor-

deaux» från trakterna af Gironde. I NV odlas utmärkta päron, äpplen och körsbär och där beredes mycket fruktvin »cidre». I S odlas persikor, apelsiner, citroner och oliver. *) Söderut planteras äfven mulldärsträdet för silkesodlingens **) skull. — *Boskapsskötseln* drifves med skicklighet och goda ostsorter utföras. Betydande *fisk-* och *ostronfångst* idkas vid kusterna.

Bergsbruket frambringar nyttiga mineralier och metaller af flere slag. Främst stå stenkol och järn i norra och östra Frankrike, men de förslå icke för landets högt utvecklade *industri*. Alstren däraf äro mångfaldiga och utmärkta, såsom siden-, bomulls- och ylleväfnader, spetsar, handskar, porslin, stålvaror m. m. Franska modevaror äro eftersökta i hela världen, ty fransmännen förstå bättre än andra folk att gifva sina varor ett fint och smakfullt utseende. — *Handeln* är synnerligen betydande så väl till sjös som till lands. Utförseln består förnämligast af industri-varor, vin och frukter, införseln af säd, kolonial- och råvaror.

De talrika segelbara floderna bilda goda naturliga samfärdsmedel, och deras värde ökas genom de många och långa kanaler, hvilka förena dem. Frankrike har ett utomordentligt väl fördeladt och vidsträckt järnvägsnät, hvilket från Paris som medelpunkt förgrenar sig i täta maskor öfver hela landet och bort till grannländerna. — Mynt 1 *franc* = 100 *centimes* = *Fr.* 1. Frankrikes mynt är antaget i många länder, dess mått och vikt, det s. k. metriska systemet i ännu flere.

Statsskick och krigsväsende. Frankrike är en republik och styres af en på 7 år vald »president» i sam-

*) Af oliver pressas matolja och bomolja.

**) Silke fås af den hylsa, kallad kokong (cocon), hvilken silkesfjärilen i puppstadiet spunnit omkring sig. Den består af silkes-trådar, fina som spindelväf. Silkesfjärilens larv, den s. k. silkesmasken, lifnär sig af mulldärsträdets blad.

råd med ministrar. För den inre förvaltningen är landet deladt i 87 departement [-mang], hvilka styras af »prefekter» (= guvernörer). Nationalförsamlingen är delad på två kamrar, »senaten» och »deputeradekammaren».

Frankrike är en af Europas stormakter. Både krigshären och örlogsflottan äro bland de största i världen.

Indelning och städer. Frankrike är af gammalt indeladt i provinser eller landskap. De flesta städer hafva vackra minnesmärken från äldre tider. I allmänhet hafva de att uppvisa praktfulla byggnader.

1. Landskapen längst i N kring Somme och Escaut (Schelde):

Flandre [flangdr], *Artois* [arto'a] och *Picardie* [pikardi]. — I dessa gränstrakter mot Belgien finnas Frankrikes största stenkolsfält. De ofantligt tätt befolkade landskapen äro öfversållade med städer, fyllda af fabriker. — Städer:

Lille [lill], i Flandern, är en stark gränsfästning och medelpunkten i ett fabriksdistrikt med ofantlig väfnadsindustri. 200,000 inv. Nära intill *Roubaix* [robä'], en stor fabriksstad med hundratals ylleväfverier.

Calais [kalä'] och *Boulogne* [bolånj], vid Pas de Calais, äro öfverfartsorter till England.

Amiens [amiä'ng], vid Somme, har stora sammetsfabriker.

Valenciennes [valangsiä'nn], vid Escaut, har berömd spetsstillverknig. — *Dunkerque* [dönkärk], vid Nordsjön, är en viktig sjöhandelsstad och idkar stort hafsfske. — *Cherbourg* [schärbor], vid La Manche, är en befäst örlogshamn.

2. Landskapen kring Seine:

Normandie, *Isle de France* [il-dö-frangs] och *Champagne* [schangpanj]. — Med undantag af södra Champagne, som har mager jord, äro dessa trakter utomordentligt väl odlade, folktäta och hafva en storartad industri. — Städer:

Le Havre [lö-ävr], vid Seines utlopp, är Frankrikes förnämsta sjöhandelsstad vid Atlanten; uthamn för Paris. Har liflig handel på Amerika, därifrån massor af hvete och

bomull införas; är därför utvandringsplats. Utför massor af fabriksalster.

Rouen [roáng], vid Seine, är en hufvudort för den stora bomullsindustrin.

Paris, vid Seine, är hufvudstad och i alla afseenden en medelpunkt för landet. Där samlas ej blott från Frankrike utan från alla världens kanter människor dels för att studera, dels för att roa sig. Också finnas där storartade inrättningar för vetenskap och konst. — Paris är Frankrikes viktigaste handelsstad och en af världens största fabriksstäder, i synnerhet bekant för sina smakfulla modevaror, hvilka tjäna som mönster i alla land. — Staden har flere förstäder och starka fästningsverk. — Paris är näst London jordens största stad med nära 3 mill. inv., d. v. s. mer än i hela Finland.

Paris har en otalig mängd praktbyggnader, såsom Louvre med världsberömda konstsamlingar, operahuset, Hôtell de ville, kyrkan Notre dame m. fl. Ståtliga monument finnas i olika delar af staden, såsom Triumfbågen, Vendomekolonnen [vangdåm-] o. a. Bland märkliga platser kunna nämnas Place de la Concorde [plasdla-kånkård] med en fornegyptisk obelisk och Champs Elysées [schangs-elisé] med trädgårdar och förlustelseställen. — Öfver Seine leda talrika vackra broar. Rörelsen på gatorna är utomordentligt liflig. I synnerhet vimlar det af gående och åkande på bulevarderna, hvilka i en krans omgifva den inre delen af staden. Vid dem ligga många praktbyggnader, teatrar, granna butiker och kaféer.

Versailles [värsaj] SV från Paris med ett praktfullt slott och en storartad park.

Rheims [rängs], N om Marne i Champagne, med betydliga yllefabriker och utförsel af champagne.

Sedan [södang], vid Maas, är bekant för ett fältslag 1870, där kejsar Napoleon III och hans här tillfångatogs af tyskarne.

3. Af landskapen kring Loire äro de viktigaste:

Bretagne, *Anjou* [angsjo], *Touraine* [torä'n] *Poitou* [påató], *Orléanais* och *Auvergne* [ävä'rñj]. — Loiredalen och kusttrakterna äro trädgårdsligt odlade och folkrika, men granitplåtarna i det inre af Bretagne och Auvergne äro bland Frank-

rikes fattigaste nejder med gles befolkning och öfvervägande fårskötsel. Städer:

Brest, vid Atlanten, är en befäst örlogshamn.

Nantes [nangt] och dess hamnstad *S:t Nazaire* [nasär], vid nedre Loire, drifva stor handel och sjöfart.

Tour [tor], vid Loire i en fruktbar nejd, rik på grönsaker, frukter och vin.

Orléans [årleáng], vid Loirekröken, bekant genom Jungfrun af Orleans och många strider.

Öfriga landskap: *Maine* [män], *Berry* [bärri], *Nivernais*, *Bourbonnais*, [borbånnä'], *Marche* [marsch] och *Limousin* [limosä'ng]. — Stad: *Limoges* [limäsch], vid en sydlig biflod till Loire, har stora porslinsfabriker.

4. Landskap kring Garonne:

Guyenne [gijä'nn] och *Gascogne* [gaskonj]. — De nordliga och östliga delarna äro fruktbara åker- och vinland, de sydliga och västliga hafva goda skogar. Endast vissa kusttrakter och områden i Les landes bestå af sand- och sumpmarker. — Stad:

Bordeaux [bårdä'], vid Garonne, är en betydande handelsstad med stor utförsel af vin, kognak och torkad frukt. 260,000 inv.

5. Landskapen kring Rhône:

Languedoc, *Provence* [provángs], *Dauphiné* [dåfiné], *Savoie* [savää] eller *Savoyen*, *Lyonnais* [liännä'], *Bourgogne* [borgånj] och *Franche Comté* [frangsch kángté]. — Dessa landskap bestå dels af fruktbara floddalar, kustslätter och lägre terrasser, dels af ödsliga högfjäll och kala klippor. På säd och boskapsprodukter är det brist, ty landtmannen sysslar hufvudsakligen med odling af vin, sydfrukter, silke, oljeväxter och tobak. Industrin är en hufvudnäring och handeln synnerligen liflig. Städer:

Toulouse [tolós], vid Garonnekröken, är en viktig fabriks- och handelsstad.

Marseille [marsä'j], vid Medelhafvet strax Ö om Rhônes delta, är Frankrikes förnämsta sjöhandelsstad. Regelbun-

den ångbåtsförbindelse med Medelhafshamnarna, östra Afrika, Ostindien, Kina och Japan. Talrika tvålfabriker. Marseille är en af Europas äldsta städer. 450,000 inv.

Toulon [tolång], vid Medelhafvet är en starkt befäst örlogshamn med stor sjöarsenal.

Nice [nis] eller *Nizza*, i härligt läge vid Medelhafvet bland rosengårdar, apelsin- och palmlundar, har stor blomsterodling och parfymtillverkning. Kurort, besökt af tusentals främlingar.

St Etienne [sängt-etiä'nn], i nordliga Cevennerna, hvilka här äro rika på järn och stenkol. Stor tillverkning af stålvaror och sidenband.

Lyon [liång], vid Rhône's och Saône's sammanflöde, har de största siden- och sammetsfabriker i världen. $\frac{1}{2}$ mill. inv.

Dessutom märkas: *Cette* [sätt], vid Medelhafvet, utför mycket vin. — *Nîmes* [nim], V om Rhône'deltat, tillverkar fina sidentyger. Ruiner från romartiden. — *Grenoble* [grönåbl], vid Isère, är en stark fästning. Stor handsktillverkning. — *Le Creuzot* [lö-kröså], i en bergstrakt med järn- och stenkolsgrufvor, har storartad järn- och stålindustri — *Dijon* [disjång], vid nordändan af Cote d'Or, drifver stor handel med bourgognevin. Fabriker. — *Besançon* [besangsång], vid en biflod till Saône, är befäst och försäljningsort för urtillverkningen i Jura.

6. Landskap kring Maas och Mosel:

Lorraine [lårä'n] eller *Franska Lothringen*. — Jordbruket bedrifves omsorgsfullt i dalarna, men i Vogesernas bergstrakter äro skogshandtering och fårskötsel viktigare näringsfång. — Städer:

Nancy [nangs], vid Rhein-Marnekanalen, är en liflig fabriksstad.

Verdun [vårdöng], vid Maas, och *Belfort* i »Burgundiska porten», äro gränsfästningar.

7. Corsica är en högbergig ö i Medelhafvet; stad:

Ajaccio [ajåttschå], på västkusten, Napoleons födelseort.

Ett stycke Ö om Nizza ligger underskönt på en klippudde i Medelhafvet det lilla furstendömet *Mónaco*, som står under Frankrikes öfverhöghet. Inbyggarna [12,000] äro italienare och fransmän. En sorglig ryktbarhet har spelbanken i *Monte Carlo*.

Biländer. Frankrike eger betydliga besittningar och skyddsstater i Asien och Afrika samt mindre områden i Amerika och Australien. Dessa i alla världsdelar spridda länder hafva en ytvidd af ungefär $3\frac{3}{4}$ mill. km² och 45 mill. inbyggare.

SYDEUROPA.

Läge. Sydeuropa består af tre stora halföar jämte en mängd omkring dem liggande större och mindre öar. Halföarna benämnas efter sina förnämsta bergskedjor: *Pyreneiska halfön*, *Apenninska halfön* och *Balkánhalfön*. I N afskiljas Pyreneiska och Apenninska halföarna skarpt från Mellaneuropa genom Pyreneernas och Alpernas väldiga fjällmurar, medan nordgränsen för Balkanhalfön bäst kan dragas längs Donau och dess biflod Save. I öfriga väderstreck omgifvas halföarna för det mesta af Medelhafvet, men ytterst i V af Atlanten och i Ö af Svarta hafvet.

Natur och klimat. Södra Europa skiljer sig i flere afseenden från de öfriga delarna af denna världsdel. Det utgöres nästan uteslutande af högländ, dels vida högslätter, dels betydande bergland. Där finnas flere ännu verksamma vulkaner, och starka jordbäfvningar förekomma ej sällan. Af lågland finnas, utom Lombardiska slätten, endast små kustslätter och floddalar.

Klimatet utmärker sig därigenom, att somrarna äro mycket varma och torra, vintrarna milda och fuktiga. Man kan där tala icke om fyra, utan om två årstider: en torrtid och en regntid. Sommaren om blåsa öfver de sydeuropeiska halföarna nordliga vindar, hvilka göra himmelen ständigt klar, så att solstrålarna starkare kunna upphetta jorden. Hettan är därför vanligen stark om dagen; endast natten erbjuder svalka. Vintern är så mild, att frost och snö mera sällan förekomma utom i de nordligare och högländare trakterna. För dessa blida vintrar har Sydeuropa i främsta rummet att tacka Medelhaf-

vets varma vatten *). Regnet faller hufvudsakligen om vintern och ofta i strida strömmar.

Växtvärlden är i Sydeuropa till en del egendomlig. Vissa löfträd och buskar bibehålla här sina blad hela året om. Sådana ständigt gröna löfträd äro: korkeken, järneken, oliven, lagern, myrten m. fl. De hafva mörkgröna blad, hvilkas inre byggnad är sådan, att de utan att vissna kunna uthärda den starka hettan och torkan om sommaren. De värgpalmen växer vild i de sydligare trakterna. Af barrträd förekomma egendomliga granar och tallar, bland dem pinier, samt smärta cypresser. Utmärkande för Medelhafslanden äro vidare täta törnsnår, kaktus och agave. Däremot saknas nordligare traktors ljusa, mjuka gräsmattor. — Af sädesslagen odlas utom hvete mycket majs och flerstädes ris. Vin och sydfrukter äro allmänna. Till och med sockerröret och bomullsbusken trifvas i Sydeuropa **).

Djurvärlden visar mindre egendomlighet. I vissa trakter af Sydeuropa förekomma, men i ringa mängd, det vilda fåret eller mufflon, piggsvinet, schakalen och sköldpaddan. I de nakna högfjällen vistas gamen. Kräldjuren och insekterna äro talrika. Husdjuren äro desamma som i andra delar af Europa, blott att åsnan och buffeln mera allmänt användas.

*) Medelhafvets vatten har djupare ned ständigt en temperatur af $+12\frac{1}{2}^{\circ}$. Om vintern sjunker det afkylda och därför tyngre vattnet från ytan ned och det varmare stiger upp i stället, hvarför ytans vatten då är ungefär $12\frac{1}{2}^{\circ}$ varmt och luften ofvanför får samma medelvärme. Så är t. ex. januaritemperaturen på Maltesiska öarna just $12\frac{1}{2}^{\circ}$. Men längre inåt landet är den lägre.

**) Anmärkningsvärdt är, att icke blott de odlade utan ock många af de vilda växterna ursprungligen äro främmande för Sydeuropa. De flesta hafva sitt hemland i Asien, men några hafva kommit från Amerika, t. ex. majs, tobak, kaktus och agave.

PYRENEISKA HALFÖN.

Nordligaste udden ungefär 44° och sydspetsen *Kap Tarifa* 36° nordl. bredd. Europas västligaste udde *Kap da Roca* $9\frac{1}{2}^{\circ}$ västl. längd.

Läge och kuster. Pyreneiska halfön är den västligaste af de tre stora Sydeuropeiska halföarna. Den omgifves af Atlantiska hafvet i N, V och delvis S, af Medelhafvet i S och Ö. De bägge hafven förenas genom *Gibraltarsund*, som är endast 13 km bredt. I NO sammanhänger halfön med det öfriga Europa.

Pyreneiska halfön utgöres af en stor fastlandsmassa utan djupare inskränningar. Endast i NV bildas på de höga, bergiga kusterna mindre vikar och uddar. De öfriga kusterna äro växelvis låga och flacka eller branta och klippiga. Vid kusterna finnas några få och obetydliga öar, men längre österut i Medelhafvet ligger ögruppen *Baleärerna* med de stora öarna *Mallorca* [maljårka] och *Menorca*.

Ytbildning. Hela den inre och största delen af Pyreneiska halfön upptages af ett vidsträckt högland, den *Spanska högslätten*. Dess medelhöjd är 700^m. Nordranden däraf bildas af *Cantabriska bergen*, hvilka i V öfvergå i *Galiciens bergland*. Sydranden utgöres af det något lägre *Sierra Morena*. Högslätten sänker sig småningom åt V till det *Portugisiska terrasslandet* vid kusten af Atlanten. I den högre östliga delen af högslätten saknas randberg och där höja sig blott några skilda berggrupper. Midt öfver slätten sträcker sig åt SV *Sierra de Guadarrama*, som delar den i två stora afdelningar, *Gamla Castiliens högslätt* i N och *Nya Castiliens högslätt* i S. Västerut fortsättes *Sierra de Guadarrama* utaf en rad af särskilda bergskedjor, bland dem *Sierra da Estrella* [esträ'lja].

Åt NO sänker sig det inre höglandet till *Aragoniens lågland*. Detta omgifves dessutom i SO af *Cataloniens kustberg* och i N af *Pyreneernas alpkedja*, som sträcker sig i västlig riktning från Medelhafvet till Biscaya bukten. Py-

reneerna uppnå i den väldiga berggruppen *Maladetta* sin största höjd [3,400^m].

Pyreneerna utmärka sig genom höga, smala bergkammar, tvärbranta, ofta fruktansvärdt söndersplittrade klippväggar, samt trånga klyftlika dalar. De höja sig väl öfver snögränsen, men hafva endast på nordsidan mindre snöfält och jöklar. I bredd med Alperna äro Pyreneerna vilda och ödsliga. Endast få farbara pass finnas, hvarför de järnvägar, som nu förbinda Frankrike med Spanien, äro dragna vid ändarna af berget, tätt invid kusterna.

S om Sierra Morena utbreder sig *Andalusiens lågland*. Men S därom uppstiger *Granadas högland*, vid hvars syd- rand *Sierra Neváda* höjer sig öfver snögränsen med toppen *Mulahacen*, den högsta på halfön [3,600^m].

Få land i Europa ega en så stor mångfald af berg- rater som Pyreneiska halfön. Den har sedan de äldsta tider varit bekant för sin rikedom på metaller. Det är i synner- het Sierra Morena och dess utlöpare samt Granadas högland, hvilka gömma skatter däraf, såsom bly, silfver, kvick- silfver, koppar och zink. Järn och stenkol finnas mest i Cantabriska bergen. Hafssalt utföres i mängd.

Insjöar och floder. Pyreneiska halfön eger endast några få och helt små landsjöar. I följd af markens slutt- ning flyta de flesta större floder i riktning åt V och SV till Atlanten. Sådana äro *Minho* [minjá], *Duero* [doéro], *Tajo* [tacho], *Guadiána* och *Guadalquivir* [-kivir].

Dessa floder hafva djupt i högplatån nedgräft sin strömfåra, hvarför stränderna äro branta. I sommarhettan äro de vattenfattiga, men om våren svämma de öfver sina bräddar. Då de därtill besväras af forsar, äro de blott på få ställen nyttiga för samfärdseln. Endast Guadalquivir är på en lång sträcka från mynningen segelbar.

Till Medelhafvet flyta: *Ebro* från Cantabriska ber- gen åt SO och *Segura* från höglandet åt SO och Ö. — Ehuru Ebro mottager många tillflöden från bägge sidor, är den icke vattenrik. Långs dess högra strand löper den långa *Kejsarkanalen*.

Klimat, växt- och djurvärld. På nordsidan af Cantabriska bergen och i Galiciens bergland råder ett mellan-europeiskt klimat med måttligt varma somrar, milda vintrar och riklig nederbörd under hela året. I den öfriga delen af Pyreneiska halfön härskar ett medelhafsklimat. Det är dock något olika i skilda trakter. Vid västkusten mildras sommarens hetta af västliga hafsvindar, och nederbörden, som mest faller på senhösten och våren, är synnerligen riklig. Vid Medelhafskusten i S och Ö är sommarhettan stark och nederbörden mindre, ställvis ringa. Höglätterna hafva ganska kalla vintrar, heta somrar och lida af torka, emedan randbergen därifrån afstänga fuktigheten *).

Växtvärlden har i följd af klimatets beskaffenhet på nordkusten ett mellaneuropeiskt utseende med skogar af sommargröna ekar och bokar samt flere slags barrträd. Också ser man där saftiga ängar. Men i öfriga delar af landet, där medelhafsklimatet råder, finnas inga vidsträckta skogsmarker, utan endast mindre skogsbestånd hufvudsakligen i bergdalarna och de sydvästliga delarna af landet. Bland skogsträd kunna nämnas äkta kastanjer, hvilkas frukt begagnas i stället för bröd, samt ständigt gröna ekar, särskildt korkeken. På höglätterna upptagas vida sträckor af stäpper med hårdt espartogräs **) eller af hedar med låga buskväxter och kaktusarter. Mest odlade äro kusttrakterna och lågslätterna. Med tillhjälp af bevattningskanaler vinnas på flere ställen två à tre skördar om året. Af säd odlas hvete, majs och ris. Främst står dock odlingen af vinrankan och sydfruktträden. Längst i S finnas till och med vackra palmlundar och där odlas sockerröret och bomullsbusken.

*) Vid nordvästkusten utgör den årliga nederbörden 1700mm eller nästan lika mycket som i sydvästra Norge, men i Madrid endast 380mm, således mycket mindre än i Finland.

**) Espartogräs nyttjas vid mattflätning och tillverkning af papper.

Bland husdjuren böra framhållas den vackra andalusiska hästen och de utmärkta spanska mulåsnorna. De berömda merinosfåren (vandringsfåren) hafva aftagit, men hållas ännu i stora hjordar på hedarna i höglandet. I några bergstrakter hållas halfvilda tjurar för de omtyckta tjurfäktningarnas skull.

SPANIEN.

Konungarike. 505 t. $km^2 = 1\frac{1}{3}$ gång Finland; 18 $\frac{1}{2}$ mill. inv; 36 på km^2 .

Inbyggare. Spaniens hufvudbefolkning utgöres af spaniorer, hvilka äro ett romaniskt folk. Dessutom bo i bergstrakterna vid Biscaya bukten basker [$\frac{1}{2}$ mill.], som äro afkomlingar af landets urinvånare. I de södra delarna af Spanien uppehålla sig i mindre antal zigenare och morisker, de senare en kvarlefva af araberna, hvilka förut innehade landet och kallades morer.

Den romersk-katolska kyrkan är nästan allena härskande och folkupplysningen är så låg, att endast en liten del af folket kan läsa och skriva. Äfven de högre skolorna och universiteten stå efter sin tid.

Emedan Spanien länge var deladt mellan olika riken, åtskilda genom bergskedjor, äro språket, folklynnnet och sederna ganska olika i olika delar af landet. I de nordliga kusttrakterna af Medelhafvet och på Balearerna är det vanliga folkspråket icke ens spanska, utan ett slags franska. Castilianskan är skriftspråk och de bildades vanliga samtalsspråk, Catalonierna äro kraftfulla och mera företagsamma än spaniorerna i öfrigt, hvarför industrin och handeln drifvas bättre hos dem. Castilianarne äro kända för sin stolthet och ridderlighet. De äro allvarsamma och tystlåtna. Andalusierne äro däremot lifliga, pratsamma och vänliga. Alla spaniorer utmärka sig genom lidelsefullhet och synnerlig tapperhet. — Baskerna bilda en skild språk- och folkgrupp för sig. De äro ett arbetsamt, frihets- och fosterlandsälskande folk, som troget bevarat många egendomliga seder och bruk samt flere fri- och rättigheter från förfädrens dagar.

Näringar och samfärdsel. Större delen af befolkningen har sitt uppehålle af *åkerbruk*, *vin-* och *fruktodling*, och alstren däraf äro landets förnämsta utförsvaror. — *Fårafveln* är af vikt i höglandet, men hornboskap hålles ej mycket. — *Bergsbruket* har väl gått framåt, men är ännu i förhållande till landets rika tillgångar obetydligt. — Med den stora *industrin* sysselsätter sig befolkningen endast i NO något mera, hvarför fabriksvaror i mängd införas. — *Handeln* och *sjöfarten* hafva varit försummade och ligga ännu hufvudsakligen i händerna på engelsmännen och andra utlänningar. Den inre handeln har litet förkofrats, sedan järnvägar blifvit byggda. I Spanien förgrena sig nu sådana från hufvudstaden som medelpunkt åt alla håll till hamnplatserna samt till grannländerna. — Mynt: 1 *peseta* = 100 *céntimos* = *Imp.* 1.

Stater. Pyreneiska halfön är delad sålunda, att Spanien innehar den östra och större delen af halfön, Portugal den västra och mindre delen däraf.

Statsskick och försvar. Landet styres af en konung med biträde af ministrar. För den inre förvaltningen är Spanien, Canarieöarna inräknade, deladt i 49 provinser, styrda af guvernörer. Den lagstiftande församlingen kallas Cortes och är delad på två kamrar.

Indelning och städer. Spanien har en historisk indelning i landskap, hvilka förut voro skilda riken eller riksdelar. — Städerna äro i allmänhet mycket gamla och ega vackra minnesmärken från en förgången tid. I södra Spanien hafva husen efter österländsk sed platta tak och pelargångar mot de med vattenkonster och vackra blommor smyckade gårdarna.

1. Landskap vid nordgränsen:

Galicien, *Asturien*, *Gamla Castilien*, *Baskiska provinserna*, *Navarra* och *Aragonien*. — Städer:

Santandér är en viktig sjöhamn på nordkusten.

Zaragoza [saragossa], vid Ebro, Aragoniens forna hufvudstad.

Bilbáo, bergsstad nära nordkusten med stor utförsel af järnmalm, som brytes i trakten.

La Coruna [kárúnja], vid Atlantiska hafvet, har liflig sjöfart. — *Valladolid* [valjadáli'd], vid en biflod till Duero, gammal stad med praktbyggnader.

2. Vid ost- och sydkusten:

Catalonien, Valencia, Murcia, Granáda, Balearerna och *Andalusien*. — Städer:

Barcelona, vid Medelhafvet, är Spaniens förnämsta fabriks- och handelsstad. Mycket besökt universitet. Starkt befäst. $\frac{1}{2}$ mill. inv.

Valencia, nära Medelhafvet i en utomordentligt fruktbar nejd, utför vin, frukter, saffran och ris. Siden och sammetsfabriker. 200,000 inv.

Murcia, vid Segura i en yppigt fruktbar dal, har sidenfabriker.

Cartagena, befäst sjöstad vid Medelhafvet, med utförsel af metaller.

Granáda, på en härlig slätt vid foten af Sierra Nevada. Därinvärd den storartade moriska konungaborgen *Alhambra*.

Málaga, vid Medelhafvet, har största utförsel af vin, russin och sydfrukter.

Cadiz, på en ö vid kusten af Atlanten, är en urgammal stad. Handel med vin, sydfrukter och salt. Befäst örlogshamn.

Sevilla [sevilja], vid Guadalquivir, uppför hvilken hafs-fartyg nå staden. Liflig handels- och fabriksstad med stora tobaksfabriker.

Córdoba, vid Guadalquivir. Fordom det moriska väldets hufvudstad med $\frac{1}{2}$ mill. inv. och 600 moskéer; nu vittna blott ruinerna om denna storhetstid. — *Jerez* [cheres], nära Cadiz, är en vidt bekant vinort (»scherry»).

3. Landskap i det inre af halfön:

Nya Castilien, León och *Estremadura*. — Städer:

Madrid, midt i landet på en ödslig högslätt, är Spaniens hufvudstad, en knutpunkt för järnvägsnätet och medelpunkt

för den inre handeln. Universitet och utmärkta tafvelsamlingar. Staden är modernt och präktigt byggd. $\frac{1}{2}$ mill. inv.

Tolédo, vid Tajo, var fordom hufvudstad, och har en berömd vapenfabrik. — *Almadén*, N om Sierra Moréna, har en rik kvicksilfvergrufva. — *Salamanca*, vid en sydlig biflod till Duero med ett fordom berömdt universitet.

På en hög kalkklippa vid Gibraltars sund ligger den starka fästningen *Gibraltar*, som tillhör England och utgör nyckeln till Medelhafvet.

Biländer. Af de stora och rika kolonier, som Spanien intill början af vårt århundrade egde i främmande världsdelar, återstår en obetydlighet i Afrika med 10 t. km^2 och $\frac{1}{3}$ mill. inv.

PORTUGAL.

Konungarike. 90 t. km^2 ; $\frac{1}{4}$ af Finland. — 5 mill. inv.; 55 på km^2 .

Portugal gränsar i V och S till Atlanten, i Ö och N till Spanien.

Portugiserna äro nära besläktade med spaniorerna; de äro katoliker och stå på en låg bildningsgrad liksom de.

Endast $\frac{1}{5}$ af jorden är odlad och åkrarna skötas uselt. I det af naturen fruktbara landet fås sålunda icke ens för eget behof säd. Vin, sydfrukter och kork utföras där- emot mycket. Därför beredes ett godt hafssalt. Industrin är obetydlig och handeln ligger i engelsmännens händer.

Konungen har inskränkt makt. För förvaltningen delas Portugal, Azorerna och Madeira inräknade, i 19 distrikt, styrda af guvernörer. Den lagstiftande församlingen, Cortes, består af två kamrar.

Indelning och städer. I historiskt afseende är Portugal indeladt i 6 landskap. — Städerna äro små.

Landskapen äro: *Minho* [minjá], *Tras os Montes*, *Beira*, *Estremadura*, *Alemtejo* [-teschá] och *Algarve*.

Lissabon, på portugisiska *Lisbóa*, ligger nära mynningen af Tejo. Det är Portugals hufvudstad och förnämsta handels-

stad. Praktfullt och modernt uppbyggd efter en förfärlig jordbäfning (år 1755). 300,000 inv.

Oporto, nära Douros mynning, har stor utförsel af vin (portvin) och kork. 140,000 inv.

Dessutom: *Coimbra* [kåingbra], nära västkusten. Universitet. — *Setúbal*, af sjömän kalladt S:t Ybes, vid Atlanten, utför hafssalt.

Biländer. Portugals fordom betydande kolonier hafva delvis gått förlorade. Dock eger riket ännu stora kuststräckor i Afrika med en ytvidd af 2 mill. km^2 och 14 mill. inv.

ITALIEN.

Konungarike. 290 t. $\text{km}^2 = \frac{4}{5}$ af Finland; 32 mill. inv.; 110 på km^2 . — Mellan $46\frac{1}{2}^\circ$ och 36° nordl. bredd.

Läge och kuster. Italien utgör den mellersta delen af Sydeuropa och omfattar den *Apenninska halfön*, äfven kallad den *Italienska*, samt de stora öarna *Sicilien* och *Sardinien* *). Landet ligger utmärkt fördelaktigt midt i Medelhafvet och mellan tre världsdelar. [Gränser, se kartan!]

Apenninska halföns kuster äro för det mesta låga och på många ställen åtföljda af sumpmarker, s. k. *maremmer*. I synnerhet hafva på kusterna af Adriatiska hafvet bildats grunda strandsjöar, laguner **). Vid Genua bukten och på halfön Calabrien träda bergen ut till hafvet och där finnas djupare hamnar. Af de många buktena på västkusten är *Neapel* eller *Nápoli bukten* vidtberömd för sin naturskönhet. Vid dess inlopp ligga de vackra öarna *Ischia* [iskia] och *Capri*. Bland de öfriga är *Elba* störst.

Den triangelformiga ön Sicilien bildar en fortsättning af Calabrien och skiljes därifrån endast genom det smala *Messina sundet*. Nord- och östkusterna äro höga, med goda

*) I geografiskt och etnografiskt afseende (d. v. s. med hänsyn till naturbeshaffenhet och folk) hör äfven *Corsica* till Italien, ehuru det politiskt tillhör Frankrike.

**) Lagunerna uti Italien hafva uppkommit sålunda, att hafsströmmar uppkastat sandvallar utanför en vik.

hamnar, men sydkusten är låg. N om Sicilien ligga de *Lipariska* och S därom de *Maltesiska* öarna.

Ytbildning. Vid nordändan af Apenninska halfön utbreder sig den vida och jämna *Lombardiska slätten*. Den omgifves i N och V af Alperna, hvilka på denna sida stupa brant ned mot låglandet, samt i S af *Hafsalperna* och *Apenninerna*.

Själftva halfön uppfylles till största delen af Apenninernas bergland. I dess midt ligger det vilda höglandet *Abruzzerna* med fjället *Gran Sasso d' Italia* [2,900 m]. Närmare Tyrrenska hafvet finnas i mellersta och södra Italien mycket vulkaniska trakter med heta källor, dy vulkaner, kratersjöar och ännu verksamma vulkaner. Mest omtaladt är *Vesuvius* [1,300 m] vid Neapel bukten. Märklig är ock den synnerligen verksamma vulkanen *Stromboli* på den nordligaste af Lipariska öarna. Men väldigast är den snöbetäckta vulkanen *Etna* [3,300 m] på Siciliens ostkust. Den vulkaniska verksamheten visar sig äfven genom fruktansvärda jordbäfningar. Så väl Sicilien som Sardinien äro uppfyllda af berg.

Sjöar och floder. På sydsluttningen af Alperna ligga flere långsträckta, djupa och för synnerlig naturskönhet prisade sjöar: *Lago Maggiore* [maddjäre], *Lago di Como* och *Lago di Garda*. De hafva sitt aflopp genom bifloder till Po.

Italiens största flod är *Po*, som har sina källor högt uppe på Monte Viso. Den strömmar åt NO och Ö genom Lombardiska slätten och utrinne genom flere mynnningar till Adriatiska hafvet. Po bildar ett stort deltaland, som ovanligt starkt tillväxer*). Genom många bifloder uppsamlar Po vattnet från de omgifvande bergstrakterna. De största komma från de vattenrika Alperna: *Ticino* från S:t Gotthard genom *Lago Maggiore*, *Adda* från Ortler genom *Lago di Como* och *Mincio* [mintjä] från *Lago di Garda*. —

*) Så t. ex. låg den gamla staden *Adria*, som gifvit åt Adriatiska hafvet dess namn, alldeles vid kaskusten, men är nu belägen 20 kilometer uppe i torra landet.

Strax N om Po utfaller *Adige*, på tyska *Etsch*, också från *Alperna*.

Dessutom flyta från Apenninerna dels åt NO till Adriatiska hafvet, dels åt V och SV till Medelhafvet och Tyrrenska hafvet många små kustfloder. De märkligaste äro *Arno* och *Tiber*.

Lombardiska slätten har i tiden utgjort en vik af Adriatiska hafvet och de stora sjöarna äro återstoder af forna fjordar. Genom massor af slam, som nedfördes af de talrika alpfloderna, fylldes det grunda hafvet och genom en långsam höjning uttorkades det ytterligare.

Apenninerna bestå för det mesta af kalk. Men i de vulkaniska södra delarna af landet utgöres marken mångenstädes af lava och vulkanisk aska eller tuff. Nära Neapel finnas svafvelgas- och kolsyre-gaskällor, hvilkas giftiga ångor döda djur. Mest bekant är Hundgrottan strax V om Neapel.

Klimat, växt- och djurvärld. Emedan Lombardiska slätten till största delen är omgifven af berg, hvilka utestänga den varma, fuktiga hafsluften, råder där ett fastlandsklimat med ganska kalla vintrar och heta somrar. Först S om Apenninerna vidtager ett medelhafsklimat. I södra Italien är snö sällsynt. Om sommaren är himmelen nästan ständigt klar och djupblå. Luften är ovanligt genomskinlig och skuggorna synas så mörka mot det bländande solljuset. Men i den starka värmen uppstiga ur maremnerna giftiga ångor, hvilka alstra sumpfeber, malaria. På Sicilien och i Syditalien blåser stundom en tryckande het ökenvind, kallad *scirocco*.

Lombardiska slättens af naturen bördiga jord har genom otaliga bevattningskanaler gjorts till en af de fruktbaraste och bäst odlade trakter i världen. Den har blifvit kallad »Europas största trädgård». Åkrarna gifva vanligen tvenne skördar och ängarna slås ända till sex gånger om året. Utmed de ändlösa majs-, hvete- och risfälten äro mullbärsträd och almar planterade i långa rader och mellan dem slingra sig vinrankor.

Skogarna äro starkt sköflade och finnas kvar endast i de högre bergstrakterna. På Apenninernas lägre sluttning-

gar växer allmänt äkta kastanjen. Alla slags sydfrukter odlas mycket. Man ser hela lundar af oranger och oliver. Vinrankan trifves öfverallt. Sockerröret och bomullsbusken förekomma på Sicilien. På maremmerna har man med framgång planterat det feberfördrivande australiska jättegummiträdet (Eucalyptus).

I mellersta Italien finnas hjordar af bufflar, hvilka om somrarna beta i bergen, men om vintrarna af beridna herdardar drifvas ned till maremmerna. Åsnan och mulåsnan hållas mer än hästen.

Inbyggare. Italien är ett af de tätast befolkade land i Europa och bebos nästan uteslutande af italienare. De härstamma från de gamla romarne, och deras språk, italienskan, liknar mycket grundspråket, latinet.

Den romersk-katolska kyrkan är nästan allena rådande. Dess öfverhufvud, påfven, bor i Rom och betraktas af alla katoliker som Guds ståthållare på jorden. Talrika präster och munkar utöfva stort inflytande på folket.

Folkbildningen står så lågt, att blott en mindre del af befolkningen är läskunnig. Rövveri och mord förekomma ännu ganska ofta på Sicilien. Öfverallt råda grof vidskepelse och ett förnedrande tiggeri. För vetenskapernas främjande finnas många universitet, och de sköna konsterna, för hvilka italienarne hafva en hög begåfning, vårdas af många läroanstalter. Italiens härliga konstskatter locka dit konstnärer och konstälskare från alla trakter af världen.

Italienarne äro ett af naturen välbegåfvadt folk. De hafva godt förstånd och liflig inbillningskraft, men de sakna uthållighet och ihärdighet. De hafva små behof, och blott de hafva sin makaróni med olja till och litet frukter, äro de tillfredsställda. Egendomlig är deras sed att förrätta allehanda sysslor utom hus, ja på gatan. Förmögenheten är ytterst ojämt fördelad. I bredd med stor rikedom råder tryckande fattigdom. Skaror af arbetare söka därför sitt bröd i grannländerna eller utvandra till Sydamerika.

Näringar och samfärdsel. Befolkningens flertal lifnär sig af åkerbruk, vin- och fruktodling. Så väl Lombardiska slätten som Campagna felice [kampanja felitje] vid Neapel

bukten och andra kustslätter samt de flesta bergdalar äro väl odlade och bevattnade. Men emedan jordbrukarne mest äro fattiga och okunniga landbönder, äro skördarna ej så goda, som man af landets rika natur kunde vänta. Silkesodling drifves uti Italien mer än i något annat land i Europa. *Boskapsskötseln* är betydande endast i Po-dalen, där utmärkt ost [parmesanost] beredes. I södra Italien hållas får och getter i mängd. *Fisket* är af vikt vid kusterna. Tonfiskar och sardeller, men i synnerhet koraller upptagas.

Bergsbruket är obetydligt, ehuru landet är rikt på nyttiga mineral. Något järnmalm brytes på Elba, kopparmalm i Toscana samt bly och zink på Sardinien. Mest betydande äro dock svafvelbrotten på Sicilien och marmorbrotten vid Carrara. *Industrin* sysselsätter sig förnämligast med silkesspånad och sidenväfveri samt tillverkning af glas [»venezianska speglar»] och fajansarbeten. Af brist på stenkol är dock den stora industrin mindre betydande. Med utmärkt smak förfärdigas för hand fina stråhattar, mosaik- och korallarbeten m. m. — Italienarne voro en tid jordens förnämsta handelsfolk. Men efter upptäckten af sjövägen till Indien och af Amerika gick de italienska städernas *handel* hastigt tillbaka. Nu har den åter uppblomstrat, sedan Suezkanalen gjort Medelhafvet till en stråkväg för världshandeln.

Samfärdsmedlen hafva mycket förbättrats. Så väl utrikes som inrikes sjöfarten är liflig. På Lombardiska slätten finnes ett nät af kanaler och järnvägar och längs kusterna sträcka sig långa järnvägslinjer från sydspetsarna ända upp till gränserna i N, där de genom *Mont Cenis* och *S:t Gotthards* tunnlarna samt *Semmering-* och *Brennerpassen* förbindas med det europeiska järnvägsnätet. — Mynt: 1 lira = 100 centesimi = *Fr.* 1.

Statsskick och krigsväsende. Italien var i århundraden splittradt i en mängd mindre stater och till en stor del behärskadt af utländingar, men har i våra dagar blifvit återförenadt till ett rike. Konungens makt är inskränkt. Lagstiftande församlingen kallas vanligen parlamentet och

är delad på två kamrar. För den inre förvaltningen är landet deladt i 69 provinser.

Italien är Europas minsta stormakt. Hären är grundad på allmän värneplikt. Flottan är tämligen stark.

Indelning och städer. Historiskt indelas Italien i 16 compartimenti eller landskap. — Städerna uti Italien äro gamla och talrika. Hvarje stad har en mängd historiska minnen och härliga konstverk att uppvisa. Ehuru förfallna, väcka de konstrika prakthyggnaderna ännu hos de många främlingar, som besöka Italien, den lifligaste beundran. Och med undran betraktar i synnerhet den lugna nordbon det brokiga, larmande folklif, som rör sig på de trånga, krokiga gatorna.

1. Norra Italien omfattar följande compartimenti:

Piemont, Lombardiet, Venetien, Ligurien och Emilien. — Städer:

Turin, på italienska *Torino*, ligger vid öfre Po och är en anseelig fabriksstad med siden- och fajansfabriker. Betydande universitet. Präktigt byggd stad med 350,000 inv.

Milano är en knutpunkt för Lombardiska slättens järnvägsnät och hufvudort för dess sidenindustri. Praktfull domkyrka af vit marmor, prydd med tusentals bildstoder. $\frac{1}{2}$ mill. inv.

Venedig, på ital. *Venezia*, vid Adriatiska hafvet. Kalladt »la bella» (= det sköna) för det sköna läget och de många marmoralatsen från stadens glanstid. Venedig ligger på holmar vid lagunerna och i st. för gator tjäna där kanaler, på hvilka man färdas i tältbåtar, »gondoler». Ryktbar är den guldskimrande San Marcokyrkan. Staden har stor tillverkning af glaspärlor och guldsmedsarbeten samt rätt betydlig handel.

Genua, ital. *Genova* [djénáva], i härligt läge vid den liknämnda bukten, är nu Italiens förnämsta sjöhandelsstad med en rymlig, befäst hamn. Siden- och sammetsfabriker. 250,000 inv.

Bologna [bålå'nja], på Poslätten i en utomordentligt fruktbar nejd, är en urgammal stad med Europas äldsta universitet.

Dessutom märkas: *Mantua*, ital. *Mantova*, på en ö i Mincio, är en stark fästning. — *Verona*, vid Adige, har liflig handel och ståtliga ruiner från romartiden. — *Padua*, ital. *Padova*, på slätten österut. Gammalt, berömdt universitet. — *Parma* och *Módèna*, på Poslätten, förut hufvudstäder i liknämnda hertigdömen. — *Spezzia* med en ypperlig hamn, station för krigsflottan.

Kustrakten västerut från Genua, den s. k. rivieran, är för sitt milda klimat mycket besökt af sjuka och fullströdd med städer.

2. Mellersta Italien omfattar: *Toscana*, *Latium*, *Umbrien*, *Markerna* och *Abruzzerna*. — Städer:

Florens, ital. *Firénze*, i en härlig dal vid Arno, är prydd med utmärkta medeltida palats, kyrkor och konstsamlingar. Sidenfabriker och flätning af »italienska halmhattar». 200,000 inv.

Livorno, vid Medelhafvet, är en liflig modern handelsstad.

Rom, på italienska *Roma* [råma], på bågge stränderna af Tiber. Italiens hufvudstad, konungens och påfvens residens. Rom har två gånger varit medelpunkten för ett världsvälde: under de romerska kejsarne i forntiden och under påfvarne i medeltiden. Därför är Rom rikare än någon annan stad på storartade historiska minnen, ruiner och konstskatter, hvilka ditlocka konstnärer och resande från alla håll. $\frac{1}{2}$ mill. inv.

Bland forntida minnesmärken kunna nämnas: lämningar af *Forum romanum*, där folksamlingar höllos, Colosséum, en amfiteater som inrymde 100,000 åskådare, och flere triumfbågar, minnen af kejsarnes segrar. — Från den medeltida glansperioden finnas palats och kyrkor, såsom Vatikanen, påfvens ofantliga palats, och S:t Peterskyrkan, den största och vackraste kyrka på jorden. Det nutida Roms märkligaste gata är Corson, där under karnevalstiden ett brokigt, stojande folklif rör sig.

Staden omgifves af en ödslig, solbränd slätt, *Campagna romana*, där man ser ruiner af villor, gravvårdar, vattenledningar m. m.

Dessutom: *Pisa*, vid Arno. Liksom Venedig och Genua fordorm en mäktig handelsrepublik. Stordomkyrka och det världsberömda lutande tornet. — *Carrara* åt NV med stora marmorbrott och en bildhuggareakademi. — *Ancona* vid Adriatiska hafvet. Befäst sjöstad.

3. Södra Italien omfattar landskapen *Campanien*, *Calabrien*, *Basilicata* och *Apulien*. — Städer:

Neapel, ital. *Nápoli*, har ett underskönt läge vid den liknämnda bukten. Därför säger italienaren stolt: »Se *Neapel* och sedan dö!» Betydande handels- och fabriksstad. Italiens största stad med öfver $\frac{1}{2}$ mill. inv.

Neapel omgifves af den yppigt bördiga *Campagna felice*, och vid den natursköna bergiga kusten ligga täcka småstäder och villor i myckenhet. Midt för bukten höjer *Vesuvius* sin rykande bergkägla, och vid foten där af ligga ruinerna af fornromerska städer, hvilka vid ett fruktansvärdt utbrott år 79 e. Kr. begrofvos under lavaströmmar och askregn. *Herculanum* och *Pompeji* äro nu nästan fullständigt uppgräfdade och gifva med sina under askan väl bibehållna gator, torg och byggnader, på hvilka knappt annat än taken saknas, en god föreställning om romarnes lif för 1800 år sedan.

Brindisi är en viktig hamnplats vid Adriatiska hafvet, därifrån passagerare- och postångare gå till Egypten och genom Suezkanalen till Indien och Australien.

4. *Sicilien* och *Sardinien*; städer:

Palermo, på nordkusten, Siciliens hufvudstad och en viktig handelsstad. Vackert byggd stad med österländskt utseende. 300,000 inv.

Messina, vid sundet af samma namn, har stark utförsel af apelsiner och andra sydfrukter.

Catania, vid östkusten och foten af *Etna*, har betydlig sidenindustri.

Marsála, på Siciliens västkust, är berömd för sitt vin. — *Cagliari* [káljari], på södra kusten af Sardinien, är en urgammal stad med utförsel af hafsalt och spannmål.

Biland. Italien har i våra dagar tagit i besittning ett par kustområden i östra Afrika.

Inom Italien ligger på gränsen mellan Emilien och Markerna uppe på en höjd i Apenninerna den lilla republiken *San Marino* [8,000 inv.], som egt bestånd i 1,400 år.

I geografiskt afseende måste till Italien dessutom räknas *Corsica* och *Maltesiska öarna*, men den förra ön hör, såsom redan blifvit omtaladt, till Frankrike, de senare till England.

BALKANHOLFÖN.

Ungefärligen mellan 45° och 36° nordl. bredd.

Läge och kuster. Den östligaste af Sydeuropas tre stora halföar är *Balkánhalfön*. Den sammanhänger i N på en lång sträcka med det öfriga Europa och åtskiljes därför endast genom Save och Donau. [Gränser, se kartan!]

Den nordliga delen af Balkánhalfön bildar en ganska stor fastlandmassa, men den sydliga är smal och synnerligen starkt inskuren af hafvet. Den klippiga västkusten utmed Adriatiska hafvet åtföljes på en lång sträcka af de *Dalmatiska öarna*. Längre söderut vid kusten af Joniska hafvet ligga de *Joniska öarna*, bland hvilka *Korfú* och *Zakynthos* äro de förnämsta. *Korintiska viken* nästan afskiljer halfön *Moréa*, så att den endast genom det smala *Korintiska näset* sammanhänger med fastlandet. Äfven detta näs är numera genomskuret medels en kanal. Från *Moréa* utskjuta åt S tre mindre halföar.

Östkusten är ännu starkare sönderdelad af hafvet. Bland de många vikar, som från Egeiska hafvet här intränga, märkas *Nauplia*, *Egina* och *Saloniki vikarna*. I *Egina* viken ligga de märkliga öarna *Salamis* och *Egina* samt utmed kusten den långsträckt ön *Eubea*. N om Kreta är Egeiska hafvet öfversålladt af *Kykladerna* *), hvilka bilda liksom en brygga mellan Europa och Asien. I nordligaste delen af Egeiska hafvet ligga spridda flere stora öar. Där utskjuta den treuddiga halfön *Kalkidike* och den smala *Kersonesos*. Balkánhalföns kuster äro i allmänhet höga och branta. I de talrika vikarna och sunden finnas goda hamnplatser, från hvilka floddalar lämna tillträde till det bergiga inlandet.

Ytbildning. Balkánhalfön är till allra största delen ett högland. Detta består i de västra delarna af högplatåer. Däröfver sträcka sig smala och branta bergkammar i rikt-

*) *Kykladerna* = kretsöarna (af grekiska ordet *kyklos* = krets), så kallade emedan de ligga liksom i en ring.

ning åt SO, jämsides med kustlinjen. Bland dem märkas *Dinariska alpernas* parallellkedjor. I detta högland finnas mångenstädes bördiga slättbygder. Längre åt S fyller *Pin-dos* den midtersta delen af halfön. Ö därom höjer sig vid kusten af Saloniki viken det mäktiga »gudaberget» *Olympos* [3,000 m] och söderut på norra stranden af Korintiska viken det berömda *Parnassos*. *Arkadiens högland* uppfyller Morea.

I den mellersta delen bildas en mängd högslätter mellan de i två hufvudriktningar från N till S och V till Ö löpande bergskedjorna. I den östra delen af landet sträcker *Balkán* sin väldiga fjällmur från Svarta hafvet i Ö upp emot NY, där den förenar sig med Transsylvanska alperna. Norrut sänker sig *Balkán* långsamt mot Donaudalen. S därom höjer sig *Despoto-dag*, som närmar sig Egeiska hafvet.

Öarna äro alla mycket bergiga, och delvis vulkaniska. Märkligast är den genom vulkaniska utbrott bildade och ofta förändrade ön *Santorin*.

Liksom kustbildningen är rikt utvecklad och mångfaldig, är äfven jordgrundens daning på *Balkán*halfön mycket omväxlande. Hela den västliga bergmassan består af kritkalksten och har liksom Karst rikedom på försvinnande floder, grottor o. d. I de mellersta och östra delarna utgöres berggrunden af gneis och granit. Nyttiga mineralier och metaller finnas i riklig mängd, men upptagas obetydligt.

Sjöar och floder. *Balkán*halfön eger icke så få bergsjöar och ganska talrika floder, men de flesta äro för samfärdseln af ringa betydelse. Viktigast är gränsfloden *Donau*, som från bägge sidorna mottager talrika tillflöden, bland dem *Moráva*. Näst *Donau* kunna nämnas *Marítza*, som flyter åt Ö och S till Egeiska hafvet, och *Vardar*, som rinner åt SO till Saloniki viken. Dalen kring *Marítza* är yppigt fruktbar.

Klimatet är mycket olika i olika delar af landet och i allmänhet gynnsamt. I de nordliga och östliga trakterna, som icke äro skyddade för nordostvindarna, äro vintrarna

kalla och snörika. Svartahafshamnarna och Donau ligga flere veckor tillfrusna. Redan på sydsidan af Balkán är luftstrecket mycket mildare, men ett sydeuropeiskt klimat med frostfria vintrar och regnlösa somrar råder endast i de sydliga och västliga delarna af halfön. Hafvets närhet och de höga bergen göra klimatet i allmänhet fuktigt, så att, äfven där somrarna äro utan regn, en riklig dagg faller. Obeskrifligt skön är Greklands klara himmel och utomordentligt genomskinliga luft.

Växt- och djurvärld. Balkánhalfön är mycket skogrikare än det öfriga Sydeuropa. Utom längst i S, där skogarna blifvit uthuggna, äro bergsslutningarna beklädda med stora skogar af ek och bok samt högre upp af barrträd. Äfven kastanjen och valnötsträdet bilda skogar. De bördiga slätterna gifva, ehuru dåligt odlade, rika skördar af hvete, majs, hirs och andra sädesslag. Odlingen af plommon är betydande i N, af vin och sydfrukter i S. Tobak af utmärkt beskaffenhet odlas mycket öfverallt och på sydslutningen af Balkán äro stora fält planterade med rosor, hvaraf beredes rosenolja. Bomullsbusken trivdes väl i S.

Utom de i Mellan- och det öfriga Sydeuropa vanliga djuren märkas här schakalen och den grekiska sköldpaddan. Får och getter hållas i ovanlig myckenhet i bergstrakterna söderut, medan i de vidsträckta ekskogarna norrut stora hjordar af svin beta.

Stater och folk. Under senare tider hafva flere folk på Balkánhalfön gjort sig fullkomligt oberoende eller blott till namnet underlydande det turkiska herraväldet. Där finnas nu följande fem stater: *Turkiet, Grekland, Serbien, Montenegro* och *Bulgarien*. Dessutom ligga på själfva halfön *Bosnien* och *Herzegovína*, hvilka stå under förvaltning af Österrike-Ungern, äfvensom *Dalmatien*, hvilket är ett österrikiskt kronland.

Sultandömet Turkiet.

Europeiska Turkiet 170 t. km^2 ; hälften så stort som Finland. — 6 mill. inv.; 36 på km^2 .

Turkiets verkliga besittningar i Europa omfatta numera endast den mellersta delen af Balkánhalfön. [Gränser, se kartan!]

Inbyggarne äro af olika härstamning och språk. Det härskande folket är turkarne, hvilka kommit från Asien och anses höra till den mongoliska rasen. Deras antal är något öfver 1 mill. Nästan lika många äro i Turkiet grekerna, som bo i de södra och östra kusttrakterna, och albaneserna eller schkiepetarerna längre i V, hägge besläktade med de romaniska folken. Tillsammans uppgå bulgarerna och serberna i det inre landet till ett ungefär lika stort antal. I mindre mängd förekomma dessutom flere folk, såsom judar, armenier, zigenare och tscherkesser.

Hälften af befolkningen, hufvudsakligen turkarna och albaneserna, bekänna sig till islam; flertalet af de öfriga folken hyllar den grekisk-katolska läran. Hos alla dessa folk är bildningsgraden låg, och fiendskap råder i synnerhet mellan kristne och mohamedaner.

Turkarne i Europa höra till den osmaniska stammen. De äro måna om sin värdighet och ordkarga, nyktra och gästfria människor. Liksom de flesta österländska folk begagna turkarne mycket vida kläder. Männen bära på hufvudet en röd mössa, »fez», kring hvilken de emellanåt vira en duk, »turbán». Kvinnorna få ej visa sig ute med obetäckt ansikte; största delen af sitt lif tillbringa de i en särskild del af huset, kallad »harem».

Islams läror förkunnades först af den arabiska profeten Mohamed på 600-talet efr. Kr. De äro samlade i Koranen, som på en gång är mohamedanernas heliga skrift och deras lagbok. Den fordrar, att människorna skola vara gudfruktiga och gifmilda, men den tillåter månggifte och slaveri. Emedan mohamedanerna tro, att hvarje människas öde är på förhand bestämdt, visa de stort mod i striden, men äro loja och oföretagsamma i det dagliga lifvet.

Näringar och samfärdsel. Det af naturen utomordentligt fruktbara landet kunde vara ett af de rikaste i Europa, men har under den usla turkiska styrelsen blifvit ett af de fattigaste. Vida åkerfält ligga i lägervall, sköna sko-

gar äro ödelagda, boskapen är vanvårdad, nöd och elände råda i böndernas kojor, smuts och oordning i städerna. I bergstrakterna lefver befolkningen af fårafvel, i de inre floddalarna af sädes- och fruktodling, i kusttrakterna af bomulls- och tobaksodling.

Samfärdseln till sjös är någorlunda god och bedrifves af grekiska och andra utländska fartyg, men i det inre landet finnas knappt farbara landsvägar, och de få järnvägarna anlitas mindre, enär frakt- och biljettprisen äro höga.

Statsskick. Turkiet styres af en storsultan, som på en gång är enväldshärskare öfver riket och alla rättrogna mohamedaners andliga öfverhufvud. Regeringen kallas ofta »Höga porten» eller »Porten» och skötes af storvisiren. För förvaltningen är landet deladt i vilajet (ståthållaredömen). De högsta ämbetsmännen ha titeln pascha. De äro godtyckliga och bestickliga, så att allmän rättslöshet råder. Därför har Turkiet allt mer försvagats och med rätta blifvit kalladt »den sjuke mannen».

Indelning och städer. Europeiska Turkiet är numera knappt $\frac{1}{3}$ af hvad det var. Det som återstår, utgöres af två hufvuddelar: *Rumelien* i Ö, bestående af de forna landen *Trakien* och *Makedonien*, samt *Albanien* i V.

Därtill kommer ön *Kreta*, som till namnet lyder under Turkiet, men hvars invånare, till större delen greker, efter ett blodigt frihetskrig nyligen genom stormakternas bemedling erhöilo egen styrelse med den grekiska tronföljaren i spetsen. — Städer:

Konstantinopel, på turkiska *Stambul*, i härligt läge vid en vik af Bosporen, kallad »Gyllene hornet», är Turkiets hufvudstad och en betydande handelsstad. Med sina trånga och smutsiga gator, sina öppna basarer och kafeer och sitt brokiga folkliif har staden en österländsk prägel. [900,000 inv.]

Adrianopel, vid Maritza, är inlandets förnämsta industri- och handelsstad.

Saloniki, vid den liknämnda viken, är rikets andra sjöhandelsstad.

Biländer. Det turkiska rikets kärna bildas af dess stora omedelbara besittningar i *Asien* och norra *Afrika*. De hafva en ytvidd af nära 3 mill. km² och 18 mill. inv.

Konungariket Grekland.

65 t. km² = $\frac{1}{6}$ af Finland. — 2 $\frac{1}{2}$ mill. inv.; 38 på km².

Grekland eller *Hellas*, såsom grekerna själfva kalla landet, omfattar den sydligaste delen af Balkánhalfön jämte de flesta öar.

Inbyggarna äro för det mesta greker, hvilka härstamma från de forna berömda hellenerna, men blifvit något uppblandade med slaviska och andra folk. Det nygrekiska språket liknar mycket forngrekiskan. Dessutom bo i landet albaneser, valacker o. a. i litet antal.

Religionen är grekisk-katolsk och folkbildningen låg. Den högre bildningen främjas af flere skolor och ett universitet.

Grekerna äro vackra, välbildade människor, hvilkas skönhet förhöjes af en egendomlig och prydlig folkdräkt. Deras goda andliga begåfning visar sig i deras vackra folksånger, men också i den slughet, hvar med de drifva sin handel. De hafva visat de vackraste prof på kärlek till frihet och fosterjord.

Näringar och samfärdsel. Sädesodlingen är alldeles otillräcklig, men korinter, vin, sydfrukter och tobak kunna utföras. *Bergsbruket* har blomstrat upp och lämnar till export silfver, järnmalm och marmor. Vid kusterna idkas *fiske* samt dykning efter badsvamp och koraller, men i främsta rummet drifvas *handel* och *sjöfart* med stor skicklighet. Fraktfarten i östra Medelhafvet och Svarta hafvet ombesörjes mest af den grekiska handelsflottan, som är ganska stor.

Grekland är en inskränkt monarki med en riksförsamling på en kammare.

Indelning och städer. Historiskt kan landet indelas i fyra delar: *Tessalien*, en bördig slätt längst i N, *Livadien* [fordom *Hellas*] med ön *Eubea* och den metallrika halfön *Attika* i midten, halfön *Morea* [fordom *Peloponnesos*] i S samt

tvenne stora ögrupper, *Joniska öarna* nära västkusten och *Kykladerna* i Egeiska hafvet, bägge mycket fruktbara.

Städerna äro små och de flesta hafva märkliga fornminnen att uppvisa.

Atén, på nygrekiska *Atíne*, nära Egina viken, är landets hufvudstad med ett universitet. Bland de många präktiga ruinerna af det forna Atén märkes templet »Partenon» på berget »Akropolis». Öfver 100,000 inv. — Hamnstaden *Píréus* är genom järnväg förbunden med hufvudstaden.

Patrás, på Nordkusten af Morea, är en liflig handelsstad med stor utförsel af korinter.

Korfu och *Zante*, på ostkusten af de liknämnda Joniska öarna, utföra vin och sydfrukter.

Hermúpolis, på ön Syra i Kykladerna, har liflig sjöfart och är viktig station för ångbåtslinjerna på Egeiska hafvet.

Korint är en liten handelsstad vid Korintiska kanalen och järnvägarna till Morea.

På flere ställen i Grekland och särskildt vid *Olympia* i västra delen af Morea, där de vidt berömda täflingsspelen i forntiden höllas, företa vetenskapsmän utgräfningar för att leta efter fornlämningar.

Konungariket Serbien.

48 t. km^2 ; ungefär $\frac{1}{8}$ af Finland. — $2\frac{1}{2}$ mill. inv.; 50 på km^2 .

Serbien ligger kring Morava S om Donau och Save. Det är fullkomligt en inlandsstat.

Befolkningens flertal är serber, hvartill kommer ett mindre antal rumäner och zigenare. Religionen är grekisk-katolsk och bildningen låg. Nästan hela folket lever af jordbruk och boskapsskötsel, hvilkas produkter exporteras. Särskildt är svinafveln betydlig.

Konungens makt är inskränkt och riksförsamlingen består af en kammare. — Städer:

Belgrad, vid Saves inflöde i Donau är hufvudstad och starkt befäst.

Nisch ligger vid förgreningen af järnvägen till Konstantinopel och Saloniki.

Furstendömet Montenegro.

Montenegro, på serbiska *Crnagora* [tjärnagora], fylles af Dinariska alperna samt eger en kort kust vid Adriatiska hafvet.

Inbyggarna [$\frac{1}{4}$ mill.] äro serber, kallade montenegri-ner. De äro ett krigiskt, halfvildt bergsfolk, som lefver af boskapsskötsel. — Religionen är grekisk-katolsk och furstens makt oinskränkt.

Hufvudort: *Cettinje* [tjätinje] liknar en alphy.

Furstendömet Bulgarien.

Nära 100 t. km^2 ; ungefär $\frac{1}{4}$ af Finland. — $3\frac{1}{2}$ mill. inv.; 35 på km^2 .

Bulgarien med *Ostrumélien* kallas äfven *Nord-* och *Sydbulgarien* efter läget på norra och södra sidan af Balkán.

Utom bulgarer bo i landet turkar, greker, zigenare och judar. Religionen är öfvervägande grekisk-katolsk; ett mindre antal hyllar islam. Folkets bildningsgrad är låg. Småningom har lagbunden ordning vunnit insteg. Furstens makt är inskränkt; riksförsamlingen har blott en kammare.

Bulgarerna äro ursprungligen ett finsk-ugriskt folk, men hafva antagit slaviskt språk och lefnadssätt. De äro arbetsamma, men föga skickliga jordbrukare. Emellertid ger den fruktbara jorden i öfverflöd hvete, majs och korn. I stor skala odlas på sydsluttningen af Balkán rosor, hvaraf beredes dyrbar rosenolja. Äfven boskapsskötseln, främst fårafveln, lämnar produkter till utförsel. — Städer:

Sófia, i en bergdal på sydsidan af Balkán vid järnvägen till Konstantinopel, är landets raskt tillväxande hufvudstad.

Filippopol, vid den segelbara Maritza, har några fabriker och ganska liflig handel.

Varna är Bulgariens sjöhandelsstad vid Svarta hafvet.

Öfversikt af Europa.

Gestalt. Europa är den af hafvet mest sönderdelade af alla världsdelar. Af dess 10 mill. km^2 upptages $\frac{1}{3}$ af halföar och öar, endast $\frac{2}{3}$ af fastland. Därtill bilda kustlinjerna otaliga mindre inskärningar och utböjningar, hvarigenom allt samfärdseln i hög grad underlättas. Europas fasta landmassa har endast i Ö större omfång och där finnas orter mer än 700 km aflägsna från hafvet; men den smalnar mer och mer åt V.

Emellertid har Europas gestalt icke alltid varit sådan som nu. De Brittiska öarna sammanhängde med Frankrike, Pyreneiska och Apenninska halföarna med Nordafrika och Balkanhalfön med Asien. Genom senare timade insänkningar bildades Nordsjön, Engelska kanalen, Gibraltars sund, Egeiska hafvet o. s. v. De nordliga och sydliga halföarna och öarna äro således de högsta, bergiga resterna af land, som sjunkit i hafvet.

Ytbildning. Mer än hälften af Europas yta upptages af lågland. Den *Osteuropeiska slätten* bildar tillsammans med det vågformiga *Mellaneuropeiska låglandet* och den *Valackiska slätten* ett stort sammanhängande lågland. I förbindelse därmed stå äfven de backiga låglanden i *Finland* samt östra och södra *Skandinavien*. Men i de sydligare delarna af Europa finnas utom *Ungerska* och *Lombardiska slätterna* endast små kust- och floddalar.

Det största sammanhängande högländ i Europa bildas af de tre *Mellaneuropeiska högländen* jämte *Alperna*, *Apenninerna* och *Balkanhalföns berg*. Kärnan i detta högländ utgöres af Alpernas väldiga fjällmassa. Denna uppnår sin största höjd i *Mont Blanc* (4800 m). Kring denna kärna sluta sig de lägre berglanden, hvilkas högsta toppar nå en höjd af omkring 3000 m . I västra Europa finnas tre enstaka högländ: *Skandinaviens högländ*, *Brittiska berglandet* och *Spanska höglandet*. Det Skandinaviska höglandet består af vidsträckt bergplatåer. Pyreneiska halfön upptages till största delen af den vida *Spanska höglätten*, men dess högsta berg äro *Pyreneerna* och *Sierra Nevada*, hvilka uppnå alphöjd. Längst i Ö sträcka sig de långa *Uralbergen* från N till S på gränsen mot Asien.

Den vulkaniska verksamheten har fordom varit vida mera utbredd i Europa än nu. Därom vittna de många slocknade vulkankäglorna i Auvergues högländ och Rheinska skifferbergen äfvensom de i Mellan- och Sydeuropas högländ allmänt spridda basalt- och trakytbergen, hvilka äro af vulkaniskt ursprung. Ännu verkamma vulkaner finnas endast vid kusterna af Medelhafvet och på Island. De förnämsta äro: *Etna*, *Vesuvius* och *Hekla*. — Starka jordbäfningar hemsöka ofta de sydeuropeiska halföarna och öarna. Ett märkligt jordbäfnings-

område sträcker sig utmed sydranden af Alpena från trakterna af Adriatiska bortåt Egeiska hafvet.

Sjöar och floder. Europa är rikt på insjöar. De upptaga tillsammans en yta af omkring 200,000 km^2 . De europeiska sjöarna fördela sig hufvudsakligen på tvenne områden, det ena omfattande landen kring Östersjön, det andra trakterna närmast kring Alpena.

Af de sjörika landen kring Östersjön står Finland främst och därnäst Skandinaviska halfön. Sjöarna i nordvästra Ryssland äro icke så många, men stora, hvaremot de på den Baltiska landryggen i norra Tyskland äro många, men små. De största sjöarna, *Ladoga*, *Onega*, *Vänern* och *Vättern*, äro rester af forntida sund *), som förbundit Nord-sjön med Hvita hafvet.

Sjöområdet kring Alpena är bland världens vackraste trakter. De ryktbaraste af de härliga, kristallklara alpsjöarna äro: *Genevesjön*, *Vierwaldstättersjön*, *Bodensjön*, *Lago Maggiore*, *Lago di Como* och *Lago di Garda*.

Europas förnämsta floder finnas i världsdelens kontinentala delar, Osteuropa och Mellaneuropa. De äro där grupperade i tvenne stora områden, det nordvästra flodområdet med aflopp till Norra ishafvet, Östersjön, Nordsjön och Atlanten samt det sydöstra flodområdet med aflopp till Medelhafvet, Svarta hafvet och Kaspiska hafvet. Vattendelaren mellan dessa områden går från mellersta Urál i omliggande krökningar åt SV till Gibraltars sund.

För utbildningen af stora flodområden har endast Osteuropa tillräckligt utrymme. *Volga* är Europas största flod med en längd af 3,500 km och ett flodområde af $1\frac{1}{2}$ mill. km^2 . Därefter kommer *Donau*, Mellaneuropas största flod, hvars längd är 2,800 km , men hvars område blott är något mer än hälften af Volgas. Näst efter dessa i storlek äro de osteuropeiska floderna *Dnjepr*, *Don*, *Dviná*, *Petschora* och *Urál* med en längd af 2000 till 1500 km samt först efter dem *Rhein*, *Elbe*, *Weichsel* och *Loire*, från 1300 till 1000 km långa.

I bredd med andra världsdelars äro Europas floder ej stora. Men de äro till en god del segelbara och deras anordning är synnerligen gynnsam. De rinna nämligen åt olika håll och vattendelarena äro på de flesta ställen så smala och låga, att de utan svårighet kunnat genom-brytas medels kanaler. Sålunda äro de omgifvande hafven på många ställen midt igenom Europas kontinent förbundna med hvarandra.

Viktiga för samfärdseln äro äfven Storbritanniens korta, men vattenrika floder. Däremot äro Nord- och Sydeuropas strida strömmar af mindre betydelse.

*) Sådana sjöar kallas reliktsjöar. Se allmänna geografin!

Klimat. Europa är den enda världsdel, som icke sträcker sig till den heta zonen. Det tillhör nästan helt och hållet den tempererade zonen eller måttligt varma bältet, och den obetydliga del däraf, som ligger inom kalla zonen, har ett af hafvet mildradt klimat.

Det är främst hafvet, som Europa har att tacka för sitt ovanligt gynnsamma och blida klimat. Från den af Golfströmmen uppvärmda Atlantiska oceanen föres den varma luften af de i synnerhet under vintern förhärskande sydvästvindarna långt in i landet, utan att hindras af de mest från V till Ö löpande bergskedjorna. I västra och mellersta Europa råda därför ganska milda vintrar och måttligt varma somrar.

I Osteuropa, som ligger längre från hafvet, äro vintrarna mycket kalla och somrarna heta. Års-isotermerna *) sänka sig starkt åt SO. Så t. ex. hafva Lofotens öar samma årsvärme som Kristiania, Moskva och Orenburg. Dublin har samma medeltemperatur för året som Wien, Odessa och Astrachan.

I Medelhafsländerna äro vintrarna mycket milda och somrarna heta, hvarför klimatet där benämnes subtropiskt, d. v. s. närmande sig den heta zonens klimat.

Angående nederbörden i Europa gäller en ungefär dylik tredelning, som för värmeförhållandena. I västra Europas kusttrakter är nederbörden störst och faller under alla årstider. Dock faller den rikligast om hösten, enär landet redan afkylts, medan hafsluften ännu är sommarvarm, och minst om våren, emedan ett motsatt förhållande då råder.

I mellersta och östra Europa är nederbörden minst, och blir allt mindre, ju längre österut man kommer och ju mer man således aflägsnar sig från hafvet. Där faller den mesta nederbörden om sommaren, då luften innehåller den största mängd vattengas och vid uppstigandet från den heta jorden hastigt afkyles.

Den sydligaste delen af Sydeuropa har en regntid om vintern och en torrtid om sommaren. Den starkt upphettade och därför lätta luften öfver Afrikas och Arabiens öknar undantränges af den svalare och tyngre luften i Medelhafsländerna, hvarför i Sydeuropa nordliga, torra vindar äro förhärskande om sommaren.

Öfverallt i världen är nederbörden störst i bergstrakterna, där luftmassorna hastigt afkylas, då de stiga uppför bergens sidor, minst i vidsträckt lågland och på slätter, omgifna af bergshöjder eller på läsidan af dem.

*) *Isoterm*er kallas de linjer, som förbinda orter med samma medeltemperatur med hvarandra. Man brukar använda års-isoterm, juli-isoterm och januari-isoterm.

Växtvärlden rättar sig i högsta grad efter klimatet. Dock äro växterna icke så mycket beroende af medelvärmen för året, som af växttiden samt af värme- och nederbördsförhållandena under de olika årstiderna.

Längst i NO utmed Norra ishafvet sträcker sig ett smalt tundra-bälte och längst i SO utmed Svarta och Kaspiska hafven utbreder sig ett något större stäppområde, men hela den öfriga delen af Nord-, Mellan- och Osteuropa bildar ett stort skogsområde. Detta består, där icke odlingen undanträngt skogen, norrut af öfvervägande barrskogar, annars blandade barr- och sommargröna löfskogar. Ekens nordgräns går från Trondhjem öfver Kristiania och S:t Petersburg till trakterna strax N om Volga. Märkligare är bokens nord- eller rättare nordostgräns, som från sydvästra Skandinavien går öfver Königsberg till Krim. Boken trifves ej längre inåt det kallare nordöstra Europa. I Osteuropa bildar äfven linden skogar.

Sydeuropa skiljer sig väsentligen från det öfriga Europa genom sina mörka, ständigt gröna löfträd och buskar och sådana främmande växter som kaktus och agave. På höjderna, hvilka emellanåt uppfriskas af regn, finnas skogsbestånd af sommargröna löfträd, såsom äkta kastanjen och boken.

I allmänhet förhåller det sig med växternas utbredning uppför höjderna ungefär på samma sätt som med deras utbredning från S åt N. Skogsgränsen är dock olika i olika bergstrakter. Den är liksom snögränsen allt högre, ju längre åt S samt inåt fastlandet man kommer. Så ligger trädgränsen (björken) i Skotska höglandet vid 1000 m, i Sudeterna (granen) 1,200 m, och i Alperna (granen och lärkträdet) 1,900 m.

Af sädesslagen äro råg, hafre och korn de allmännaste i nordliga Europa. Hvetet har samma nordgräns som eken, men går i Ö längre åt N. Majsen behöfver lång växttid samt varma somrar med regn; odlas därför mest i de af Po och Donau genomflutna låglanden. Nordgränsen för vinrankan går från Loires mynning till Posen och därifrån åt SO till Asovskas sjön. Längre åt NV är sommaren ej tillräckligt varm och åt NO är vintern för kall för dess trefnad. Tvenne äkta subtropiska fruktträd, oliven och orangen, tillhöra endast sydlanden af Europa.

Djurvärlden erbjuder mindre olikheter i skilda delar af Europa. Björnen, vargen och räfven träffas ifrån Pyreneiska halfön ända upp till norra Ural. Dock äro vissa djur inskränkta till särskilda trakter. Endast i höga norden lefva järfven och fjällemmeln. Rådjuret följer bokskogen och saknas därför, liksom äfven kronhjorten, i Osteuropa. Endast på Kaspiska stäppen lefver saiga-antilopen. Gemen uppehåller sig i högfjällen från Karpaterna till Canta-

briska bergen och gamen bor hälst i Sydeuropas nakna fjäll, där han i den genomskinliga luften på långt håll kan spana sitt rof. Annars är Sydeuropa rikast på insekter och kräldjur, såsom ödlor, sköldpaddor m. fl.

Bland husdjuren tillhör renen endast höga norden, kamelen Osteuropas stäpper och mulåsnan Medelhafslanden. Åsnan och bufeln användas också mest i de sydligare delarna af Europa.

Inbyggare. Europas befolkning utgör 380 mill. Den är hufvudsakligen sammanträngd i den sydvästra delen. Tätast befolkadt är Melaneuropa och därnäst Sydeuropa.

Största delen af Europas folk hör till den *kaukasiska rasen*, som står högst af alla människoraser. Den utmärker sig genom en välbildad, kraftfull och vanligen stor gestalt, samt ett regelbundet, ovalt ansikte med stora, uttrycksfulla blå eller bruna ögon, hög näsa och lagom stor mun med tunna läppar. Hudfärgen är ljus, rödligt och håret lent, gult eller brunt; dock äro hos flere folk, i synnerhet i S, ansiktsfärgen gulbrun, håret svart och ögonen mörkbruna. Den kaukasiska rasens folk delas i fyra hufvudafdelningar, af hvilka två förekomma i Europa, nämligen *indoeuropeiska* folk och *semitiska* folk.

Till de *indoeuropeiska* folken i Europa höra tre hufvudstammar:

1. Germaniska folk, bo i norra och mellersta Europa; dit höra: tyskar jämte flämer, holländare och frieser, engelsmän och skandinaver (svenskar, norrmän, danskar och isländingar). De äro tillsammans 120 mill., hvaraf tyskarne utgöra $\frac{1}{3}$ och engelsmännen $\frac{1}{3}$.

2. Romaniska folk bo i SV; till dem höra: fransmän med vallonier, spaniorer och portugiser, italienare med rätoromaner, samt rumäner, tillsammans 110 mill., däraf fransmän och italienare hvar för sig utgöra $\frac{1}{3}$.

3. Slaviska och lettiska folk bo i östra Europa. Nord-slaver äro: ryssar, polacker och tschecker; sydslaver: sloener, serber och bulgarer. Till lettiska stammen höra: letter och littauer. — Dessa hafva en folkmängd af 120 mill., hvaraf ryssarne utgöra $\frac{2}{3}$.

Till de *indoeuropeiska* folken höra dessutom: greker, albaneser och kelter, besläktade med de förut nämnda stammarna, zigenare, besläktade med Asiens hinduer, samt baskerna, hvilkas härkomst är okänd.

Af *mongoliska rasens* folk bor ett mindre antal, omkring 20 mill., i norra och östra Europa. De fördelas i tre afdelningar: finsk-ugriska folk, till hvilka äfven magyarerna räknas, turkiska folk och ett mongoliskt folk.

Till de *semitiska* folken höra slutligen judarne, hvilka äro spridda i nästan alla land och tillsammans utgöra 7 mill.

De tre hufvudstammarna bekänna sig till den kristna religionens tre hufvudläror sålunda, att germanerna mest hylla den prote-

stantiska [100 mill], romanerna den romersk-katolska [170 mill.] och slaverna den grekisk-katolska läran [95 mill.] — De finsk-ugriska folken hylla dels den lutherska, dels den grekisk-katolska läran, de turkiska äro mohamedaner och kalmykerna bekänna sig till den hedniska buddhaläran.

Folkupplysningen står högst i de protestantiska länderna, lägre i de öfriga. Den högre bildningen har hunnit längst hos de germaniska och romaniska folken.

Näringar och samfärdsel. Näringarna äro närmast beroende af naturförhållandena. Europas merendels fruktbara jord och gynnsamma klimat göra, att åkerbruket i de flesta trakter utgör en hufvudnäring. Export af säd kan dock ske endast från de östliga slättbygderna, Ryssland, Ungern och Rumänien. Den stora mängd säd, som Mellan- och Sydeuropa alstra, fyller ej behovet i de tätt befolkade länderna. Men frukt- och vinodlingen lämnar där ett betydligt öfverskott. I Nord-europa och några bergstrakter af Mellaneuropa är skogsbruket en viktig inkomstkälla. — Boskapsskötseln står i allmänhet vid sidan af jordbruket, men utgör hufvudnäring i polartrakterna, i högfjällen, på stäpperna och hedarna. — Fiske och jakt äro de förnämsta näringsfången vid ishafskusterna. Fiske bedrifves äfven annanstädes i kusttrakterna och vid floderna samt jakt i Rysslands stora skogar.

Bergsbruk idkas mest i lågbergiga trakter, sällan i högfjällen eller på slättlandet, utom stenkolsdriften. — Industrin har vunnit den största utveckling i de länder, som äro rika på stenkol och järn. På denna grund hafva de tre förnämsta fabriksområdena i Europa uppstått, näml. ett i mellersta England, ett annat omfattande norra Frankrike, södra Belgien och västra Tyskland (Rheinprovinsen och Westfalen), samt ett tredje i sydöstra Tyskland (Sachsen och Schlesien). På några ställen hafva dock mindre fabriksdistrikt uppkommit, där så väl bränn-som råmateriet måste på längre håll anskaffas. Ett sådant är norra Schweiz och sådana äro de stora hufvudstäderna i Europa. — Den största sjöfarten drifves i de länder, som hafva vidsträckt kuster och där hafsvikar eller flodmynningar bilda goda hamnar. Sådana land äro England, Nederländerna, Norge, Grekland. — Handeln är ett viktigt näringsfång i hvarje kulturland. Den största handel drifva England, Tyskland och Frankrike, men i förhållande till invånartalet äro Nederländerna den förnämsta handelsstaten näst England.

Samfärdsmedlen hafva vunnit en stor utveckling i Europa. Praktiga oceanångare underhålla en regelbunden förbindelse med andra världsdelar, och den ångbåtsflotta, som förmedlar trafiken mellan de europeiska hamnplatserna, räknar fartyg i tusental. Den inre samfärdseln befordras af ett stort antal kanaler, men framför allt af ett järnvägsnät, hvars maskor år för år spännas allt tätare öfver Europa.

Det tätaste järnvägsnätet finnes i Belgien samt i vissa delar af England, Tyskland och Frankrike.

Städerna äro talrika och stora i synnerhet i de tätt befolkade fabriksområdena. I England och Skottland bor mer än hälften, i Tyskland nära hälften och i Frankrike mer än $\frac{1}{3}$ af hela befolkningen i städerna. Men i länder med hufvudsakligen jordbrukande befolkning äro städerna mindre och ligga glesare. I Finland, Ryssland och Ungern bor knappt $\frac{1}{10}$ af folket i städer. De förnämsta handelsstäderna äro belägna i kusttrakterna, antingen vid vikar eller ännu oftare vid flodmynningar. Europas mest betydande handelsstäder äro London, Liverpool, Hamburg och Marseille. En särskild betydelse hafva de europeiska hufvudstäderna, i det de såsom medelpunkter för förvaltningen och vanligen äfven för det litterära lifvet i de särskilda rikena draga massor af folk till sig. Fem af dem hafva redan öfver en million inbyggare.

Stater. Liksom i odling och bildning står Europa i politisk makt främst bland alla världsdelarna. Ja, en stor del af den öfriga världen lyder under dess herravälde. Främst stå de sex stormakterna Ryssland, Tyskland, England, Frankrike, Österrike-Ungern och Italien. De underhålla enhvar stora och välöfvade härar och krigsflottor för att bevara och vidare utvidga sin makt. De flesta af Europas riken äro inskränkta monarkier; endast Ryssland, Turkiet och Montenegro styras af oinskränkta själfhärskare, Frankrike, Schweiz, San Marino och de fria städerna i Tyskland äro republiker. — Schweiz, Belgien och Luxemburg åtnjuta ständig neutralitet, d. v. s. af Europas makter tillförsäkrad rätt att vid uppkommande krig mellan andra riken stå utom striden.

ASIEN.

Gränser. Asien är den största af alla världsdelar och nära $4\frac{1}{2}$ gång så stort som Europa. Det omgifves af *Norra ishafvet* i N, *Stora oceanen* eller *Stilla hafvet* i Ö, *Indiska hafvet* i S, dess vik *Röda hafvet* i SV samt af *Medelhafvet*, *Egeiska hafvet* och *Svarta hafvet* i V. För öfrigt sammanhänger Asien i V med Europa utefter en lång landgräns och med Afrika genom det smala *Suez-näset*. Genom detta har man grävt *Suez-kanalen*. Längst i NO och SO är Asien endast genom sund skildt från Amerika och Australien.

Kuster. Vid Asiens kuster, liksom vid Europas, bildas en mängd stora randhaf*), vikar, halföar och öar, men ehuru i sig själfva stora, äro de en obetydlighet i förhållande till Asiens ofantliga fastlandmassa.

Norra ishafvet bildar västerut *Kariska hafvet* och *Objviken*, mellan hvilka *Samojedhalfön* utskjuter. Asiens nordligaste udde är *Kap Tscheljuskin*. Ö om den ligga de odebodda ögrupperna *Nya Sibirien* och *Wrangels land*. Hela nordkusten är låg och långgrund. Norra ishafvet står i förbindelse med Stilla hafvet genom det smala och grunda *Beringssundet*, som skiljer Asien från Amerika. Här utskjuter från *Tschuktscher halfön* Asiens östligaste udde *Ostkap*.

Utmed Stilla hafvets kust sträcker sig en märklig rad af stora randhaf, åtskilda från hvarandra genom halföar eller öar samt från det öppna världshafvet genom långa bågar af öar. Dessa randhaf äro: *Berings haf*, *Ochotska hafvet*, *Japanska hafvet*, *Ostkinesiska hafvet* med *Gula hafvet* samt *Sydkinesiska hafvet* med *Tong-king viken* och *Siam viken*. De åtskiljas från hvarandra genom halfön *Kamtschatka*, ön *Sachalin*, halfön *Korea* och ön *Formosa*. Mot Stilla hafvet begränsas de af *Aleuterna*, hvilka dock räknas till Amerika, *Kurilerna*, *Japanska öarna*, *Liu-kiu öarna* samt *Filippinerna* och en del af *Sundaöarna*. De sistnämnda utgöras af de fyra stora *Sundaöarna*: *Bórneo*, *Celébes*, *Java* och *Sumátra*, samt de Små *Sundaöarna*. Ö om *Celébes* ligger ögruppen *Moluckerna*. Helt nära kusten utanför *Tong-king viken* märkes den stora ön *Hainan*. Ostkusten är för det mesta högländ, flerstädes högbergig.

Mot Indiska hafvet i S utskjuta de tre stora halföarna *Bortre Indien*, *Främre Indien* och *Arabien*. De åtskiljas af *Bengaliska viken* och *Arabiska hafvet*. Bortre Indien utsänder åt S den långa och smala halfön *Malacka* med Asiens sydligaste udde *Kap Buru*. Nämnda halfö

*) *Randhaf* benämnas vida hafsbukter, hvilkas gränser mot öppna världshafvet bildas af örader.

skiljes från ön Sumatra genom *Malackasundet*, som utgör den mest anlidade farvägen mellan Indiska och Stilla hafven. SO om främre Indien ligger den stora ön *Ceylon*, skild från fastlandet genom *Palks sund*, och i SV ögrupperna *Lackadiverna* och *Malediverna*, hvilka bestå af små korallöar. Från Arabiska hafvet inskjuta *Omanviken*, *Ormussundet* och *Persiska viken* på östra sidan samt *Adenviken* [ädn], sundet *Bab-el-Mandeb* och *Röda hafvet* på södra och västra sidan af halfön Arabien. Indiska hafvets kuster äro dels höga och djupa, dels låga och grunda.

Mot V sträcker sig halfön *Mindre Asien*, som omgifves af *Medelhafvet*, *Egeiska hafvet*, *Hellesponten* eller *Dardanellsundet*, *Marmara sjön*, *Bosporen* och *Svarta hafvet*. S om *Mindre Asien* ligger den stora ön *Cypern* och vid halföns västra kust en mängd mindre öar, bland dem *Rhodos*, *Samos*, *Kios* och *Lesbos*. Medelhafvets ostkust är mest låg och grund, men *Mindre Asiens* kuster äro höga och rika på hamnar.

Ytbildning. Asien öfverträffar icke blott i längd och bredd, utan äfven i höjd och djup alla andra världsdelar. Stora höglättar, omgifna af väldiga, bågformiga randberg och därinvid djupa lågländ, äro utmärkande för Asien. Genom världsdelen sträcker sig från V åt Ö ett högländsbälte, som genom en hopträngning på midten naturligt fördelas i ett smalare västligt och ett vidare östligt högländsområde. Härtill komma de högländska sydliga halföarna äfvensom den stora övärlden i Ö. På grund af sin naturbeskaffenhet kan Asien således indelas i fem hufvuddelar.

1. **Västasiatiska högländet** består af tre fortlöpande högländ: *Mindre Asien*, *Armenien* och *Iran*. Till dessa sluta sig i S *Syriens högländ* och i N *Kaukasus*. *Mindre Asiens* höglättar omgifvas i S af *Taurus*, i N af *Pontiska bergen*. — I SO står *Mindre Asien* i förbindelse med *Syriens högländ*. Här sträcka sig jämsides med Medelhafvets kust och med hvarandra tvenne bergskedjor: *Libanon* och *Antilibanon*. S om dessa berg ligger *Palestinas högplatå* och ännu

sydligare halfön *Sinai* med det liknämnda, namnkunniga berget. — Armeniens högland utgöres af flere mindre högslätter, åtskilda af kala bergskedjor. På norra sidan höja sig många vulkankäglor och högst bland dem *Ararat* [5,200 m]. — Den branta nordranden af Armeniens högland, kallad *lilla Kaukasus*, förenas genom en lägre bergskedja i N med stora Kaukasus. Detta bildar ett vildt alpland med taggiga kammar och trånga dalklyftor. Af de många topparna är *Elbrus* högst [5,700 m]. Det är en numera utslocknad vulkan. — Irans högland omgifves af betydande randberg. På sydsidan sträcker sig en båge af höga parallellkedjor, hvilka i NV fortsättas af Armeniens berg, i NO af *Solimanbergen*. Vid nordranden af högslätten resa sig de väldiga alplanden *Elburs* vid sydkusten af Kaspiska hafvet och *Hindukusch* längre åt Ö. Sistnämnda berg bildar en föreningslänk mellan de stora asiatiska höglanden.

2. **Ostasiatiska höglandet** kan fördelas i två hufvuddelar: *Centralasien* och *Ostasien*. Under namnet Centralasien förstår man de vidsträckta stäpp- och ökenartade högslätter, som, omgifna af höga randberg, upptaga den mellersta delen af Asiens stora fastland. Dessa randberg äro: *Himalaya* i S, *Pamirs högslätt* i V, *Tian-schan*, *Altaj*, *Sajanska bergen* och *Transbajkaliens alpland* i N samt *Kingan bergen* i Ö och *Kinesiska berglandet* i SO. De stora högslätterna delas genom en mäktig alpkedja, *Kwen-lun*, i två delar: *Tibet* i S samt *Tarimbäckenet* och *Gobi* eller *Scha-moöknen* i N. Tibet är det väldigaste högland på jorden. Dess slätter ligga i samma höjd som toppen af Mont Blanc, och de omgifvande fjällen ha ej sin like. På Himálaya ligger jordens högsta bergstopp, *Gaurisankar*, som är 8,800 m hög. Men *Karakorúm*, en kort alpkedja, som inskjuter i västra Tibet, är den högsta bergsrygg i världen, 7,300 m i medelhöjd. Äfven Kwen-lun har en kamhöjd af 6,000 m. Tarimbäckenet och Gobi eller Scha-mo äro åtskilda genom lägre berg. De äro ej hälften så höglända som Tibet och hafva i tiden utgjort ett stort innanhaf. Också äro de nordliga

och östliga randbergen ej så höga som de sydliga; dock täfla de med och öfverträffa Europas alper. Mellan randbergen finnas endast på två ställen öppningar, som leda från det inre Centralasien, nämligen den »Djungariska porten» mellan Tian-schan och Altáj och en smalare öppning, som vid Hwang-ho leder inåt Kina.*) För öfrigt kan man endast öfver höga bergpass komma in i Centralasien.

Ostasien är äfven ett betydligt bergland, som i de flesta delar har alphöjd. Genom Transbajkalien stryker en hög bergskedja, *Jablonoj bergen*, hvilka fortsättas af *Stanovoj bergen* åt NO upp emot Ostkap. Långa kusterna af Japanska hafvet löpa långa alpkedjor åt S ut i halfön Korea. Det inre af Mandschuriet utgöres af högstäpper. Norra Kina bildar ett stort, helt och hållet odladt lågland, men hela det öfriga Kina är ett bergland, som i V har alpkarakter och sammanhänger med Tibets alpland.

3. *Låglanden.* I stark motsats till det väldiga höglandet stå de vidsträckta lågland, som på flere sidor omgifva det. Dessa äro: *Sibiriska och Turanska låglanden* i NV, *Mesopotamiens lågland* i SV, *Hindostans lågland* i S och *Kinesiska låglandet* i Ö. Störst är låglandet i NV. Sibiriska låglandet omfattar hela västra Sibirien mellan *Uralbergen* i V och *Ostsibiriska höglandet* i Ö. *Turáns lågland* utbreder sig kring *Aralsjön*. Hela detta lågland var fordom ett haf, som förenade Medelhafvet med Norra ishafvet.

4. *Halföarna* i S. *Arabien* bildar en mellanlänk mellan Asien och Afrika, men afskiljes från hvardera världsdelen genom djupt inträngande hafsvikar. Från Armeniens högland skiljes landet genom Mesopotamiens lågland. Så vidt man känner, består Arabien i det inre af sandöknar i N och S, men i midten af höga stäppplatåer. I kusttrakterna finnas högre randberg med fruktbara sluttningar. — I *Främre Indien* upptages själfva halfön af *Dekans högland*, hvars inre

*) Genom dessa naturliga portar hafva i tiden mongolernas vilda ryttarhorder stormat in i Europa och Kina.

utgöres af högslätter. Det omgifves i V och Ö af randberg, kallade *Västra* och *Östra Ghats* [gåts]. Landet sänker sig åt SO mot kustslätten vid Bengaliska viken. Dekans högland är afskildt från Himálaya genom Hindostans lågland, som förr varit ett sund. — *Bortre Indien* står där emot alldeles i förbindelse med det Ostasiatiska höglandet. Från östra ändan af Himálaya, där Tibets och södra Kinas alpland sammanstöta, utgå många bergskedjor åt SO och S inåt *Bortre Indien* och Malacka. De åtskiljas af floddalar, hvilka söderut vidga sig till kustslätter.

5. *Asiens öar* äro nästan alla höga och bergiga. En kedja af vulkaner sträcker sig längs sydkusterna af Sumatra och Java, utmed Små Sundaöarna och vidare norrut längs den ostasiatiska ökedjan ända upp till Kamtschatka. På denna halfö finnas verksamma vulkaner af Mont Blancs höjd. Denna vulkankedja utgör västra delen af den ofantliga krets af vulkaner, som omgifver Stilla hafvet.

Sjöar och floder. Asiens stora utsträckning gör, att vattendragen där kunna vara vida större än i Europa. Utmärkande för Asien äro de stora inlandsområden, hvilkas sjöar och floder sakna aflopp till hafvet. De största äro dock de floder, hvilka från höglandets randberg utrinna åt alla håll till de omgifvande världshafven. [Beskrif närmare efter kartan följande floder!]

1. Till Norra ishafvet:

Obj från Altáj, med *Irtysch* och dess biflod *Toból*.

Jeniséj från Sajanska bergen, med *Öfre* och *Nedre Tunguska*. Den förra heter i öfre loppet *Angará* och kommer från sjön Bajkál.

Lená [ljáná] från Bajkálbergen, med *Aldan*; den bildar ett stort deltaland.

Dessa flodar äro vida större än Volga och under en betydlig del af sitt lopp segelbara. De äro därför de bästa samfärdslederna i det ödsliga Sibirien. Därtill äro de synnerligen fiskrika.

2. Till Stora oceanen:

Amúr från Transbajkalien bildar jämte bifloden *Ussurí* gräns mellan Ryssland och Kina. Amur befares af stora ångare.

Hwang-ho (»Gula floden») från Tibets alpland. Floden gör en stor båge åt N och uttrinner åt NO till Gula hafvet. Den är mycket strid och för med sig massor af gult slam, hvaraf den fått sitt namn. Floden har flere gånger förändrat sitt lopp och anställt förhärjande öfversvämningar i det välodlade låglandet, hvarför den af kineserna blifvit kallad »Kinas olycka».

Jang-tse-kiang (»Blå floden») från Kwen-lun, flyter i en stor båge först åt SO, sedan åt NO till Ostkinesiska hafvet. Den långa [5,200 km], vattenrika floden genomrinner i sitt nedre lopp Kinas bördigaste och tätast befolkade bygder och befares där icke blott af tusental kinesiska farkoster, utan äfven af stora europeiska och amerikanska ångare. Jang-tse-kiang står genom Kejsarkanalen i förbindelse med Hwang-ho och *Pei-ho*, vid hvilken Kinas hufvudstad ligger.

Si-kiang från Kinesiska alplandet åt O till Sydkinesiska hafvet.

Mekong från Tibets alpland, är en stor flod, som bildar ett vidsträckt, fruktbart deltaland.

Menam flyter genom mellersta delen af Bortre Indien till Siam viken, där den bildar ett delta.

3. Till Indiska hafvet:

Saluén och *Irávadi*, bägge från Tibets alpland, flyta genom västra delen af Bortre Indien. Irávadi bildar ett stort delta.

Brahmapútra från norra sidan af Himálaya, hvars östra ända floden i en lång båge kringflyter. Den uttrinner slutligen åt S till Bengaliska viken.

Ganges från sydsluttningen af Himálaya. Floden störta sig brusande från de högt belägna källorna ned i låglandet, vidgar sig där, i synnerhet sedan den t. h. upptagit *Djamna*, och strömmar majestätiskt genom Bengalens

hördiga, folkrika slättbygd åt SO till Bengaliska viken. Ganges bildar tillsammans med Brahmapútra ett ofantligt delta-land.

Indus eller *Sind* från norra sidan af Himálaya, rinner först åt NV, sedan åt SV kring västra ändan af berget. Den upptager t. h. *Kábul* och t. v. fyra med hvarandra för- enade bifloder, hvarför landet kring dem och hufvudfloden fått namnet *Pendschab* (= femflodslandet). *Kábul*dalen är viktig såsom öfvergångsställe till västra Asien. *Indus* har mycket grunda mynningar och ett stort delta.

Euftrat och *Tigris*, tvenne tvillingsfloder hvilka från Armeniens högland rinna genom Mesopatamiens lågland i hufvudriktning åt SO. Deras gemensamma utloppsarm heter *Schatt-el-Arab*. *Tigris* (= »pilen») har ett snabbare lopp än *Euftrat*; bägge äro på en lång sträcka segelbara.

4. Insjöar och kontinentala floder:*)

De vattenrikaste bland de afloppslösa områdena i Asiens stora kontinent är Turans lågland. Där ligga *Kaspiska hafvet*, *Aralsjön* och *Balkasch*, hvilka alla äro att betrakta såsom rester af ett forntida haf. *Kaspiska hafvet* emottager från Asien endast mindre floder, bland dem *Kura* från Armeniens högland. I *Aralsjön* utrinna de betydliga floderna *Syr-darja* från *Tian-schan* och *Amu-darja* från *Pamir*. *Balkasch* upptager *Ili* från *Tian-schan*.

De stora högslätterna i Centralasien sakna aflopp för sina vattendrag. På den inre sidan af randbergen ligga många sjöar med sina tillflöden. Sådana äro stäppsjön *Lob-nor*, som upptager floden *Tarim*, samt längre i Ö *Kuku-nor*.

Afloppslösa vattenområden med saltsjöar och saltträsk finnas vidare uti Irans, Armeniens, Mindre Asiens, Syriens och Arabiens högland. Märklig är den dalsänka i Syrien, där *Döda hafvet* ligger, ty det är den djupaste dal på jorden,

*) Kontinentala floder äro sådana, som finnas uti inlandet och sakna aflopp till hafvet.

400 m lägre än Medelhafvets yta. I Döda hafvet utflyter floden *Jordán*, som genomrinner sjön *Genezaret*.

I alla dessa och dylika sjöar, som mottaga tillflöden utan att hafva något aflopp, bortgår vattnet genom en stark afdunstning. Sådana sjöar hafva salt vatten, många till och med saltare än hafvet. Döda hafvets vatten är tjockt af salt och andra fasta beståndsdelar, och från dess botten välla massor af jordbeck eller asfalt. Därför är det öde och dödt vid dess stränder.

Asien saknar ingalunda sötvattensjöar. I Himálaya, Tian-schan och andra alpländ finnas nog djupa och klara fjällsjöar, men de äro jämförelsevis små. Längre i NO ligger den stora, härliga alpsjön *Bajkal*.

Klimat. Asien ligger till största delen inom den norra tempererade zonen; endast de nordligaste och sydligaste trakterna tillhöra den kalla och heta zonen. Man kan i Asien iakttaga flere klimatområden.

En bred kuststräcka utmed Norra ishafvet och Beringshafvet bildar det kalla *arktiska klimatområdet*, som utmärker sig genom långa och stränga vintrar samt korta och kyliga somrar. Medeltemperaturen i juli är omkr. 10° och tjälen går aldrig fullständigt ur jorden. Nederbörden är ringa. — Ett nästan lika kallt och torrt klimat hafva Tibets och Pamirs högländ.

Det stora *sibiriska klimatområdet* omfattar största delen af Sibirien och Kamtschatka samt norra Amurlandet och Mongoliet. Där råder en ofantlig skillnad mellan vinterns köld och sommarens värme. Januaritemperaturen är under — 30° och alkoholtermometern visar ej sällan — 50°. Vinterkölden verkar dock mindre menligt, emedan luften är mycket lugn och torr. Sommaren är merendels varm och regnig. Landet är därför rikt på skog. Västra Sibliens klimat är något mildare och utmärker sig genom ovanligt häftiga omkastningar i väderleken.

Det *Centralasiatiska området* är i allmänhet utmärkt genom ringa nederbörd och heta somrar. Vintrarna

äro i höglanden isande kalla, emedan mest vindar från nordsidan blåsa. I låglanden är väl kölden mindre, men äfven där äro vattnen isbetäckta. Om sommaren blåsa vindarna från sydkanten. Den mellersta och största delen af området lider nästan ständigt af torka, men längst i V och Ö är nederbörden något större, och det centralasiatiska klimatområdet öfvergår i V till det på Syriens och Mindre Asiens kuster rådande *medelhafsklimatet* samt i Ö till det i kusttrakterna vid Japanska hafvet härskande *kuro-schió-klimatet* *).

Inom det *ostindiska monsunområdet* **), hvartill äfven södra Kina och Formosa kunna räknas, förekomma tre årstider: en sval årstid, med ungefär samma värme som hos sommaren i Finland, en het vår och försommar samt en regnig högsommar och höst. I de östliga hafs-trakterna är dock vinterns svalka ringa. De starka regnflödena om sommaren framkallas af den från hafvet blåsande fuktiga sydvästmonsunen, vintertorkan af den mest från land kommande nordostmonsunen. Dock hafva ostkusterna, för hvilka nordostmonsunen är en hafs-vind, sin regntid om hösten och vintern. — I den ostindiska övärlden regnar det under alla tider af året och där är nästan ingen skillnad mellan den varmaste och kallaste årstiden.

Arabien, Mesopotamien, Irans sydkust och den nedre Indusdalen hafva ett hett, regnfattigt *afrikanskt klimat*. Endast bergstrakterna hafva där korta regntider.

Växtvärlden kan i hufvudsaklig öfverensstämmelse med klimatet delas i flere områden.

Utmed Ishafvets kuster, där marken under sommaren

*) Kuro-schió är en dylik hafsström i Stora oceanen, som Golfströmmen är i Atlantiska hafvet. Äfven i Kuro-sjió är vattnet varmt, saltigt och mörkblått; därat dess japanska namn, som är bildadt af orden kúro = mörkblå och schió = saltvatten.

**) Monsun betyder »årstidsvind» och kommer af arabiska ordet »mausim» = årstid. Läs närmare om monsunerna och deras uppkomst i kapitlet »Om lufttryck och vindar»!

endast på ytan upptinar, sträcker sig ett brett bälte af ödsliga *tundror*. De äro betäckta med mossor, lafvar och dvärgbjörkar. Endast vid flodstränderna höja sig buskar af al och vide.

S om tundrabältet utbreder sig Sibliens ofantliga *skogsområde*. Det består af barrskogar med granar, cembratallar och lärkträd, mängda med nordiska löfträd, mest björk. I områdets sydligaste delar och särskildt i Amurlandet finnas präktiga löfskogar med ekar, almar, valnötsträd m. fl. Endast i floddalarna har odlingen vunnit insteg.

Stäpp- och ökenområdet har en oerhörd vidd i Asien. Det sträcker sig från det inre af Mindre Asien i V till Mandschuriet i Ö. Stäppgräset växer vanligen i tufvor och intager alla de högre fälten, medan de lägre ställena äro växtfattiga öknar. Bergsluttningarna, där nederbörden är större, äro på några ställen skogbeklädda. I floddalarna, där konstgjord bevattning kan åstadkommas, finnas yppigt fruktbara oaser. — Mindre Asien och Syrien likna så till växtvärld som till klimat Sydeuropa, medan Arabiens och Indiens ökentrukt närmast öfverensstämma med Sáhara i Afrika.

Ostindiens växtlighet är utomordentligt yppig. Präktiga urskogar täcka sydsluttningarna af Himalaya, västra Dekan, vida sträckor af Bortre Indien samt större delen af övärlden. De bestå af en stor mängd olikartade ofantligt höga träd, med täta löfkronor och kala stammar, hvilka äro omslingrade af klängväxter, lianer. Dekans högsätter ha mindre nederbörd och äro därför stäppartade. I Gangesdalen har skogen till en god del fått gifva rum åt odlade fält och fruktgårdar.

Af Ostindiens många nyttiga trädslag äro palmarterna de förnämsta. Kokospalmens stora nötter gifva åt folket mångenstädes dess hufvudföda, af sagopalmens mörk beredas sagogryn, af palmyra- eller vinpalmen fås palmvin o. s. v. Mycket användbart är bamburöret, ett trädartadt jättegräs, hvaraf infödingarna förfärdiga sina hus, vapen,

husgeråd m. m. Det hårda teakträdet [tik-] lämnar det bästa skeppsvirke, ebenholts- och sandelträden det finaste möbelvirke. Af safterna hos vissa trädslag fås kamfer, guttaperka och kautschuk.

De odlade växterna äro talrika. Infödingarna odla hufvudsakligen ris, bananer och brödfrukttråd.

Riset är en kärrväxt, som under hela växttiden behöfver mycket vatten; först vid mognaden får risfältet torka. Riset trivdes förträffligt i monsunsområdets heta och fuktiga klimat och ger ofantligt rika skördar.

Bananen eller pisanen är icke ett träd utan en örtväxt, ehuru den når en höjd af 7 m. Frukterna likna smala gurkor och sitta ända till 200 i en klase. De mogna småningom under årets förlopp och äro icke blott välsmakande utan äfven synnerligen närande, hvarför de utgöra en viktig del af människornas föda.

Brödfrukttträdet gör skäl för sitt namn, ty af de mogna frukterna beredes en deg, hvaraf bakas bröd. Halfmogna frukter skäras i skifvor och gräddas äfven som bröd. Af tre träd har en människa tillräckligt med bröd för året.

I de af europeer behärskade trakterna odlas dessutom af närings- och njutningsväxter hvete, flere slags läckra frukter, kaffe, te, sockerrör, allehanda kryddor samt opium och tobak, af spånadsväxter bomull och jute, af färgväxter indigo.

Kaffetträdet växer vildt i Afrika. Det är en vacker växt med mörkgröna, glänsande blad, hvita väldoftande blommor och mörkröda bär. Våra kaffebönor äro frökärnorna i bären. Det bästa kaffet fås i Asien och Afrika, det mesta i Amerika.

Tebusken är hemma från Indien och södra Kina. Örtbladen afplockas tre gånger om året, torkas och färgas. De spädaste bladen ge det bästa teet. Mest odlas te i Kina, där det nyttjas vid hvarje måltid och af alla människor. Därefter står teodlingen i Ostindien och Japan.

Opium beredes af mjölksaften hos ett slags vallmo. Det användes som medicin, men af österländska folk rökes opium såsom ett rusgifvande medel.

Indigo är en ostindisk ärtväxt, hvars saft innehåller ett färgämne, som afgifver en varaktig, vacker blå färg.

I Kina och Japan, där en fuktigt het tropisk sommar och en kall nordisk vinter sammanträffa, förenas också söderns och nordens växtvärld. Palmer, kameliaträd och ständigt gröna löfträd växa i närheten af barrträd, lön-

nar och bokar. Den regelbundna nederbörden gör dessa trakter särdeles lämpliga för odling. Också finnas där odlade fält, som ej hafva sin like på jorden. Främst odlas ris, te, bomull och frukter. Mullbärsträdet, som är nödvändigt för silkesodlingen, och lackträdet, behöfligt för de lackerade arbetena, uppdragas i mängd.

Djurvärlden. Vid Ishafvets kuster lefva isbjörnen, hvalrossen och sälen, och där samlas om somrarna stora sjöfågelsvärmar. På tundrorna ströfva vildrenen och polarräfven. I Sibiriens stora skogar finnas många pälsdjur, och dess floder äro mycket rika på fisk. De dyrbaraste skinnen lämna sobeln, hermelinen och bäfvern.

Turans stäpper äro djurfattiga. Viktigast äro där några antiloparter. Men på inre Asiens högstäpper hafva våra förnämsta husdjur sitt ursprungliga hem, och i flere trakter ströfva än i dag hjordar af vilda hästar, oxar, åsnor, getter och får. En särskild oxart, den långhåriga jaken eller grymtoxen, lefver dels vild, dels tam i Tibets alpland. Också den tvåpuckliga kamelen förekommer i vildt tillstånd, men mest hålles den som ett outhärligt husdjur i Centralasiens ökentruktur. I västra Asien nyttjas däremot den enpuckliga kamelen. I södra Iran och Indiska öknen, där djurlifvet påminner om Afrika, träffas lejonet, hyenan och schakalen.

Ostindiens djurlif är sannolikt det rikaste på jorden; endast på fåglar och insekter synes Sydamerika hafva större rikedom. Af apor finnas många slag, bland dem den stora orangutangen, den s. k. »skogsmänniskan», som lefver på Borneo och Sumatra. Kungstigern är störst och farligast bland rofdjuren. Bland tjockhudningar kunna nämnas elefanter, noshörningar och tapirer. Elefanterna förekomma som vilda i stora hjordar på Ceylon och några andra ställen; men de hållas också allmänt tama uti Indien. Af idislarena finnas hjortar, vildoxar m. fl. Såsom husdjur hålles den puckliga zebun. Fågelvärlden utmärker sig genom lysande färger. Grannast äro påfåglarna och

fasanerna. Farliga kräddjur finnas i mängd. Tusentals människor falla årligen offer för giftiga ormar, bland dem glasögonormen. I floderna lefva väldiga krokodiler.

I det vålodlade Kina äro de vilda djuren till stor del utrotade. Endast fisk förekommer rikligt i floderna. Det viktigaste djuret är troligen silkesfjäriln, som äfven är hemma här. I Mandschuriet och Japan visar sig en blandning af de tropiska och de nordiska skogarnas djurlif.

Folk och stater. Asien eger öfver 840 millioner invånare, d. å. mer än hälften af hela jordens folkmängd. Befolkningen är i Asien ännu ojämnare fördelad än i Europa, ty den är så starkt sammanpackad i det fruktbara sydöstra Asien, att på $\frac{1}{3}$ af världsdelen hela yta $\frac{9}{10}$ af dess invånare äro bosatta.

Asiens folk tillhöra hufvudsakligen tre raser: den *kaukasiska*, den *mongoliska* och den *malajiska*. Den kaukasiska rasen innehar sydvästra Asien, den malajiska den sydöstliga övärlden och den mongoliska nästan hela den öfriga världsdelen.

Ehuru i Asien långt tidigare än i Europa ett ordnadt samhällslif utbildade sig, innehafva för närvarande högst få af de asiatiska folken egna riken. De europeiska lydländerna upptaga vida mer än hälften af världsdelen yta.

RYSKA ASIEN.

Mer än $1\frac{1}{2}$ gång Europa; 23 mill. inv.; 1 på km^2 . — Mellan 78° och 35° nordl. bredd.

Rysslands besittningar i Asien omfatta hela norra och en del af mellersta Asien. De utgöra mer än $\frac{1}{3}$ af denna ofantliga världsdelen. Med afseende å naturbeskaffenhet och befolkning kan det Ryska Asien fördelas i tre hufvuddelar: *Sibirien* med *Amurlandet*, *Ryska Centralasien* med vasallstaterna *Khiva* och *Bokhara* samt *Kaukasien*.

1. **Sibirien** med **Amurlandet** omfattar hela norra Asien från *Ural* i V till *Stilla hafvet* i Ö. I N utbreder sig *Norra ishafvet*. [Beskrif sydgränsen efter kartan!]

Landet är ytterst glest befolkadt, så att på ett område större än Europa knappt 6 mill. människor bo. Den ursprungliga befolkningen tillhör mongoliska rasen. På tundrorna kring Objs och Jeniséjs mynningsvikar ströfva samojeder samt S om dem finsk-ugriska voguler och ostjaker. I skogsmarkerna från Jeniséj till Ochotska hafvet uppehålla sig tunguser. Kring Lená bo turkiska jakuter samt längst i NO ostsibiriska polarfolk, tschuktscher, jukagirer och kamtschadaler.

Dessa folk lefva mest af jakt, fiske och renskötsel. De bo i flyttbara tält eller kojor af trä och torf samt kläda sig i djurhudar. Hunden är deras dragare och spännes för höga slädar. De flesta äro ännu råa hedningar, hvilka tro på onda makter, dem deras trollkarlar, »schamaner», föregifva sig kunna förjaga med trolltrummor och besvärjelser. — Jakuterna stå högre än de andra och hafva antagit kristendomen. De hålla hornboskap och hästar samt idka litet åkerbruk.

Befolkningens flertal utgöres nu af ryssar, hvilka bosatt sig i sydliga Sibiriens floddalar. Äfven lefva där straffångar från Ryssland, Polen och Finland. Jordbruk, handel och bergsbruk äro hufvudnäringar. Landet är mycket rikt på nyttiga mineral, såsom guld, silfver, stenkol och grafit*). Märklig är tillgången på fossilt elfenben**), som påträffas i norra Sibiriens isiga jord.

Landet indelas i två hufvuddelar: *Västsibirien* och *Ostsibirien*. — Städer:

Tobólsk, vid Tobóls utflöde uti Irtysh, idkar flodfart och handel med fisk och pälsvaror.

Tomsk, vid en östlig biflod till Obj, är en viktig handelsstad och har ett universitet.

*) Grafit är den stenart, hvaraf blyertspennor göras.

**) Fossilt elfenben (uppgräfdt = fossum) fås af betarna af en nu utdöd, hårbeklädd, ofantlig elefantart, mammut, som fordom lefde i Sibirien.

Irkutsk, vid Öfre Tunguska, är säte för generalguvernören öfver Ostsibirien. Staden är en hufvudort för handeln på Kina.

Jakutsk, vid Lenakröken, drifver handel med pälsverk och fossilt elfenben.

Wladivostok, vid Japanska hafvet, är en örlogshamn, har telegraf till S:t Petersburg och utgör en östlig ändpunkt för den sibiriska järnvägen.

Jeniséjsk, vid Jeniséj, med ångbåtsfart på floden. — *Nertschinsk*, vid en källflod till Amúr i en trakt rik på metaller af många slag. — *Chabarovka*, vid Ussuris inflöde i Amur, är hufvudort i Amurlandet med järnvägs-, ångbåts- och telegrafförbindelser åt flere håll. — *Nikolajevsk* nära Amurs mynning. Ångbåtsfart på Amur.

2. Ryska Centralasien omfattar landet mellan *Kaspiska hafvet* och *Uralfloden* i V samt *Pamir* och *Tian-schan* i Ö. Nordgränsen bildas af en linje, dragen från Jekaterinburg åt SO till Altaj, sydgränsen af en linje mellan sydkusten af Kaspiska hafvet och södra Pamír.

Med tillhjälp af konstgjord bevattning erhållas i oaserna rika skördar af säd, frukter, vin, bomull och silke. I de östliga bergstrakterna är växtvärlden af naturen rikare.

På stäpperna ströfva turkiska kirgiser eller kasaker med hjordar af får, hästar och kameler. I de sydligare ökentrakterna uppehålla sig deras stamförvanter turkmenerna. De äro fega röfvere, som under nattliga öfverfall plundra sina grannar. Stadsbefolkningen utgöres till en god del af perser, kallade tadschiks. Desse idka industri och en betydande karavanhandel. — Alla dessa folk äro stränga mohamedaner.

Landets hufvuddelar äro generalguvernementen *Kirgisstappen* och *Turkestan*, hvilka äro indelade i flere guvernement. — Städer:

Omsk, vid Irtysh och den sibiriska järnvägen, är hufvudort i stäppområdet.

Taschkent, ett stycke Ö om mellersta Syr-darjá, är säte för den ryska styrelsen i Turkestan. Viktig handels- och industristad med bomulls- och sidenväfverier 160,000 inv.

Samarkánd, SV om Taschkent i en fruktbar dal, har sidenindustri. Fordom den store mongolhöfdingen Timurs residens. Storartade ruiner. — Härifrån leder numera en järnväg genom det *Transkaspiska området* till ostkusten af Kaspiska hafvet.

Dessutom ligga i Amu-darjá dal de ryska skyddsstaterna *Bokhara* och *Khiva*, styrda af inhemska regenter med titlarna emir och khan. — Städer:

Bokhara, i en oas N om Amu-darjá och vid den transkaspiska järnvägen, drifver karavanhandel.

Khiva, i en fruktbar oas S om Amu-darjá.

3. **Kaukasien** omfattar det breda näset mellan Svarta och Kaspiska hafven. S om Kaukasus ligga tvenne floddalar, den breda men korta *Riondalen* vid Svarta hafvet och den vida *Kurádalen* vid Kaspiska hafvet. De åtskiljas genom en lägre bergskedja, som förbinder »stora Kaukasus» med »lilla Kaukasus». Landet N om Kaukasusfjällen utgör en fortsättning af Osteuropeiska slätten och genomflytes af *Kubán* till Svarta och *Terék* till Kaspiska hafvet.

I Kaukasusfjällen äro klimatet och växtvärlden olika på olika höjd. Lägre ned finnas skogar af ekar, almar, kastanjer m. m. och där upptagas dalbottnarna af majs- och hveteåkrar samt vingårdar. Högre upp följer bokskogen och barrträdsregionen samt öfverst björkskog och frodigt alpgräs. Riondalen täckes af saftiga gräsmattor och vackra löfskogar, där vinrankan växer vild och jämte murgrönan slingrar sig kring träden. Den torra nedre Kurádalen är en solstekt stepp.

Nordliga Kaukasien bebos i V af åkerbrukande rysar, i N och Ö af nomadiserande kalmyker, kirgiser och tatarer. I fjälltrakterna samt i Rion- och öfre Kurádalen lefva många kaukasiska stammar, bland hvilka georgierna eller grusinerna äro de förnämsta. Nedre Kurá-

dalens stäpptrakter bebos af tatarer hvilka äro boskaps-herdar.

Några af de kaukasiska folken äro mohamedaner, andra kristna. De lefva mest af åkerbruk, frukt-, vin- och silkesodling. Bergsboarna äro krigiska och bo i stora byar med befästa hus. I allmänhet äro kaukasierna kända för sin skönhet.

För förvaltningen är landet indeladt i flere guvernement och styrelseområden. Städerna äro små och hafva en brokig befolkning.

Tiflis, vid Kurá, är hufvudort i Kaukasien samt en betydande fabriks- och handelsstad. Järnväg till Svarta och Kaspiska hafven. Besökta svafvelbad. 160,000 inv.

Bakú, vid Kaspiska hafvet, och *Batum*, vid Svarta hafvet, bägge med stor utförsel af petroleum.

Vladikaukás, vid Terék och norra ändan af hufvudpasset öfver Kaukasus samt sydligaste ändpunkten af europeiska Rysslands järnvägar.

Petroleum eller fotogen är renad bergolja eller »nafta», som väller fram ur jorden genom djupa borrhål. På halfön *Apscheron* invid Bakú samlas naftan i hundratals behållare. Sedan oljan renats i fabriker, föres den i väldiga järncisterner med järnvägen till Batum och därifrån med cisternskepp till hamnarna i Syd- och Västeuropa. Till Ryssland och Finland hämtas petroleum genom Astrachan och uppför Volga. — Bakutrakten har sedan forntiden varit eldsdyrkarnes heliga ort med den »eviga elden».

TURKISKA ASIEN.

Något mindre än Mellaneuropa; 17 mill. inv.; 10 på km^2 . — Mellan 42° och 12° nordl. bredd.

Turkiets asiatiska besittningar omfatta större delen af västra eller *Främre Asien* och begränsas i Ö af *Kaukasien*, *Persien* och *Persiska viken*. [Öfriga gränser, se kartan!] I Främre Asien hade redan i en aflägsen forntid en högre bildning utvecklats sig, och landet var då väl odladt och delvis tätt befolkadt. Men det har undergått svåra härjningar, och

senast har den usla turkiska styrelsen bidragit till dess ödeläggelse. Ruiner af förstörda städer och byar vittna om en förgången bättre tid. Det Turkiska Asien består af fem områden: *Mindre Asien, Armenien, Mesopotamien, Syrien och Arabien.*

1. **Mindre Asien**, af turkarna kalladt *Anádoli*, påminner mycket om Pyreneiska halfön. Det inre höglandet har en medelhöjd af 1,000 *m*. Kusttrakterna skakas ofta af jordbäfningar.

Det inre är ett skoglöst stäppland, där fårhjordar beta. Men randbergen i de norra och södra kusttrakterna äro skogbevuxna. Där hafva körsbärsträdet och äkta kastanjen sitt hem, och på Taurus växer rikligt den ståtliga cedern. Vid Egeiska hafvets kuster blåser en mild och fuktig hafsvind inåt floddalarna och där odlas ris, säd, sydfrukter, vin, bomull, tobak och valmo. Silkesodlingen är här af vikt, liksom i allmänhet i de varmare delarna af Asien.

Hufvudbefolkningen utgöres af turkar eller osmaner. De äro mohamedaner samt lefva af jordbruk och boskapsskötsel eller äro ämbetsmän och krigare i städerna. Öarna och kustnejderna bebos af greker, hvilka främst idka sjöfart och handel, därefter frukt- och vinodling. Längst i Ö ströfva nomadiserande kurder.

De österländska städerna äro vidsträckta och oregelbundet byggda med ostenlagda gator och små hus. Egenomliga äro deras »basarer» eller långa räckor af öppna handelsbodar, deras »karavanserajer», härbergen för karavanerna, talrika moskéer, minaret m. m. Ett brokigt virrvarr af människor med olika ansiktstyper, klädedräkter och språk rör sig där. — Städer:

Smyrna, på västkusten, den viktigaste handelsstaden i Levanten. Utförsel af sydfrukter (»*Smyrna fikon*»). Korta järnvägslinjer föra till det inre. 200,000 inv., däribland talrika europeer, kallade franker.

Skútari, vid Bosporen, är en förstad till Konstantinopel. *Trébison*d [fordom Trapezunt], på nordöstra kusten, är ändpunkt för den stora karavanvägen från Persien.

Angóra, på högslätten, är känt för sina finhåriga getter och schalvåfnader; järnväg till *Skútari*.

Ön *Samos* bildar ett skattskyldigt furstendöme under sultanen.

Cypern var förr berömd för sin rikedom på koppar och vin, men är nu vanskött. Turkiet har nyligen afträdt ön åt England.

2. **Armenien** är höglandet mellan Kurádalen i N och Mesopotamiens lågland i S. Den södra delen benämnes *Kurdistan*. Höga, nakna bergsryggar stryka i olika riktningar genom landet och mellan dem ligga små högslätter. — Vintern är kall och snörik, sommaren het och torr. Skogar finnas blott på få ställen, och där växa många fruktträd vildt.

Armenierna äro talrikare i N, men fåtaliga söderut. Flyende för turkarnas och kurdernas våldsgärningar, hafva de spridt sig i Främre Asiens och sydöstra Europas städer, där de som bankirer och handelsmän ofta förvärfva rikedom. De äro alla kristna. Kurderna utbreda sig längs höjdsträckningarna och äro mest nomader och röfvare. — Bägge dessa folk höra till den ariska afdelningen af de indoeuropeiska folken.

Landet är deladt mellan Ryssland, Turkiet och Persien. I den turkiska andelen ligger staden

Erserúm, på en högslätt. Föreningspunkt för flere karavanvägar. Starkt befäst och mest af turkar bebodd stad.

3. **Mesopotamien** är nu, sedan bevattningskanalerna fått förfalla, en solbränd stäpp och ställvis öken. Vid floderna och de få återstående kanalerna odlas säd, grönsaker och sydfrukter. Sydligare finnas lundar af dadelpalmer, nordligare af oliver. En svår landsplåga bilda tallösa gräshoppsvärmor, hvilka milsvidt förtära all grönska, där de slå ned.

Hufvudbefolkningen består af araber, hvilka jämte judarne höra till den semitiska grenen af kaukasiska ra-

sens folk. De äro liksom i Arabien dels bofasta åkerbrukande fellahs, dels nomadiserande beduiner. — Städer:

Bagdad ligger vid Tigris, på hvilken flodångare nå staden. Där mötas många karavanvägar. 150,000 inv. Under medeltiden var Bagdad hufvudstad för det arabiska världsriket, hvars härskare kallades »kalifer». Söderut vid Eufrat finnas lämningar af det forna *Babylon*.

Basra, vid Schatt-el-Arab, är Bagdads yttre hamnplats, besökt af oceanångare. — *Mosul*, vid Tigris, var förut berömd för sina musliner. — Nära intill ligga de delvis uppgrädda ruinerna af det forna *Ninive*.

4. **Syrien** utgör det östliga kustlandet vid Medelhafvet; den sydliga delen heter *Palestina*. Syrien är för det mesta bergigt, men midt igenom landet sträcker sig från N till S en lång och bred dalgång, som genomflytes af floderna *Orontes* och *Jordan*. Libanon och Antilibanon äro höga kalkberg med branta afsatser och trånga men fruktbara dalar. Mycket ödslig är däremot dalen *el Ghor* och trakten kring Döda hafvet.

Jorden är af naturen bördig, och sydeuropeiska sädeslag, frukter och tobak gifva god skörd. Men många fordom fruktbara fält ligga nu öde, och betesmarker upptaga de största sträckorna.

Befolkningen består af araber eller rättare syrier, som antagit det arabiska språket. I städerna lefva turkar, franker och judar. Islam är landets hufvudreligion. Märklig är en kristen sekt, maroniterna, som bibehållit sig i Libanons bergdalar och där med omsorg odlat landet. — Städer:

Haleb eller *Aleppo*, i det inre nordliga Syrien vid karavanvägen från Eufratdalen till Medelhafskusten. Har berömd tillverkning af siden- och bomullsväfnader.

Beirut, vid Medelhafvet, har liflig ångbåtsförbindelse med Europa. Det är hamnplats för Damaskus, dit en god landsväg leder öfver bergen.

Damaskus, kalladt »Österlandets pärla», ligger Ö om Antilibanon bland fruktgårdar vid randen af öknen. Staden

har berömd industri och stor handel. Här samlas Meckapilgrimerna, hvilka ända till 50,000 bilda den heliga karavanen. 150,000 inv.

Jerusalem, på en högplatå är en helig ort för de kristne och judarne. Vid påsktiden samlas tusentals kristna pilgrimmer för att bedja i den »heliga grafvens kyrka». En kort järnväg leder till hamnstaden *Jaffa* vid Medelhafvet.

ARABIEN.

Ungefär $\frac{1}{3}$ af Europa; 5 mill. inv.; 2 på km^2 . Mellan 34^0 och 12^0 nordl. bredd.

Arabien är den största halfö på jorden. [Gränser, se kartan!] Det inre landet upptages, så vidt man känner, mest af öknar och stäpper. I midten finnas dock bergstrakter med odlingsbara ställen. Bäst lottade äro randbergen i SV och Ö, där genom konstgjord bevattning hirs och durra odlas. Dadelpalmen ger åt araben en viktig del af hans föda, kaffeträdet och rökelseväxterna de förnämsta utförsvarorna.

Beduinerna, »öknens söner», ströfva omkring i de inre öken- och stäpptrakterna med sina hjordar af får, getter och kameler. Det yppersta husdjuret är dock den vackra, vindsnabba och uthålliga arabiska hästen, åt hvilken egnas den ömmaste vård. Beduinerna bilda talrika stammar med scheiker i spetsen. De ligga i ständiga fejder med hvarandra om brunnarna och betesmarkerna. Dessa araber äro kända för sin förnöjsamhet och ridderlighet.

De bofasta och jordbrukande fellahsaraberna bo i kustlandet och de inre bergstrakterna.

Västkusten vid Röda hafvet och norra delen af ostkusten vid Persiska viken tillhöra Turkiet. Bland landskapen märkas: *Hedschas* och *Jemén* eller »lyckliga Arabien», bägge vid Röda hafvet och *Nedschid* midt på halfön. — Städer:

Medina, bland palmlundar vid randen af öknen, är en vallfartsort med profetens och de första kalifernas grafvar.

Mecka, i en ödslig trakt, är Mohameds födelseort, dit hvarje rättrogen muselman *) en gång i sitt lif bör vallfärda för att förrätta sin bön i det heliga templet »Kaaba» och kyssa den »heliga stenen».

Araberna i *Nedschid* höra till en sekt af islam, som kallas wahabiter.

Längst i NV utskjuter mellan *Suéz* och *Akaba* vikarna halfön **Sinai** med det liknämnda namnkunniga berget. Det består af nakna granitklippor och högt uppe ligger ett gammalt, berömdt kloster, omgifvet af starka murar. — Halfön lyder under Egypten.

I SO vid kusterna af Persiska och Oman vikarna samt Ormus sundet ligger i Arabiens skönaste trakt riket **Omán**. Det styres af en imam, som residerar i *Maskat* vid östra kusten. Staden besökes af engelska ostindiefarare. — I Persiska viken fiskas pärlor.

På sydkusten ega engelsmännen området och staden **Aden** [ädn] vid den liknämnda viken. Det är en fästning, som jämte den befästa ön *Perím* i Bab-el-Mandeb sundet behärskar ingången till Röda hafvet. Aden är en viktig kolstation för ångbåtsfarten mellan Europa och Indien. Utför s. k. »Mockakaffe».

IRAN.

Mellan 40° och 25° nordl. bredd.

Irans högland utbreder sig mellan *Kaspiska hafvet* och *Turans lågland* i N samt *Persiska viken*, *Oman viken* och *Arabiska hafvet* i S. Det begränsas i V af *Mesopotamiens lågland* och i Ö af *Indusdalen*.

*) Muselman, förvrängning af det arabiska ordet moslim, d. ä. troende (nämligen på Mohamed och koränen).

Det inre höglandet består af tre hufvudbäcken. De två västliga höra till *Persien* och skiljas genom en rad af höjder från det östra bäckenet, som omfattar södra *Afganistan* och norra *Beludschistan*.

Det inre landet upptages af saltstäpper och öknar. Äfven sydkusten är, oaktadt hafvets närhet, torr och het. Skogar finnas blott i de högre bergen och framför allt på nordsidan af Elburs, där en riklig nederbörd framkallar yppig växtlighet. Från höjderna nedrinna talrika mindre floder och bäckar, hvilka genom att afledas i en mängd kanaler bevattna härliga åkerfält och trädgårdar i bergdalarna. Därefter försina de själfva i ökensanden eller utrinna i något saltträsk på stäppen.

Iran består af tre skilda länder: *Persien*, *Afganistán* och *Beludschistán*.

1. Konungariket Persien.

4 $\frac{1}{2}$ gång Finland. — 9 mill. inv.; 5 på km².

Persien utgör den västra och större delen af Iran. Det gränsar i N och V till Rysslands och Turkiets asiatiska besittningar, i Ö till Afganistan och Beludschistan.

Hufvudbefolkningen bildas af de ariska perserna. De äro vänner af skaldekonst, artiga och sirliga, men tillika listiga och bedrägliga. De lefva af jordbruk, industri och handel. Persiska mattor och schalar, silkesbroderier och sidentyg äro allmänt eftersökta för sin skönhet. Perserna bo mest i städerna och de kringliggande floddalarna. Ute på stäpperna ströfva turkiska stammar, hvilka idka boskapsskötsel och röfveri.

Religionen är en sekt af islam. Konungen kallas »schah» och styr landet med enväldsmakt. Riket och städerna äro i förfall; endast praktfulla ruiner vittna om en förgången storhetstid. — Städer:

Teherán, vid södra foten af Elbursbergen, är hufvudstad och en centralpunkt för handeln och karavanvägarna i det inre Persien. 230,000 inv.

Täbris ligger i persiska Armenien vid föreningspunkten af karavanvägarna från Svarta hafvet, Kaukasien och Iran. Det är landets förnämsta handelsstad, i hvars bazarer varor från Europa och Asien äro hopade. 180,000 inv.

Abuschir, vid Persiska viken, är hufvudort för Englands betydande handel på Persien.

2. Afganistán och 3. Beludschistán.

[5 mill. inv.].

[$\frac{1}{2}$ mill. inv.].

Afganistán och Beludschistán utgöra den östra delen af Iran. De gränsa i Ö till det brittiska Indien och i V till Persien, hvarjämte Afganistán, som ligger nordligare, i N. stöter till Ryska Centralasien, medan det sydligare Beludschistán i S når Arabiska hafvet.

Inbyggarna äro till större delen ariska afganer och beludscher. Bägge äro råa och krigiska herdefolk, och hylla islam. Till namnet lyda stammarna i Afganistán under emiren i *Kabul* och i Beludschistán under khanen i *Kelát*, men den senare står under engelskt protektorat och den förre är mycket beroende af de mäktiga grannarna, ryssar och engelsmän. — Städer:

Kabul, vid den liknämnda floden, är en viktig öfvergångsort till Indien.

Herát, i en fruktbar floddal, där karavanvägarna mellan Turkestan, Persien och Indien mötas, är en viktig handelsstad. Stadsbefolkningen utgöres mest af perser.

FRÄMRE INDIEN.

Mer än $\frac{1}{3}$ af Europa. — 285 mill. inv.; ungefär 75 på km^2 . — Mellan 36° och 6° nordl. bredd.

Främre Indien omfattar den stora halfön mellan *Arabiska hafvet* i V, *Indiska oceanen* i S och *Bengaliska viken* i Ö samt dessutom fastlandet till *Himálaya* och *Karakorum* i N och *Solimán bergen* i V.

Landet består af tre olika delar: alplandet *Kaschmir* och *Hindostans lågland* i N och *Dékans högland* i S. Hindostans lågland fördelar sig åter i tvenne stora slätter med väsentligen olika natur, nämligen *Indusdalen* och *Indiska ökn*en i V samt *Ganges-* och nedre *Brahmapútradalen* i Ö.

Indusdalen får ringa del af sommarmonsunens regn och är därför ett stäpp- och ökenland. Endast i flodernas närhet och så långt bevattningskanalerna sträcka sig, ser man odlade fält och lundar af dadelpalmer. — Gangesdalen är utomordentligt bördig och till en god del odlad. Men deltalandet är betäckt af sumpmarker, i hvilkas täta skogs- och grässnår, »djungler», tigern gömmer sig, och hvilkas osunda luft utgör en hård för koleran och andra pestartade sjukdomar. — På Himálayas skogrika sydsluttning kan man på en kort sträcka genomvandra jordens alla växtzoner från den tropiska urskogen genom de ständigt gröna löfträdens och kastanjernas, samt de sommargröna löfträdens och de nordiska barrträdens regioner till polarvärldens förkrympta buskar, mossor och lafvar.

Främre Indiens hufvudbefolkning, hinduerna, utgör en blandning af de ljushyade arierna och de svart-hyade dravída. Därför hafva hinduerna ett ganska olika utseende. Hinduerna bestå af många skilda stammar med olika språk. De allmännast talade språken äro hindi och hindostani. I södra Dékan och på Ceylon äro dravídaspråken förhärskande.

Så väl hinduerna som dravídafolken bekänna sig mest till brahmaläran, så kallad efter öfverguden, alltings skapare Brahma. Mohamedanerna äro ganska talrika [50 mill.], hufvudsakligen i Hindostans lågland, hvar emot de kristne uti Indien äro fåtaliga. På Ceylon hylla invånarne buddhaläran.

Brahmalärans beännare äro kända för sin stora fromhet. De anse försakelse och själfplågeri som en dygd. Därför träffas öfverallt i Indien dessa hemska, utmärglade själfplågåre, »fakirer». Med brahmaläran är förbunden en sträng indelning i »kaster» eller afskilda folkklaser. Högst stå prästerna, brahminerna, hvilka hafva stora företrädes-

rättigheter och stort inflytande. Utom alla kaster stå parias, med hvilka hvarje beröring anses som en besmittelse. Denna kastindelning har utgjort det svåraste hindret för kristendomens och den europeiska bildningens utbredande uti Indien.

Hinduerna äro ett af de äldsta bildade folk i världen. Deras heliga skrifter, Vedaböckerna, äro affattade på sanskrit, ett numera utdödt språk, hvilket är det äldsta af de sinsemellan besläktade indoeuropeiska språken. De frambragte betydande vetenskapliga arbeten och skaldeverk. De uthöggo storartade grott-tempel med konstrika gudabilder i klippan. De väfde de finaste tyg och drefvo en liflig handel. Men de hafva af sin religion och af främmande eröfrares ok hindrats att utveckla sig och stå nu ej högre än för 1,500 år sedan.

Ungefär $\frac{3}{4}$ af Främre Indiens inbyggare hafva sitt uppehälle af åkerbruk och fruktodling. Jorden är delad i små lotter och bearbetas med stor flit, så att den ger två till tre skördar om året. Särskildt sörjes med omsorg för bevattningen. [Hvilka äro de odlade växterna?]

Af ålder är Indien bekant för sitt guld och sina ädelstenar; nu sysselsätter sig *bergsbruket* mest med upp-tagande af stenkol. — Den inhemska *industrin* har sjunkit genom den starka införseln af engelska fabriksvaror, men ännu förfärdigas fina väfnader samt smakfulla guld- och silfverarbeten. På senare tider hafva europeer inrättat en mängd moderna fabriker, i hvilka den rika tillgången på billig arbetskraft och råvaror kan tillgodogöras. Handeln ligger mest i engelsmännens händer och går öfver Suezkanalen till Europa.

Ett betydande järnvägsnät förbinder de förnämsta städerna med hvarandra från sydspetsen ända till nordvästra hörnet af landet. En bana går till och med högt upp till Himálaya. — Mynt: 1 rupie = *₹* 1,70.

Främre Indien eröfrades ursprungligen af »Ostindiska kompaniet». Nu lyder landet under engelska kronan och drottningen bär titeln kejsarinna af Indien. Styrelsen i Indien skötes af en engelsk vicekonung. Men därjämte finnas många områden, styrda af inhemska furstar, »rajahs», hvilka äro skattskyldiga under England. För att kunna behärska det rika Indien med dess nära 300 mill.

inbyggare underhåller den brittiska regeringen där en betydande krigsstyrka, som dock till största delen består af infödda trupper, *se a p o y s* [síppåjs].

Själftva äro engelsmännen fåtaliga, blott omkring 150,000, emedan det heta klimatet hos europeer alstrar svåra sjukdomar.

Städerna äro många och folkrika.

a) I Gangesdalen:

Calcutta ligger vid Ganges' mynningsarm *Hugli* i landskapet *Bengalen* och är kejsarriket *Indiens* hufvudstad. Universitet och flere vetenskapliga sällskap. Staden har stor utförsel af opium, ris, te, jute och indigo. 900,000 inv. — *Calcutta* består af tre delar: den modernt och praktfullt byggda europeiska stadsdelen, det starka fästet *Fort William* och den af bambu- och lerkor bestående hinduiska stadsdelen.

Benares, vid Ganges, hinduernas heligaste stad, med en brahmisk högskola. — Vid floden höja sig präktiga marmortrappor, där skaror af pilgrimmer två sig i den heliga Ganges böljor. Praktfulla pagoder*) och moskeer pryda staden. På gatorna vimlar det af heliga djur, tiggare och fakirer.

Allahabad, vid sammanflödet af Ganges och *Djamna*, är vallfartsort och knutpunkt för järnvägarna.

Lucknow [löcknå], vid en biflod till Ganges, är en stor fabriks- och handelsstad. 300,000 inv.

Delhi, vid *Djamna*, har storartade palats och moskeer från »Stor-Moguls» tid.

b) Uti Indusdalen:

Karatschi, V om *Indus*' delta, är hamnplats för *Pendjab* och har ångbåtsfart på länderna västerut till *Afrika*.

Lahore [lahår], i *Pendjab*, är knutpunkt för järnvägslinjer i norra *Indien*. — *Pesháwar* [pescháuer] vid *Kabul*. Gränsfästning och ändstation för järnvägen.

I nordvästra *Himalaya* ligger den härliga högdalen *Kaschmir*, känd för sina finulliga getter och dyrbara schalväfnader.

*) Pagoder kallas brahma- och buddhalärans tempel.

c) I Dekan:

Bombay [båmbā], på en ö vid västkusten, är Indiens förnämsta handels- och fabriksstad med stor utförsel af bomull, hvete och opium. Järnväg till Calcutta och Madrás. Regelbunden ångbåtsförbindelse med Europa 850,000 inv. —

Elefanta och *Salsette*, två öar nära Bombay med ryktbara indiska klipptempel.

Hyderabad [haj-], i det inre Dekan, hufvudstad för en liknämnd skyddsstat. 400,000 inv.

Madrás, på Koromandelkusten, är en betydlig handelsstad. $\frac{1}{2}$ mill. inv.

d) Ön **Ceylon** lyder icke under vicekonungen uti Indien, utan dess guvernör står omedelbart under regeringen i London. Ön är högbergig, rik på mineral och yppigt fruktbar. Exporterar te, kanel, grafit, äkta pärlor m. m. — Stad:

Colombo, på öns västra kust, är en viktig station för ångbåtsfarten mellan Europa, sydöstra Asien och Australien.

På Koromandelkusten eger Frankrike några små kolonier, bland dem *Pondichéry* [pångdischéri].

Af sina fordom stora besittningar i Främre Indien eger Portugal numera blott tre små städer. Viktigast är *Goa* på Malabarkusten.

På södra sluttningen af Himálaya ligga två oafhängiga rikena, **Nepál** och **Bhután**, bebodda af mongoliska *himálayafolk*, hvilka utgöra en blandning af tibetaner och hinduer.

BORTRE INDIEN.

Ungefär $\frac{1}{4}$ af Europa; 46 mill. inv. 17 på km^2 . — Mellan 27° och 1° nordl. bredd.

Bortre Indien utgör den stora halfön mellan *Sydkinesiska hafvet* i Ö, *Malacka sundet* i S samt *Bengaliska viken* i V.

Det inre af Bortre Indien är uppfyllt af höga, skogbeklädda bergskedjor. Mellan dem öppna sig yppigt fruktbara floddalar, hvilka vidga sig söderut till breda kustslät-

ter. Klimatet är hett, fuktigt och osundt. Växtvärlden är mycket rik. Dyrbara träslag, ris, frukter och kryddor alstras i mängd.

Hufvudbefolkningen kallas indo-kineser och räknas till den mongoliska rasen. Indo-kineserna tala enstafviga språk liksom kineserna och tibetanerna. De förnämsta folken äro: barmaner i V, siameser i midten, annamiter i Ö och laos i de nordliga inre delarna. De lefva af jordbruk, men äro lata och oföretagsamma, hvarför flitiga kineser bosatt sig i städerna och slagit under sig handeln och industrin. På södra Malacka bo malajer. Ehuru europeerna här hafva stora besittningar, äro de fåtaliga, emedan de icke kunna fördraga det heta och osunda klimatet. — Indo-kineserna bekänna sig till buddhaläran.

Buddhaläran har ursprungligen utgått ur brahmaläran och har med den gemensam tron på själavandringen. Men buddhaläran förkastar kastindelningen och lär, att alla människor äro lika och böra älska och bistå hvarandra. Den har mycket bidragit att mildra sederna hos de mongoliska folken i östra och mellersta Asien, hvarför den blifvit kallad »Asiens kristendom». Också har buddhaismen genom sitt talrika prästerskap, sina munk- och nunnekloster, sina fastor och processioner, sina lysande tempel m. m. en viss yttre likhet med katolicismen. Bland hedniska religioner står buddhaläran högst och har ungefär lika många bekännare som kristendomen.

Brittiska besittningar.

[9 mill. inv.]

1. Brittiska **Birma** [börma] omfattar västra kustlandet och det nyligen eröfrade riket *Birma* kring Irávadi.

Rangún, uti Irávadis delta, är en betydlig handelsstad med stor utförsel af ris.

2. **Straits settlements** [sträts] äro spridda kolonier vid Malacka sundet.

Singapore [-pur], på en ö vid Malackas sydspets, är en frihamn och synnerligen viktig föreningspunkt för sjövägar och telegraflinjer mellan flere världsdelar. 200,000 inv., mest kineser.

3. **Andamanerna** och **Nikobarerna** äro vulkaniska ögrupper i Bengaliska viken. Andamanerna utgöra en engelsk straffkoloni.

Franska besittningar och skyddsstater.

[25 mill. inv.]

1. **Nedre Kochinkina** [kåtschin-] i Mekongs delta och
2. **Tong-king** vid Tong-kingviken stå bägge under fransk förvaltning.

Saigón är hufvudort för de franska besittningarna. Risutförsel.

3. **Kambodja**, vid nedre Mekong och Siamviken, samt
4. **Annam**, utmed Syd kinesiska hafvet, äro bägge franska skyddsstater.

Hué är Annams hufvudstad, starkt befäst.

Siam.

Konungarike. Nära 2 gånger Finland; 10 mill. inv.

Siam omfattar det inre af Bortre Indien kring Menam samt nordliga delen af halfön Malacka. Landet är utomordentligt fruktbart, men siameserna äro lättjefulla och styrelsen svag. Samfärdsmedlen äro usla. Något ris, peppar och te akträ utföras.

Bangkok, nära Menams mynning, är landets hufvudstad med 400,000 inv., hvaraf hälften kineser. — Staden har delvis europeiskt utseende, delvis består den af bambukojor, uppförda på pålar eller på flottor i floden.

Malajstater på Malacka.

Mohamedanska malajer hafva i södra Malacka bildat några småstater, styrda af egna sultaner, hvilka delvis stå under brittiskt skydd.

OSTINDISKA ÖVÄRLDEN.

Ungefär $\frac{1}{5}$ af Europa; 40 mill. inv.; 20 på km^2 . — Mellan 20° nordlig och 10° sydlig bredd.

Den ofantliga ostindiska övärlden utbreder sig mellan sydöstra Asien och norra Australien. Den omgifves i Ö af *Stora oceanen*, i S af *Indiska oceanen* samt skiljes från Asiens fastland genom *Sydkinesiska hafvet* och *Malacka sundet*. [Hvilka äro de förnämsta ögrupperna och öarna?]

Alla öarna äro uppfyllda af berg, men hafva större eller mindre kustslätter. Långs den högbergiga sydranden af Sumátra och Java samt vidare öfver Små Sundaöarna, Moluckerna och Filippinerna sträcker sig en rad af fruktansvärda vulkaner. Java ensamt har 45 vulkaner. I det heta och fuktiga klimatet är växtvärlden utomordentligt yppig, och stora urskogar betäcka de flesta öar från kusterna ända högt upp på bergen. Rikedomerna på läckra frukter och kryddor är mycket stor. — Djurvärlden är på de västligare öarna rik och lik den i Asien, men på de östra är den fattigare och påminner om Australiens.

Hufvudbefolkningen utgöres af malajer, hvilka bilda en skild människoras. Javaneserna äro det förnämsta malajfolket. De hafva eget skriftspråk och egen litteratur. Vidare märkas batta i det inre Sumátra, dajakerna på Bórneo och tagalerna på Filippinerna. Tagalerna äro kristna, de öfriga mohamedaner. — Utom malajer bo på några öar svarta, krushåriga negritos. I städerna och kustnejderna äro inflyttade kineser talrika, de härskande europeerna däremot få.

Nederländska besittningar.

[35 mill. inv.]

Holländarne göra anspråk på Sundaöarna och Moluckerna, men med undantag af Java är det blott till kusttrakterna, som de sträcka sitt herravälde. Det inre af Bórneo och Celébes är ännu föga känt. Viktigast är Java,

»pärlan i den nederländska kronan». Det är en af de bäst odlade trakter inom heta zonen och där bor $\frac{3}{4}$ af det nederländska kolonialväldets hela befolkning.

Klokt nog låta holländarne provinserna styras af inhemska furstar, i hvilkas namn alla påbud utgå, men vid deras sida stå holländska ämbetsmän, hvilka i själfva verket leda förvaltningen. Äfven göra holländarne intet intrång på javanesernas religion. Därför har moderlandet stora inkomster af sina kolonier. De viktigaste handelsartiklarna äro: socker, kaffe, te, tobak och indigo från Java, peppar och kaffe från Sumátra och Celébes, muskot och kryddnejlikor från Moluckerna, ingefära från *Bandaöarna* samt tenn från ön *Banka*. En liflig sjöfart eger rum mellan de andra öarna och Javas stora handelsstäder:

Batavia och *Surabája*, bägge på nordkusten af Java. Genom dem föras de ostindiska varorna till Europa och hämtas därifrån fabriksvaror. De äro genom ganska långa järnvägar förbundna med hvarandra och med inlandet. Bägge hafva öfver 100,000 inv.

Filippinerna.

[7 mill. inv.]

Denna härliga ögrupp afträdde nyss af spaniorerna åt Nordamerikas Förenta stater, men tagalerna kämpa ännu för sitt oberoende och stridens utgång är oviss. Den förra usla förvaltningen och kriget hafva hämmat utförseln, som bestod af manilahampa, socker och utmärkt tobak. — Hufvudstad:

Manila, på västkusten af Luzón, har stora cigarrfabriker. 150,000 inv.

Brittiska besittningar.

[$\frac{1}{2}$ mill. inv.]

Engelsmännen ega **Nord-Borneo** jämte den lilla ön **Labuan** samt protektoratet öfver en stor kuststräcka i nordvästra delen af ön.

Labuan utgör kolstation för den engelska handels- och krigsflottan i dessa vatten.

Portugiserna innehafva den nordöstra delen af ön **Timor**, den största bland de Små Sundaöarna.

KINA.

Kejsardöme. Hela *Kinesiska riket* är något större än Europa. 360 mill. inv. *Egentliga Kina* ungef. hälften af Europa; 350 mill. inv. — Mellan 54° och 18° nordl. bredd.

Kinesiska riket omgifves i N, V och S af de ryska, engelska och franska besittningarna i Asien, i Ö af Stora oceanen utom längre i N, där det stöter till Korea och Kustområdet i Sibirien. [Noggrannare gränser, se kartan!]

Riket består af tvenne väsentligen olika delar: *Egentliga Kina* och *Kinesiska biländer*.

1. Egentliga Kina.

Sydliga och västliga Kina äro betydande alpland, där skogbeksäddade eller odlade höjder omväxla med fruktbara floddalar. Den höglända kusten har goda hamnar och österut en rik skärgård.

I det kinesiska låglandet är hvarje fläck trädgårdslikt odlad och tätare bebyggd än något annat ställe på jorden. Otaliga bevattningskanaler genomfåra landet. Mellan låglandet och Gula hafvet höjer sig den bergiga halfön *Schantung*, som är rik på ädla metaller.

Nordvästra Kina utgöres af högslätter, bildade af en fin, bördig dammjord, i hvilken den strida Hwang-ho djupt inskurit sin flodbädd och hvaraf flodens vatten färgats gult. *)

*) Denna dammjord kallas af kineserna »gula jorden». Den består af massor af fint stoft, som från de vittrade bergen i omgifvande trakter af vinden förts ned till slätterna och under årtusendens lopp aflagrat sig till flere hundra meters tjocklek.

Genom konstgjord bevattning hafva dessa höglätter gjorts till de rikaste åkerfält. De åtskiljas från låglandet genom bergskedjor.

Klimatet är mycket gynnsamt, i det att under sommaren en sydostmonsun medför riklig nederbörd. I nordliga Kina uteblir dock regnet emellanåt, bevattningskanalerna uttorka och millioner människor dö af hunger. Under vintern blåser en nordvästmonsun, som medför köld och klar himmel åt norra Kina. Där odlas därför hufvudsakligen hvete och hirs, medan i de mellersta och södra delarna risodlingen är hufvudsak. Kina frambringar mer te och silke än något annat land i världen. Dessutom odlas betydligt socker, sydfrukter, bomull, tobak och opium.

Kineserna tillhöra den mongoliska rasen. Deras språk består af idel enstafviga stamord, hvaraf andra ord sammansättas. Skriften utgöres af tusental ordtecken. Så mycket märkvärdigare är det, att så väl läs- som skrifkunnigheten är allmän. Också aktas kunskaper högt i Kina, och den ringaste man kan genom skicklighet blifva mandarin, d. v. s. en hög ämbetsman. För religionen äro kineserna ligkiltiga. De bildade hylla Konfutses lära, hvilken består af moraliska föreskrifter utan gudstjänst och prästerskap. Massan af folket bekänner sig till buddhaismen, i Kina kallad Fos lära.

Allt arbete utföres af kineserna med flit och ordentlighet. De äro skickliga jordbrukare, handtverkare och handelsmän. Vidt bekanta industrialster äro: porslinsvaror, lackerade arbeten, sniderier i trä och elfenben, siden-tyg, papper och tusch. Den inre handeln är betydande, kanal- och flodfarten mycket liflig. Också eger Kina ett väl ordnad postväsende och ett omfattande telegrafnät, men fick först nyligen en liten järnväg. Sedan numera många hamnar öppnats för europeerna, drifva de en stor ångbåtsfart på Kina. Till och med hafva några stormakter tagit i besittning hamnplatser i Kina samt där stationerat krigsfartyg och militär.

Kineserna äro ett af jordens äldsta kulturfolk. De hade redan långt förr än europeerna uppfunnit krutet, kompassen, pappersberedningen och boktryckerikonsten. De hafva en gammal litteratur, rik i synnerhet på historiska och geografiska arbeten. I allmänhet hålla kineserna fast vid fäderneärfda vanor och förakta allt främmande. Därför hafva de ännu många egendomliga seder och bruk. Karlarna raka hufvudet och kvarlämna endast en hårpiska; de rika bära långa naglar med fodral till tecken på att de ej behöfva arbeta, och deras kvinnor hafva förkrympta fötter, så att de knappt kunna gå o. s. v. Och likväl äro kineserna ovanligt arbetsamma. De äro tillika förnöjsamma, ordentliga och sparsamma, hvarför de som värderade arbetare hafva spridt sig i landen kring Stilla hafvet. Bland kinesernas förnämsta dygder böra vidare nämnas deras vördnad för lagen, föräldrarna och ålderdomen. Deras fel äro feghet och bakslughet. De hafva liksom perserna ett artigt umgängessätt, men man kan ej lita på dem.

Kina eller »Midtens rike», såsom kineserna själfva kalla det, styres af en kejsare. Han benämnes »himmelns son», och vördas som en gud. Dock måste han rätta sig efter bruket och är mycket beroende af mandarinerna.

I Egentliga Kina finnas många stora städer, men de äro föga inbjudande: husen äro låga bambukojor, gatorna trånga och smutsiga. Mångenstädes äro floderna uppfyllda af simmande hus.

Pe-king, nära *Pei-ho*, är rikets hufvudstad. $\frac{1}{2}$ mill. inv. — De kejsarliga palatsen med trädgårdar upptaga en stadsdel. Där omkring ligger *mandschustaden*, omgifven af en ringmur, och där bor *mandschuadeln*. Utanför denna ligger den kinesiska staden.

Tien-tsin, vid kejsarkanalen, nära mynningen af *Pei-ho*, är *Pe-kings* hamnstad och den förnämsta handelsstaden i nordliga Kina. En liten järnväg åt NO. 1 mill. inv.

Nang-king, vid *Jang-tse-kiang*, är hufvudsäte för kinesisk lärdom och kinesisk industri.

Hankou, vid *Jang-tse-kiang*, är tillgängligt för stora ångfartyg och nederlagsort för tehandeln.

Schanghai, nära *Jang-tse-kiangs* mynning, är Kinas viktigaste hamnstad för den utländska sjöhandeln; utför te och silke.

Kanton, vid *Si-kiang*, är hamnplats för södra Kina, men har mindre utländsk handel än *Schanghai*. $2\frac{1}{2}$ mill. inv.

Vid Si-kiangs mynningsvik ligga tvenne europeiska kolonier:

Hongkong, en klippö med den betydande handelsstaden *Viktoria*, tillhör engelsmännen; — **Macáo**, en liten sjöstad på en udde, tillhör portugiserna.

2. Kinesiska biländer.

De kinesiska biländerna i Centralasien äro: *Mandschuriet*, *Mongoliet*, *Sin-tsiang*, *Tibet* och *Kukunor-landskapen*. Mandschuriet är indeladt i provinser, styrda af guvernörer, och Sin-tsiang räknas till provinsen Kansu. De öfriga äro ett slags lydländer.

1. Mandschuriet är i S ett af kineser bebodt och väl odladt land, i N dels stäppland, dels skogrikt bergland med mandschuisk och kinesisk befolkning.

Mukden är de kinesiska kejsarnes begravningsstad.

2. Mongoliet utgöres dels af Gobi eller Scha-mo öknen, dels af vida stäpper. Där ströfva mongoler omkring med sina hjordar af fettsvansade får, kameler och hästar. De hylla buddhaläran och äro kraftfulla människor, vana att uthärda en sträng vinterköld, en stark sommarhetta, hunger, törst och de svåraste ansträngningar. — Hufvudort:

Urga, vid nordranden af Gobi och karavanvägen mellan Kina och Sibirien, säte för en buddhaistisk öfverstepräst och vallfarsort.

3. Sin-tsiang består af *Östturkestan*, *Tianschan-landskapen* och *Djungariet*. Tarimbäckenet är en tröslös öken. Högsätterna och berglanden upptagas af stäpper utom några floddalar, som äro odlade. Den hofasta befolkningen utgöres mest af tadschiks och kineser, nomaderna äro kirgiser och mongoler. — Städer:

Kaschgar och *Jarkand*, vid liknämnda källfloder till Tarim, äro viktiga handelsplatser vid karavanvägarna.

4. Tibet, det väldiga alplandet på nordsidan af Himálaya, är bebodt af tibetaner. De lefva hufvudsakligen i de sydliga floddalarna af jordbruk och boskapsskötsel. I Tibet bor buddhalärans högsta andliga öfverhufvud dalai-

lama, hos hvilken gudomen tros hafva tagit sin boning. Prästerna och munkarna äro särdeles talrika. Hufvudstad:

La-sa, vid en biflod till Bramaputra, dalai-lamas residens och buddhaistisk vallfarsort.

5. Kukunor-landskapen, kring sjön *Kukunor* och *Kwen-lun*, bestå af ödsliga höglätter, åtskilda af snöbetäckta alpkedjor. Den fåtaliga befolkningen utgöres af råa tanguter och mongoler.

KOREA.

Konungarike. $\frac{3}{5}$ af Finland; 5 mill. inv.; 30 på km^2 . — Mellan 43° och 33° nordl. bredd.

Utom halfön Korea hör till riket ett fastlandsområde, som gränsar till Kina och ryska Kustområdet. Genom Korea stryker en bergskedja från N till S. Den har snöhöljda toppar och stupar brant ned mot ostkusten. På västra sidan finnas fruktbara dalar och utanför kusten en rik skärgård. Bergen äro skogbeklädda och rika på guld. I dalarna odlas ris, bönor och tobak.

Koreanerna höra till den mongoliska rasen. De hafva sin odling från Kina och äro buddhaister. Främlingar äro få, mest japaneser och kineser. Nu hafva europeiska makter konsuler i Korea. Hufvudstad:

Seul, nära västkusten. 200,000 inv.

JAPAN.

Kejsaredöme. Något större än Finland; 46 mill. inv.; 110 på km^2 . — Mellan 50° och 22° nordl. bredd.

Det Japanska öriket sträcker sig utmed Asiens ostkust. Hufvudgruppen utgöres af de fyra stora Japanska öarna:

Jeso, Nípon, Sikok och Kiusiu, hvartill kommer en stor mängd små öar. Till Japan höra äfven *Kurilerna, Liu-kiu öarna* och *Formosa*.

Alla dessa öar äro bergiga. De högsta bergen utgöras af vulkaner. En sådan är det härliga, snöbetäckta *Fudschi-jáma* på Nipons ostkust. Bergen äro rika på koppar, silfver och stenkol. Jordmånen är utmärkt bördig samt klimatet godt och behagligt. Sommaren är varm och regnrik. Vintern är synnerligen mild på de Japanska öarnas östra kuster, hvilka sköljas af *Kuro-schió*, men på västkusterna medföra nordvästliga vindar om vintern köld och snö. Så väl växt- som djurvärlden är rik. Landet är trädgårdslíkt odladt och fálten gifva två skördar om året. Främst står odlingen af ris, te och bomull. För den stora silkesafveln planteras mycket mullbärsträd. Vid de långa kusterna idkas betydande fiske; ris, te och fisk utgöra hufvudfödan.

Japaneserna tillhöra den mongoliska rasen. De hafva mottagit sin bildning af kineserna, men hafva vida öfverträffat sina lärare. Genom sin renlighet, sin tapperhet och sin ifver att tillegna sig den europeiska odlingen stå japaneserna främst bland Asiens mongoliska folk. De ha skaffat sig telegraf och järnvägar; deras flotta och krigshär äro inrättade efter europeiskt mönster. Årligen studera talrika japanesiska ynglingar vid Europas och Nordamerikas högskolor, och i Japan finnes en mängd goda skolor. Många bildade japaneser bära numera europeisk klädedräkt. Men kristendomen har ännu vunnit ringa insteg, ehuru den får fritt predikas. Den allmänna religionen är buddhaismen.

Japaneserna äro sedan gammalt kända för sin skicklighet i handtverk. Äkta japanesiska arbeten, såsom siden-tyg, lackerade varor, porsliner, sniderier i trä och elfenben m. m. äro eftersökta handelsartiklar. Nyligen hafva stora fabriker blifvit anlagda på modernt sätt med ånga som drifkraft. För den inre handeln finnas redan långa järnvägar och en ganska betydlig ångbåtsflotta. Handeln på Asien

bedrifves äfven med japanska fartyg, men på Europa och Förenta staterna mest af engelsmän och amerikaner.

Riket styres af en mikado eller kejsare, som har inskränkt makt, sedan nyss en riksförsamling på två kamrar blifvit inrättad.

Landet är ungefär lika tätt befolkadt som Italien och har många betydande städer.

Tokio, vid en vacker vik på ostkusten af Nipon, är Japans hufvudstad. $1\frac{1}{3}$ mill. inv.

Jokohama är hamnstad för Tokio och hufvudort för den utländska handeln.

Kioto, i det inre af södra Nipon, är hufvudort för japanesisk lärdom och industri. $\frac{1}{3}$ mill. inv.

Osaka, nära sydkusten af Nipon, har stora bomullsspinnerier och tändsticksfabriker. $\frac{3}{4}$ mill. inv.

Kobe, vid sydkusten, har jämte Jokohama den största handeln.

Nagasaki, på västkusten af Kiusiu, är den första hamn, som öppnades för europeerna.

Återblick på Asiens inbyggare.

Såsom uti inledningen nämndes, höra Asiens inbyggare hufvudsakligen till tre särskilda människoraser: den *kaukasiska*, den *mongoliska* och den *malajiska*. En linje, dragen från Kaukasus till Bramapútras mynning, skiljer ungefärligen det af kaukasiska rasen behodda området i sydvästra Asien från det af mongoliska rasen befolkade nordöstra Asien. Den malajiska rasen bor endast på Ostindiska öarna och södra Malacka.

Kaukasiska rasens folk i Asien tillhöra tre af dess hufvudafdelningar, nämligen *indoeuropeiska*, *semitiska* och *dravida* folk. Asiens *indoeuropeiska* folk kunna åter fördelas i tre grupper: ariska folk, kaukasiska folk och europeer. Till de ariska folken höra hinduerna i Främre Indien, perserna, afganerna och beludscherna uti Iran samt armenierna och kurderna i Armeniens högland. De kaukasiska folken äro många, men små, och bosatta i Kaukasien. Det

förnämsta är georgierna eller grusinerna. Af europeerna hafva grekerna sedan urminnes tider innehaft kusttrakterna af Mindre Asien. De öfriga europeerna finnas spridda öfverallt i kolonialbesittningarna. — *Semitiska* folk äro araberna i Arabien, Syrien och Mesopotamien samt judarna i västra Asiens städer. — *Dravida* folken äro mycket uppblandade med hinduerna samt bebo större delen af Dékan och hela ön Ceylon.

Flertalet af Asiens inbyggare tillhör den *mongoliska rasen*. De till denna ras hörande folken kunna med afseende å språket fördelas i två hufvudgrupper: folk, som tala flerstaviga språk, och folk, som tala enstaviga språk. Till de förra höra: de turkiska folken, såsom osmaner i Mindre Asien, kirgiser och turkmener i Turan, jakuter i Sibirien m. fl.; de mongoliska folken: egentliga mongoler och kalmyker i Centralasien; de finsk-ugriska folken: ostjaker och voguler i västra Sibirien; de tungusiska och ostsibiriska folken i östra Sibirien, samt japaneser och koreaner. Enstaviga språk tala: kineserna, indokineserna och tibetanerna.

Den mongoliska rasen utmärker sig genom en medelstor, tämligen välbildad gestalt, rundt ansikte med något utstående kindknotor, mörkbruna ögon med smal öppning och vanligen snedt ställda, mera låg näsa med breda näsborrar och bred mun. Hudfärgen är mest gul eller gulbrun (hos de högre klassernas kvinnor ofta hvit), håret svart eller mörkbrunt och sträfft, skäggväxten svag. Den andliga begåfningen är ganska god.

Malajiska rasens folk bo på halfön Malacka och Ostindiska öarna. Det förnämsta bland dem är javaneserna på Java.

Malajerna kännetecknas genom medelstor gestalt, hög panna, tämligen stor näsa med breda näsborrar, framstående käkar och bred mun med litet utstående läppar. Hudfärgen är ljus eller mörkare brun, håret svart. Till utseendet påminna malajerna något om mongolerna, men hafva ett helt annat lynne.

Bland de olika folken härska i skilda delar af Asien hufvudsakligen fyra religioner. De råa fiskare- och jägarefolken i Nordasien äro ännu för det mesta tillgifna schamanismen med dess tro på onda makter och trolldom. I västra Asien ända bortom Pamir och Indus är islam den härskande religionen. Också den Ostindiska övärldens bebyggare hafva antagit dess läror. I Främre Indien är Brahmaläran den allmännaste. Största antalet anhängare har likväl den därifrån utgångna Buddhaläran, som är utbredd öfver nästan hela östra Asien och Centralasien. Märkligt är att, ehuru kristendomen utgått just från Asien, denna den högsta af alla religioner har endast få beännare där. Af de inhemska asiatiska folken är det blott armenierna och georgierna, som redan länge varit kristna. Det har väl lyckats rys-

sarne att förmå ett par af de sibiriska folken att antaga kristendomen, men detta har skett blott till namnet. Ut i Indien och Kina predikas kristendomen ifrigt af talrika missionärer, men också där är de omväntes antal ringa.

Det ofantliga höglandsbälte med dess snöhöljda randberg, dess oöfverskådliga öde stäpper och öknar, som sträcker sig midt igenom Asien, har starkt afskilt Nordasien från Sydasien och betingar de olikheter i klimat, växt-, djur- och människolif, som i årtusenden varit utmärkande för denna världsdel. Liksom fordom ströfva än i dag råa fiskare och jägarefolk utmed de nordliga hafskusterna och i de stora skogarna eller flytta renherdar med sina hjordar omkring på tundrorna vid skogsgränsen. På samma sätt drifva stäppernas nomader sina hjordar af får, kameler och hästar från ställe till ställe. I de västliga kust- och floddalarna, men framför allt i det sydöstra monsunområdet hafva människorna tidigare än annanstädes odlat jorden och vunnit en ej ringa bildning. Utom jordbruk och fruktodling idkades redan i äldsta tider betydande handel och industri samt något bergsbruk. Men flere af de forna kulturfolken finnas ej mera till, och de andra hafva stannat kvar på nästan samma bildningsgrad, som de redan för många århundraden sedan innehade. Det är i våra dagar främst de europeiska kolonisterna, som gifvit upphof åt ett nytt framtidskridande i gamla Asien. Odlade fläckar börja visa sig i Nordasiens floddalar och nya kulturväxter äro införda i de från fordom odlade landen. Bergsbruket har allt mer och mer uppdagat Asiens stora mineralrikedom. Man får nu icke blott ädelstenar och ädla metaller från Asien, utan man har äfven upptäckt rika lager af stenkol och järn, hvilka i en framtid kunna träda uti industrins och handelns tjänst. Också för dessa näringsfång hafva med ångmaskinernas, ångbåtarnas och järnvägaras införande en ny tid grytt i Asien.

Väl färdas ännu de sibiriska folken för det mesta med sina släddar och hundspann genom obanade ödemarker, väl tåga karavanerna långsamt fram genom mellersta och västra Asiens stäpper och öknar; men man ser också redan ångbåtar ryka på Sibiriens floder och Turans stäppsjöar, och nyligen har i sistnämnda trakter själfva öknen börjat genljuda af lokomotivets ånghvissla. I västra Asien äro ännu karavänvägarna de allmänaste samfärdslederna; endast någon sjöfart drifves och några järnvägslinjer finnas i Kaukasien och Mindre Asiens kusttrakter. I de sydöstra kulturlanden finnas af gammalt talrika landsvägar, och flod- och sjöfarten är rätt liflig. Därtill komma numera betydande järnvägslinjer i Främre Indien och Japan.

Städerna äro naturligtvis små i norra och mellersta Asien. Många af västra Asiens fordom folkrika städer ligga nu i grus. Några få större handelsstäder träffas ännu dels vid kusterna, dels vid knutpunkter af

karavanvägarna. Men i de starkast odlade trakterna af Indien, Kina och Japan finnas talrika stora städer, ställvis på ringa afstånd från hvarandra.

I Asien hafva under tidernas lopp världsvälden uppstått och åter fallit i spillror. Af inhemska riken är det blott tvenne, som i våra dagar äro fast ordnade och ha en större betydelse, nämligen kejsardömena Kina och Japan. Konungarikena Korea och Siam hafva först på senare tider trädt i större beröring med den öfriga världen. Konungariket Persien är fortfarande stadt i förfall, medan Afganistán och Beludschistán äro föga ordnade. Afganistán ligger inkiladt mellan Rysslands och Englands besittningar och utgör därför ett stridsäpple mellan dessa makter. Af de europeiska kolonialbesittningarna hafva visserligen de ryska det största omfånget, men en ringa befolkning i förhållande till de brittiska. Uppräknade i ordning efter folkmängden äro europeernas besittningar och lydländer i Asien följande: de brittiska, nederländska, franska, ryska, turkiska och portugisiska.

Asien har med rätta blifvit kalladt »den mänskliga odlingens vagga». Det kan ock blicka tillbaka på tider af storhet och glans. Och Asien eger ännu så stora, ja outtömliga naturliga tillgångar, att då en gång dessa i större mått tillgodogöras, en ny tid af rikedom och makt kan gry för dess folk.

AFRIKA.

Läge och kust. Afrika utsträcker sig på ömse sidor om ekvatorn mellan 37° nordlig och 35° sydlig bredd. Det är den tredje i ordningen af världsdelarna och har en ytvidd af 30 mill. km². Världsdelen bildar en stor fastlands-massa utan djupare inskärningar, utan utskjutande halföar och kustöar. Afrika sammanhänger genom näset vid *Suez*, som likväl numera är genomskuret af *Suezkanalen*, med Asien och skiljes från Europa genom *Gibraltars sund*. Annars omgifves det på alla sidor af vida haf: i N af *Medelhafvet*, i V af *Atlantiska oceanen* samt i Ö och S af *Indiska oceanen*.

Medelhafskusten är västerut högländ och klippig, österut sandig och långgrund. På midten bildas de öppna vikarna *Lilla* och *Stora Syrten*. Västkusten är långgrund och dels sandig, dels sumpig och skogrik. Här bildas den vida *Guinea-bukten*, som omgifves af *Öfre* och *Nedre Guineakusten*. Efter de olika produkter, som hämtats från *Öfre Guinea-kusten*, ha olika delar däraf kallats *Pepparkusten*, *Elfenbens-kusten*, *Guldkusten* och *Slafkusten*. Den västligaste udden är *Kap Verde*. Längst i SV utskjuter i Atlanten *Goda-hopps-udd*en. Afrikas sydligaste udde är den af farliga sandbankar omgifna *Kap Agulhas* [aguljås]. Ostkusten är i N och S högre, men på midten låg och sumpig. S om Adenviken utskjuter *Somali-halfön*, den enda af någon betydelse i Afrika. På den ligger ostspetsen *Kap Guardafui*. — Afrikas kuster sakna goda hamnar.

Afrika är också fattigare på öar än någon annan världsdel. I Atlanten ligga ögrupperna *Azorerna*, *Madeira*, *Kanarerna*, *Kapverdeöarna* samt långt ute i hafvet de små klippöarna *Ascension* [asä'nschn] och *S:t Helena*. Ut i Indiska oceanen finnes den stora ön *Madagaskar*, som åtskiljes från fasta landet genom den breda *Mozambique-kanalen* [måsangbik]. NV om Madagaskar märkas *Komorerne* och Ö om ön *Maskarenerna*. Utanför Kap Guardafui ligger ön *Sokótra*.

Ytbildning. Afrika upptages till största delen af vidsträckta högplatåer. De äro i allmänhet omgifna af randberg, hvilka hastigt sänka sig i terrasser ned mot smala kustslätter. Man kan dela Afrika i fyra hufvuddelar.

1. **Nordafrika** omfattar landet N om 15° nordl. bredd. Längst i NV höja sig de betydliga *Atlasbergen*, hvilkas sydvästliga och högsta del kallas *Höga Atlas*. Dess toppar nå en höjd af 4,000^m. Ö om stora Syrten uppstiger *Barkas högländ* med gräsrika högslätter och mot hafvet skogbeklädda sluttningar. S om dessa högländ utbreder sig *Sáhara*, det största ökenland på jorden, från Atlantiska hafvet i V till Röda hafvet i Ö. *Sáhara* upptages så väl i den västra som

östra delen, hvilken kallas *Libyska Sáhara*, af vida sandhaf, där den lösa flygsanden mångenstädes blifvit hopad i våglika dyner. Där äro de i kittelartade insänkningar kring källor och brunnar belägna oaserna glest sådda. Men i mellersta Sáhara äro sandfälten mindre, den mörka, höglända klipp- och stenöknen, kallad hammáda, har större utbredning, och där finnas till och med betydliga bergland, af hvilka det högsta är *Tibesti*. Oaserna ligga närmare hvarandra, hvarför de förnämsta karavanvägarna här gå fram från Medelhafskusten till det inre Afrika. Vid nordranden af öknen finnas dalsänkor med uttorkade flodbäddar, kallade vadi, hvilka af vinterregnen klädas gröna. V om Lilla Syrten finnas saltträsk, s. k. schott, hvilka äro rester af forna insjöar*). Mångenstädes, i synnerhet i de sydligare delarna af öknen, är sanden betäckt med en saltskorpa och stora saltlager gömma sig i jorden.

2. **Sudán** [de »svartas land»] benämnes ett smalt bälte, som ungefärligen mellan 15° och 5° nordl. bredd sträcker sig från Atlanten i V till *Abessiniens alpland* i Ö. Sudan är ett öfvergångsområde från Sáhara till det tropiska Afrika. Den västra delen, kallad *Högsudan*, består af högslätter, hvilka sänka sig i breda terrasser med brant stupande sidor ned mot kusten. Mellersta eller *Lågsudan* utgör en sänka kring den grunda, säfbevuxna sjön *Tsad*, dit vattnet samlar sig från de omgifvande bergstrakterna. Östra Sudán kring Nilfloden upptages af stäppartade högslätter, hvilka i *Nubien* i form af breda terrasser uppstiga till *Abessinien*, ett vildskönt alpland, hvars toppar täfla i höjd med Montblanc.

3. **Centralafrika** är den vanliga benämningen på den del af världsdel, som ligger mellan 5° nordl. och 15° sydl. bredd. Så vidt man känner, upptages Centralafrika

*) Emedan några af dem ligga lägre än Medelhafvets yta, har man tänkt på att genom en kanal ditleda vatten från hafvet och sålunda göra kringliggande trakter fruktbara.

af vida högslätter, men mångenstädes hafva ock påträffats betydande bergskedjor och väldiga vulkankäglor med molnhöljda, ja evigt snöbetäckta hjässor. Vid östra randen af den sjörika ostafrikanska högplatån reser sig jätteberget *Kilima-Ndjarö* till en höjd af 6,000^m. Likaså höja sig *Kamerúnbergens* utbrunna vulkankäglor innerst vid Guinea bukten öfver snögränsen. Mellan randbergen nära västkusten och de inre högplatåerna utbreder sig det vidsträckta *Kongobäckenet* kring flodens mellersta lopp.

4. **Sydafrikas** högslätter omgifvas af höga randberg och upptagas därför af regnfattiga stäpper och öknar. De senare äro dock ej stora; den största af dem, *Kalahari*, är egentligen icke en öken, utan en stäpp, som växlar utseende med årstiden. Bland randbergen böra främst nämnas *Drakebergen*, hvilka i starka branter uppstiga från det låga, fruktbara kustlandet i SO. Mot sydkusten sänker sig landet däremot långsammare i breda terrasser. Ute på Godahopps-udden höjer sig *Tafelberget* med stupande sidor och platta toppar.

De Afrikanska öarna äro för det mesta vulkanöar med ännu verksamma vulkaner. Märkligast är *Pic de Teyde* på den Kanariska ön Teneriffa [nära 4,000^m]. På Madagaskar äro vulkanerna liksom på Afrikas fastland utslocknade, men annars är ön med undantag af smala kustslätter uppfylld af berg.

Emedan Madagaskar till sin naturbeskaffenhet starkt skiljer sig från Afrikas fastland, men har många drag gemensamma med Ostindien, har man antagit, att denna ö i tiden stått i landförbindelse med Asien och utgör återstoden af en världsdel, som sjunkit i hafvet. Saknaden af de stora däggdjuren på ön visar i alla händelser, att Mozambique-kanalen redan tidigt uppstått. Hela Sydafrika har ock länge varit fastland. Jordgrunden består där väsentligen af urberg, hvilka på vida sträckor äro betäckta af sandsten. I Nordafrika har däremot hafvet senare betäckts, om icke, såsom man förut trodde, hela Sahara, så åtminstone stora sträckor däraf. Mångenstädes hvilas sandstensbädden på lager af lera, på hvilka grundvattnet samlar sig. Atlasbergen öfverensstämma

till sin natur med Apenninerna och Sierra Nevada, med hvilka de fordom varit förenade.

Sjöar och floder. Emedan nederbörden längst i N och S är ringa, äro vattendragen i dessa delar af Afrika obetydliga. I mellersta delen finnas däremot stora både sjöar och floder.

Med undantag af *Tsad* äro Afrikas sjöar i allmänhet högt belägna och djupa. De största äro *Ukeréve* eller *Victoria Nyanza*, *Mvutan* eller *Albert Nyanza*, *Tanganjika*, *Bangveolo* och *Niassa*, alla i ostafrikanska höglandet.

Afrika har flere stora floder, men de äro endast på korta sträckor segelbara, emedan de besväras af forsar och vattenfall ända nära mynningarna.

1. Till Medelhafvet:

Nilen, hvilken är en af världens längsta floder. Den uppkommer ur *Ukereve* och upptager vattnet ur *Mvutan*. Den heter i sitt öfre lopp *Bahr-el-abiad* [»hvita floden»] och upptager t. h. *Bahr-el-azrak* [»blå floden»]. *Nilen* flyter i hufvudriktning åt N och bildar vid mynningen i Medelhafvet ett stort och fruktbart delta. — Sedan *Nilen* inträdt i Sudan, rinner den med lugnt lopp genom vida sumpmarker, betäckta med täta snår af papyrus, ett slags säf, hvaraf fordom bereddes papper. Floden skär sig därpå en djup fåra i Nubiens sandstensterrasser och bildar flere forsar, s. k. katarakter. I Egypten framkallade floden en tidig odling genom sina fruktbringande öfversvämningar, hvilka äro en följd af ymniga regn i källtrakterna. Flodvattnet stiger från juli till oktober och förvandlar dalen till en sjö, ur hvilken de på kullar byggda städerna och byarna stiga upp. När floden i december återgått i sin vanliga bädd, kvarstannar på fälten en synnerligen fruktbar gyttja.

2. Till Atlanten:

Senegal och *Gambia*, bägge från Högsudán, åt NV och V genom det efter de bägge floderna uppkallade landet Senegambien.

Niger från Högsudán; den rinner först åt NO, sedan åt SO till Guineabukten, där den bildar ett fruktbart och skogrikt, men högst osundt deltaland.

Kongo, en af de vattenrikaste floder i världen, kommer från *Bangveolo* och rinner i en stor båge först åt NV,

sedan åt SV. Kongo upptager en mängd betydande bifloder samt bildar äfven aflopp för den stora sjön Tanganjika.

Oranjesfloden från Drakebergen åt V. Den är i motsats till Kongo vattenfattig. Biflod t. h. *Vaal* [fal].

3. Till Indiska oceanen:

Sambési, som uppkommer på högslätten i det inre. Den rinner åt SO, NO och åter åt SO till Mozambiquekanalen. Floden bildar ungefär vid midten af sitt lopp de storartade *Victoriafallen* och vid mynningen ett med urskogar betäckt deltaländ.

Afrika eger två betydande sjö- och flodbäcken utan aflopp. Det ena upptages af den grunda saltsjön *Tsad*, hvars största tillflöde är den betydande floden *Schari* från SO; i det andra ligger sjön *Ngami*.

Klimat. Afrika ligger till allra största delen inom den heta zonen, medan endast den yttersta nord- och sydranden tillhöra den varmare delen af den tempererade zonen eller den subtropiska zonen. Afrika är därför den hetaste af alla världsdelarna. De hetaste trakterna med en medeltemperatur af 30° äro belägna icke under ekvatorn, utan N därom i södra Sáhara och Sudán, emedan landmassan norrut har den största utsträckning, klimatet där är torrare och landets höjd mindre än i ekvatorialtrakterna. Skillnaden i temperaturen mellan den varmaste och kallaste årstiden är icke synnerligen stor, men efter en dag så het, att ägg kokas hårda blott genom att läggas i ökensanden, följer ej sällan en natt så kall, att vattnet fryser. Längst i N och S är värmegraden ungefär sådan som i Sydeuropa.

Så väl värmen som nederbörden är i Afrika liksom annanstädes beroende af vindarna. Förhärskande äro passadvindarna*), hvilka blåsa från kallare trakter till varmare och därför mest medföra torka. Det är den nästan ständigt blåsande torra nordostpassaden, som gör Sá-

*) Läs närmare om passadvindarna, monsunerna och vindstillans bälte i kapitlet om »Luftkretsen eller atmosfären»!

hara till en regnfattig öken. I sydöstra Afrika kommer sydpassaden från det af den varma Mosambiqueströmmen uppvärmda hafvet och medför regn vid stigandet upp för de höga randbergen, men V om dessa är nederbörden ringa och där ligger Kalahari öknen. Ökenområdet sträcker sig vid västkusten längre åt N, emedan på den sidan en kall polarström gör luften mycket torr. Det starkt upphettade inre Afrika åstadkommer på Öfre Guineakusten en nästan ständigt blåsande varm, fuktig sydvästmonsun, som där framkallar en yppig växtvärld, men också farliga febersjukdomar. På midten af ostkusten växla liksom i Sydasien en sydväst- och en nordostmonsun. I öknarna blåser stundom en torr, glödhet vind, i Sáhara kallad samúm, som upphvirflar moln af sand, igensopar vägarna, uttorkar källorna och plågar människor och djur.

Inom den heta zonen inträffar regntiden, då solen står högst uppe på himmelen, d. ä. om sommaren. Närmare vändkretsarna råder en kort regntid och en lång torrtid. I Sáhara uteblir regntiden stundom i årtal. Men närmare ekvatorn varar regntiden längre och vissa trakter hafva regelbundet två regntider och två torrtider årligen. Regnet faller i starka strömmar. Alldeles invid ekvatorn i vindstillans område regnar det hela året om, och svåra oväder rasa ofta. Längst i N och SV falla subtropiska vinterregn liksom i Sydeuropa, men i de sydöstligaste kusttrakterna framkalla monsunvindar sommarregn, och vintrarna äro torrare.

Växtvärlden är i Afrika mycket olika, beroende af vattentillgången. Man kan därför särskilja flere växtområden.

Atlasområdet med skogar af kastanjer, ekar och dvärgpalmer påminner om Sydeuropa. I synnerhet betäckas Atlasbergens nordliga sluttningar af präktiga skogar. De torra stäpperna med halfagräs *) likna alldeles espartostäpperna

*) Halfagräset nyttjas liksom espartogräset till mattflätning och pappersberedning.

i Spanien. På de fruktbara sluttningarna mot Medelhafvet, kallade *tell*, odlas majs och hvete, godt vin och läckra sydfrukter.

I *Sáharas* vadi växa sparsamt torra, läderartade saltörter, hvilka ätas af dromedaren, och på hammádan träffas här och där låga, taggiga buskar, men odling förekommer blott i oaserna. Där är hvarje fläck, som kan bevattnas, med omsorg odlad. Dadelpalmen är allra viktigast och gifver åt människor och djur hufvudfödan. I palmernas skugga odlas några frukter, såsom fikon, granatäpplen m. fl. samt grönsaker och durra («negerkorn»). — *Nildalen* är en större oas, som har att tacka Nilens öfversvämningar för sin utmärkta frukthet. Om sommaren odlas bomull, sockerrör och ris, om vintern de europeiska sädesslagen och grönsakerna. Där finnas inga skogar, endast planterade dungar af palmer.

S om Sáhara utbreder sig de *tropiska sommarregnens område* med en likartad växtvärld ända till trakterna af Sambèsi. I N, Ö och S upptages detta område mest af vida grässlätter, savanner. Gräset växer i tufvor och ofta så högt, att betande elefanthjordar döljas däraf. Savannerna, hvilka under regntiden likna böljande sädesfält, ligga under den torra tiden förbrända af solen. Spridda på savannerna växa Afrikas jätteträd baobab eller a pbrödträdet och sykomoren, hvilka icke äro höga, men hafva väldiga stammar och en ofantlig krona. Äfven afbrytas savannerna i trakter kring rinnande vatten af täta skogsnår eller ock af ljusa akasiaskogar *) och palmlundar. Men i hela västra delen af det tropiska Afrika finnas stora urskogar, där träden dock icke stå synnerligen tätt och delvis fälla sina blad under den torra tiden. Öfverallt ser man negerbyarna omgifna af bananträd och oljepalmer; allmänt odlas ock jamsrötter, maniok och durra samt flerstädes ris och majs. I Sudán växer kaffe-

*) Af akasiaträdens kåda får man gummiarabicum.

trädet vildt och odlas allmänt. En viktig handelsartikel är kopalharts, ett slags kåda.

Sydafrika har endast på den fuktigt varma ostkusten stora skogar, annars mest stäpper. Märkvärdigt är barrträdet *velwitschia* med en underjordisk stam och två ofantliga hjärtblad. Märkliga äro ock de trädartade *ljungväxterna* och *saftplantorna*, bland dem *aloeträd*. Synnerligen rik är *Kaplandets* blomstervärld, och flertalet af våra vackraste trädgårdsblommor och krukväxter hafva där sitt hem. Där odlas införda sydeuropeiska sädesslag, frukter och vin.

De *östliga öarnas* växtvärld utgör en blandning af indiska och afrikanska växter. På *Madagaskar* upptagas de inre högländerna af savanner, men rundt om dem sträcker sig en krans af stora urskogar. Märkliga träd äro *pandanerna* och »de resandes träd», hvilket i sina bladveck samlar godt dricksvatten. — De *västliga öarna* äro åter en mötesplats för *Sydeuropas* och *Afrikas* naturalster.

Djurvärld. *Medelhafskusten* har ungefär samma djur som *Sydeuropa*. Dock förekomma här lejonet och hyenan. Anmärkningsvärd är rikedomen på simfåglar och vadare, bland dem ibis, flamingo och pelikaner. Dessutom öfvervintra i *Nildeltat* tallösa skaror af våra sjöfåglar.

Sáharas djurvärld är ytterst fattig. Skaror af snabbfotade gaseller och strutsar, hyenan och schakalen äro dess hufvudsakliga vilda djur. Bland husdjuren har den från *Asien* införda enpuckliga kamelen eller *dromedaren* den allra största betydelse. Den kallas »öknens skepp», och utan den vore det stora sandhafvet omöjligt att öfverfara. Näst *dromedaren* äro fåret och hästen, alla af utmärkt god ras, *Nordafrikas* förnämsta husdjur.

Sudan, *Central-* och *Sydafrika* hafva en ganska likartad och rik djurvärld. Talrikast äro idisslare och tjockhudingar. På savannerna anträffas tallösa skaror af antiloper, och där kringströfva giraffer, bufflar, sebror m. m. Där lefva ock hjordar af elefanter, flere arter af noshöringar och

den klumpiga flodhästen. Den afrikanska elefanten nyttjas ej som husdjur, utan jagas för betarnas skull. I skogarna bo talrika apor, bland dem de stora, människan liknande aparterna schimpansen och gorillan. Öfverallt uppehålla sig lejonet och leoparden. Bland de lägre djuren böra nämnas krokodilen, jätteormen, den giftiga tsetseflugan och de stackbyggande termiterna. — Flere af de afrikanska folken hålla hjordar af hornboskap, får och getter. I det tropiska Afrika råder i allmänhet brist på lastdjur, hvarför alla varor vanligen transporteras på hufvudet af människor. — *Madagaskar* saknar alldeles de stora vilda däggdjuren och har en egendomlig djurvärld; märkliga äro halfaporna.

Folk och stater. Afrika antages hafva 180 mill. inbyggare, hvilket på en yta af 30 mill. km^2 gör 6 på km^2 . Världsdelen är således betydligt glesare befolkad än Europa och Asien. Tätast är befolkningen i de fruktbarare delarna, Sudán och Centralafrika, glesast i ökentrakterna.

Nordafrika beboddes tidigare från Röda hafvet till Atlantiska oceanen af *hamitiska folk*, hvilka till sitt yttre mycket likna indoeuropeiska och semitiska folk. Till hamiterna hörde de gamla egypterna, hvilkas afkomlingar ännu likna sina förfäder, men hafva antagit det arabiska språket. I Atlasländerna benämnas de hamitiska folken med ett gemensamt namn berber, i västliga Sáhara tuarik. Dessutom finnas i Nordafrika talrika blandningsfolk af hamiter och negrer. Sådana äro: teda eller tibu i mellersta och östra Sáhara, bedscha kring mellersta Nilfloden, galla S om Abessinien och somali Ö om dem.

Näst de hamitiska folken utgöra de *semitiska* araberna och judarna en viktig del af Nordafrikas befolkning. Abessinierne äro äfven ett semitiskt folk, men uppblandade med hamiter och negrer. Ett annat blandningsfolk är fulbe eller fellata i Sudán kring Niger och Tsad. De ha ljusbrun hudfärg och långt, ofta slätt hår.

Afrikas hufvudbefolkning tillhör *negerrasen*, som bebor Sudán, Central- och Sydafrika. Den sönderfaller i två stora afdelningar, sudannegrer i Sudán och bantunegrer i Central- och Sydafrika. Bägge äro åter fördelade i en mängd stammar.

Negerrasen skiljer sig mer än någon annan till utseende från den indoeuropeiska. Negrerna hafva för det mesta stor eller medelstor gestalt. Pannan lutar bakåt, käkarna äro stora och framträdande. Ögonen äro små, näsan bred och platt eller klumpig, munnen stor med framåtskjutande tänder och tjocka läppar. Håret är ulligt och kort, skäggväxten ringa. Hudfärgen är svart eller mörkbrun. Till sitt lynne äro negrerna barnsliga och lättsinniga. De hafva intet skriftspråk och ingen historia. De hafva aldrig åstadkommit några större och varaktigare byggnadsverk. Deras boningar äro vanligen bikupformiga kojor af lera och halm, och de gå nästan nakna. Mångenstädes hafva negrerna bildat stater, där styrelsen är patriarkalisk. Kannibalismen är ännu ganska utbredd bland dem. Slafveriet är allmänt hos negrerna, och den skändligaste slafhandel har länge af araber och till och med af europeer drifvits i Afrika. Icke ens i våra dagar har det lyckats de europeiska folken att göra slut på den.

Till *negerrasen* kunna dessutom räknas hottentotter och buschmän i sydvästra Afrika, ehuru de till utseende och språk skilja sig från negrerna. De äro småväxta, fula människor med smutsgul eller brun, skruppen hy och det korta ullhåret växande i spridda tofvor. Språket utmärker sig genom egendomliga smackljud. I Centralafrikas skogstrakter finnas dylika småväxta, vilda jägarefolk, hvilka uppehålla sig i närheten af bantunegrernas byar och stå i deras tjänst.

På Madagaskar bo *malajfolk*.

Europeerna äro icke talrika i Afrika, emedan de hafva svårt att uthärda det heta klimatet. Mest bo de därför längst i N, där fransmän, italienare och greker äro talrikast, samt längst i S, där holländarnes afkomlingar, kallade boers, utgöra hufvudbefolkningen, och europeiska invandrare slagit ned sina bopålar.

De europeiska besittningarna och skyddsområdena upptaga större delen af Afrikas yta, och i bredd därmed äro de själfständiga inhemska staterna obetydliga.

Det inre Afrika har ända till de sista årtiondena varit nästan alldeles obekant för europeerna. Att färdas där är förenadt med de största svårigheter och faror. Likväl hafva afrikafärderna blifvit allt talrikare. Modiga män, beredda att offra till och med lifvet för att sprida ljus öfver hittills okända trakter, hafva genomtågat det inre Afrika i olika riktningar. Många hafva satt lifvet till, men andra hafva segrande återvänt och berättat om allt det nya, som de sett. Så hafva de toma fläckarna på Afrikas karta blifvit fyllda med teckningar af berg, sjöar, floder m. m., hvarom man förut varit okunnig. Man har upptäckt Nilens källor, fått reda på Sambésis och Kongos lopp. o. s. v. De namnkunnigaste bland de många afrikaforskarna äro engelsmännen Livingstone och Stanley.

Nordafrika.

Egypten och Tripolis.

Egypten omfattar landet kring Nilflodens nedre lopp äfvensom halfön *Sinai* och den nordligaste delen af Röda hafvets östra kust. Det är en tributstat under Turkiet och styres af en vicekonung eller kediv, som dock är föga beroende af storsultanen. Däremot har England uppsikt öfver landets förvaltning och stort inflytande.

Utom de arabiska egypterna bo i landet europeer, turkar och negrer i mindre antal. Härskande religion är islam; kristna egypter kallas kopter. Odlingen har stigit betydligt, och en mängd bomull, socker, hvete och ris utföres årligen. Suezkanalen gaf nytt lif åt handeln, och den har ytterligare förkofrats genom ångbåtsförbindelse med Europa, ångbåtsfart på Nilen och ett förlängdt järnvägsnät. På ömse sidor om den fruktbara Nildalen utbreda sig vida öknar, genom hvilka karavanvägar leda och beduiner ströfva. Längst i V ligger oasen *Siuah* i en depression, rik på dadlar.

Egypten är ett af de land, där naturen redan i forntiden drifvit människorna till odling och ett ordnad samhällslif. Landet är rikt på storartade minnesmärken, såsom pyramider, klippgrafvar med mumier, obelisker och tempel, betäckta med hieroglyfer (bildskrift). I den torra

luften ha de bibehållits väl, där de ej af människor blifvit plundrade och förstörda.

Kairo, vid Nilfloden, är Egyptens hufvudstad och en af den mohamedanska världens förnämsta städer med en mohamedansk högskola. $\frac{1}{2}$ mill. inv.

Alexandria, vid Medelhafvet V om Nilmynningen, är Nordafrikas viktigaste handelsstad, mycket bebodd af europeer. 300,000 inv. Alexandria grundlades af Alexander den store och var i forntiden en världshandelsstad och ett lärdomens hufvudsäte.

Port Said och *Suez* äro uppblomstrande handelsstäder vid hvar sin ända af den starkt trafikerade Suezkanalen. — *Siút*, vid Nilfloden i Öfre Egypten, är en knutpunkt för järnvägen från Nedre Egypten och flere karavanvägar.

Tripolis eller **Tripolitanien** består af kustlandet västerut från Stora Syrten, *Barkas* högland och oaslandskapet *Fessan*. Landet är ett turkiskt vilajet och föga fruktbart. Mest odlas halfgräs, som utgör förnämsta utförsvaran. Inbyggarne äro berber, arabier och judar.

Tripolis, vid Medelhafvet, är ändpunkt för den mest anlitade karavanvägen från Sudán; därför har staden utförsel af strutsfjädrar och elfenben.

Atlasländerna.

De tre Atlasländerna *Tunisien*, *Algeriet* [alschäriet] och *Marocko* hafva en likartad natur och befolkning. Kustlanden vid Medelhafvet och Atlanten äro rikt bevattnade af floder från de höga Atlasbergen och yppigt fruktbara. I *Tunisien* och *Algeriet*, där civilisationen genom fransmännen allt mer vinner insteg, lämnar odlingen till utförsel hvete, grönsaker, vin, sydfrukter m. m. Till och med *Marocko* har, oaktadt den vårdslösaste odling, säd och frukter utöfver behofvet. Präktiga skogar på nordsluttningarna af Atlasbergen gifva godt virke, och uppe på högstäpperna odlas halfgräs. På sydsidan af bergen idkas boskapsskötsel, och i oaserna odlas dadelpalmer.

Befolkningen utgöres af berber, araber samt till en mindre del af judar, negrer och europeer. Det arabiska språket och islam äro förhärskande. Fransmännen hafva byggt goda landsvägar. En järnväg förbinder Tunis med Algeriets västgräns och utsänder tvenne förgreningar åt S ända in i öknen, där karavanvägarna vidtaga. Kuststäderna stå i liflig ångbåtsförbindelse med Marseille. — I Marocko med dess usla styrelse och mohamedanska fanatism ligga alla näringar nere.

1. **Tunisien** är ett litet, men tätt befolkadt land mellan Lilla Syrten och Medelhafvet. Det styres af en furste eller *bej*, som står under franskt protektorat.

Tunis, nära Medelhafvet, är hufvudstad med betydlig industri och handel. 150,000 inv., däribland talrika judar och europeer. — Nära intill ligga ruinerna af det gamla *Kartago*.

2. **Algeriet** omfattar mellersta delen af Atlasberglandet och nordranden af Sáhara. Algeriet betraktas som en del af själfva Frankrike och har egna ombud vid nationalförsamlingen. Landet styres af en generalguvernör och delas i tre departement med hvar sin prefekt.

Alger [alsché], vid Medelhafvet, är landets hufvudstad, välbyggd och befäst. — *Oran*, viktig hamnstad vid Medelhafvet västerut.

3. **Marocko** utgör den västligaste delen af Atlasberglandet från Gibraltars sund i N ett stycke in i öknen åt S. Landet styres af en sultan med despotisk makt. Svårt förtryck, inre strider och stor osäkerhet äro rådande.

Fez, i en nordlig bergdal, är sultanens hufvudresidens med en mohamedansk högskola. 150,000 inv., däribland talrika judar.

Marocko eller *Marrakesch*, vid foten af Högatlas söderut, sultanens andra residensstad, är nu förfallet. — *Tanger* [tändscher], strax V om Gibraltars sund, hufvudort för handeln på Europa.

Vid den marockanska kusten eger Spanien några befästa platser, kallade »presidios», bland dem *Ceuta*.

Sáhara.

Endast vid nord- och västranden af den ofantliga öken hafva europeiska makter sökt göra sitt inflytande gällande. Spanien innehar ett vidsträckt område vid Atlantens kust S om Marocko, och ökenlandet S därom är förenadt med de franska besittningarna i Senegambien *) I det inre Sáhara är den glesa befolkningen aftuarik och något araber i V samt tibbu eller teda i Ö alldeles oberoende. Dels ströfva dessa öknens barn i små horder omkring med sina snabba dromedarer och uppsöka karavanerna, dem de antingen utplundra eller mot en viss afgift eskortera, dels lefva de som nomader i vadis, dels af frukt- och sädesodling i oaserna. Ingenstädes finnas ordnade samhällen, utan småstammarna styras på patriarkaliskt vis af höfdingar med ringa makt. På allmänna sammankomster afgöras frågor om krig och fred.

Ökenfolken äro fanatiska mohamedaner och tillhöra i hela östra och mellersta Sáhara en mäktig mohamedansk religiös orden, som sträcker sitt välde från Barkaslandet i N inåt mellersta Sudán i S.

Sudán och Östligaste Afrika.

Högsudán och Öfre Guinea.

Dessa af naturen yppigt fruktbara land äro tätt bebodda af sudánnegrer, hvilka äro delade i en stor mängd stammar. De odla säd, frukter, kaffe, bomull o. a., men äro råa fetischdyrkare **), lättjefulla och opålitliga. Bland

*) Fransmännen hafva uppgjort planer till järnvägar genom öken för att förbinda sina besittningar i västra och norra Afrika och sålunda draga till sig handeln på det inre Afrikas fruktbara trakter.

**) *Fetischer* äro afgudar, bestående af klumpiga sten- eller träbeläten åt hvilka prästerna genom besvärjelser tros kunna gifva gudomlig kraft. Visar sig fetischen kraftlös, piskas eller bortkastas den, och en ny anskaffas.

dem hafva därför de arbetsammare och kraftfullare fulbestammarna förvärfvat sig en härskande ställning. Desse idka med förkärlek boskapsskötsel, men drifva också jordbruk, industri och handel. De äro ifriga muhamedaner och hafva kring mellersta Niger grundlagt flere ordnade riken, såsom **Massina, Sokoto, Gando** m. fl.

Timbuktu, nära Nigers nordliga båge, är knutpunkt för fem betydande handelsvägar; idkar stor handel med salt, guld, elfenben och i tysthet med slafvar.

Större delen af landet innehafves dock af europeerna, hvilka i sina faktorier vid kusterna uppsamla de viktigaste utförsvarorna: palmolja, jordnötter, gummi och elfenben.

Franska besittningar omfatta landet kring Senegal och öfre Niger samt Elfenbenskusten och en del af Slafkusten.

S:t Louis [säng-lof], på en ö i Senegals mynning, hufvudort i Senegalområdet. Järnväg till Kap Verde.

Brittiska besittningar bestå af ett litet område vid nedre Gambia samt tre landsträckor på Öfre Guineakusten, nämligen *Sierra Leone, Guldusten* och *Lagos* jämte protektoratet öfver *Nigerområdet*. En del af sistnämnda stora område kring nedre Niger är upplåtet åt det »Kungl. brittiska Nigerkompaniet».

Lagos, på Slafkusten, är en viktig kolonistad med stor utförsel af palmolja.

Tysk besittning är *Togolandet* på Slafkusten.

Portugisiska Guinea är ett mindre kustområde ett stycke S om Gambia.

Dessutom ligger på Pepparkusten den lilla negerrepubliken **Liberia**, ursprungligen grundad för frigifna slafvar från Nordamerika. De bildade negrerna äro kristna och tala engelska.

Mellersta och östra Sudán.

Negerfolken i dessa delar af Sudán hafva ganska allmänt antagit islam, hvarigenom de beständiga striderna mellan stammarna upphört och ordnade förhållanden kun-

nat inträda. Omkring Tsadsjön hafva uppstått de mäktiga, delvis välodlade negerrikena **Bornu** i V, **Vadai** i Ö och **Ba-girmi** i S kring Schari. Äfven där hafva fulbe ett stort anseende. *Nubiens* stäpp- och ökentrakter äro bebodda af nomadiserande bedschas. Förmämsta utförsvaror äro: guld, elfenben, strutsfjädrar och slafvar.

Kuka, V om Tsad, är hufvudstad i Bornu och har stora marknader.

På många ställen i Sudán hållas marknader, där en liflig bytes-handel idkas. Dit hämtas europeiska industrivaror, och därifrån utföras sudánvaror medels kamelkaravaner genom Sáhara och bärarekaravaner genom Sudán. Engelsmännen hafva tänkt på att genom Niger och dess stora biflod Benue nå det inre Sudán med ångbåt.

Östligaste Afrika.

Öster om Sudán höjer sig det härliga alplandet **Abessinien**. I dalarna odlas ris, kaffe, bomull, högre upp sydfrukter, tobak, hvete, och uppe på högslätterna korn. De mörkhyade abessinierna tros härstamma från södra Arabien och äro kristna. I S bo mohamedanska och hedniska gallastammar. Landets härskare har titeln negus. Rövfarväsande och inre strider oroar landet.

Italienarne innehafva kolonin *Massauah* vid Röda hafvet samt södra delen af *Somàlilandet*.

Den norra *Somàlikusten* hafva engelsmännen lagt under förvaltningen i Aden, och vid innersta delen af Aden-viken ega fransmännen förbrytarekolonin *Obock*.

Det inre af Somáliahalfön är ännu föga bekant. Bland somálifolken och deras västra grannar, gallas, hafva arabiska missionärer med framgång arbetat på att införa islam. Vid kusterna idka somalierna fiske och sjöfart, inne i landet boskapsskötsel. Gallafolken lefva hufvudsakligen af jordbruk.

Centralafrika.

Västra kustlandet och Kongoområdet.

Största delen af detta område är betäckt med stora urskogar, i hvilka bantunegrerna uthuggit öppningar, där de hafva sina byar, omskuggade af bananer och oljepalmer samt omgifna af majs eller durrafält. Också odla de maniok och batater. I skogsbrynet invid har något af de många dvärgfolken uppslagit sina kägelformiga gräshyddor och förse bantunegrerna med skogens villebråd och stå i krigstjänst hos dem samt mottaga i gengäld säd och frukter. I trakterna af Kongos stora biflod t. h. *Uelle* är landet väl odladt och tätt befolkadt af de högre stående negerfolken *m o n b u t t u* och *n j a m - n j a m*. Till och med de äro kannibaler. S om Kongo finnes det stora negerriket *Lunda*, men mest äro negerrikerna små och utkämpa beständiga strider med hvarandra.

Europeerna hafva slagit landet under sig, men äro högst fåtaliga.

Kamerunområdet, vid innersta delen af Guineabukten, tillhör Tyskland.

Franska Kongo, S därom mellan Kongofloden och hafvet.

Angola, mellan floderna Kongo och Kunene jämte ett litet kustområde N om Kongos mynning, tillhör Portugal.

San Paolo de Loanda, sjöhamn vid Atlanten och hufvudort i Angola med järnväg inåt landet.

Kongostaten omfattar ett vidsträckt område kring Kongo från flodens mynning och nedre lopp i V till Taganjika i Ö. Landet står under konungens af Belgien styrelse. Långa floden äro upprättade handelsplatser, s. k. stationer. Ångbåtar gå på floden, och en järnväg är byggd längs stranden förbi de många vattenfallen vid randen af högplatån. De viktigaste utförsvarorna från Kongostaten liksom från de europeiska besittningarna vid västkusten af Centralafrika äro: elfenben, palmolja, kautschuk och kaffe.

Sjöplatån och östra kustlandet.

Det inre landet upptages af savanner utom floddalarna och bergstrakterna, som äro skogb eklädda. Kusterna äro skogrika. Bantunegrerna idka dels boskapsskötsel, dels jordbruk. Boskapsherdarna äro flerstädes det härskande folket och se med förakt ned på »männen af spaden». Suahelifolket vid kusten är uppblandadt med araber och idkar jämte dessa handel i det inre Afrika. De europeiska skyddsområdena äro bägge upplåtna åt handelskompanier, hvilka jämte handel idka plantageodling.

Brittiska Östafrika sträcker sig från Indiska oceanen åt NV till Ukereve och Mvutan. Hit hör det mäktiga negerriket *Uganda* NV om Ukereve, hvilket underkastat sig engelskt protektorat.

Mombasa, handelsstad vid Indiska oceanen, hvarifrån en järnväg till Ukereve är under byggnad.

Tyska Östafrika mellan Indiska oceanen i Ö, Niassa i S, Taganjika i V samt Ukereve och Kilima-Ndjaro i N.

De förnämsta utförsvarorna från de europeiska områdena äro: elfenben, hudar, kopal och kokosnötter.

Sydafrika.

Klimatet gör största delen af Sydafrika till ett stäppland; blott i de östra och södra kusttrakterna finnas stora skogar. Nästan öfverallt är boskapsskötseln befolkningens hufvudnäring. Hornboskap och får finnas ymnigt, och till och med strutsen hålles tam. Man färdas här med oxkaravaner; dock leda redan långa järnvägslinjer från sydkusten inåt landet. Upptäckten af rika diamant- och guldfält i det inre höglandet hafva lockat skaror af kolonister dit och gifvit nytt lif åt näringarna och samfärdseln.

I Sydafrika bo många folk. Talrikast äro bantunegrerna, bland dem betschuanerna i det inre landet och kaffrerna i SO. I SV bo hottentotter och norrut i Kalahari buschmän. De förre hafva till en god del förlorat sin boskap och tagit tjänst hos europeerna; de senare uppehålla sitt usla lif i ödemarken med jakt. Det härskande folket utgöres af holländska boers och inflyttade europeer. Protestantiska läran är hufvudreligion, men negerfolken äro för det mesta hedningar.

De af europeiska folk grundlagda kolonierna och staterna äro:

Brittiska kolonier, hvilka sträcka sig i ett stort sammanhängande område från sydkusten ända in i Centralafrika till Niassa och sydspetsen af Tanganjika. Dess hufvuddelar äro *Kapkolonin* och *Natal*, hvilka styras af engelska guvernörer, samt *Sambesiområdet*, som står under brittiskt protektorat och är upplåtet åt »Brittiska sydafrikanska kompaniet».

Kapstaden, vid Atlanten nedanför Tafelberget, är hufvudstad i Kapkolonin.

Port Elisabet, österut vid Indiska oceanen, är Sydafrikas förnämsta handelsstad.

Kimberley, i diamantdistriktet N om Oranjesfloden, är förbunden genom järnväg med Kapstaden och Port Elisabet.

Tyska Sydvästafrika sträcker sig från kusten mellan Kunene- och Oranjesfloderna långt in i Kalahari åt Ö.

Mozambique, ett vidsträckt kustland utmed Mozambiquekanalen, tillhör Portugal.

Oranje-fristaten och **Sydafrikanska republiken**, af hvilka den förra ligger mellan Oranjesfloden och dess biflod Vaal, den senare mellan Vaal och Limpopo. Dessa republiker äro grundlagda af kraftfulla boers, som utflyttat från Kaplandet och efter blodiga strider gjort sig oberoende af engelsmännen.

Pretoria är hufvudstad i Sydafrikanska republiken. — *Johannesburg* ligger midt ibland världens mest gifvande guldgrufvor. — *Bloemfontein* [blumfonten] är hufvudstad i Oranje-fristaten. — Alla dessa städer hafva järnvägsförbindelse med kuststäderna i S och Ö.

Så väl de bägge republikernas som Kaplandets förnämsta utförsvaror äro diamanter och guld; därefter ull, hudar och strutsfjädrar.

Afrikas öar.

1. I Atlantiska oceanen:

Azorerna och **Madeira** äro härliga, fruktbara öar, rika på socker, vin och sydfrukter. De tillhöra Portugal samt bebos af portugiser och ett fåtal negrer.

Kanarerna äro med undantag af *Ferro* sköna, mycket fruktbara öar och likna Azorerna. Den största är *Teneriffa*. Öarna tillhöra Spanien samt äro bebodda af spaniorer och blandfolk.

Kapverdeöarna hafva ett hett och torrt klimat, men de äro såsom kol- och telegrafstation viktiga för sjöfarten. De tillhöra Portugal. Invånarne äro negrer och blandfolk.

Af de fyra **Guineaöarna** ägas de två mellersta af Portugal, den nordligaste och sydligaste af Spanien. Negerbefolkningen odlar kaffe och socker.

S:t Helena och **Ascension** tillhöra England och äro kolstationer.

2. Uti Indiska oceanen:

Madagaskar har ofantliga skogar på sluttningarna mot kusterna och goda betesmarker på de inre höglättarna. Ostsidan bebos af det kristna malajfolket hova, västsidan af hedniska negerstammar. Madagaskar är en fransk koloni. Oaktadt naturens rikedom, är utförseln ringa och består af kautschuk, hudar, vax och ris.

Tananarivo, i höglandet midt på ön, är hufvudstad. — *Tamatave*, på ostkusten, är landets förnämsta sjöhamn och handelsplats.

Komorererna äro fruktbara öar med en negerbefolkning, uppblandad med araber. De stå under franskt protektorat.

Maskarenerna äro vackra vulkaniska öar med bördig jord och godt klimat. De bebos af franska kreoler, d. ä. afkomlingar af tidigare där bosatta fransmän, hvilka bedriva plantageodling medels kinesiska och indiska kulis. Bland de rika naturalstren märkas socker, kaffe och vanilj.

Reunion tillhör Frankrike, *Mauritius* och de öfriga öarna England.

Sansibar med *Pemba*, vid midten af ostkusten, äro fruktbara, odlade öar, styrda af en arabisk sultan, som tvungits att ställa sig under engelskt protektorat. Befolkningen är blandad; araberna äro de härskande och ega jämte sultanen all jord.

Sansibar, på västkusten af den liknämnda ön, är en frihamn och östra Afrikas förnämsta handelsstad, där arabiska, indiska och europeiska köpmän mötas. Utför elfenben och kryddnejlikor. 100,000 inv.

Sokotra utanför Kap Guardafui lyder under Aden och har en blandad befolkning af somali och araber, som lefva af boskapsskötsel.

Afrikas europeiska kolonier och inhemska välden.

A. *Europeiska kolonier:*

Turkiskt lydland och besittning [11 mill. inb.]: 1. *Egypten* (lydland), 2. *Tripolitanien*.

Franska besittningar och skyddsområden [20 mill. inb.]: 1. *Algeriet*, 2. *Tunisien* (skyddsstat), 3. *Franska Senegalområdet*, *Sudán*, *Öfre Guinea*, 4. *Franska Kongo*, 5. *Madagaskar*, 6. *Komorerne* (skyddsområde), 7. *Reunion*, 8. *Obock*.

Brittiska besittningar och skyddsområden [37 mill. inb.]: 1. *Brittiska Gambia* och *Öfre Guinea*, 2. *Kapkolonin*, *Natal*, 3. *Sambesiområdet* jämte *Brittiska Centralafrika* (skyddsområden), 4. *Brittiska Östafrika* (skyddsområde), 5. *Sultanatet Sansibar* (skyddsområde), 6. *Brittiska öar*.

Tyska skyddsområden [9 mill. inb.]: 1. *Togolandet*, 2. *Kamerun*, 3. *Tyska Sydvästafrika*, 4. *Tyska Östafrika*.

Italienska besittningar [200,000 inb.]: 1. *Massauah*, 2. *Somalilandet*.

Portugisiska besittningar [14 mill. inb.]: 1. *Azorerna*, *Madeira*, 2. *Portugisiska Guinea*, 3. *Kapverdeöarna*, *Guineaöarna*, 4. *Angola*, 5. *Mozambique*.

Spanska besittningar [$\frac{1}{2}$ mill. inb.]: 1. *Presidios*, 2. *Kanarerna*, 3. *Saharaområdet*, 4. *Guineaöarna*.

Gemensamt europeiskt område [14 mill. inb.]: *Kongostaten*.

B. *Inhemska vildnen:*

Sultanatet Marocko [8 mill. inb.]. — *Fulberiken*: *Massina*, *Sokoto*, *Gando*. — *Negerriken*: *Bornu*, *Vadai*, *Bagirmi*, (*Uganda*, *Lunda*). — *Boersriken*: *Oranjefristaten* [200,000 inb.], *Sydafrikanska republiken* [1 mill. inb.]. — *Liberia* [2 mill. inb.].

AMERIKA.

Emedan Amerika på alla sidor omgifves af stora världshaf: i V af *Stora oceanen*, i Ö af *Atlanten*, i N af *Norra ishafvet*, och ligger långt aflägsset från de öfriga världsdelarna, har det sent blifvit bekant. Visserligen kommer Amerika längst i NV vid *Berings sund* Asien ganska nära och *Aleúterna* bilda en öbrygga mellan de båda världsdelarna, men dessa ogästvänliga trakter äro föga bebodda, och de få vildar, som ströfvat dit, hafva icke stått i någon beröring med den civiliserade världen. På andra sidan är det äfven längst i N, som Amerika öfver Island mest närmar sig Europa. Från denna ö gjordes också den första upptäckten af Amerika i slutet af tionde århundradet. Men denna upptäckt råkade sedan i glömska, och först efter det Kristoffer Columbus vid uppsökandet af den kortaste sjövägen till Indien å nyo år 1492 upptäckte Amerika, har »Nya världen» blifvit allt mer bekant och är nu för det mesta befolkad af invandrade europeer.

Amerika utmärker sig framför de andra världsdelarna genom sin ofantliga utsträckning i N och S. Den nordligaste bekanta punkten är vid 83° nordl. bredd, och sydspetsen ligger vid 56° sydl. bredd. Hela världsdelen har således en längd af 15,500 km. Amerika är näst Asien den största världsdelen med en ytvidd af ungefär 40 mill. km². Det består af två hufvuddelar: *Nord-* och *Sydamerika*, hvilka äro förenade genom det smala *Panamanäset*. De äro tämligen lika stora och hafva bägge formen af en rätvinklig trehörning, hvaraf den långa sidan är vänd mot Stora oceanen i V. Äfven däruti hafva de en likhet, att de äro högbergiga och vulkaniska i V, i midten upptagas af vidsträckta lågland samt i Ö hafva lägre berg och lågland i växling.

I. NORDAMERIKA.

Kust. Nordamerikas kuster äro ganska mycket sönderdelade af hafvet, i synnerhet i N och Ö. Utanför nordkusten ligger en ofantligt vidsträckt arkipelag, de *Arktiska öarna*, af hvilka *Grönland* och *Baffinland* äro de största. De åtskiljas genom *Baffinviken* och *Davis sund* [dä'vis]. S om de Arktiska öarna inskjuter den stora och grunda *Hudsonviken* [höddsn] djupt in i landet. Denna vik är åt Ö genom *Hudsonsundet* förenad med Atlanten, men den står äfven norrut i förbindelse med Norra ishafvet, hvarifrån ismassor och kalla strömmar föra med sig köld åt de kringliggande landen.

Mellan Hudsonviken och Atlantiska oceanen utskjuter den breda halfön *Labradór*. Dess sydöstra kust sköljes af S:t *Lawrenceviken* [sänt-lårens], hvilken dessutom omslutes af halföarna *New Brunswick* [nju-brönsoick] och *New Scotland* [nju-skåttlånd] i V och den stora ön *New Foundland* [nju-föndlånd] i Ö. SO om ön utbreda sig de vidsträckta *New Foundland-bankarna*, där de norrifrån kommande isbergen aflagra sina

grusmassor, då de smälta vid mötet med Golfströmmens varma vatten. Dessa bankar utgöra en lekplats för omätliga fiskstim. Mellan New Brunswick och New Scotland inskjuter den smala *Fundy viken*, i hvilken tidvattnet når en ovanlig höjd. Nordamerikas ostkust är mest låg, men har goda hamnar, bildade dels af djupa vikar, dels af vattenrika flodmynningar. Längre åt S upptages kusten af låga, osunda sumpmarker och grunda strandsjöar. Midt för ostkusten ligga långt ute i Atlanten *Bermudasöarna* [bärmjudas-], de nordligaste korallöar i världen.

I SO intränger den vida *Mexikogolfen* [mechikå-]. Den skiljes i Ö från Atlanten genom den låga, af sjöar och sumpmarker uppfyllda och af korallref omslutna halfön *Florida*. Förbi denna flyter Mexikogolfens varma vatten i snabb ström genom *Floridasundet* ut i Atlanten och ger upphof åt *Golfströmmen*. Åt SO står Mexikogolfen genom *Yucatansundet* mellan halfön *Yucatan* och ön *Cuba* i förbindelse med *Caribiska hafvet*. Detta är ett stort innanhaf mellan *Central-* och *Sydamerika* i V och S samt *Västindien* *) i N och Ö.

Den Västindiska övärlden består af tre grupper: 1. Stora Antillerna: *Cuba*, *Jamaica*, *Haiti* och *Puertorico*; 2. Små Antillerna, hvilka sträcka sig utmed ostranden af Caribiskahafvet; samt 3. *Bahamaöarna* N om *Cuba* och *Haiti*.

Nordamerikas västkust är mest högländ, här och där afbruten af låga kustslätter. Här sträcker sig utmed kusten den långa halfön *Californien* utanför *Californiska viken*. Den höga nordvästra kusten, där västliga vindar medföra riklig nederbörd och starkt vågsvall, är mycket sönderskuren. Bland de talrika kustöarna märkas *Vancouver* och *Drottning Charlottas ö*. Från sydvästra spetsen af den breda halfön *Alaska* sträcker sig den vulkaniska öraden *Aleúterna*,

*) *Västindien* benämnes så, emedan Columbus, då han anlände till dessa öar, trodde sig hafva kommit till målet för sin färd, *Indien*, eller som det nu kallas *Ostindien*. Därför fingo äfven Amerikas inbyggare namnet «indianer.»

hvilken i S begränsar *Berings haf*. Mot Berings sund utskjuter Amerikas västligaste udde *Kap Prins Wales*.

Ytbildning. I Nordamerika intager höglandet något större vidd än låglandet. Det vidsträckta västliga höglandet, med ett gemensamt namn kalladt *Nordamerikas Cordillerer* [kårdiljärer], består af tvenne jämsides löpande bergssystem och mellan dem utbredda högplatåer. Den östliga höjdedjan kallas *Klippbergen*. De hafva i den högsta mel-lersta delen nästan samma höjd som Europas alper samt äro skogbeklädda liksom de, men sakna större jöklar, emedan klimatet är torrt. Märkvärdig är en vacker bergstrakt, kallad *Yellostowne-park*, för dess dy vulkaner och heta springkällor, liknande Islands Geysir. Den västliga bergranden löper nordligare tätt invid kusten under namn af *Sjöalperna* med den höga vulkanen *S:t Elias* [6000 m]. Dessa äro i det fuktiga hafsklimatet betäckta med vida snöfält och jöklar. Från ön Vancouver åt S stryker en lägre »kustkedja» samt åtskilda därifrån genom långa dalgångar de snöbeklädda *Cascadbergen* och *Sierra Nevada*. Cordillererna äro kända för sin stora rikedom på ädla metaller: guld, silfver, kvicksilfver och koppar. De äro därjämte mycket vulkaniska. De vida stäpp- och ökenartade högslätter, som fylla rummet mellan de östliga och västliga kedjorna, äro genom höjder delade i flere delar. Så åtskiljes genom en betydlig bergskedja *Utahplatån* [jútah] från *Coloradoplåtån*. Genom den sistnämnda banar sig *Colorado-floden* en väg till hafvet i djupa klyftor med lodräta bergväggar, kallade »cañons» [kanjens].

Söderut fortsättas dessa platåer af *Mexikos högslätt*, hvilken omgifves af randberg i V och Ö samt småningom höjer sig åt SO. Utmed randbergen sträcker sig en rad af vulkaner, bland dem *Orizaba* [årissava; 5,400 m]. Landet är rikt på ädla metaller, i synnerhet silfver. *Centralamerikas Cordillerer* äro högst nära kusten af Stilla hafvet och sänka sig norrut till platåer. Snedt genom landet går en djup

dalgång, i hvilken *Nicaragua-sjön* ligger. Utmed sydkusten finnes en rad af verksamma, fruktansvärda vulkaner.

I närheten af Atlanten sträcka sig *Alleghanybergen* [alligäni] från NO åt SV. De bestå af jämsides löpande kedjor, åtskilda genom längddalar. De äro betydligt lägre än Klippbergen samt mycket rika på järn, stenkol och petroleum.

Den mellersta delen af Nordamerika upptages af en ofantlig vågig slätt, som kan delas i två afdelningar: *Arktiska slätten* i N och *Mississippislätten* i S. Mississippislätten är endast närmare floden ett lågland, och höjer sig småningom åt Ö och V till betydliga höglätter vid foten af Alleghany- och Klippbergen.

Västindiens öar äro mest af vulkaniskt ursprung och därför bergiga. Endast Bahama-öarna äro låga korallöar.

I motsats till Gamla världens berg, hvilka mest stryka från V åt Ö, hafva Nya världens bergskedjor sin hufvudriktning i N och S. Den omständigheten, att berglanden ligga i kusttrakterna på ömse sidor om ett i midten beläget lågland, gör att stora flodsystem blifvit bildade och inverkar starkt på klimatet. Liksom annanstädes äro höglätterna här fulla af sprickor, och starka förkastningar ha egt rum. Strax N om Californiska viken finnes en depression 100 m under hafvets yta. *Dödsdalen* i södra delen af Sierra Nevala ligger lika lågt under hafsytan och omgifves af bergväggar af flere tusen meters höjd. Däremot finnes knappt på jorden ett regelbundnare veckadt kedjeberg än Alleghanybergen*).

Under istiden var en stor del af Nordamerika betäckt af jöklar, hvilka lämnat starka spår efter sig på den Arktiska slätten. Öfverallt träda här liksom i Finland urbergen och de äldsta bergbildningar i dagen, fälten ligga fullströdda af flyttblock och landet är utomordentligt rikt på sjöar.

Sjöar och floder. Nordamerika är en af de sjö- och flodrikaste delar af världen.

1. De arktiska sjöarnas och flodernas område:

Mackenzie [mackénsi], upprinner på Klippbergen samt flyter under flere namn åt N och NV till Norra ishafvet,

*) Läs närmare om förkastningar och bergveckningar ur kapitlet om »Landet på jorden»!

där den bildar ett stort delta. Den utleder vattnet från *Atabaska*, *Stora Slafsjön* och *Stora Björnsjön*.

Saskatschevan flyter från Klippbergen åt Ö till *Winnipeg sjön* [oʃnnipeg], hvars utlopp till Hudsonviken bildas af *Nelson*.

De arktiska sjöarna och floderna ligga i föga bebodda trakter och äro en stor del af året isbetäckta, hvarför de hafva ringa betydelse för samfärdseln.

2. Den Canadiska sjögruppen:

Öfre sjön, *Michigan* [mischigän], *Huron* [júren], *Erie* [iri] och *Ontario* [ántäriä] bilda tillsammans den största sötvattensamling på jorden, hvilken närmar sig Finland i storlek. De stora sjöarna stå i förbindelse med hvarandra antingen naturligt genom sund eller genom storartade kanaler. Mellan *Erie* och *Ontario* bildas det världsberömda vattenfallet *Niagara* [nejäggara]. Den väldiga vattenmassan har sitt aflopp genom den breda och starkt fördjupade *S:t Lawrencefloden* [sänt-lårens], som utfaller i den liknämnda viken.

Uppför *S:t Lawrencefloden* gå hafsartyg till de stora sjöarna. Dessutom stå de genom kanaler i förbindelse med *Mississippi* i S och floden *Hudson* i Ö.

3. Mississippislättens floder:

Mississippi uppkommer från sjörika kullar V om *Öfre sjön* och flyter åt S till Mexikogolfen. Bifloder t. h.: *Missouri*, som är längre än hufvudfloden, *Arkansas* och *Red River* [»Röda floden»] samt t. v. den vattenrika *Ohio* [ähäjä]. — *Mississippi* har gulbrunt vatten och den rycker ofta med sig hela stycken af de låga, sumpiga stränderna, hvarför flodens delta starkt tillväxer och redan skjuter långt ut i golfen. *Mississippi* och *Missouri* bilda tillsammans den längsta flod på jorden, 6,500 km lång. Dessa floder äro till stor del segelbara.

Rio grande del Norte [»Nordens stora flod»] kommer från Klippbergen och rinner för det mesta i bergstrakter åt SO till Mexikogolfen.

4. Till Stora oceanen:

Rio Colorado rinner med ett brusande lopp genom djupa cañons åt SV till Californiska viken.

Columbia går åt S och V till Stilla hafvet och bildar stora vattenfall, där den genombryter Cascadbergen.

Yukon åt NV och SV genom Alaskas ödemark till Berings haf; nu ryktbar genom rika guldfynd vid *Klondyke* [klondajk].

Alla dessa floder upprinna på Klippbergen och äro af ringa betydelse för samfärdseln.

Flere af högslätterna i V sakna aflopp och hafva salt-sjöar. Mest bekant är *Stora Saltsjön*.

Klimat. Största delen af Nordamerika ligger inom den tempererade zonen. Endast mindre områden äro belägna N om polcirkeln och S om Kräftans vändkrets.

Ett kallt polarklimat sträcker sig emellertid i Amerika långt S om polcirkeln, ja ända bort till 60° nordl. bredd, d. v. s. Helsingfors' breddgrad. I den Arktiska övärlden råder ofta om vintern en köld af mer än 40°, och Grönland är nästan helt och hållet betäckt af jöklar, den s. k. inlandsisen. Dessa jöklar skrida långsamt ned mot kusterna och brytas där i stora stycken, hvilka som simmande isberg af strömmar och vindar föras söderut. De ismassor, som hopa sig i Hudsonviken, smälta långsamt upp samt göra våren och sommaren kyliga i dess kustnejder. Längre åt V i trakterna kring Mackenzie är sommaren varmare, och där går skogsgränsen ända bort till polcirkeln.

I mellersta delen af Nordamerika råder utom på västkusten ett utprägladt fastlandsklimat med mycket kalla vintrar och heta somrar. Detta beror därpå, att västliga vindar äro förhärskande under hela året. I synnerhet blåsa om vintern ohindradt öfver det vida slättlandet nordvästliga vindar, hvilka medföra köld från polartrakterna och åstadkomma frost ända bort vid nedre Mississipp. I de nordligare delarna af ostkusten bidraga därtill kalla polarströmmar att afkyla luften. Därför råder en stor skillnad mellan klimatet på Amerikas ostkust och Europas västkust. Orter, hvilka ligga vid samma breddgrad som norra Italien, hafva samma vinterköld som södra Finland. Vid sta-

den New-York är Hudsonfloden årligen tre månader isbetäckt, ehuru den är lika sydligt belägen som Neapel, där köld och snö äro sällsynta. Däremot råder en ringa olikhet mellan klimatet vid ostkusten och i det inre landet.

Med afseende å nederbörden och växtligheten kan man dela mellersta Nordamerika i två olika hälfter, ett ostligt skogsområde med riklig nederbörd och ett västligt stäppområde med ringa fuktighet. Den stora regnmängden i Ö förorsakas däraf, att landet ligger öppet för fuktigt varma sydliga vindar från Mexikogolfven, hvilka tidtals, i synnerhet om sommaren, afbryta de torra västanvindarna. Regnet faller då i strida strömmar och häftiga oväder rasa. De fuktiga sydvindarna stiga icke upp till höglätterna på ostsidan af Klippbergen, hvarför där regnar sällan. Men än mera sällan faller regn i de af höga randberg fullkomligt omslutna västra höglätterna, hvilka därför äro ännu ödsligare. I kusttrakterna vid Stora oceanen V om Sierra Nevada och Cascadbergen framkalla däremot de västliga hafsvindarna riklig nederbörd och växtlighet.

I de sydligaste delarna af Nordamerika är luftens värme hufvudsakligen beroende af höjden öfver hafvet. De låga kuststräckorna utgöra odrägligt heta sumpmarker, hemsökta af gula febern. På sluttningarna och höglätterna råder en evig vår. Nederbörden är för det mesta riklig och faller där under sommaren. Den Västindiska övärldens af naturen annars rikt välsignade nejder lida ej sällan af förfärliga, ödeläggande orkaner.

Växtvärlden i Amerikas polartrakter är i mycket lik den i Gamla världen. Vida tundror, täckta med lafvar, bär och låga buskar utbreda sig här ända till 60°.

S om tundraregionen sträcker sig Nya världens stora barrskogsbälte med granar, furor och spridda björkar. Odlade bygder finnas på få ställen, mest kring Ontario och St Lawrencefloden.

I öfverensstämmelse med klimatet förekomma i mellersta Nordamerika tvenne skogsområden: ett större öst-

ligt område från Atlanten till trakterna strax V om Mississippi och ett mindre västligt område vid Stilla hafvets kust. Mellan dem ligger ett vidsträckt stäppland med några ökenfläckar. De bägge skogsområdena hafva öfvervägande löfskog, på sina ställen blandad med barrskog. Löfträden äro här af mångfaldiga slag, såsom ekar, lönnar, plataner, valnötsträd m. fl. äfven i Europa vanliga löfträd. Därtill komma härligt blommande magnolior och tulpanträd. Märklig är den brokiga färgprakt, som löfskogen under den milda hösten här utvecklar. — I de västliga bergstrakterna, där vintrarna äro blida, trifvas ständigt gröna löfträd och där reser sig det väldiga mammutträdet, som är ett af jordens största träd.

I det östra skogsområdet har odlingen redan intagit vida fält. Majs är det förnämsta sädesslaget, hvarjämte nordligare odlas hvete, sydligare ris. Potäter och vanliga trädfrukter m. m. odlas i N, sydfrukter, socker, bomull och tobak i S. I det västra skogsområdet är odlingen mindre utbredd. Jämte öfriga sydeuropeiska växter odlas här med framgång vin.

Bomullsbusken odlas allmänt inom tropiska och subtropiska zonen. Frukten är en kapsel af en valnöts storlek och den innesluter en stor mängd frön, beklädda med långa, hvita hår, hvilka utgöra själfva bomullen. Vid mognaden öppna sig kapslarna, hvarpå de afplockas och fröna uttagas. Bomullen rensas med maskiner och sammanpressas till balar, hvilka omslagna med järnband sändas i handeln. Den mesta och bästa bomullen fås från Nordamerika.

Sockerröret är ett 3 till 6 m högt gräs, som innehåller en starkt sockerhaltig saft. Vid skörden afskäras stjälkarna och styckas, hvarpå saften utpressas och inkokas. Sålunda fås råsocker, hvilket i sockerbruken raffineras. Ur affallet beredes sirap eller destilleras rom.

V om Mississippi utbreda sig vida, vågiga gräsfält, kallade prärier. Stora sträckor af prärierna äro dock numera odlade. Ännu längre åt V hafva högsätterna på bägge sidorna om Klippbergen en torftig växtlighet och äro delvis öknar.

Mexikos högslätt är äfven ett torrt stäppland, som utmärker sig genom egendomliga kaktusväxter och agaver. Men på sluttningarna af randbergen och i Centralamerika är växtvärlden mycket rik. Lägre ned finnas tropiska växter, såsom palmer, mahogni-, kautschuk- och kakaoträd, och där odlas ris, tropiska frukter och kryddor, bland dem den dyra vaniljen. Högre upp ser man ständigt gröna löfträd, ekar, kastanjer m. m. I denna trakt trifvas säd och läckra frukter af många slag förträffligt.

Västindiska öarna hafva en yppig växtvärld. I synnerhet äro de mot nordostpassaden vända bergssluttningarna rikligt skogbeklädda. Socker, kaffe, sköna frukter och utmärkt tobak äro öarnas viktigaste produkter.

Djurvärlden på tundrorna är fattig. Vildrenen och myskoxen äro de förnämsta vilda landtdjuren, eskimåhunden det enda husdjuret. Men desto rikare äro de nordliga hafven på isbjörnar, sälar, hvalrossar och hvalar, sjöfågel och fisk, i synnerhet torsk. I Stora oceanen fångas sjölejon och sjöuttrar.

I barrskogsregionen finnes god tillgång på pälsdjur och matnyttigt villebråd, hvarför den utgör ett af världens förnämsta jaktområden. De mest jagade djuren äro: bäfvern, bisamrättan, tvättbjörnen och mården. De amerikanska skogarnas väldigaste rofdjur är gråbjörnen.

Ett allmänt utbreddt rofdjur är p u m a n och sydligare uppehåller sig jaguaren, bägge besläktade med lejonet och tigern, men vida mindre. Flere slag af hjortar och antiloper finnas, men den präktiga bisonoxen, hvilken uppehöll sig i hjordar på prärierna och i de närmast belägna skogsmarkerna, är numera utrotad. Fågelvärlden är mycket rik. Märkliga fåglar äro kalkonen, vandringsdufvan, hvilken i flockar af millioner slår sig ned och anställer förödelse, samt de ytterst små, glänsande kolibri. Bland de många kräldjuren kunna nämnas skallerormen på stäpperna och krokodilen eller kaimanen i de sydliga floderna och sjöarna. Västindien saknar alldeles större vilda djur.

Nordamerika egde icke ett enda större husdjur, då europeerna först kommo dit. Nu finnas där våra vanliga husdjur i mängd. I synnerhet hållas flerstädes stora hjordar af hornboskap och svin, hvarför kött och fläsk utföras i massor till Europa. Endast kalkonen har Europa fått från Amerika. — I Mexiko odlas på kaktus cochenillinsekten, hvaraf en vacker röd färg beredes.

Inbyggare. Nordamerikas hela befolkning kan anslås till omkring 100 mill., hvilket på en yta af 22 mill. km^2 gör ungefär 5 på km^2 . Men folkmängden stiger hastigt genom den starka invandringen från Europa. Äfven här är befolkningen ytterst ojämnt fördelad, i det att största flertalet bor längst i Ö och S, medan stora sträckor i V och N äro nästan obebodda.

Inbyggarna kunna fördelas i fyra grupper: *urinvånare*, *invandrade europeer och negrer* samt *blandfolk*. Urinvånarna åter utgöras dels af *eskimåer*, dels af *indianer*.

Eskimåerna eller *innuit* bebo en smal kustremsa vid Beringshafvet och Norra ishafvet från Aleúterna i V till Grönland i Ö. De räknas vanligen till mongoliska rasen och likna mycket de ostsibiriska folken, men deras språk är besläktadt med indianernas. Eskimåerna äro ett äkta polarfolk. De bo om vintern i snöbetäckta jordhålor, om sommaren i skinntält och kläda sig från topp till tå i skinn. I sina lätta skinnbåtar, kajaker, jaga de sälar och hvalrossar eller fånga de fisk och hafva därpå hela sitt uppehälle. Under outhärliga mödor och faror kämpa de modigt för sin tillvara. På Grönland och nordkusten af Labrador hafva de antagit kristendomen.

Indianerna utgjorde ursprungligen Amerikas hufvudbefolkning. För närvarande bilda de knappt $\frac{1}{10}$ af Nordamerikas hela folkmängd. De kunna med afseende å lefnadssätt och bildning delas i två hufvudgrupper: vilda jägarefolk, hvilka i en mängd små stammar äro spridda i det nordliga skogsområdet och i »den stora Västern», samt civiliserade jordbrukare i Mexiko och Centralamerika.

De vilda indianerna bo i riskojor eller flyttbara tält och äro kända för sin skarpa syn och hörsel. De tro på ett högsta väsende, som de kalla »den store anden», samt på ett lif efter detta; men med denna tro är förbunden en rå vidskepelse, och deras gudsdyrkan består mest i besvärjelser. Genom förfärliga utrotningskrig, men ännu mer genom smittosamma sjukdomar och brännvinet, hvilket allt europeerna fört med sig, har de vilda indianernas antal starkt aftagit.

I Mexiko och Centralamerika hade indianerna redan vid europeernas ankomst uppnått en icke ringa odling. De drefvo åkerbruk och trädgårdsodling, hade ordnade samhällen och stora städer med praktbyggnader. Nu hafva dessa civiliserade indianers afkomlingar antagit kristendomen och europeiskt lefnadssätt, men deras tröghet tillåter dem ej att förvärfva något välstånd och de låta sig behärskas af ett fåtal europeer.

Indianerna bilda en egen människoras, *Indianrasen*. Den utmärker sig genom en stor, välbildad gestalt, ett femkantigt ansikte med låg, bakåtlutande panna, små mörka ögon, stor, ofta krokig näsa och bred mun med tunna läppar. Håret är sträft, becksvar och skäggväxten ringa. Hudfärgen har olika skiftningar i brunt, från alldeles ljusbrunt till kopparrött och svartbrunt. Indianerna hafva ett lugnt och dystert lynne och äro mycket ordkarga. De äro i allmänhet tröga och likgiltiga, men om de förolämpas, äro de hämndgiriga och blodtörstiga. Besegrade fiender behandlas af de vilda indianerna med upprörande grymhet, i det att de med sina skarpa stridsyxor, tomahawker, skalpera dem, d. v. s. afdraga hufvudsvålen och fästa den som ett segertecken vid sitt bälte.

Flertalet af Nordamerikas befolkning utgöres af *invandrade europeer*. Bland dem äro de germaniska folken och i synnerhet *engelsmännen* de talrikaste. Desse grundlade här för omkring 250 år sedan nybyggen, hvilka hastigt tillväxte i antal och välstånd. Deras efterkommande, de s. k. *yankees* [jankis], frigjorde sig för 100 år sedan från England och bildade en republikansk förbundsstat, »Nordamerikas Förenta stater», hvilka nu omfatta hela mellersta delen af Nordamerika. Sedan hafva icke blott *engelsmän* och

irländare, utan äfven andra europeiska folk, i synnerhet *tyskar* och *skandinaver* i stor mängd invandrat. Årligen strömma fortfarande skaror af »emigranter» från Europa till Amerika och slå sig ned hufvudsakligen i staterna vid de Canadiska sjöarna och i »den stora Västern». Invandrarne antaga vanligen det allmänt rådande engelska språket och deras afkomlingar blifva engelska amerikaner.

I de södra delarna af Nordamerika hafva *romaniska* folk, mest *spaniorer* invandrat. Deras afkomlingar, *kreolerna*, äro i denna dag det härskande folket och spanskan det allmänna språket i Mexiko, Centralamerika och Västindien. *Fransmän* finnas i mindre antal i landet kring nedre S:t Lawrence floden, i staterna vid Mexiko golfen och i Västindien.

Negrerna inkommo ursprungligen i landet som slafvar, men äro nu öfverallt frigifna. Talrikast äro de i de sydöstra staterna och i Västindien, där de på flere ställen utgöra den största delen af befolkningen och starkt tillväxa.

I de sydliga delarna af Nordamerika äro *blandfolken* i synnerhet talrika. *Mulatterna* bilda en god del af befolkningen i de sydöstra staterna samt förekomma i de flesta stater. *Mestizerna*, hvilka uppkommit af hvita och indianer, äro talrika i Mexiko och Centralamerika. — Slutligen hafva *kineser* under namn af kulis till ganska stort antal inkommit som arbetare till staterna vid Stora oceanen.

Stater och kolonier. Största delen af Nordamerika tillhör själfständiga riken med republikansk regeringsform. De hafva ursprungligen varit europeiska kolonier. Endast i nordliga delen och Västindien ega europeiska riken ännu besittningar.

GRÖNLAND [10,000 inv.]

Grönland har en fåtalig, långa kusterna spridd befolkning af eskimåer. På sydvästkusten, där klimatet är mildare, hafva några hundra danska kolonister slagit sig ned och infört kristendomen bland eskimåerna. Landets förnämsta produkter äro: tran, sälskinn och ejderdun.

BRITTISKA NORDAMERIKA.

Något mindre än Europa. — $5\frac{1}{2}$ mill. inv.

Landet består af tre särskilda delar, en hvar styrd af en engelsk guvernör. [Gränser, se kartan!]

1. **Dominion of Canada** [dåminjen ov kännädä] eller »Canadaväldet» utgör ett statsförbund med egen styrelse, eget parlament och egen krigshär. Det består af flere provinser, bland hvilka *Ontario* vid den liknämnda sjön och *Quebec* [koibäck] vid nedre St Lawrencefloden äro de förnämsta. Äfven förtjäna nämnas den sådesrika provinsen *Manitoba* söder om Winnepegsjön och det guldrika *British Columbia* vid Stora oceanen. — Utom engelsmän bo i landet fransmän, hvilka här först anlade kolonier, samt indianer och eskimåer. Den protestantiska läran är hufvudreligion och undervisningsväsendet är väl ordnad.

Näringarna hafva utomordentligt raskt utvecklats. Sädes-, främst hveteodlingen ger rika skördar, boskapskötseln möjliggör en betydande export af slaktboskap och ost, fisket drifves i stor skala på de stora sjöarna, jakten lämnar sedan gammalt pälsvaror och gör det än. På senare tider har också bergsbruket uppblomstrat. Det ger guld, silfver samt framför allt järn och stenkol, hvarigenom storindustrin tagit stark fart. För samfärdseln och handeln hafva stora ting uträttats. Sedan genom beundransvärda kanaliseringsarbeten de Canadiska sjöarna och

S:t Lawrencefloden gjorts tillgängliga för oceanångare samt den Canadiska pacificbanan och andra järnvägar blifvit byggda, har så väl den inre som yttre handeln vunnit ett ofantligt omfång. — Städer:

Montreal [måntriål], på en ö vid föreningen af S:t Lawrence och dess biflod Ottawa, stor handelsstad; direkt ångbåtsförbindelse med Europa och knutpunkt för järnvägar (Victoriabron). Utförsel af lefvande kreatur. 200,000 inv.

Ottawa, vid den liknämnda floden, är förbundets hufvudstad; idkar sågrörelse och trävaruhandel.

Toronto, vid Ontario, är medelpunkt för spannmålshandeln och har ett betydande universitet. —

Quebec [koibäck], vid S:t Lawrencefloden, är en stark fästning. — *Halifax*, vid Atlanten, med god befäst vinterhamn, är brittisk flottstation; betydande fiskerirörelse.

2. **New Foundland** och östkusten af *Labrador* lyda under samma brittiska guvernör. Vid kusterna af bägge landen drifves ett betydande torskfiske.

3. **Bermudasöarna** äro en viktig station för brittiska flottan.

NORDAMERIKAS FÖRENTA STATER.

Något mindre än Europa. — 75 mill. inv.

Förenta staterna gränsa i Ö till Atlanten, i S till Mexikogolfven och Mexiko, i V till Stora oceanen och i N till Canadaväldet. Det är en förbundsstat af 45 själfständiga stater. I spetsen för hela förbundsrepubliken står en på 4 år vald president. Hvarje enskild stat styres af egen folkvald guvernör. De hafva egna lagar och lagstiftande församlingar, men för stiftandet af de gemensamma lagarna, som angå utrikes politiken, krigsväsendet, tullväsendet m. m., finnes en generalkongress. Den består af »senaten» och »representanternas hus». Utom staterna finnas 5 territorier, hvilka lyda omedelbart under förbundsregeringen.

Statsspråket är engelska och det talas äfven af negrerna och blandfolken. Indianerna äro fåtaliga ($\frac{1}{4}$ mill). Full-

ständig religionsfrihet råder; hvarför här finnes en mängd olika kyrkor och sekter. Största antalet anhängare hafva de protestantiska lärorna; dock äro äfven katolikerna talrika. Församlingarna tillsätta och aflöna själfva sina präster. Folkupplysningen är allmän och god. Ingenstädes läses så mycket tidningar. För den högre undervisningen finnas goda högre skolor och flere universitet.

Den amerikanska yankeen utmärker sig genom djärf företagsamhet, ihärdighet och arbetslust. Stora uppfinningar hafva gjorts och alla näringar i hög grad utvecklats. Penningeförvärfvet är visserligen i Amerika en hufvudsak, men äfven kunskaper värderas högt.

Nordamerikas Förenta stater stå nu främst bland alla länder, som frambringa jordbruksprodukter. »Spannmålsstaterna» i de norra och mellersta delarna alstra massor af majs, hvete och hafre jämte andra europeiska åkerväxter. »Plantagestaterna» i S hafva oerhördt rika skördar af bomull, tobak, socker och ris. — Äfven boskapsskötseln är betydande. På landtgodsen eller »farmerna» i Ö uppfödas ädla rasdjur af flere slag; på de ändlösa betesmarkerna i V hållas millioner slaktboskap. Fisket drifves i stor skala så väl i hafven som i de stora sjöarna och floderna.

De mineraliska skatterna äro outtömliga. Förenta staterna frambringa mer järn, silfver, koppar, bly och petroleum än något annat land på jorden. Stenkol upptages väl litet mer i England, men de redan undersökta stenkolslagren i Förenta staterna hafva större vidd än alla Europas stenkolsfält tillsammans. Järn, stenkol och petroleum fås företrädesvis i staterna på västsidan af Alleghanybergen, de ädla metallerna från trakterna kring Sierra Nevada.

Fabriksverksamheten är storartad i de nordöstra staterna. Snillrika uppfinningar hafva gjort, att maskiner utföra alla möjliga arbeten snabbt och billigt. Äfven till Europa hämtas industrialster, främst sinnrika maskiner af flere slag.

Handeln jämte handelsflottan är den största näst Englands. Den lifligaste handel drifves på England, Tyskland

och Frankrike i Europa; på Ostasien och Australien idkas en betydande sjöfart. De förnämsta utförsvarorna äro: såd, bomull, kött, petroleum, tobak och maskiner.

Samfärdsmedlen äro utmärkta. Kanaler förbinda de stora Canadiska sjöarna med Mississippi, Ohio och Hudson. Järnvägar gå åt alla håll och hafva redan en längd af 300,000 km, d. v. s. nästan lika mycket som hela den öfriga världens banor tillsammans. Märkligast äro de fem »Pacifikbanorna» hvilka förena Atlantens och Stora oceanens kuster.

Mynt: 1 dollar = 100 cents = *Fmg.* 5:20.

Stater och städer. Genom industrins och handelns uppblomstring hafva städerna vunnit en oerhördt snabb tillväxt. De äro ytterst regelbundet byggda och hafva ett enformigt utseende. Staterna kunna efter läget delas i fyra grupper, hvartill komma territorierna.

a) Staterna utmed Atlanten:

Dessa äro tillsammans 16, fördelade i två underafdelningar: aa) Nya Englands stater i N: *Maine* [män], *Vermont* [värmönt], *New Hampshire* [nju-hämpschr], *Massachusetts* [massatjüsets], *Rhode Island* [råd-ajlånd], *Connecticut* [kännättikett], bb) vid mellersta och södra delen af ostkusten: *New York* [nju-järk], *New Jersey* [nju-djärsi], *Pennsylvania* [-vä'nia], *Delaware* [delaoär], *Maryland*, *Virginia*, *Nord- och Syd-Carolina*, *Georgia*, *Florida* samt förbundsdistriktet *Columbia*.

De viktigaste stater och städer i detta område äro:

Massachusetts [massatjüsets] ute vid kusten:

Boston [bostn], vid Atlanten, är en stor handels- och fabriksstad med framstående läroanstalter. $\frac{1}{2}$ mill. inv.

New York [nju-järk], vid Ontario, Erie och Hudsonfloden.

New York, vid mynningen af Hudson, är en af världens förnämsta handels- och fabriksstäder. Hufvudort för invandringen från Europa. 10,000 fabriker, i synnerhet för maskiner och lädervaror. Amerikas folkrikaste stad med 2 mill. inv. — På den förnämsta gatan, *Broadway* [brådoä], härskar en rörelse och trängsel, lik den i London. — *New York* bildar tillsammans med flere närliggande betydande städer det s. k. *Stora New York*, som har öfver 3 mill. inv.

Brooklyn [brúcklin], på ön *Longisland* [långajländ], är förenadt med New York genom en storartad hängbro. 1 mill. inv.

Buffalo [bøffälø], vid Eriesjön och Eriekanalen, är en viktig inre handelsplats.

Pensylvania [pensilvå'niä] mellan floden Delaware och Eriesjön:

Philadélphia, vid Delaware, är rikets andra fabriksstad. Utför petroleum och stenkol. Staden är en medelpunkt för bokhandeln och har betydande läroinrättningar. Öfver 1 mill. inv.

Pittsburg, vid Ohio, är centralpunkt i ett område med rika järn- och kolgrufvor samt petroleumkällor. Stora fabriker för järn och stålvaror.

Maryland [märiländ] kring Chesapeakeviken [-pik-]:

Baltimore [bältimår], vid Chesapeakeviken, är en betydlig handelsstad med stor utförsel af tobak. $\frac{1}{2}$ mill. inv.

Columbia, förbundsdistrikt vid floden Potomac:

Washington [oåschingtn], vid Potomac, är Förenta staternas hufvudstad med flere praktbyggnader, såsom »Hvita huset», presidentens bostad, och »Capitolium», kongressens samlingspalats.

Virginia [uttalas på engelska värdjinniä] mellan Alleghany och hafvet.

Richmond [ritschmönd], inne i landet med stora tobaksfabriker. — Sydstaternas hufvudstad under inbördeskriget 1861—65.

Syd-Carolina mellan Alleghanybergen och hafvet.

Charleston [tjälrstn], vid Atlanten, med betydlig utförsel af ris och bomull.

Florida, själfva halfön och en kustremsa vid Mexikogolfven:

Pensacola, vid Mexikogolfven, mycket besökt hamnplats.

b) Golfstaterna på sydkusten:

Dessa äro 4: *Alabama*, *Mississippi*, *Louisiana* och *Texas*.

Den viktigaste staten är

Louisiana vid Mississippis mynning:

New Orleans [nju-årlins], i Mississippis deltaländ, har stor utförsel af bomull. 270,000 inv. — Staden har ytterst osundt läge och är ett hem för »gula febern».

c) Staterna i det inre landet:

Dessa äro tillsammans 21, näml. aa) Ö om Mississippi: *Tennessee* [tenessi], *Kentucky* [kentöcki], *Westvirginia*, *Ohio* [ähäjä], *Indiana*, *Illinois* [illinäjs], *Michigan* [mischigänn], *Wisconsin* [oiskånsin]; bb) V om Mississippi: *Minnesota*, *Iowa* [äjäva], *Missouri*, *Arkansas*, *Nord- och Syd-Dakota*, *Nebraska*, *Kansas*, *Colorado*, *Wyoming* [oäjäming], *Montana*, *Idaho*, *Utah* [juta].

De viktigaste stater och städer i detta område äro:

Ohio, mellan Erie och floden Ohio:

Cleveland [klivlånd], i en bördig trakt vid Eriesjön, är en raskt tillväxande handels- och fabriksstad. $\frac{1}{3}$ mill. inv.

Cincinnati, vid Ohio med ofantliga svinslakterier. Vid slaktningen användas maskiner. $\frac{1}{3}$ mill. inv.

Illinois [illinäjs], mellan Michigan och Ohio:

Chicago [schikagå], vid södra ändan af Michigansjön, har den största utförsel af säd och boskapsprodukter samt kolossala slakterier. $1\frac{1}{2}$ mill. inv. Stora sjöfartyg kunna gå ända hit uppför St Lawrencefloden och Niagara-kanalen; på andra sidan är staden genom kanaler förbunden med Mississippi och Hudson. Det är en knutpunkt för 35 järnvägslinjer. — Så väl i Chicago som i de närmast åt V liggande städerna och staterna har det största antalet utvandrare från Skandinavien och Finland slagit sig ned. Där utgifvas svenska och finska tidningar.

Michigan utgöres af halföarna mellan Huron, Michigan och Öfre sjön:

Detroit, nära Eriesjön, drifver stor ångbåtsfart på sjöarna.

Wisconsin [oiskånsin], mellan Öfre sjön, Michigan och Mississippis öfre lopp:

Milwaukee [miloåki], vid Michigan, idkar stor sädeshandel och har till hälften tysk befolkning.

Minnesota kring Mississippis öfversta lopp:

Minneapolis, vid ett vattenfall i Mississippi, har stor kvarnindustri och öfvervägande skandinavisk befolkning.

Missouri, kring Missouris nedersta lopp:

S:t Louis [sent-lóis], nära Missouris inflöde i Mississippi, har storartad flodfart och är en hufvudstation vid mellersta pacificbanan. Medelpunkt för den inre handeln. $\frac{1}{2}$ mill. inv.

d) Pacificstaterna:

Dessa stater äro 4: *Washington, Oregon, Nevada och California.*

Den förnämsta staten är:

California, utmed Stora oceanen:

San Francisco, vid en hafsbukt som bildar en utmärkt hamn. Synnerligen viktig handelsstad. Ändpunkt för den äldsta pacificbanan och utgångspunkt för en liflig ångbåtsfart på Ostasien och Australien. $\frac{1}{3}$ mill. inv. — Efter upptäckten af de rika guldfälten i Californien har staden oerhördt snabbt tillvuxit. Guld, silfver och kvicksilfver utföras, men ännu mer säd och industrialster.

e) Territorierna äro nästan alla belägna på högslätterna invid Klippbergen.

aa) 3 ordnade territorier äro: *Arizona, New Mexiko och Oklahoma*; *bb)* 2 oordnade territorier: *Indianterritoriet* vid mellersta Arkansas och Red River, befolkadt af civiliserade indianstammar, samt *Alaska*, bebodt af indianer, eskimåer och ett fåtal ryssar. Till *Klondyke* i Yukondalen hafva talrika guldsökare invandrat.

MEXIKO.

Ungefär 5 ggr Finland; 13 mill. inh.

Mexiko gränsar i N till Förenta staterna, i SO till Centralamerika samt omgifves för öfrigt af Stora oceanen, Mexikogolfven och Caribiska hafvet. Dit höra ock de stora halföarna Californien och Yucatan. [Gränser se kartan!]

Landet var förut en spansk koloni, hvarför ännu spaniorernas afkomlingar, kreolerna, deras språk, spanskan, och deras religion, den katolska läran, äro härskande där. Men befolkningens flertal utgöres af indianer och mestizer.

I början af vårt århundrade lösryckte sig Mexiko från Spanien och bildade efter Förenta staternas mönster en förbundsrepublik, men sedan dess ha beständiga inbördes krig och oroligheter rasat i landet. Allmän osäkerhet till lif och egendom, grof okunnighet och vidskepelse råda. I förening härmed gör bristen på dugliga hamnar och vägar samt framför allt på företagsamhet, att alla näringar stå lågt i det af naturen så rikt utrustade landet. Dock hafva på senaste tider några järnvägar blifvit anlagda. Silfver utgör den förnämsta utförsvaran, därefter guld, kaffe, kakao och vanilj. — Städer:

Mexiko, på högslätten i en kitteldal mellan två sjöar, är landets hufvudstad med universitetet. Välbyggd stad med många präktiga kyrkor. Järnvägar till hamnstaden *Vera Cruz* vid Atlanten och till *San Blas* vid Stora oceanen. — I närheten finnas ruiner, hvilka erinra om det fornmexikanska kulturfolket *aztekerna*.

CENTRALAMERIKAS REPUBLIKER.

Tillsammans något större än Finland. — $3\frac{1}{2}$ mill. inb.

Det smala landet mellan Caribiska hafvet i N och Stora oceanen i S upptages af 5 republiker, hvilka förut tillhörde Spanien. De äro hufvudsakligen befolkade af indianer och mestizer; kreolernas och europeernas antal är ringa. Inbyggarna tala spanska och äro katoliker. Det heta, osunda klimatet och moskitosvärmar göra stora sträckor af landet norrut obeboeliga, hvarför befolkningen och städerna mest finnas vid sydkusten. Inre oroligheter och oföretagsamhet hafva äfven här hindrat näringarnas utveckling, hvarför det metall- och skogrika landet har ringa utförsel, bestående hufvudsakligen af kaffe, indigo, mahogni, hudar och ädla metaller.

De 5 republikerna äro:

1. **Guatemala**, längst i NV, med största folkmängden.

2. **Salvador**, S om Guatemala, vid Stora oceanen, den minsta, men tätast befolkade och bäst odlade staten.
3. **Honduras**, vid den liknämnda viken af Caribiska hafvet; når i S Stora oceanen.
4. **Nicaragua**, N om den stora, liknämnda sjön.
5. **Costarica**, S om Nicaragua mellan Caribiska hafvet och Stora oceanen.

Tre af dessa republiker, *Salvador*, *Honduras* och *Nicaragua*, bilda numera en förbundsstat, benämnd »*Den stora republiken Centralamerika*».

England har tagit i besittning **Brittiska Honduras**, en smal kuststräcka V om viken af samma namn, för att därifrån hämta mahogni.

VÄSTINDIEN.

Alla öarna tillsammans = $\frac{2}{3}$ af Finland. — 5 mill. inb.

Då Kristoffer Columbus kom till Västindiska öarna, voro de betäckta med urskogar och befolkade af indianer. Men när europeerna där införde plantageodlingen, utrotades indianerna, hvilka icke kunde uthärda det hårda trälarbetet, och skogarna förstördes på vida sträckor. Indianerna blefvo sedan ersatta med negerslafvar från Afrika, men i skogarnas ställe finnas nu flerstädes torra stäpper. I de spanska kolonierna utgöra ännu de »hvita» något mer än hälften af befolkningen, men i de öfriga europeiska besittningarna är deras antal obetydligt, och öarnas inbyggare bestå hufvudsakligen af fria negrer och mulatter, hvilka nästan alla äro kristna, mest katoliker. De viktigaste utförsvarorna från alla öarna äro: socker, kaffe och tobak.

Förenta staternas besittningar [$2\frac{1}{2}$ mill. inb.] äro: *Cuba* och *Puertorico*.

Cuba, »Antillernas pärla», ligger nu alldeles förhärjadt. Sockerplantagerna, på sin tid de rikaste i världen, tobaksfälten med de fina tobakssorterna och kaffeodlingarna äro ödelagda. Befolkningen har till

betydlig del fallit offer för krig, pest och hungersnöd. Ön står för närvarande under förvaltning af Förenta staternas ämbetsmän. — Hufvudstad :

Habana [avanna], på nordvästra kusten af Cuba, var före kriget en betydlig handelsstad med berömda cigarrfabriker.

2. **Brittiska besittningar** [$1\frac{1}{4}$ mill. inb.] äro: *Jamaica*, flere af Små Antillerna, bland hvilka den förnämsta är *Barbados* och den största *Trinidad*, samt *Bahamaöarna*.

3. **Franska besittningar** [400,000 inb.] äro: *Guadeloupe* [gvadloup] och *Martinique* [martinick].

4. **Danska besittningar** [50,000 inb.] äro: *S:t Thomas* och två andra små öar. — Stad: *S:t Thomas*, har en förträfflig hamn och är en viktig kol- och telegrafstation för ångbåtsfarten.

Ön Haiti är delad mellan två själfständiga republiker med nästan uteslutande neger- och mulattbefolkning:

1. *Haiti*, på västra sidan, som innehafves af franska talande negrer, och

2. *Dominikanska republiken* på östra sidan af ön, där det härskande folket är spanska talande mulatter.

II. SYDAMERIKA.

Kust. Sydamerika består liksom Afrika af en stor landmassa, som småningom smalnar åt S. Den sydliga delen bildar sålunda en utdragen halfö, *Patagonien*. Kusterna äro mycket litet inskurna af hafvet. Störst är *Maracaiboviken*, som bildas af *Caribiska hafvet* på nordkusten. Atlantens kuster äro för öfrigt mest långgrunda samt åtföljda af slambankar och laguner. Men ungefär på midten är kusten högländ och där bildas den vackra *Rio Janeirobukten*, vid hvilken Sydamerikas näst största stad är belägen. Stilla hafvets kuster äro mest höga och branta, men jämna

och med få dugliga hamnar. Längst i N bildas *Panama-viken* och på midten den öppna *Aricabukten*. Men längst i S, där västliga vindar beständigt drifva väldiga $\frac{1}{2}$ vågor mot land, hafva bergen splittrats och *Patagoniens skärgård* bildats, hvilken med sina branta, snöklädda fjäll och djupa fjordar där innanför påminner om Norge. Genom *Magalhaessund* [magaljaings-] afskiljes den stora ön *Eldlandet*, utanför hvilken Amerikas sydspets *Kap Horn* ligger på en klippö. Österut i Atlanten träffas de låga *Falklands-öarna* [fäkländs-].

Ytbildning. Efter att starkt hafva sänkt sig på *Panama-näset* *) uppstiga *Cordillererna* i Sydamerika under namn af *Anderna* till ännu större höjd än i Nordamerika. De sträcka sig tätt utmed västkusten genom hela världsdelen och stupa brant mot Stora oceanen, men sänka sig långsammare mot låglandet i Ö. Längst i N förgrena sig *Anderna* i flere kedjor, af hvilka den östligaste bildar *Venezuelas kustberg* vid Caribiska hafvet. Annars bestå *Anderna* i de nordligare och mellersta delarna af två eller tre jämsides löpande hufvudkedjor, åtskilda af högslätter, men på sina ställen förenade i bergsknutar. De märkligaste högslätterna äro: *Quitos högslätt* [kitå] under ekvatorn och *Titicacas högslätt* [4,000 m] Ö om Arica bukten. Längre åt S bilda *Anderna* endast en hufvudkedja, hvilken å nyo uppstiger på *Eldlandet*. På *Anderna* höjer sig en lång rad af väldiga dels slocknade, dels ännu verksamma vulkaner och andra toppar högt öfver snögränsen. Vid randen af *Quitos* högslätt resa sig de vackra *Chimborazo* [tjimbårasså; 6,400 m] och *Cotopaxi* [kåtåpatji], den förra en slocknad, den senare en verksam vulkan, och sydligare *Aconcagua* [7,000 m], Sydamerikas högsta bergstopp. Ingenstädes i världen äro jordbäfningar så vanliga som i Sydamerika.

*) I den endast 85 m höga sänkan går nu en järnväg och man arbetade på en kanal mellan de bägge världshafven, men företaget gick om intet, sedan därpå nedlagts 1,200 mill. francs.

Sydamerika upptages i Ö till stor del af tvenne skilda högland, *Guayanas* och *Brasiliens högland*. De bestå bägge af vidsträckta högslätter, på hvilka bergskedjor äro uppsatta och löpa hufvudsakligen i kustlinjens riktning.

Sydamerikas berg äro synnerligen rika på metaller och andra dyrbara mineralier. Af ålder har man där upptagit guld, silfver och koppar; senare har man i Brasiliens högland funnit diamanter.

I den mellersta och inre delen af Sydamerika utbreder sig det största sammanhängande lågland på jorden. Det fördelar sig i tre stora flodområden, mellan hvilka vattendelarne äro ytterst låga, ja delvis saknas. Åt Ö sträcker sig låglandet kring flodmynningarna ända ut till Atlanten, men afstänges från Stilla hafvet genom Andernas fjällmur.

Sjöar och floder. På Andernas högslätter och deras ostsluttning finnas talrika sjöar, af hvilka många sakna utlopp och hafva salt vatten. Störst är *Titicaca*.

Till Stilla hafvet kunna från de närbelägna Anderna endast brusande fjällbäckar utfalla. Men så mycket större äro de floder, hvilka uppsamla vattnet dels från Andernas ostsida, dels från de östliga berglanden och utföra det till Atlanten. De största äro:

Orinoco, som kommer från Guayanas högland, flyter i en båge vid dess väst- och nordrand samt bildar ett stort, sumpigt deltaland.

Amazonfloden upprinner på Anderna, flyter först en lång väg åt N i en trång fjälldal, genombryter bergen i starka forsar och rinner sedan åt Ö, beständigt förstörad af bifloder, af hvilka många äro större än Rhein, samt utfaller genom två breda trattformiga mynningar Atlanten. Floden är på många ställen fullströdd med holmar. Bland de talrika stora bifloderna märkas: t. v. *Rio Negro*, som af naturen står i förbindelse med Orinoco, och t. h. *Madeira*.

Amazonflodens vattenområde är det största på jorden och närmar sig Europa i storlek. Floden har redan långt från mynningen en bredd af 10 km och befares af ångbåtar på en sträcka af 4,000 km.

I den vida mynningen liknar den mer en hafsvik än en flod och tidvattnet stiger högt uppför floden. Märkvärdig är den strid, som vid tiderna för springflod utkämpas mellan det utåt strömmande flodvattnet och det från hafvet med då inrullande tidvattnet.

Rio de la Plata utgör den vida, gemensamma utloppsarmen för de stora floderna *Paraguay*, *Parana* och *Uruguay*, hvilka alla komma från Brasiliens högland. *Paraguay* upprinner i det rika diamantdistriktet och kan befaras af ångare ända dit.

Utom dessa låglandsfloder böra ett par stora höglandsströmmar nämnas.

Magdalena rinner i en härlig dal mellan två af Andernas parallellkedjor åt N till Caribiska hafvet.

San Francisco genomflyter Brasiliens högland först åt NO, sedan åt SO och utfaller i Atlanten.

Klimat. Sydamerika ligger med sin största landmassa inom den heta zonen och endast med den smala sydliga delen inom den södra tempererade zonen. Klimatet är nordligare hett och längst i S mycket rått och fuktigt. Høgt uppe på Anderna råder i ekvatorialtrakterna en evig vår.

I det stora låglandet vid Amazonfloden och på ostsluttningen af Anderna i trakterna kring ekvatorn äro sommarregnen långvariga och ymniga. Fuktigheten ökas och underhålles här af de från hafvet blåsande passadvindarna äfvensom af den starka afdunstningen från de stora floderna och de vidsträckta urskogarnas saftiga grönska. Rikligast faller regnet på randbergen vid de östra kusterna, men åt de innanför dem belägna högslätterna i Brasilien och slätterna vid Orinoco ha passadvindarna icke tillräcklig fuktighet kvar, hvarför de bilda savanner.

Den mellersta delen af västkusten är nästan regnlös och ökenartad, emedan en kall polarström afkyler luften och gör den torr. Men i N och S är nederbörden riklig och landet betäckt med täta skogar. Och emedan i Patagonien beständigt blåsa västliga vindar, hvilka förlora sin

fuktighet, då de öfverstiga Anderna, är den östra delen af landet regnfattig och utan skog.

Växt- och djurvärld. På grund af olika höjd- och klimatförhållanden äro växt- och djurvärlden ganska olika i skilda trakter, men för det mesta äro de rika.

Andesbergens nordliga delar täckas af härliga tropiska skogar med palmer, mahogni-, kakaoträd m. fl. På den fuktiga ostsidan finnas äfven stora skogar, och där äro kinaträden hemma. Men högfjällen äro täckta med alporter och gräs och där beta flockar af lama, hvaraf en art hålles tam. Där spanar ock den väldiga kondoren efter rof. I den södra skogsregionen äro ständigt gröna bokar de allmännaste löfträden. Högre upp växer barrskog. Låglandet har i de tre flodområdena olika natur och olika namn.

Llanos [ljanos] benämnas de stora savannerna N och V om Orinoco. Under regntiden täckas de af högt gräs och där beta hjordar af hästar och hornboskap. Men under den torra tiden förvandlas *Llanos* till en förbränd öken.

Selvas kallas de oerhördt vidsträckta urskogar, som betäcka låglandet kring Amazonfloden. I yppighet likasom i vidd sakna de sin like. Träden, bland hvilka många olika palmarter förekomma, äro där utomördentligt höga och löfkronorna sammansluta sig till ett tätt löfhvalf. Luftens därunder är kvalmig och ett underbart mildt, dämpadt ljus sprider sig där. Kring de i sig själfva kala stammarna slingra sig vackert blommande klängväxter, lianer, och bilda ogenomträngliga snår. Marken är lerig och slipprig. — I dessa skogar trifvas bäst klättrande, flygande och krälände djur. Uppe i träden vimlar det af apor och papegojor, hvilka hålla en förfärlig konsert. Där smyger sig jaguaren och där slingra sig jätteormar. Brokiga fågelskaror och glänsande insekter fladdra omkring.

Egendomliga för Sydamerika äro: trögdjuret, bältan och myrsloken.

Pampas, kring La Platafloden, består af vida gräsfält, där hjordar af får och hornboskap beta. — *Patagoniens stäpper* äro täckta med grus och rullstenar från istiden, bland hvilka taggiga buskar och tistlar växa. — På stäpperna uppehålla sig vikunjan, en lamaart, och den amerikanska strutsen.

Odlingen har ännu ringa utbredning i Sydamerika. Det är hufvudsakligen i kusttrakterna, som man träffar de odlade fläckarna. Mest betydande är odlingen af kaffe och socker, därefter af kakao, vanilj, bomull och tobak. Viktiga näringsämnen för inbyggarna äro rotfrukterna potäter och batater samt maniök, hvaraf beredes tapiocagryn. Dessa växter äro äfven hemma här. Det förnämsta sädesslaget är majs, men äfven europeiska sädeslag odlas med framgång. Bananer och andra läckra frukter utgöra en del af födan.

Det enda husdjur, som indianerna hade före europeernas ankomst till Amerika, var laman, som ännu hålles tam. Den förser infödingarna med mjölk, kött och grof ull samt är deras lastdjur. Nu äro de europeiska husdjuren allmänt införda och hafva förökats så, att stora hjordar af förvildade oxar och hästar genomströfva Llanos och Pampas.

Inbyggare. Ehuru Sydamerika har en stor rikedom på naturprodukter ej mindre ur mineral- än växtriket, är befolkningen gles. Man anslår hela folkmängden till ungefär 37 mill., hvilket på en ytvidd af 18 mill. km^2 gör omkring 2 på km^2 . Tätast är befolkningen på de närmast de låga och osunda kustbrämen belägna högslätterna, glesast i de stora urskogarna.

Befolkningen utgöres af *indianer*, *invandrade europeer* och *negrer* samt *blandfolk*.

Indianerna voro äfven i Sydamerika vid europeernas ankomst dels vildar, dels civiliserade åkerbrukare och äro så än i dag. I de inre delarna lefva indianerna af jakt och urskogens vilda frukter. I stäpptrakterna hafva de blifvit skickliga ryttare, hvilka med lasset, en lång rännsnara,

fånga den förvildade boskapen eller laman. Eldsländarne, hvilka äro bland jordens lågt stående folk, lefva af fiske och svepa sig i djurskinn. — Uti nordvästra Sydamerika hade indianerna, bland dem quichua-folket [kitschua] i Peru, bildat ett ordnadtt samhälle, hvarom präktiga byggnadsverk än i dag vittna. Dessa civiliserade indianers afkomlingar lefva ännu i samma trakter som åkerbrukare och hafva antagit kristendomen.

De invandrade europeerna äro mest spaniorer och portugiser, hvilkas afkomlingar äfven här kallas kreoler. Spaniorerna intogo och bosatte sig i större delen af Sydamerikas kusttrakter, och där är spanskan ännu det härskande språket. Portugiserna intogo på världsdelens östra sida det nuvarande Brasilien, och där utgör portugisiskan skriftspråk och allmänt samtalsspråk. I SO hafva senare talrika invandrare från Italien och Frankrike slagit sig ned. Med de romaniska folken har den romersk-katolska kyrkan blifvit förhärskande i Sydamerika.

Negrerna förekomma endast i det tropiska Sydamerika och talrikast i de nordöstra kusttrakterna. De äro numera fria utom i Brasilien, och äfven där afskaffas slafveriet efter hand.

Blandfolken, bestående mest af mestizer, därefter af mulatter, utgöra flertalet eller ungefär hälften af befolkningen.

Stater och städer. Liksom i Mexiko och Centralamerika, gjorde sig de spanska kolonierna i Sydamerika i början af vårt århundrade fria från moderlandet och bildade republiker efter Förenta staternas mönster. Brasilien skildes vid samma tid från Portugal och bildade en monarki, hvars regent antog titeln kejsare, men äfven där har nyligen republiken proklamerats. För närvarande finnas 10 själfständiga stater eller statsförbund och några europeiska kolonialområden i Sydamerika. I det inre äro gränserna ännu ganska osäkra och underkastade beständiga tvister.

Inre oroligheter hindra i många stater de af naturen rika ländernas utveckling.

1. Venezuela [2 1/2 mill. inv.]

ligger kring Orinoco. Landet utgör en förbundsrepublik, *Venezuelas Föreanta stater*, styrd af en president. Med afseende å naturförhållandena kan landet indelas i tre delar: åkerbruksbältet i kusthöglandet, boskapsbältet på Llanos och skogsbältet i Guayanas bergland. Förmämsta produkter äro: kaffe, kakao, virke, boskap och hudar. — Hufvudstad:

Caracas, i en hög bergdal, är ofta hemsökt af jordbäfrningar. — Järnväg till hamnstaden *La Guayra* vid kusten af Caribiska hafvet; den har stor utförsel af kaffe.

2. Columbia [4 mill. inv.],

kring Magdalena floden. Landet utgör en republik. Hufvudprodukter äro: tobak, kinabark, kautschuk, hudar, pärlor och ädla metaller. — Städer:

Bogota, på en högslätt, är hufvudstad. — *Panamá*, på det liknämnda näset vid Stilla hafvet, har en järnväg öfver näset till *Colon* vid Caribiska hafvet.

3. Ecuador [1 1/2 mill. inb.],

vid Stilla hafvet kring ekvatorn, hvaraf namnet. Landet utgör en republik. Dess mest betydande produkt är kakao. Hufvudstad:

Quito, på den liknämnda fruktbara högslätten, är ofta hemsökt af jordbäfrningar.

4. Peru [4 1/2 mill. inb.],

utmed västkusten och kring öfre Amazonfloden. Republik. Landet har lidit mycket af krig och inre oro. Viktigaste produkterna äro: socker och ädla metaller.

Lima, nära kusten, är landets hufvudstad.

5. Bolivia [$2\frac{1}{4}$ mill. inv.],

beläget på Andernas högslätter och kring öfre Madeira, som är segelbar ända hit. Republik. Hufvudprodukten är ädla metaller.

La Paz, på en högslätt, är landets viktigaste stad. — *Potosi*, stad med silfvergrufvor, belägen lika högt som toppen af Jungfrau.

Chile [tschile $3\frac{1}{3}$ mill. inb.],

ett smalt, mycket långt kustland vid Stora oceanen. Chile är den bäst ordnade och mest blomstrande af de sydamerikanska republikerna. Utom de spanska kreolerna bo i städerna mycket engelsmän och tyskar. Landet alstrar säd, främst hvete, och goda vinsorter i myckenhet. De värdefullaste utförsvarorna äro dock salpeter, koppar och silfver. Upplysningen står ganska högt och välmågan är stor. Landet har långa järnvägslinjer och städerna ha ett modernt europeiskt utseende.

Santiago, på en högslätt, är landets hufvudstad. 250,000 inv.

Valparaiso, vid Stilla hafvet, är den förnämsta handelsstaden på västkusten.

7. Argentina [$4\frac{1}{2}$ mill. inv.],

kring nedre loppet af Paraná till Anderna i V. Till Argentina hör äfven östra och större delen af *Patagonien* och *Eldlandet*. Landet är en förbundsrepublik. Synnerligen talrika äro invandrade europeer och främst italienare. Märkligt är blandfolket *gauchos* [gautjås], ett halfvildt herdefolk, som vaktar hjordarna på Pampas och tillbringar största delen af sitt lif på hästryggen. Boskapsprodukter, såsom ull, talg, hudar och kött äro de förnämsta utförsvarorna, men också åkerbruket har något förkofrats.

Buenos Ayres, vid den breda La Plata, är förbundsrepublikens hufvudstad och en betydande handelsstad. Syd-amerikas största stad med 800,000 inv. — Regelbunden ångbåtsförbindelse med Europa och flere järnvägslinjer till det inre, bland dem den »transandiska banan» till Chile. Staden har ett modernt europeiskt utseende.

8. Uruguay [$\frac{3}{4}$ mill. inv.],

mellan Uruguay och Atlanten. Republik. Befolkningen utgöres af gauchos och invandrade europeer, mest italienare och fransmän. Utför boskapsprodukter.

Mondevidéo, på norra stranden af La Plata, är hufvudstad och en stor handelsstad. 250,000 inv.

9. Paraguay [$\frac{1}{2}$ mill. inv.],

mellan Paraguay och Paraná. Republik. Inbyggarna äro mestizer och indianer. Produkter: maté och tobak.

Asuncion, vid Paraguay, landets hufvudstad, grundlagd af jesuiter.

10. Brasilien [15 mill. inv.],

omfattar större delen af Amazonflodens vattenområde och hela Brasiliens högland. Riket har nyligen ombildats till en förbundsrepublik. Befolkningen består af portugisiska kreoler, blandfolk, negrer och indianer. Landets hufvudprodukter äro: kaffe, mer än hela den öfriga världen tillsammans, socker, bomull, färgträ, kautschuk, diamanter och guld. Inre oroligheter och brist på företagsamhet hindra framåtskridandet. Sjöfarten mellan kuststäderna och på floderna är ganska liflig och järnvägslinjerna äro ej obetydliga, men landsvägar saknas nästan alldeles.

Rio de Janeiro, [sjanéiro], ligger härligt vid en rymlig bukt, som bildar en utmärkt hamn. Det är landets hufvudstad och en viktig handelsstad med stora kaffemarknader. Nära 800,000 inv.

Santos, hamnstad S om Rio de Janeiro, har den största kaffeutförsel i världen.

Bahia och *Pernambuco* äro betydliga handelsstäder vid Atlanten. De utföra socker, bomull och bresilja, ett slags färgved, hvaraf Brasilien har sitt namn. Från Pernambuco gå telegrafkablar till Lissabon och Nordamerika.

Guayana [400,000 inv.]

är beläget på nordkusten vid Atlanten. Landet innehafves af England, Frankrike och Nederländerna, hvilka dock hafva ringa nytta däraf, sedan plantagerna efter slafveriets upphörande förfallit. Inbyggarna äro mest negrer; europeerna äro få, emedan klimatet för dem är mördande. Hudvudprodukter äro: kryddor, socker och rom.

Franska Guayana med *Cayenne* är en för sin osundhet illa beryktad deportationsort.

De s. k. »öarna under vinden» vid Sydamerikas nordkust räknas rätteligen dit. *Curaçao* jämte några mindre öar tillhöra Nederländerna.

Falklandsöarna, Ö om Eldslandet, äro en brittisk besittning.

AUSTRALIEN.

Australien ligger icke långt från sydöstra Asien, men från Europa är det längre aflägsset än någon annan världsdel. Därför blef Australien sist bekant för europeerna.

Australien består af tvenne hufvuddelar: *Australiens fastland* jämte de därmed politiskt förbundna öarna *Tasmania* och *Nya Zeeland* samt *Australiens övärld* eller *Oceanien*. Hela världsdelen Australien har en storlek af 9 mill. km² och är således endast obetydligt mindre än Europa.

1. Australiens fastland, Tasmania och Nya Zeeland.

Statsförbund. 8 mill. km^2 med nära 5 mill. inv.

Kust. Australiens fastland bildar en stor, föga inskuren landmassa mellan Indiska oceanen i N, V och S samt Stora oceanen i Ö. På nordsidan intränger den breda *Carpentaria-viken* och Ö därom utskjuter halfön *York*, som genom *Torres-sund* skiljes från *Nya Guinea* [ginea]. På sydsidan finnas den öppna *Australbukten* och det grunda *Bass-sundet*, som skiljer *Tasmania* från fastlandet.

Med få undantag äro Australkontinentens kuster höglända och hafva talrika goda hamnar, i synnerhet på östra sidan. Men utanför den nordliga hälften af ostkusten sträcker sig en lång rad af korallref, hvilka försvåra tillträdet till kusten.

Ytbildning. Den västra och större delen af Australiens fastland upptages af vida dels ökenartade, dels gräsrika slätter, hvilka hafva en medelhöjd af 300 m. Mot kusterna höjer sig landet i breda plåtar, öfver hvilka berggrupper och kortare bergskedjor uppstiga. Högst äro bergen i SO, där *Australalperna* nå en höjd af 2,200 m. Dock finnas betydande bergstrakter äfven midt i Australien. Bergen äro rika på mineraliska skatter, i synnerhet guld, koppar, tenn, silfver och stenkol.

Tasmania är ett fruktbart bergland, äfven det rikt på ädla metaller och stenkol.

Nya Zeelands nordö har verksamma vulkaner och heta källor; på sydön resa sig de snöhöjlida *Sydalperna*.

Sjöar och floder. Emedan nederbörden i Australien är mycket ojämn, hafva de flesta sjöar och floder endast under en del af året vatten. I södra och västra Australien finnas många grunda saltsjöar, hvilka under sommaren äro uttorkade och hafva botten betäckt med en tjock saltskorpa. De flesta floder bilda under torrtiden en rad af gyttjiga vattenpölar; sådana floder kallas »creeks» [kriks]. De

enda större floder i Australien äro *Murray* [mörre] och dess biflod t. h. *Darling*, hvilka ha sina källor i de högre, vattenrikare bergen i Ö.

Klimat. Australiens fastland genomskäres nästan på midten af Stenbockens vändkrets, hvadan dess norra hälft ligger inom heta, dess södra hälft inom den tempererade zonens subtropiska del. Klimatet är därför i N hett som i Afrika, i S varmt som i Sydeuropa. — Längst i N medför en nordvästmonsun ihållande regn under sommarhalfåret, d. v. s. från oktober till april, hvaremot vinterhalfåret under påverkan af sydostpassaden lider af torka. Det inre Australien har lika heta somrar som Sahara, men kallare vintrar. Nederbörden är högst ringa, emedan den torra sydostpassaden blåser nästan året om. I sydöstra kustens bergstrakter medföra östliga monsunvindar starka sommarregn, medan vintern är torrare. I kusttrakterna af Australbukten och västra Australien härska subtropiska vinterregn samt heta och torra somrar.

På Tasmania och Nya Zeeland råder ett behagligt hafsklimat med lagom värme och nederbörd.

Växtvärlden är ganska egendomlig. Utom ytterst vid kusterna och vid flodstränderna, där tätare snår förekomma, äro skogarna glesa, parkartade. Träden gifva ringa skugga, emedan bladen äro smala och stå lodrätt nedåt. Därför saknas där underskog och marken är täckt med en frodig gräsmatta. De vanligaste träden äro jättegummiträdet, som uppnår en höjd af 130 m, och akasior. Märkliga äro grästrädet och flaskträdet. Längre inåt landet äro stora sträckor betäckta med täta buskar, »scrubs» [skröbbs], eller med taggigt piggsvinsgräs.

Med undantag af litet bär och rötter funnos inga ätbara växter i landet, förrän med europeerna inkommo europeiska sädesslag, främst hvete, samt vin och sydfrukt. Dessa äro de förnämsta odlade växterna söderut, medan norrut med stor framgång odlas sockerrör, kaffe och bomull.

Djurvärlden är mähända ännu egendomligare. De stora däggdjuren saknas alldeles. En hundart, dingo, är det enda verkliga rofdjuret. Pungdjuren äro synnerligen talrika. Störst bland dem är en art känguru. Märkvärdigt är näbbdjuret. Den största mångfald och prakt visar fågelvärlden. Bland stora fåglar märkas emu eller australiska strutsen och den svarta svanen. De talrika papegojorna, lyrstjärten m. fl. hafva lysande och vackra färger.

Före europeernas ankomst fanns intet enda husdjur i landet. Nu trifvas de europeiska husdjuren förträffligt. Af får finnas mer än 100 millioner, af hornboskap öfver 10 millioner stycken. En förfärlig landsplåga har kani-nen blifvit.

Inbyggare. Urinvånarne i Australiens fastland utgöras af de s. k. australiernerna eller australnegrerna. De bilda en del af *papuasrasen* och äro bland jordens lägst stående folk. I små hopar ströfva de omkring i landet och jaga, fiska eller samla rötter, maskar, musslor och annat, som tjäna dem till föda. Till en del äro de ännu människoätare.

Utan gemensam styrelse, utan hem, ja utan hvarje slag af boning och utan kläder på kroppen, föra de ett eländigt lif. Deras religion består i en dunkel tro på onda andar och spöken. Alla försök att omvända dem till kristendomen och ett ordnadt lefnadssätt hafva misslyckats. Af europeerna ha de knappt mottagit annat än smittosamma sjukdomar och många laster, så att de nu hålla på att utdö. Detta har redan skett med infödingarna på Tasmania.

Papuasrasen liknar i flere afseenden negerrasen, men har ock många olika drag. Det utmärkande för *papuasrasen* är följande: medelhög gestalt med magra armar och ben, utskjutande panna, trubbig, ofta hög näsa med breda näsborrar, tjocka läppar, framskjutande käkar och tänder. Håret är svart, långt och krusigt, skäggväxten riklig, hudfärgen svart eller brun.

Nya Zeelands urbefolkning utgöres af de kraftfulla maorierna, hvilka höra till den malajiska rasen. Äfven deras antal håller på att minskas.

Största delen af Australiens befolkning bildas af inflyttade europeer och deras afkomlingar. Dessutom hafva kineser ganska mycket invandrat. Bland europeerna voro engelsmännen de första, som anlade kolonier på Australkontinenten och hafva talrikast inflyttat. Därför härska där engelskt språk och engelska seder. Också är den reformerta läran förhärskande. För undervisningen har gjorts mycket. Folkbildningen är god och för den högre undervisningen finnas många skolor och tre universitet.

Då i medlet af 1800-talet de rika guldfälten i Australien upptäcktes, strömmade dit skaror af guldsökare. Än i dag är guld en viktig utförsvara ej blott från fastlandet utan äfven från Nya Zeeland och Tasmania. Men år för år har man egnat allt mer uppmärksamhet åt de kolossala stenkolslager, som anträffats på ostkusten, och på samma gång börjat anlägga stora fabriker.

Guldletarne och äfventyrarne hade snart följts af en landtbrukande befolkning, som utbredd odlingen och främst boskapsskötseln i kusttrakterna och därifrån småningom allt längre inåt landet. De stora fårhjordarnas egare, de s. k. »squatters» [skoåttres] bilda den rika och förnäma världen i Australien. Boskapsskötseln drifves med skicklighet och förträfflig ull äfvensom talg, kött och hudar utföras i mängd. Utom dessa varor utskäppas från Nya Zeeland utmärkt lin och virke.

En liflig kustfart förbinder hamnplatserna och från kuststäderna gå inåt bergverks- och boskapsområdena järnvägslinjer. Den yttre handeln går dels genom Suezkanalen eller förbi Kaplandet till Europa, dels förbi Nya Zeeland till San Francisco i Amerika, dels till sydvästra Asien. Den allra största handeln idkas med England.

Stater och städer. Australiens fastland jämte Tasmania och Nya Zeeland bilda en förbundsstat sammansatt af sju särskilda stater. De sköta själfständigt sina inre angelägenheter, men stå i politiskt afseende under det Britiska riket.

Staterna äro:

1. **Queensland** [koinsländ], som omfattar nordöstra delen af kontinenten jämte halfön York.

Brisbane, nära ostkusten, har regelbunden ångbåtsfart på England. Hufvudort i staten.

2. **Nya Syd-Wales** [oäls], på östra kusten, är den folkrikaste staten.

Sidney, [siddni], vid en bukt af Stora oceanen, Australiens förnämsta handelsstad; ångbåtsförbindelse med alla världsdelar. 400,000 inv. Australiens första stad, grundlagd för mer än 100 år sedan.

3. **Viktorias**, längst i SO; den minsta, men tätast bebyggda och bäst odlade af Australstaterna.

Melbourne [mällbörn], vid en vik på sydkusten, handels- och fabriksstad, modernt byggd. Australiens största stad med nära $\frac{1}{2}$ mill. inv.

4. **Sydaustralien**, som tillsammans med *Alexandraland* och *Nordterritoriet* omfattar mellersta delen af fastlandet från Australbukten i S till Indiska oceanen i N.

Adelaide, [adeläd], nära Australbukten, med telegraflinje öfver Ostindien till Europa.

5. **Västaustralien**, som omfattar hela den västra delen af landet, är den största, men folkfattigaste staten.

6. **Tasmania**, den stora, rika ön S om Bassundet.

7. **Nya Zeeland** är, tack vare sitt sunda klimat och sin bördiga jord, en raskt framåtskridande stat.

Auckland [åkländ] och *Wellington* [oällingtn], på hvar sin sida af nordön, hafva regelbunden ångbåtsfart till Australien, Europa och Amerika.

II. AUSTRALIENS ÖVÄRLD.

Läge och natur. Australiens övärld ligger spridd öfver en ofantlig yta i södra delen af Stora oceanen. Efter öarnas läge i förhållande till Australiens fastland delas

övärlden i tre afdelningar; *den inre öraden*, *den yttre öraden* och *de spridda öarna*. De viktigaste ögrupperna inom dem äro:

1. Den inre öraden: *Nya Guinea*, *Bismarck-arkipelagen*, *Salomon-öarna*, *Nya Hebriderna*, *Nya Caledonien* och *Fidschi-öarna*, alla med ett gemensamt namn kallade *Melanesien* [»de svartes öar»].

2. Den yttre öraden: *Marianerna* och *Carolinerna*, tillsammans benämnda *Mikronesien* [»de små öarnas värld»], samt *Tonga*- eller *Vänskapsöarna*, *Samoa*- eller *Skepparöarna*, *Cooksöarna*, *Sällskapsöarna*, *Låga öarna* och *Marquesasöarna* [-kesas-], dessa senare gemensamt kallade *Polynesien* [»de många öarnas värld»].

3. De spridda öarna: *Sandwichöarna* [sandoitsch-] och många små öar.

Ytbildning. Den inre öraden och de större spridda öarna äro mest högbergiga och vulkaniska. På *Havaji*, den största af *Sandwichöarna* reser sig vulkanen *Mauna Loa* [4,200 m] med en ofantlig krater, hvilken ständigt är fylld med sjudande lava.

Den yttre öraden består mest af låga korallöar. Dessa hafva uppkommit sålunda, att på korallrefven uppkastats lösryckta korallblock, musslor, tång o. d. i stora massor. När de höjt sig öfver hafsytan, hafva frön af växter ditförts af vindar och vågor. Träd och buskar hafva uppvuxit, sjöfåglar hafva där byggt sina bon och slutligen har människan tagit öarna i besittning. I ringrefven eller atollerna bilda sådana låga öar en större eller mindre krets med en lagun i midten, till hvilken en eller flere kanaler leda.

Klimat, växt- och djurvärld. Ehuru till största delen belägen inom den heta zonen, har denna övärld ett mildt och behagligt klimat, emedan hafvet och särskildt passadvindarna gifva svalka. Där råder en beständig sommarvärme och nederbörden är tillräcklig utom på några af de lägsta öarna, hvilka lida af torka.

Därför är växtligheten i allmänhet frodig, men har ringa omväxling. Nya Guineas stora skogar visa ännu en

större mångfald, men ju längre man kommer åt Ö, desto färre blifva växterna. De viktigaste odlade växter i Australiens övärld äro kokospalmen, brödfruktträdet och bananen.

Nya Guinea har pungdjur och dingo liksom fastlandet, men annars egde övärlden ursprungligen intet annat däggdjur än fladdermöss. Fågelvärlden är rik, och särskildt förtjänar den vackra paradisfågeln nämnas.

Malajerna hade medfört hunden, svinet och hönsen, och nu äro de flesta europeiska husdjur allmänna.

Inbyggarna tillhöra hufvudsakligen tvenne raser: *papuasrasen* i Melanesien samt *malajrasen* i Polynesien och Mikronesien. *Papuasfolken* äro råa människoätare. — *Malajerna* voro väl också samt äro ännu till en ringa del »kannibaler», de plägade tatuera *) sig och hade många egenomliga bruk, men de hade redan före europeernas ankomst uppnått en viss odling. De idkade jordbruk och hade husdjur, voro duktiga sjömän och fiskare samt förfärdigade sina båtar och husgerådssaker med stor skicklighet. I motsats till papuas hade de ordnade samhällen, styrda af konungar, och hos dem fanns ett mäktigt adelsstånd. Nu hafva de på många ställen antagit kristendomen och ett europeiskt lefnadssätt, men hafva också förfallit i lättja och laster. Utom de ursprungliga invånarne bor i Oceanien ett mindre antal europeer, kineser och japaneser.

Australiens övärld innehafves till största delen af europeiska makter och Förenta staterna i Nordamerika.

Förenta staternas besittningar: *Sandwichöarna* med det förra konungariket *Hawaji*. De äro fruktbara öar med präktiga skogar och hafva ej ringa odling af socker, kaffe, ris och frukter.

*) Tatuera vill säga att upprista huden och ingnida färg i såret så att brokiga figurer bildas på kroppen.

Honolulu är hufvudstad och en medelpunkt för sjöfarten och handeln på Stora oceanen. Regelbunden ångbåtsfart på San Francisco och Sidney.

Brittiska besittningar: *Fidschiöarna* och sydöstra delen af *Nya Guinea*. De äro utomordentligt bördiga land med tropiska alster, såsom kokosnötter, socker och bomull.

Tyska besittningar: nordöstra kuststräckan af *Nya Guinea*, kallad »*Kejsar Wilhelms land*», *Bismarck-arkipelagen*, några af *Salomonöarna* samt *Marshallöarna*, *Marianerna* och *Carolinerna*. De flesta äro ställda under förvaltning af det tyska »*Nya Guinea-kompaniet*», som börjat införa plantageodling.

Nederländsk besittning: västra delen af *Nya Guinea*, som lyder under den nederländska kolonialförvaltningen i Ostindien.

Franska besittningar: *Nya Caledonien*, *Sällskapsöarna*, *Marquesasöarna* och *Låga öarna*. *Nya Caledonien* är en dåligt skött straffkoloni. De andra öarna lämna kokosnötter och bomull.

Samoa- och Tongaöarna bilda själfständiga konungariket. Öarna äro bördiga och ganska mycket odlade med samma tropiska växter som annanstädes i Oceanien.

Södra Polarländerna.

I trakterna af södra polcirkeln har man upptäckt flere land med därinvid liggande öar. Sådana äro *Grahamsland* S om Eldslandet och *Victorialand* S om *Nya Zeeland*. En bister köld och täta dimmor rufva beständigt öfver dessa land. Öar, som närma sig 60°, hvilket motsvarar Helsingfors breddgrad, omgifvas af fast is och långt där utanför hopa sig drifsmassor och simma isberg. Hvarken växter eller djur trifvas i ett sådant land. Endast i hafvet skönjes lif, och rikedomerna på hvalar lockar hvarje sommar många fångstfartyg till dessa ogästvänliga nejder. — På afstånd har man sett en rykande vulkan, som man kallat *Mount Erebus*.

Världshafven.

Hufvuddelar. Nära tre fjärdedelar af jordens yta upptages af en ofantlig sammanhängande vattenmassa, världsoceanen, hvilken på alla sidor omgifver jordens fastland. Denna världsocean plägar man i förhållande till de 5 världsdelarna fördela i 5 världshaf eller oceaner, nämligen

1. *Norra ishafvet*, kring nordpolen, omgifvet af Europa, Asien och Amerika;

2. *Södra ishafvet*, kring sydpolen, utan landgräns; det anses genom södra polcirkeln skiljas från de därmed i N sammanhängande världshafven;

3. *Atlantiska hafvet*, mellan Europa och Afrika i Ö samt Amerika i V;

4. *Stora oceanen* eller *Stilla hafvet* *), mellan Asien och Australien i V samt Amerika i Ö;

5. *Indiska hafvet*, mellan Afrika i V, Asien i N och Australien i Ö.

Gränserna mellan världshafven äro på flere ställen godtyckliga. Så betraktar man södra polcirkeln som nordlig gränslinje för Södra ishafvet och norra polcirkeln som gräns mellan Norra ishafvet och Atlantiska hafvet. Likaså bilda meridianerna för Kap Horn, Kap Agulhas och Sydkap på Tasmania gränslinjer mellan de delar af Stora, Atlantiska och Indiska oceanerna, som äro belägna S om Amerika, Afrika och Australien.

Hafvets djup är mycket olika på olika ställen. De djupaste hafsbacken har man funnit i de nordliga delarna af Stilla och Atlantiska hafven. Ett stycke Ö om Jeso har sänklodet nått ett djup af 8,500 *m* och strax N om Puerto-

*) *Stora oceanen* bär med rätta detta namn, ty detta haf är ungefär lika stort som alla de andra världshafven tillsammans. Af Magalhaës, som år 1521 först seglade däröfver, nämndes det *Stilla hafvet* och kallas ännu så, i synnerhet af engelsmän och amerikanare. Dess första europeiska upptäckare, Balboa benämnde det *Söderhafvet*, hvilket namn hos några folk äfven bibehållits.

rico 8,300 m. Dessa djup äro belägna mera på sidan af världshafven, men vanligen är hafvet grundare vid kusterna, så att innanhafven och vikarna sällan nå ett större djup. Mycket grunda äro Nordsjön och Östersjön med dess vikar. Enligt regeln sänker sig hafsbotten vid låga kuster långsamt, vid bergiga och branta hastigare ned mot djupet. De många, ofta vidsträckta, plåtåartade upphöjningar, som påträffats äfven midt ute i världshafven, hafva merendels långsamma sluttningar, och i allmänhet är hafsbotten mycket jämnare än landets yta, emedan lämningar af växter och djur beständigt nedsjunka och fylla fördjupningarna.

Först i vårt århundrade har man fått bättre kunskap om hafsdjupen. Från flere land hafva vetenskapliga expeditioner utgått, hvilka anställt omfattande undersökningar angående världshafven. Ryktbarast är den engelska Challenger-expeditionen [tjälendscher]. Bäst känt är Atlantiska hafvet, där några vidsträckta underhafsplatåer och ryggar böra nämnas.

En hög underhafsrygg bildar öfver Brittiska öarna, Färöarna, Island och Grönland liksom en brygga mellan Europa och Amerika. Utgående från denna sträcker sig den s. k. »Delfinryggen» midt i världshafvet mellan Nordamerika samt västra Europa och Afrika i riktning från NO åt SV. På denna befinna sig Azorerna. Vidare löper en underhafsplatå midt emellan Sydamerika och Afrika, liksom den förra, parallellt med kustlinjerna först åt SO, sedan åt S.

Hafsvattnets **salthalt, värme och färg**. Haftvattnet har en bitter salt smak af de många ämnen, i synnerhet saltarter, som finnas upplösta däri. Världshafvens vatten innehåller i medeltal $3\frac{1}{2}$ delar salt på 100 delar vatten. Ut i innanhaf med starkare afdunstning och mindre tillflöde af sött vatten genom floder, såsom i Röda hafvet och Medelhafvet, är salthalten större och uppgår till $4\frac{0}{100}$ *). I den nordligt belägna Östersjön med dess ringa afdunstning och rika sötvattentillflöde är salthalten däremot blott $\frac{1}{2}\frac{0}{100}$. — Det salta vattnet är tyngre än det söta, hvarför det har större bärkraft och fryser först vid 2 till 5 graders köld.

*) Tecknet $\frac{0}{100}$ betyder procent eller hundradedelar, t. ex. $4\frac{0}{100} = 4$ delar af 100.

Hafsvattnets **värmegrad** visar endast på ytan en större olikhet, i det värmen där dels aftager mot polerna, dels växlar med årstiderna, dock icke på långt när så hastigt som på land. Men på de större djupen, dit solvärmen icke förmår tränga, är vattnet alltid och i alla världshaf så kallt, att det står nära fryspunkten.

Vattnets värme aftager mycket hastigt från ytan nedåt. I ekvatorialtrakterna är ytemperaturen omkring 27° , men redan på 700 meters djup 5° à 6° och på botten vid ett djup af 4000—5000 m ungefär 1° . Den stora mängd varmt vatten, som dels genom afdunstning, dels genom vindar och strömmar afföres från hafsytan i trakten af ekvatorn, ersättes af kallt vatten, som sannolikt på djupet långsamt tränger fram från högre breddgrader, i synnerhet från Södra ishafvet. Sålunda befinner sig vattnet i världshafven uti beständigt kretslopp. Men innanhaf, belägna i varmare trakter, såsom Röda hafvet och Medelhafvet, hvilkas grunda mynningar hindra det djupt liggande kalla vattnet att intränga, hafva på djupet en värme, som ungefär motsvarar medeltemperaturen för vintern, d. ä. för Röda hafvet 21° och för Medelhafvet $12\frac{1}{2}^{\circ}$.

Hafsvattnets **färg** är i allmänhet blågrön. Dock har det varmare salta vattnet vid ekvatorn, i Medelhafvet o. s. v. en mera rent blå, ja djupblå, vacker färg. Mångenstädes är vattnet på stora sträckor färgadt grönt, rött eller brunt af tallösa små djur och växter.

Hafsvattnets **rörelser**. Man iakttaga tre slags rörelser hos hafsvattnet, nämligen vågrörelsen, tidvattnet och hafsströmmarna *).

1. *Vågorna* framkallas vanligen af vindens tryck på vattenytan, hvarigenom de öfversta vattenlagren tvingas att ömsevis sjunka och stiga. De högsta hafsvågor (12^m) äro uppmätta vid Goda-hopps-udden. Grunda haf, såsom Nord-sjön, uppröras ej sällan ända till botten, men i allmänhet sträcka sig verkningarna af vågrörelsen icke till något betydligt djup. Vågrörelsens snabbhet är vid häftig storm mycket stor, ja större än vindens. — Stark vågrörelse fram-

*) Dessutom röra sig de små vattenpartiklarna beständigt nedåt och uppåt, beroende på ytans temperaturväxlingar och vattnets däraf orsakade olika täthet och tyngd.

kallas äfven af jordbäfningar. Nyligen gåfvo jordskalf vid kusten af Arica bukten upphof åt vågor, som fortplantade sig öfver hela Stora oceanen ända till Australien och Japan.

2. **Tidvattnet** är världshafvets regelbundna stigande, *flod*, och fallande, *ebb*, två gånger i dygnet. Det förorsakas af månens dragningskraft. På den sida af jorden, som är vänd åt månen, drager denna till sig den lätt rörliga hafsytan, hvilken därför höjer sig och bildar den breda s. k. flodvågen. På den motsatta sidan af jorden, som är aflägsnast från månen, bildas också en flodvåg. Till dessa bägge ställen strömmar vattnet från de midt emellan liggande delarna af jorden, och där står vattnet fördenskull lägst. Flodvågen rör sig framåt, i det den följer månen under dess skenbara gång kring jorden; dock ändras dess riktning mycket, beroende af kusternas läge och beskaffenhet. Ute på hafvet har den blott en höjd af 1 à 2 *m* och är där icke märkbar, men vid kusterna stiger vattnet betydligt under flodtiden och faller under ebbtiden. Vid långgrunda kuster öfversköljer floden en god sträcka af stranden, som under ebben är alldeles torr. I vikar, öppna mot världshafvet, kan floden stiga till en betydlig höjd, t. ex. i Bristolkanalen till 15 *m* och i Fundyviken till 21 *m*; äfven uppför floder med öppna mynningar, såsom Thames, Elbe, Amazonfloden m. fl., stiger hafvets flodvåg tiotal kilometer. Uti innanhaf däremot, såsom Östersjön och Medelhafvet, är tidvattnet föga märkbart.

Icke blott månen utan äfven solen åstadkommer genom sin dragningskraft flod och ebb, ehuru icke fullt hälften så starka. Då månen och solen samtidigt utöfva sin dragningskraft i samma riktning, hvilket sker vid ny- och fullmåne, inträffar en starkare flod, den s. k. *springfloden*.

3. **Hafsströmmarna** utgöras af ofantliga vattenmassor, hvilka röra sig framåt i bestämda riktningar ute i världshafven. I passadvindarnas område på ömse sidor om ekvatorn bildas *ekvatorialströmmarna* *), hvilka gå från Ö åt V.

*) Äfven kallade *passaddrifterna*.

Då de stöta mot världsdelarnas kuster, dela de sig och böja af i riktning mot N och S samt gifva upphof åt flere varma hafsströmmar, hvilka föra det varma vattnet bort till kallare trakter af världen och i hög grad mildra klimatet vid de kuster, som beröras af dem. De märkligaste äro: *Golfströmmen* i Atlantiska hafvet och *Kuro-schió* i Stora oceanen. *Golfströmmen* flyter från Mexiko golfen (däraf namnet) åt Ö och NO öfver Atlanten samt sköljer hela västkusten af Europa allt intill Island och Spetsbergen i N. *Kuro-schió* strömmar i samma riktning förbi Japanska öarna och sköljer västkusten af Nordamerika.

Från högre breddgrader komma däremot kyliga hafsströmmar, hvilka föra kallare vatten till lägre breddgrader och afkyla luften där. Sådana kyliga strömmar göra klimatet i de sydvästra kusttrakterna af Sydamerika och Afrika jämförelsevis svalt. Från Ishafven komma kalla *polarströmmar*, hvilka medföra massor af drifis, ja hela isberg. En sådan är *Labradorströmmen* vid Nordamerikas ostkust. Mindre kallvattensströmmar från Berings sund och Ochotska hafvet afkyla betydligt klimatet i Asiens nordöstra kusttrakter.

De varma hafsströmmarna skilja sig flerstädes tydligt genom sitt saltare, blåa vatten från det omgifvande hafvet. Polarströmmarna åter hafva grönt vatten. För sjöfarande är det nödvändigt att väl känna hafsströmmarna.

Golfströmmen har i Floridasundet en värme af nära 30° och en hastighet af 133 km i dygnet. Men längre fram breder den ut sig och så väl värmen som hastigheten aftager*). Den sydligaste armen vänder sig mellan Azorerna och Pyreneiska halfön åt S och förenar sig åter med ekvatorialströmmen. Så uppstår en stor hvirvel, i hvars midt hafvet är lugnt och betäckt med massor af flytande hafstång. Detta är det s. k. *Sargassohafvet*. En dylik hvirvel bildas af *Kuro-schió* i förening med Stora oceanens norra ekvatorialström.

Som hufvudorsaker till hafsströmmarnas uppkomst betraktas dels vindar, som under längre tid verka i en bestämd riktning, dels

*) Några anse hela *Golfströmmen* upphöra S om New Foundland samt kalla dess östliga och nordostliga fortsättning *västvinddriften* och *Nordatlantiska driften*.

vattnets olika tyngd. På sistnämnda omständighet bero särskildt de hvarandra motsatta strömmar, en öfre och en undre, som gå i sund, hvilka förena haf med olika tungt vatten. Så t. ex. strömmar Östersjöns mindre salta, lättare vatten på ytan ut genom sunden till Nordsjön, medan Nordsjöns saltare och tyngre vatten som en underström går genom Bältena inåt Östersjön.

Hafvens växt- och djurvärld är i flere afseenden egendomlig. *Växtlifvet* är dock ganska fattigt och består hufvudsakligen af hafstång och hafsgräs. Mångenstädes bildas på hafsbotten präktiga ängar af hafsgräs och vidsträckta undervattensskogar af väldiga alger, men de förekomma endast vid kusterna och sträcka sig knappt djupare ned än 300 m. På öppna hafvet bildas i lugnvattnet mellan hafsströmmarna »Sargassohafvet». Men på större djup lefva endast små, mikroskopiska hafsväxter.

Djurlifvet är vida rikare och mycket olika på olika ställen. Somliga djur uppehålla sig i grundt vatten vid kusterna, andra ute i öppna hafvet närmare ytan och andra åter på ganska stora djup. I Norra ishafvet och nordliga Atlanten fångas årligen en myckenhet hvalar, hvalrossar och sälar äfvensom massor af torsk och sill. I norra delen af Stora oceanen uppehålla sig sjölejon och sjöuttrar. Medelhafvet har en mångfald af djur, men rikast är djurlifvet i de tropiska delarna af världshafven. Underbar är den färgprakt och egendomliga de former, som flerstädes i dessa trakter utmärka ej mindre hafvets än landets djurvärld. Där lefva kaskelothvalar, glupska hajar, glänsande flygfiskar och andra mindre fiskar med metallskimrande färger, stora hafssköldpaddor, ätliga sjökorfvar m. fl. I luften kretsa fregattfåglar, tropikfåglar och stormsvalor, medan vid botten de mikroskopiska koralldjuren bygga sina vidsträckta ref. För Indiska hafvet utmärkande äro giftiga hafsormar samt präktiga snäckor och musslor. I Södra ishafvet förekomma oerhörda skaror af pingviner, äkta hafsfåglar, hvilka endast för att häcka uppsöka ytterst i S belägna öar och landuddar. Nedåt djupet aftager djurvärlden i mångfald och storlek, dock icke så hastigt som

växterna. Ännu på betydliga djup har man funnit åtskilliga kräftdjur, maskar, stråldjur o. s. v. samt längst ner mikroskopiska svampar och blötdjur.

Allmän Geografi.

Om jorden och dess rörelser.

Jordens skapnad. I äldsta tider trodde man, att jorden var platt som en skifva. Men redan några århundraden före Kristi födelse framställde grekiske lärde, att jorden hade formen af ett klot. Sedan dess hafva många bevis därpå blifvit anförda. Och då numera flere världsomseglingar och resor i olika riktningar kring jorden blifvit utförda, kan det anses vara klart ådagalagdt, att jorden är ett klot, som fritt sväfvar i rymden. Noggranna mätningar af jordytan hafva dock visat, att jorden icke är fullkomligt klotrund utan något afplattad vid polerna.

Redan den berömda matematikern Newton [njutn; † 1727] antog, att jorden var en s. k. rotationssferiod. Ty om jorden en gång var en flytande massa, måste dess yta under rotationen hafva blifvit mera utbuktad vid ekvatorn, där svängningshastigheten är starkare och således tyngdkraften, d. v. s. den kraft som drager alla föremål mot jordens medelpunkt, är svagare än vid polerna. För att utröna detta förhållande har man noga uppmätt breddgraderna på olika ställen. Ty då en kortare gradbåge betecknar en starkare buktning, borde en breddgrad vara kortare vid ekvatorn än vid polerna. Detta har äfven vid alla gradmätningar visat sig vara fallet.

Jordens storlek. Den fläck af jordytan, som vi äfven från den högst belägna punkt kunna öfverskåda, är, ehuru den synes stor nog, försvinnande liten mot jorden i dess helhet. Ty jordens yta har den ofantliga vidden af 510 mill. km^2 . Den rätta linje, som drages genom jordens medelpunkt och har sina ändpunkter i ekvatorn (ekvatorialdiametern) är 12,755 km , men i följd af jordens afplattning

är den linje, som förenar polerna (jordaxeln) endast 12,712 km, d. ä. 43 km kortare.

Metermättet. Det i Europas flesta länder använda metersystemet, som införts äfven hos oss, har till grund storleken af jordens omkrets genom polerna. Fjärdedelen däraf har blifvit delad i 10 millioner lika stora delar, och hvarje sådan tiomilliondedel kallas en meter (af grekiska ordet meter = mått). 1,000 meter utgöra en kilometer, som är det mest använda större längdmättet. — Det vanliga större ytmättet är en kvadratkilometer (km^2), som delas i 100 hektar.

Jordens rotation. Såsom vi veta, vrider sig jorden under loppet af ett dygn eller 24 timmar ett hvarf omkring sin axel. På denna rörelse beror omväxlingen af dag och natt. Däraf förklaras äfven solens och stjärnornas skenbara dagliga vandring på himlahalvfvet från Ö mot V. När solen på en ort står högst på himmelen, hvilket sker ungefär kl. 12 middagstiden, är den i ortens meridian eller middagslinje. Detta inträffar icke samtidigt på alla orter, utan endast på dem, som ligga i samma meridian. Östligare belägna orter hafva middag tidigare och västligare belägna senare, 4 minuter för hvarje grad eller 1 timme för 15°.

Då en himlakropp går genom meridianen, säges den kulminera. Den tid, som solen behöfver för att hinna från en kulmination till en annan, kallas en soldag. Nu äro af flere orsaker alla soldagar icke lika långa, och då det vore olämpligt att vid tidmätning använda en dag af växlande längd, har man som tidsmätt antagit en medelsoldag af ständigt lika längd, kallad ett dygn. — Ett dygn à 24 timmar är icke jordens verkliga rotation mellan tvenne på hvarandra närmast följande kulminationer af en och samma fixstjärna. Denna tid kallas en stjärndag och är ungefär 4 minuter kortare än ett dygn.

Ortsbestämning. På en glob eller en karta kunna vi lätt med ledning af meridianerna och parallellkretsarna an gifva en orts läge, men huru skola vi under en resa i obekanta trakter och på de vida världshafven kunna bestämma, hvar vi äro?

Vi hafva funnit, att en orts läge i Ö och V, d. ä. dess geografiska längd kan mätas med tidsmätt, då ju en längd af 1° motsvarar en tid af 4 minuter. Man kan däraf med tillhjälp af ett säkert ur, en s. k.

kronometer, utan svårighet finna, vid hvilken längdgrad man befinner sig. Har man t. ex. ett ur ställdt efter Helsingfors tid och iakttar, att solen på den ort, där man befinner sig, går genom meridianen, då uret visar 11 t. 35 m, så är man $60^{\circ} 15'$ Ö om Helsingfors. På fartyg äro kronometrarna ställda efter Greenwicks tid.

En Orts geografiska bredd kan finnas på flere sätt. Enklarest är att mäta ortens polhöjd, d. v. s. den vinkel, som anger himmelspolens höjd öfver horisonten på den ort, hvars läge skall bestämmas. Ty då denna vinkel är lika med den, som anger ortens breddgrad, blir således denna genom mätning omedelbart bestämd. Himmelspolens läge utmärkes ganska nära af polstjärnan, men fås säkrast genom att iakttaga öfre och nedre kulminationen hos några cirkumpolarstjärnor, d. ä. sådana som kretsas omkring polerna utan att sänka sig under horisonten.

Jordens gång kring solen. För en betraktare på jorden ser det ut, som om solen skulle röra sig framåt och sammanträffa med allt ostligare belägna stjärnbilder, tills den efter förloppet af ett år återkommer till samma stjärnbild, hvarifrån den utgick. Denna solens skenbara bana kallas ekliptikan, och den rad af 12 stjärnbilder, som den tyckes genomvandra, kallas zodiaken eller djurkretsen, emedan dessa stjärnbilder mest hafva djurnamn. I själfva verket är det dock jorden, som under ett år fullbordar en vandring kring solen. Jordbanan är en ellips, som mycket närmar sig en cirkel. Jordens medelafstånd från solen är ungefär 148 mill. km, ett afstånd så stort, att ett bantåg med en fart af 150 km i timmen skulle behöfva nära 300 år för att från jorden hinna fram till solen.

Emedan jordbanan är en ellips och solen befinner sig i dess ena brännpunkt, är afståndet från jorden till solen icke alltid lika. Närmast solen, i »perihelium»,¹ är jorden i början af januari, längst aflägsen, i »aphelium», är den i början af juli. — Då jordbanans omkrets är 934 mill. km, så ilar jorden fram med en fart af ungefär $2\frac{1}{2}$ mill. km i dygnet eller 30 km i sekunden. Men jordens hastighet är icke alltid lika, utan den är större i trakten af perihelium än vid aphelium.

Kalendern. Jorden behöfver i det närmaste $365\frac{1}{4}$ dygn för att fullborda ett omlopp kring solen. Af de öfverskjutande fjärdedels dygnen bildas hvart fjärde år ett dygn, hvilket som en s. k. skottdag lägges till februari månad. Så uppstå skottåren, hvilka bestå af 366 dygn. Denna tidräkning benämnes den *julianska kalendern* eller »gamla stilen»

och infördes af den bekanta romaren Julius Caesar år 46 f. Kr. — Men noga taget är jordens årliga omloppstid endast 365 dygn, 5 timmar, 48 minuter och 46 sekunder. Man räknade således årligen 11 minuter och 14 sekunder för mycket, och detta gör 3 dygn på 400 år. Under århundradens lopp blef felräkningen allt större. Detta föranledde påfven Gregorius XIII att år 1582 ur kalendern bortlämna 10 dagar, hvartill felet då redan uppgick. Och för att förebygga det för framtiden förordnade han, att på 400 år alltid tre skottdagar skulle uteslutas. Detta sker sålunda, att af sekelåren blott de, hvilkas värdesiffror kunna divideras jämt med 4 blifva skottår; alltså året 1600 skottår, men ej 1700, 1800 och 1900. Den *gregorianska kalendern* eller »nya stilen» infördes genast hos de katolska folken och antogs senare af de protestantiska, men ryssarne och andra anhängare af den grekiska kyrkan begagna än i dag den *julianska kalendern*.

Dagarnas och nätternas längd. Om jordens axel stode vinkelrätt mot ekliptikans plan, skulle solen vid ekvatorn hvarje dag uppnå zenit, d. v. s. den punkt på himmelen, som är rakt ofvan människornas hufvud, hvarjämte dag och natt alltid skulle vara lika långa. Men nu lutar axeln mot detta plan och är under vandringen kring solen städse parallell med sig själf. Härigenom kommer jorden att luta än det norra än det södra halfklotet mera mot solen, och däraf orsakas dagarnas och nätternas olika längd samt årstidernas växling.

Ju mer nordpolen lutar sig mot solen, desto högre upp stiger solen öfver norra halfklotet och desto längre blifva dagarna. Detta fortfar till den 21 juni, då solen står i zenit öfver *Kräftans vändkrets* och icke alls går ned vid *norra polcirkeln*. Då har norra halfklotet sin längsta dag, och vi säga, att det är sommarsolstånd. Nordpolens lutning mot solen och dagarnas längd aftaga därefter allt mera. Den 23 september står solen midt öfver ekvatorn. Dag och natt äro då lika långa: det är höstdagjämning. Därefter öfvergår det högsta solståndet till södra halfklotet, och dagarna blifva allt kortare på det norra, tills solen den 21 december, då vi ha vintersolstånd, står i zenit öfver *Stenbockens vändkrets*. Inom *södra polcirkeln* är då ständig dag, inom den norra ständig natt. Den 21 mars

vid vårdagsjämningen står solen åter midt öfver ekvatorn.

I trakten af ekvatorn äro dag och natt alltid nästan lika långa, och öfvergången från dag till natt och tvärtom sker mycket hastigt. Ju mer man närmar sig polerna, desto större blir skillnaden mellan dagens och nattens längd, och desto längre blir skymningen, som bildar öfvergång mellan dem båda.

Skymningen uppkommer däraf, att solen före sin uppgång om morgonen och efter sin nedgång om aftonen belyser atmosfären, hvarifrån ljuset återkastas till jorden. Detta skymningsljus varsnas, ända till dess solen sänkt sig 16° under horisonten. Det bidrager mycket att förlänga sommardagen och förkorta vinternatten i nordn.

Årstidernas växling och klimatzonerna. Jorden mottager från solen ej blott ljus, utan äfven värme. Vi veta, att värmen beror så väl af dagens längd som af solens höjd öfver horisonten. Då vid tiden för sommarsolståndet dagen närmar sig sin största längd och solen sin största höjd, inträder den varma, sköna sommaren. Och på samma sätt börjar vid tiden för vintersolståndet den kalla, liflösa vintern. Mellan dessa bildas vid tiderna för vår- och höstdagjämningen öfvergångstiderna vår och höst, under hvilka värme och köld växla och strida med hvarandra. I ekvatorial- och polarnejderna äro dessa öfvergångstider mindre utvecklade. På norra halfklotet är sommarhalfåret för närvarande omkring 8 dagar längre än vinterhalfåret *). För öfrigt äro årstiderna på de båda halfkloten hvarandra motsatta.

På grund af den olika värmekraft som solstrålarna hafva, då de falla lodrätt och då de falla mer eller mindre snedt mot jordytan, indelas denna i 5 *matematiska klimatzoner* eller *värmebälten*:

*) Detta förhållande förändrar sig, ehuru ytterst långsamt, emedan vårdagsjämningspunkten årligen skrider $50,2''$ tillbaka.

Tropiska eller *heta zonen* mellan vändkretsarna på ömse sidor om ekvatorn;

Norra och Södra tempererade eller *medelvarma zonerna* mellan vändkretsarna, samt

Norra och Södra kalla zonerna inom polcirkelarna.

Heta zonen, som omfattar $\frac{2}{5}$ af jordytan, har året om stark värme. De tempererade zonerna upptaga mer än hälften af hela jorden och ha måttlig värme, olika fördelad på årstiderna. I kalla zonerna slutligen, hvilka intaga blott $\frac{1}{10}$ af jordens yta, växlar en lång, medelvarm sommardag med en lika lång, kall vinternatt.

Luftkretsen eller atmosfären.

Jorden är på alla sidor omgifven af en luftmassa, som sträcker sig till en betydlig höjd. Luften innehåller beståndsdelar, hvilka äro nödvändiga för uppehållandet af allt lif på jorden. Den skyddar äfven jorden för den omätliga köld, som härskar i världsrymden.

Värmens fördelning. Luftens allmänna värmegrad på en ort beror visserligen i främsta rummet af dess afstånd från ekvatorn. Men vore detta ensamt bestämmande, skulle alla orter under samma breddgrad hafva samma medeltemperatur, hvilket ingalunda är fallet. Emedan luften mottager största delen af sin värme från jordytan, utöfvar dess beskaffenhet ett stort inflytande därpå. Landet uppvärms mycket starkare, men kallnar lättare än vattnet, som uppvärms mindre, men bättre bibehåller sin värme. Däraf betingas den stora olikheten mellan ett fastlandsklimat och ett hafs- eller kustklimat. [Hvari visar sig denna olikhet, och hvilka orter kunna anföras som exempel därpå?] — En olikhet, ehuru i mindre mått, visar sig också mellan luftens värme i en sumpig och en torr, en skogig och en kal trakt.

Vi veta, att luftens värme på en ort ytterligare beror af dess höjd öfver hafsytan. De högre och tunnare luftlagren låta solstrålarna lätt gå igenom och upptaga mindre värme från jordytan. Bergstrakter, hvilka höja sig upp i de kallare luftskikten, hafva därför ett svalare klimat. I allmänhet aftager luftens värme $\frac{1}{2}^{\circ}$ för hvarje 100 m, som man kommer högre. Fördenskull finner man vid uppstigandet i en alptrakt ungefär samma förändringar i klimatet och växtlivet, som då man reser från S till N. Högst uppe ofvan snögränsen ser man blott snö och is liksom vid polen.

Snögränsens höjd är naturligtvis olika vid olika breddgrader. Dock beror den äfven af klimatets fuktighet, ty ju rikligare vinterns snömängd är, dess lägre ligger snögränsen. Så t. ex. finner man dess höjd vara: i det inre af nordliga Norge 1020 m, men vid kusten 880 m; i Kaukasus 4300 m, i Alperna 2800 m; i Karakorum 5800 m, i Himalaya 4900 m.

Värmen aftager dock icke jämnt med höjden. Lägre ned är värmeminskningen större, högre upp mindre. Också aftager värmen starkare om sommaren och svagare om vintern. Därför är höjdklimatet jämnare, i det att somrarna äro svala och vintrarna milda.

En god bild af värmens fördelning på jorden gifva oss *isotermerna*. På hafven löpa de någorlunda jämsides med parallellkretsarna, men där motsatsen mellan haf och land verkar starkare, göra de betydliga krökningar och gå flerstädes vinkelrätt mot parallellkretsarna. Betrakta vi närmare årsisotermen för 0° på norra halfklotet, finna vi den vid Nordamerikas och Europas västkuster höja sig till 60° och 70° nordl. bredd, men i Nordamerikas och Asiens stora fastland och vid deras ostkuster sänka sig S om 50° n. br. Årsisotermerna för de måttliga värmegraderna 10° till 20° bukta sig mindre. Däremot gör isotermen för 25° starka krökningar, men helt annorlunda än den för 0° . Vi se den förra näml. sänka sig öfver så väl Atlanten som Stora oceanen till 10° nordl. bredd, men höja sig i Afrikas och Asiens fastland öfver 30° n. br. Här af framgår, att vid högre breddgrader hafs-klimatet är varmare än fastlandsklimatet, men att förhållandet är motsatt i närheten af ekvatorn. Gränserna för de verkliga värmezonererna gå således icke längs vänd- och polkretsarna, utan den heta zonen begränsas rättast af årsisotermen för 20° , de tempererade zonerna af isotermerna för 20° och 0° , och de kalla zonerna omgifvas af sistnämnda isoterm. Vid en sådan zonfördelning falla i riktigt förhållande till klimatet t. ex. Främre Indien inom den heta, större delen af Europa inom den tempererade och Sibirien inom kalla zonen.

Men enär hafvets och landets inflytande på värmeförändringen är väsentligen olika om sommaren och vintern, bör man äfven betrakta och begrunda loppet af *juli- och januariisotermerna*.

Om lufttryck och vindar. Med lufttryck menas tyngden af den öfver oss befintliga luften. Lufttrycket mätes med barometer*). I följd af jordytans olika uppvärmning är lufttrycket mycket ojämnt fördeladt, och däraf uppkomma vindarna. Huru detta tillgår, inses bäst af ett exempel.

Vid vackert väder om sommaren uppvärmes landet om morgonen raskare än hafvet. Den starkare uppvärmda luften öfver landet utvidgar sig då uppåt och kommer sålunda att stå högre än luften öfver hafvet bredvid. I följd däraf börjar luften från landet högre upp, att flyta ut öfver den lägre liggande hafsluften. Öfver hafvet stegras nu lufttrycket betydligt, och detta har åter till följd, att luften nedtill börjar strömma inåt landet, där emellertid lufttrycket minskats. Så uppkommer en sjövind, som blåser under dagens lopp. Men om natten, då landet hastigare afkyles än hafvet, går tvärtom en öfre luftström från hafvet inåt landet, och en undre landvind**) blåser utåt hafvet. Sådana sjö- och landvindar aflösa hvarandra dag och natt under långa tider vid kusterna i varmare trakter.

En sjövind i större mått är äfven *sydvästmonsunen* i norra delen af Indiska hafvet. Den långvariga, starka hetan under sommarhalfåret förtunnar i hög grad luften i södra och inre Asien, hvarför den kyliga hafsluften strömmar in dit. Den under vinterhalfåret blåsande s. k. *nordostmonsunen* är egentligen den regelbundna *nordostpassaden*. Monsunartade vindar blåsa för resten vid Asiens ostkust

*) Emedan lufttrycket på ett bestämdt sätt aftager med höjden, är *barometern* ett godt och vanligen användt instrument för höjdmätningar. Vid ringa höjd öfver hafsytan sjunker barometern 1^{mm} för hvarje 10^{1/2}^m, som man uppstiger.

**) En sådan landvind är i nyländska skärgården väl känd under namnet «nattnordan».

ända bort till norra Kina och Japan samt förekomma äfven annanstädes, ehuru i mindre omfång.

Klarligen bero också *passaderna* på olikheter i lufttrycket mellan de heta ekvatorialtrakterna och de svalare delarna af jordklotet. I *vindstillans bälte* utvidgar och höjer sig den starkt uppvärmda luften och flyter som en öfre luftström under namn af *öfre passaden* åt N och S. Men emedan jordklotets vidd aftager åt polerna, hoptränges den från ekvatorn strömmande luften allt mer och sänker sig till jorden. Ungefär vid 30° n. och s. br. bildar sig sålunda ett bälte kring jorden med högt lufttryck, och därifrån strömmar luften längs jordytan tillbaka till ekvatorn, där lufttrycket genom luftens bortflytande minskats. Så uppkomma *passaderna*. I följd af jordens rotation och hufvudsakligen däraf, att rotationshastigheten är starkare vid ekvatorn än vid högre breddgrader, få dessa vindar en förskjutning på norra halfklotet åt höger och på södra halfklotet åt vänster i vindens riktning. De undre *passaderna* blifva därför nordost- och sydostvindar, de öfre *passaderna* sydväst- och nordvästvindar.

En del af den öfre *passaden* fortsätter emellertid sin väg mot polerna och sänker sig därunder närmare jordytan. På södra halfklotet, som vid de högre breddgraderna mest är betäckt med haf, framkallar den en nästan beständigt blåsande västlig vind. Men på det landrika norra halfklotet kommer den högst oregelbundet ned till marken. Där framkallar för det mesta jordens ojämna uppvärmning växlande vindar.

Vi kunna således vid jordytan iakttaga 5 skilda vindbälten: ett *vindstillans bälte* strax N om ekvatorn, två *passadbälten* på båda sidor därom till ungefär 30° nordlig och sydlig bredd samt två *bälten med föränderliga vindar*, det ena N, det andra S om 30°.

Man plägar förena orter, som hafva lika lufttryck, medels linjer, kallade *Isobarer*. Isobarkartor uppgöras särskildt för juli och januari, mellan hvilka tider den största olikhet råder i afseende å värmen och lufttrycket. Med tillhjälp af isobarerna kan man tämligen väl

bestämma vindarnas riktning och styrka. Man har nämligen funnit, att för vindarna gälla följande lagar: 1:o Vinden blåser alltid så, att om man vänder ryggen mot vinden, man på norra halvklotet har det lägsta lufttrycket något framåt till vänster, på södra halvklotet något framåt till höger, samt 2:o Vindens styrka är större, ju mer isobarerna närma sig hvarandra. Är således en ort med lågt lufttryck, d. ä. med ett barometer-minimum, omgifven af orter med högre lufttryck, uppstår i luften en s. k. *cyklonisk* hvirfvelrörelse, som går i motsatt riktning mot visarena på ett ur. Är tvärtom ett ställe med högre lufttryck, d. ä. ett barometer-maximum, omgifvet af ställen med lägre lufttryck, rör sig vinden *anticykloniskt* såsom urets visare. Med kännedom af dessa lagar kan man förklara de vid kontinenternas kuster i allmänhet under året rådande vindarna. Äfven väderleken för dagen på en ort finner merendels sin förklaring i hvirfvelvindar, som draga öfver orten. Så t. ex. uppkomma ofta på Atlanten cykloniska hvirfvelvindar, hvilka röra sig framåt öfver Europa. Därför kan man, då barometern hastigt sjunker vid Irlands, Skottlands eller Norges kuster vänta oväder i Skandinavien och Finland. Numera utgifvas i Europas flesta länder, äfven hos oss, dagligen väderleksskartor.

I heta zonen uppstå på hafvet, i synnerhet i vindstillans bälte och vid monsunväxlingen, förfärliga *cykloner*, då inom ett litet område barometern plötsligt sjunker. Själfva orkancentrum rör sig äfven hastigt framåt, betecknande sin väg med förlista fartyg, förstörda människoboningar och förspillda lif.

Nederbörd. Från vattenytorna på jorden, äfvensom från fuktig mark, växternas blad o. s. v. afdunstar ständigt vatten. Detta vatten upptages i osynlig form såsom *vattengas* eller *vattenånga* i luften. Nu kan varm luft i sig upptaga en större mängd vattengas än kall luft. Om därför varm, fuktig luft afkyles, afskiljer sig åter vattnet därifrån i form af små vattenblåsor, hvilka göra luften ogenomskinlig eller töcknig. Så uppkomma moln uppe i luften, dimma invid jordytan och dagg eller rimfrost på marken. Vid ytterligare afkylning nedfaller vattnet från luften i form af regn, snö eller hagel.

För att nederbörd skall ega rum fordras således: 1:o att luften i sig upptagit en viss mängd vattengas, och 2:o att den afkyles. Hvad beträffar det förra villkoret är det klart, att afdunstningen är starkare i de tropiska trakterna och i närheten af hafvet, samt blir svagare åt polerna och

längre in i de stora fastlanden. Afkylningen kan åter försiggå på flere sätt. I allmänhet är nederbörden mycket beroende af vindarna.

I vindstillans bälte stiger den upphettade luften, mätad med fuktighet, rakt uppåt och blir där starkt afkyld, hvarför nästan dagligen på e. m. häftiga regnskurar falla. I andra delar af heta zonen inträffa också dylika regnflöden, men endast vid tiderna för det högsta solståndet. Dessa tropiska sommarregn omväxla med fullkomligt torra perioder, framkallade af passaderna, hvilka blåsa från kallare trakter till varmare och därför i allmänhet ej medföra regn. — I monsunområdena inträffar regntiden naturligtvis också under sommaren, då de från hafvet i trakterna af ekvatorn strömmande monsunerna medföra fuktig luft inåt landet. — Där åter passaderna nästan oafbrutet blåsa, såsom i trakten af vändkretsarna, uppkomma lätt öknar. — Strax utom passadernas bälte ligger de subtropiska vinterregnets område. Sommaren är där fattig på regn. Detta regnområde sträcker sig ungefär till 40:de breddgraden och betingas af passadbältenas förskjutning åt N eller S, allt eftersom solen under året närmar sig den norra eller södra vändkretsen. Det ligger om sommaren, men ej om vintern inom det torra passadbältet.

Vi se således, att i de trakter, där periodiska vindar härska, också nederbörden är periodisk. Däremot är i de nordliga och sydliga delarna af jordklotet, där föränderliga vindar råda, nederbörden mer eller mindre jämnt fördelad på alla årstider. I allmänhet kan man säga, att västkusterna af kontinenterna hafva öfvervägande höstregn, medan i det inre af landet sommarregn äro förhärskande.

En vanlig orsak till luftens afkylning och däraf framkallad nederbörd är den, att framströmmande luftmassor stöta på höga berg och tvingas att stiga uppåt. Därför är nederbörden alltid större i bergstrakter än på slätter. I västra Norge och Högskottland, där hafsvindarna möta höga snöfjäll, regnar det synnerligen mycket. Men ingenstädes

i världen är nederbörden så stor som på sydsidan af Himalaya. Är det mötande fjället vidsträckt, faller regnet hufvudsakligen på vindsidan däraf, medan läsidan är torr. Länder, hvilka på alla sidor äro omgifna af berg, såsom Spanska högslätten och Centralasien, lida af torka, emedan vindarna i randbergen blifvit beröfvade sin fuktighet.

Regnmängden på en ort mätes lätt och beräknas, som vi veta, vanligen i millimeter. [Hvilken är den årliga nederbörden hos oss? — Hvilka orter ha den största och hvilka orter den minsta årliga regnmängd, uttryckt i millimeter?] — Då emellertid växtlivet icke så mycket synes bero af riklig nederbörd, hvaraf blott en mindre del kommer växterna till godo, som af en regelbunden och ofta upprepad bevattning, är det viktigt att gifva akt på, hvilka månader och huru många dagar i månaden regn i allmänhet brukar falla. I detta afseende råder en stor skillnad mellan ett hafs- och ett fastlands-klimat.

Landet på jorden.

Fastland och öar. Endast litet mer än $\frac{1}{4}$ af jordens hela yta upptages af land. Det är mycket ojämnt fördeladt öfver jordytan. Största delen af landet är beläget på norra och östra halfklotet, en mindre del på södra och västra. Man kan därför tala om det landrika nordöstra halfklotet, i hvars midt Storbritannien ligger, och det vattenrika sydvästra halfklotet, hvars midtpunkt finnes ungefär vid Nya Zeeland. Också äro, som vi veta, de fem världsdelarna af mycket olika storlek. [Huru stora äro de?]

Världsdelarnas kustbildning är mycket olika. Mest sönderskurna äro Europas, Asiens och Nordamerikas kuster; minst delade äro kusterna af Afrika, Australien och Sydamerika. Halföar och öar hafva för det mesta uppkommit genom sänkningar af fastlandet. Emedan de utgöra de högsta delarna af i hafvet sjunkna land, äro de oftast bergiga och höglända. Man plägar indela öarna i kontinen-

båda. Detta är de kristalliniska skiffrarna, hvartill hōra gneis, glimmerskiffer m. fl. De närma sig genom lagring de sedimentära, men genom sin sammansättning de massformiga bergarterna.

Där de sedimentära bergarterna fått förblifva orubbade, ligga de i vågrätt läge och bilda stora slätter. Men nästan öfverallt i bergiga trakter äro skikten lutande, ja lodräta eller på mångfaldigt sätt veckade och böjda. Sannolikt hafva bergen uppstått genom rubbningar i jordskorpan, förorsakade genom dess sammandragning vid afkylningen. Kedjebergen visa mer eller mindre tydliga spår af sin uppkomst genom veckning. Förträffliga bilder af veckade bergskedjor gifva Jura och Alleghanybergen. Kedjebergen äro mest belägna vid kusterna och tyckas hafva uppkommit först under ganska sena perioder af jordens daningshistoria. De förstörande krafterna hafva därför ännu ej hunnit tillintetgöra deras höga toppar. Massbergen äro däremot af hög ålder och kunna troligen betraktas såsom lämningar af fordom ansenliga bergmassor.

En annan yttring af samma krafter, som föranledt bergveckningen är den s. k. förkastningen. I jordskorpan bilda sig sprickor, hvilka sträcka sig ned i djupet. Långa dessa sprickor, de s. k. »brottninjerna», sänka sig större eller mindre stycken af jordskorpan. Ofta bilda sig väldiga remnor, långa hvilka vida sträckor af jordytan sjunkit i djupet, hvarefter hafvet har utbredt sig däröfver. Så har sannolikt Röda hafvet uppkommit. Sådana långsträckta grafsänkningar äro äfven Jordandalen och Rheindalen. Det kan å andra sidan hända, att enskilda stycken, s. k. »horster», blifvit stående midt uti ett insjunket land. Så tror man Harzgebirge och möjligen Kwenlun hafva uppkommit. På sidorna af de veckade bergen hafva vanligen långa sprickor och stora sänkningar uppstått; exempel därpå äro Lombardiska och Ungerska slätterna, Hindostans lågland m. fl.

I nära samband med bergens bildning och sänkningarna stå vulkanerna och jordbäfningarna. Uppkomsten af dessa företeelser har man förklarat på olika sätt. Enligt nyare åsikter finnas inom den sannolikt mycket tjocka, fasta jordskorpan heta massor, hvilka stelnat under starkt tryck, och hvilka innesluta en myckenhet gaser. När en stor, mycket djup spricka uppstår, så upphäfves en betydlig del af trycket, de stelnade massorna smälta åter, och lavan drifves af trycket på sidorna upp i sprickan. De i lavan inneslutna gaserna i förening med vattenånga, bildad af det i jorden nedträngda vattnet, verka därvid med oerhörd kraft. En del af lavan blir vid explosionerna förvandlad till ett fint stoft, kalladt aska. Genom sammanhopningen af lava och aska kring vulkanmynningen upptornas slutligen de kägelformiga bergen. Uppkomsten af stora, djupt gående förkastningssprickor är således med all sannolikhet orsaken till den vulkaniska verksamheten, ej en följd

däraf. Också äro vulkanerna, så vidt man vet, alltid ställda öfver brottlinjerna och följa dem vanligen i långa rader. — Jordbäfningarna stå i sammanhang med de vulkaniska eruptionerna och förkastningarna, hvarför äfven de företrädesvis följa brottlinjerna i trakten af kedjeberg. Ingenstädes äro de så talrika som i Sydamerika.

De berghbildande krafterna hafva väl i stort gifvit åt jordytan dess former, men landskapets utseende, sådant det nu ter sig för våra blickar, med en mångfaldig växling af höjder och dalar, är slutligen ett verk af vattnet. Denna verksamhet är i första rummet förstörande. Det kolsyrehaltiga vatten, som i form af dimma, dagg och regn utfaller ur atmosfären, tränger in i bergen, upplöser de i stenarna ingående lösliga ämnena och söndersmular dem. Några bergarter kunna till och med alldeles upplösas i regnvatten, såsom bergsalt, gips och kalksten. Förvittringen är synnerligen stark i tropikens fuktiga skogstrakter. I kallare nejder söndersprängas bergen åter sålunda, att det i sprickorna inträngda vattnet fryser till is och därvid vidgar ut sig med omotståndlig kraft. I de torra kontinentala ökentrakterna försiggår en mekanisk söndersprängning af klipporna, orsakad af de starka och häftiga temperaturväxlingarna.

De största förändringarna på jordytan åstadkommer dock det rinnande vattnet genom bergens afnötning, erosion, och blottläggande, denudation. Så snart berget uppstått, börjar erosionen sin verksamhet. Vattnet skär först sina fåror i berggrunden, fårorna förstoras till klyftor, och klyftorna vidgas till dalar. Så omformas eller till och med förstöras hela bergstrakter.

Ett dylikt förstörelsearbete utföres äfven af ismassorna i jöklarna eller glacierna samt polarländernas inlandsisar. De af kölden lössprängda stenarna och det vittrade gruset föras såsom moräner af isen till lägre trakter, där vid den nedre jökelfrån den ändmoräner afsättas. Det mindre gruset och i synnerhet den på jökelfrånens botten af söndermalda stenar bildade jökelfrånens föres vidare af jökelfrån.

Att slutligen hafvets mäktiga vågsvall har en oerhörd kraft att förstöra höga klippkuster, är lätt att förstå. Vågorna lösslita stycke efter stycke af strandklipporna och urholka dem nedtill, hvarefter de öfre delarna rasa ned. Så fortgår förstöringen uppåt stranden; dock förlora vågorna längre inåt allt mer sin kraft. Men vid en kust, som långsamt sjunker, kan förstörelsen med oförminskad styrka fortfara huru långt som helst, och hela kustberg, ja hela bergland utplånas. Denna hafvets förstörande verksamhet kallas abrasion.

Det genom de förstörande krafterna lösbrutna materialet aflagrar sig sedan vid hafskusterna, delvis äfven i sjöar, och sålunda bildas vida, fruktbara kustslätter och floddalar. Så minskas bergens höjd allt mer, och i jorden förut dolda djupare skikt träda i dagen, medan lägre delar

af jordytan undergå en ständig höjning. På samma sätt har troligen i millioner år hvarf lagts på hvarf. Vid undersökningar har man i de sedimentära lagren funnit lämningar af växter och djur, hvilka lefde på den tid, då aflagringen försiggick. De lämningar, kallade fossil, som finnas i de undre hvarfven, måste uppenbarligen vara äldre än de, som finnas i de öfre. Skulle man nu på ett ställe få se alla sedimentära skikt, som bildat sig på jorden, med de i dem ingående fossilen, så kunde man lätt få en öfversikt af hela den organiska världens utvecklingsgång. En sådan fullständig skiktföljd har man likväl ingenstädes funnit, men hvad som saknas på ett ställe finnes på ett annat. Genom jämförelser har det sålunda blifvit möjligt att fastställa ordningsföljden för alla aflagringar på hela jorden och för de med dessa samtida organiska varrelser. Man har uppställt följande kronologiska tabell:

I Arkeiska eran eller urtiden.

II Paleozoiska eran eller gamla tiden.

1. Kambriska perioden.
2. Silurperioden.
3. Devoniska perioden.
4. Stenkolsperioden.
5. Permiska perioden.

III Mesozoiska eran eller medeltiden.

6. Triasperioden.
7. Juraperioden.
8. Kritperioden.

IV Kenozoiska eran eller nyare tiden.

9. Tertiärperioden.
10. Kvartärperioden.
11. Nutiden.

Till den arkeiska eran höra massor af gneis, hälleflinta och andra kristalliniska bergarter, ofta med inlagringar af marmor och järnmalm. De förekomma i stor utsträckning under alla öfriga aflagringar. I dessa bildningar hafva inga säkra fossil funnits.

I den *paleozoiska* erans äldre perioder träffas fossil af lägre hafs-djur och växter, såsom kräftdjur, koraller, blötdjur m. fl., samt senare fiskar och amfibier. Under stenkolsperioden funnos stora skogar af träd, besläktade med ormbunkar och lummerväxter äfvensom ett slags barrträd. Af djur förekomma flere insekter samt egendomliga amfibier.

Mesozoiska erans djur och växter visa en betydande olikhet. Många af den förra tidsålderns djur hade utdött och nya uppstått. Bland dju-

ren äro att anmärka talrika reptilier, väldiga hafsdjur, påminnande om vår tids krokodiler äfvensom de första fåglarna och däggdjuren. Från kritperioden har man de första lämningarna af löfträd och andra dikotyledona växter.

Den *kenozoiska* *erans* växt- och djurvärld skiljer sig åter i hög grad från den *mesozoiska* tidsålderns, hvaremot den redan under tertiärtiden börjar närma sig nutidens. Många slag af de lägre djuren, de stora reptilierna och en del fåglar hafva försvunnit, under det att däggdjuren uppträda allt talrikare. De släkten, som förekommo under den äldre tertiärtiden, hafva för det mesta dött ut, medan man i den yngre tertiärtidens lager funnit däggdjur, tillhörande ännu levande släkten. Anmärkningsvärd är den oerhörda mängd af små skaldjur, nummuliter, hvaraf mäktiga kalkstenslager bildades under den äldre tertiärtiden. För öfrigt rådde under denna tid i Europa ett fullkomligt tropiskt klimat. Under kvartärperioden inträffade däremot istiden, och i dess aflagringar har man iakttagit de äldsta spåren af människans tillvaro på jorden.

Inlandsvattnen.

Källor. Af det från hafvet afdunstade och på landet nedfallna vattnet fördunstar en del strax åter eller går genom växterna tillbaka till luften, en annan del tränger in i jorden, och en tredje flyter bort längs ytan. Det i jorden inträngda vattnet samlar sig på något svårgenomträngligt jordlager, t. ex. lera, och antingen stannar det där såsom grundvatten, eller söker det sig fram till jordytan såsom en källa. Källvattnet innehåller i upplöst tillstånd fasta ämnen, såsom salt i saltkällor, järn, svafvel m. m. i mineralkällor. I sådana källor, hvilka uppkomma från ett ringa djup, har vattnet ungefär samma värme som medeltemperaturen för året på källorten, således i heta zonen 20° till 25°. Men källor, som framkvälla från stora djup, ha varmare vatten och kallas heta källor eller termer. De uppkasta ofta sitt vatten högt i luften och förekomma mest i vulkaniska trakter, t. ex. Geysir, Karlsbad m. fl.

Floder. Det från källorna kommande vattnet förenar sig med det vid snösmältning och regn på jordytan afrinnande vattnet och bildar bäckar, hvilka i sin tur förena sig till åar och floder eller älfvar. Emedan en flods »källa», d. ä. dess början, vanligen finnes i en högre bergstrakt, är den i sitt »öfre lopp» strid, rusar fram hopklämd mellan klipporna samt bildar forsar och vattenfall. I sin vilda framfart rycker floden med sig stenar, grus och sand. Floden vidgar sig därefter i sitt »mellersta lopp», rinner fram med mindre fart och afsätter det gröfre gruset på bottnen i form af sandbankar, mellan hvilka strömfåran slingrar sig fram. Slutligen träder floden ut på låglandet och blir i sitt »nedre lopp» allt bredare och lugnare. Här afsätter sig en del af den fina sanden och slammet, men det mesta föres till mynningen, där floden förgrenar sig och bildar ett delta. Ett sådant deltaland är mångenstädes mycket vidsträckt, såsom vid mynningarna af Nilfloden och Mississipp. I trattformiga flodmynningar, sådana som Thames', Elbes och Amazonflodens, bilda slammassorna undervattensbankar, hvilka ofta förändras. På andra ställen afsätter sig slammet längre ut från flodmynningen, och sålunda uppkomma de egendomliga mynningsvikar, som vid Östersjöns kuster kallas haff, vid Svarta hafvet limaner.

En flod med alla dess tillflöden bildar ett flodsystem och upptager ej sällan en ofantlig ytvidd. Jordens största flodområde tillhör Amazonfloden i Sydamerika. Det har en vidd af 7 mill. km^2 och är många gånger så stort som Volgas. Gränslinjen mellan de olika flodsystemen kallas vattendelare. De följa ingalunda alltid bergskedjor, utan gå flerstädes öfver slätterna. Mången gång saknas de, och olika flodsystem stå i naturlig förbindelse med hvarandra, såsom t. ex. Torneå och Kalix älfvar.

Flodernas vattenrikedom är naturligtvis beroende af regnmängden. I många stäpptrakter torka floderna ut under den heta årstiden. Stäppfloderna nå ofta icke fram

till någon sjö, utan försina i sanden. Detta är i synnerhet fallet, om mycket vatten i odlade trakter blifvit beröfvadt floden genom vattenledningar. I trakter med riklig nederbörd finnas åter vattenrika och merendels segelbara floder. Där sådana floder genomrinna odlade och tätt befolkade bygder, äro de af stor betydelse för samfärdseln.

Floderna hafva ingalunda alltid haft samma utseende som nu. Många af de stora floderna hafva blott småningom vuxit ut till sin nuvarande längd, andra hafva åter sökt sig ett kortare aflopp till hafvet och minskats. En flod har ursprungligen fallit i en stor sjö och vid sitt inlopp börjat en deltabildning. På motsatta sidan af sjön har vattnet småningom grävt sig ett utlopp, och i samma mån som detta vidgas och fördjupas, sjunker vattenytan, deltat fortskrider, och i stället för sjön se vi en stor slätt, hvarigenom floden slingrar sig. Exempel härpå äro Donau och Ungerska slätten, Ebro och Aragoniens lågland m. fl. Äro sjöarna mindre, fyllas de snarare af slam. Våra stråtar äro således att betraktas såsom begynnelsen till floder. På floders förkortning lämnar åter Weichsel ett exempel. Det är nämligen sannolikt, att Weichsel tidigare strömmade S om Baltiska landryggen och föll ut i trakten af det nuvarande Hamburg samt att den därefter banade sig en kortare väg genom landryggen först till Stettiner Haff, senare till Danziger bukten.

Insjöarna hafva uppstått på två väsentligen olika sätt. Somliga äro rester af hafvet och kallas »reliktsjöar». Sådana sjöar äro Kaspiska hafvet, Ladoga m. fl. Andra äro ursprungliga insjöar och uppkomma därigenom, att vatten från kringliggande högre trakter samlar sig i fördjupningar. Insjöar ha vanligen sött vatten, men äro mer eller mindre salta, om de sakna aflopp. Så t. ex. består vattnet i Döda hafvet, Elton och Stora Saltsjön till en fjärdedel af salt.

Växt- och djurvärlden.

Växtvärlden. Af klimatets och jordmånens beskaffenhet beror, som vi veta, växtligheten. Otvifvelaktigt är, att olika växter vilja hafva olika näring och således äfven olika jordmån, att ler- och kalkjorden har en annan alstringsförmåga

än sandjorden o. s. v. Men å andra sidan visar det sig, att samma slags jord under olika klimatförhållanden frambringa på det ena stället ett rikt, på det andra ett fattigt växtlif. Ja, själfva den gula ökensanden kläder sig i grönska, om den får tillräcklig bevattning. Det är således i främsta rummet klimatets beskaffenhet, å ena sidan värmen och ljuset, å den andra nederbörden och dess fördelning, som är bestämmande för växtvärldens olika utseende på jorden.

I ekvatorialtrakterna, där värmen och fuktigheten äro störst, når också växtligheten sin största rikedom och prakt. I de evigt gröna urskogarna sno sig sköna slingerväxter eller lianer mellan de höga trädstammarna. På öppnare ställen utbreda tjockstammiga träd sina vida kronor, medan på ändlösa fält det tufviga gräset når manshöjd. Vid kusterna höja mangroveträd sina spensliga stammar upp ifrån vattnet. Mångenstädes har växtlifvet äfven i de hetare delarna af jorden en hvilotid, då träden i följd af en långvarig torka och hetta fälla sina blad och gräsen vissna. Flere växter äro dock genom en köttig massa samt läderartad eller hårig hudbeklädnad skyddade mot solens glödande strålar. År regntiden blott helt kort, eller faller regn sällan, uppstå stora stäpper och öknar. Ju längre man kommer åt N eller S, eller ju högre man stiger i en alptrakt, desto mer aftaga växternas antal och färgprakt. De ständigt grönskande löfträden och buskarna blifva allt färre och aflösas af sommargröna löfskogar, hvilka i vinterkylan afkläda sig sin grönskande skrud. Löfskogarna aflösas i sin tur af de mörka barrskogarna, tills slutligen polartrakternas tundror blott ega låga buskar, krypväxter, mossor o. d.

I allmänhet äro växterna strängt bundna vid sin torfva, och deras område är inskränkt af klimatet och andra naturförhållanden. Ja, växter finnas som hafva en ganska trång hemort, som t. ex. hafskokospalmen, hvilken förekommer blott på en liten ögrupp uti Indiska oceanen. Men

emellertid har en mängd växter under tidernas lopp vunnit en stor utbredning. Härtill bidraga frönas egen beskaffenhet, vindarna och djuren; men i synnerhet har människan genom odlingen af ett stort antal växter utbredd dem öfver olika delar af världen, och icke så få ogräs hafva mot hennes vilja följt hennes spår. Alla världsdelar ha lämnat bidrag till kulturväxterna, Asien och Amerika mest, Australien minst.

Kulturväxterna äro af flere slag.

1. *Matväxter.* Af sädesslagen äro hvete och ris de viktigaste födoämnen för millioner människor, hvete i de tempererade och ris i de varmare delarna af världen. Korn och majs hafva en vidsträckt utbredning. I svalare trakter nyttjas råg, hafre och bohvete, i hetare durra och hirs. Alla sädesväxter äro hemma från Asien utom majs, som är från Amerika och durra från Afrika. — Bland rotfrukter odlas och förtäras mest potäter i Europa, därefter odlas vitbetor för sockerberedning. Dessutom förekomma i svalare trakter rofvor, kålrötter, morötter m. fl. och i heta nejder batater, yamsrötter och maniok. Potäterna, bataterna och maniok hafva sitt hemland i Sydamerika, yamsrötterna i Asien och de öfriga i Europa. — Trädfrukter och skidfrukter utgöra viktiga näringsväxter i de varmare delarna af världen. Frukterna af bananen, brödfruktträdet, kokos-, sago- och dadelpalmerna bilda en hufvuddel af födan inom heta zonen. En tropisk näringsväxt är ock sockerröret. I de tempererade zonernas varmare delar odlas sydfrukterna: apelsiner, citroner, fikon, mandlar, persikor och aprikoser; i samma trakter äfven äkta kastanjer och valnötter samt örtväxterna gurkor, meloner, arbuser och tomater. Svalare länders frukter äro: äpplen, päron, plommon och körsbär, hvilka växa vildt i Främre Asien och Europa. — En närande tillsats till födan lämna flere oljeväxter, såsom oliver, olje- och kokspalmer samt jordnötter.

2. *Växter, som användas till drycker.* Viktigast och mest utbredd är *vinrankan*, hvars hufvudsakliga hemland

är i nejden af Kaspiska hafvet, men som också växer vild i Amerika. I nordligare trakter beredas af flere bärsorter safter och vin, brygges med humle öl och brännes af säd och potäter brännvin. Kaffeträdet har från dess hemland i östra Afrika förts till de andra världsdelarna och odlas nu mest i Sydamerika och Asien. Kakaoträdet från det tropiska Amerika, och tebusken från sydöstra Asien odlas hufvudsakligen i hemtrakterna.

3. *Kryddor, narkotiska och medicinska växter.* De egentliga kryddväxterna äro hemma i heta zonen: kanel, kryddnejlikor, muskot, kardemumma, ingefära och peppar från Asien, vanilj från Amerika. — Narkotiska eller döfvande växter äro: tobaksplantan och cocaväxten, bägge från Sydamerika, samt vallmon, hvaraf fås opium, starkast odlad i Ostindien, Kina och Mindre Asien. Cocain och opium användes äfven som medicin. — De märkligaste bland de många medicinska växterna äro kinaträden, hvilka växa på Andernas ostsluttning, men numera äfven odlas i Ostindien. Af deras bark fås det viktiga läkemedlet kinin.

4. *Spånadsväxter.* Främst stå linet, som har en ofantlig utbredning, och bomullsbusken, hvilken odlas mest i Amerika, Ostindien och Egypten. Gröfre spånadsväxter äro: hampa, mest i Ryssland, jute i Ostindien, manilahampa på Filippinerna, nyzeeländskt lin på Nya Zeeland och halfgräset i Nordafrika.

5. *Timmer- och färgväxter.* De tempererade zonernas furor och granar, björkar, ekar och valnötsträd gifva godt byggnadstimmer och virke. Den heta zonens skogar lämna i Gamla världen teakträ och ebenholts, i Nya världen mahogni. — Bland färgväxterna odlas i Medelhafslanden krapp, uti Indien indigo samt i tropikvärlden sandel, bresilja och campeche.

Märkligt är att norra och södra halfkloten bilda olika växtzoner vid motsvarande breddgrader. I själfva verket är det endast den tropiska zonen, som mera likformigt omfattar de båda hemisfererna. Vid högre

breddgrader betingar den synnerligen olika fördelningen af land och haf en väsentligen olika karakter hos växtlifvet på de bägge halfkloten. Nya världen har en mängd af växter och växtformer, som äro främmande för Gamla världen, men mest afvikande och egendomlig är växtvärlden i Australien.

Djurvärlden. Djurens utbredning på jorden är i främsta rummet beroende af tillgången på föda. Dock är äfven klimatet dels direkt, dels indirekt genom tillgången på växter och växtätande djur i hög grad bestämmande för djurlifvet i olika delar af världen. I allmänhet kan man därför säga, att där växtvärlden är rikast, där har också djurvärlden att uppvisa det största antal, den största formrikedom och färgprakt. Ett vimmel af djur från de människolika aporna och de fruktansvärda tigrarna till de praktfulla fåglarna och de metallskimrande insekterna rör sig i den tropiska urskogen. Våldiga elefanter, långhalsade giraffer och strutsar, tallösa hjordar af antiloper, gazeller m. m. jagas på savannerna. Äfven de varmare hafvens djurvärld är rik och glänsande. Där fångas sköldpaddor och upptagas dyrbara pärlmusslor och koraller. Men ju mer man närmar sig polerna, desto mer aftager djurens antal, desto enformigare blir deras utseende, desto blekare deras färger. Endast hafsdjuren förekomma i den höga norden i talrika skaror. Där jagas hvalar, hvalrossar och sälar samt fiskas i synnerhet torsk, sill och makrill. Också floder och sjöar äro mångenstädes rika på präktiga fiskslag, såsom stor och lax.

Emellertid finnas stora skiljaktigheter i djurlifvet mellan de olika världsdelarna. Så t. ex. saknas Gamla världens kolossala tjockhudningar i Nya världen. Äfven de öfrigt likartade djuren äro vanligen vida mindre i Nya världen; man jämföre blott dess lama, puma och små apor med Gamla världens kamel, lejon och stora aparter! Alldeles egendomlig är Australiens djurvärld. Öfver hufvud taget kan man sålunda säga, att de särskilda slagen af djur äro inskränkta till vissa trakter, där naturförhållandena äro för dem mest passande. Dock förmår bristen på föda hela

skaror af djur att företaga vidsträckta vandringar. Hos vissa djurslag, såsom t. ex. hos flyttfåglarna ske dessa vandringar regelbundet hvarje år. Äfven kunna djuren under vissa omständigheter finna trefnad i trakter, vidt skilda från deras hemort. Så hafva husdjuren följt människan, hvarhelst hon uppslagit sina bopålar. [Hvilka äro de förnämsta husdjuren i olika delar af världen?]

Hafvet sätter i allmänhet en gräns för växternas och djurens utbredning. Därför erbjuder florans och faunans större eller mindre öfverensstämmelse inom landmassor, som nu äro af hafvet åtskilda, ett godt medel att afgöra, om och när de tidigare stått i förbindelse med hvarandra. Så finner man, att de Brittiska öarna måste hafva skilt sig så sent från Europas fastland, att människor då redan funnos på jorden. Emedan sydöstra Asiens stora däggdjur finnas på Sundaöarna, kunna dessa tidigast under den senare tertiärtiden hafva afsöndrats från Asien. Madagaskar torde mycket tidigt hafva skilt sig, och Polynesiens öar hafva troligen aldrig sammanhängt med något af nutidens fastland.

Människan.

Den högsta och fullkomligaste af alla varelser på jorden är människan. Huru människosläktet uppkommit, när det skett och hvar människans vagga först stått, om allt detta har man framställt mångahanda gissningar, men därom vet man ännu föga. Högst osäkra äro också beräkningarna angående antalet af människor, som nu lefva spridda öfver hela jorden från ekvatorns heta länder till polartrakternas isfält. Det torde uppgå till 1,550 millioner. Alla människor räknas till ett och samma släkte, men äro hvarandra ganska olika till utseende, språk och bildning.

Emellertid kan man särskilja stora grupper af människor, hvilka hafva vissa kropps- och själsegenskaper gemensamma, de där tyckas gå i arf från släkte till släkte, medan andra grupper förete betydliga skiljaktigheter. Dessa olikheter hafva sannolikt uppstått småningom under inverkan af olika klimatförhållanden, olika närings- och lefnads-

sätt samt olika bildningsgrad. Sådana grupper kallas människoraser. Med afseende å språken bildas inom raserna mindre grupper, benämnda folkstammar och folk. Dock kunna alldeles bestämda gränser svårligen uppdragas mellan raserna och stammarna, emedan starka blandningar mellan dem försiggått. Den i det föregående följda indelningen fördelar människorna på jorden i sex hufvudraser.

1. **Kaukasiska rasen** *). [omkr. 850 mill.] Den kallas äfven »Medelhafsrasen» och är utbredd öfver större delen af Europa, sydvästra Asien, norra Afrika och Nordamerika, hvarutom den bebor stora sträckor i Sydamerika och Australien. Den kaukasiska rasen kan indelas i fyra hufvudafdelningar: *indoeuropeer*, *semiter*, *hamiter* och *dravída*. Till *indoeuropeerna* höra de germaniska, romaniska och slaviska stammarna; vidare Asiens ariska och kaukasiska folk samt några folkrester, såsom kelter och basker. *Semiter* äro araberna och judarna; *semitiska blandfolk*: abessinierna och fellata. *Hamiter* äro: berber och tuàrik; *hamitiska blandfolk*: tibu, galla och bedscha. *Dravídafolkens* härkomst är föga bekant. De äro starkt uppblandade med hinduerna, men deras språk hafva bibehållit sig i Dekán och på Ceylon.

2. **Mongoliska rasen** **) [omkr. 540 mill.] innehar största delen af Asien, nordöstra Europa samt ishafskusterna i Nordamerika. Den mongoliska rasens två hufvudgrupper äro: *folk som tala flerstafviga språk*, och *folk som tala enstafviga språk*. Till de förra höra: mongoliska, finsk-ugriska, tungusiska och ostsibiriska folk samt japaneser, koreaner och eskimåer; till de senare: kineser, indokineser och tibetaner.

3. **Malajiska rasen** **) [omkr. 30 mill.] bebor Ostindiens och större delen af Australiens övärld samt ön Madagaskar. Denna ras är mycket uppblandad, så att folken inom den

*) Angående raskännetecknen se sid. 163.

**) Angående raskännetecknen se sid 205.

hafva ganska olika utseende och lefnadsvanor. Man kan särskilja tre grupper: *Asiens malajer* jämte *hova*, *mikronesier* och *polynesier*.

4. **Indianrasen** *) [omkr. 10 mill.] är utbredd öfver hela Amerika. Denna människoras är fåtalig, men indelad i ett stort antal stammar och enskilda folk, med skilda språk.

5. **Negerrasen** **) [omkr. 110 mill.] bebor Central- och Sydafrika. Den kan indelas i tre afdelningar: *sudannegrer*, *bantunegrer* och *hottentotter* med *buschmän*. Negrerna äro åter fördelade i en mängd skilda stammar och folk.

6. **Papuasrasen** ***) bor i Australiens fastland och Melanesien samt delar sig i två afdelningar: *australier* och *melanesier*. Till denna ras räknas också några *negritofolk*, som äro spridda i Ostindien.

Med afseende å lefnadssätt och bildningsgrad plägar man särskilja folken i:

1. *vildar*, som lefva af skogens frukter och växtrötter, af jakt eller fiske samt bo i jordhålor eller usla kojor;

2. *herdefolk* eller *nomader*, som bo i flyttbara tält och ega hjordar af husdjur, af hvilka de hämta sin föda och med hvilka de draga omkring från trakt till trakt;

3. *kulturfolk*, som ha fasta boningar och sysselsätta sig med åkerbruk, handel, industri, vetenskaper och sköna konster.

Vildar finnas i alla världsdelar utom Europa, men äro fåtaliga. Nomader träffas hufvudsakligen i Asiens och Afrikas vida stäpptrakter, medan ett verkligt nomadlif af brist på husdjur icke kunnat utveckla sig i Amerika och Australien. Kulturfolken behärska i våra dagar större delen af världen.

Med kulturtillståndet sammanhänger på det närmaste folkens religion eller gudsdyrkan. Man skiljer mellan

*) Se angående raskarakteren sid. 240.

**) Angående raskännetecknen se sid. 217.

***) Angående raskarakteren se sid 264!

de *monoteistiska religionerna*: kristendomen, judendomen och islam samt de *polyteistiska religionerna*, bland hvilka de förnämsta äro: buddhaismen, brahmaismen, schamanismen och fetischismen. [Huru äro dessa religioner fördelade på de särskilda människoraserna och folkstammarna?]

I mycket nära samband med folkens bildningsgrad står ock deras samhällslif. *Vildarna* ha redan ett familjelif och kunna sluta sig tillsamman i sällskap eller smärre stammar för att med större framgång idka jakten och fisket, men ett ordnadtt eller lagbundet samhälle bilda de icke. Hos *nomaderna* är familjelifvet mera utveckladt, och öfverhufvuden för familjerna bilda hos dem ett slags styresmän, hvilkas vilja är lag för familjemedlemmarna. *Kulturlifvet* förmår människorna att mera sluta sig till hvarandra, och därmed följer ett mer eller mindre väl ordnadtt och lagbundet samhällsskick. I Afrikas patriarkaliska nigersamhällen och de asiatiska despotierna är en oinskränkt härskares vilja ännu folkets högsta lag. Men hos Europas och Amerikas mera bildade folk ha de af folket och regenten gemensamt eller af folket ensamt stiftade lagarna en stor betydelse. I Europa är den inskränkt monarkiska eller konstitutionella regeringsformen förhärskande, i Amerika den republikanska.

Världsrymden och himlakropparna.

Stjärnhimmeln. Huru stor än vår jord synes oss vara, är den blott en försvinnande liten punkt i den oändliga världsrymden och mycket mindre än tusenden af de små stjärnor, som tindra på himmeln. Orsaken till att de väldiga himlakropparna te sig för vår syn som helt små ljuspunkter är den, att de befinna sig på ett så ofantligt afstånd från oss. De flesta äro till och med så långt borta, att de för blotta ögat äro osynliga och endast med starka fjärrglas,

kikare och teleskop, kunna ses. Man plägar indela himlakropparna efter deras beskaffenhet och rörelse i följande hufvudgrupper:

1. **Fixstjärnor**, d. ä. »fasta stjärnor», äro själflysande himlakroppar, »solar». Deras antal är så stort, att man beräknat det till mer än 20 millioner. Vintergatan, eller det ljusbälte, som hvarje stjärnklar kväll sträcker sig öfver himmeln, visar sig, betraktad i teleskopet, som en oräknelig mängd fixstjärnor. Dessa äro skenbart så nära hvarandra, att de bilda en enda lysande massa, och dock är troligen det verkliga afståndet emellan dem ofantligt stort. Häraf kunna vi få en aning om världsrymdens omätliga vidd. Också äro fixstjärnorna så långt borta från jorden, att man svårligen kan få ett begrepp om detta afstånd. Vår sol, som är den närmaste fixstjärnan och därför synes så mycket större och mera lysande än de andra, är 150 millioner *km* aflägsen från jorden, men den därnäst närmaste fixstjärnan är 220,000 gånger längre bort. Ljuset, som på några minuter hinner från solen till jorden, behöfver $3\frac{1}{2}$ år för att nå oss från denna stjärna. Därför plägar man icke heller ordna stjärnorna efter deras verkliga storlek utan efter deras ljusstyrka; de ljusstarkaste sägas vara af första storleken, de därnäst af andra storleken o. s. v. Äfven har man allt sedan de äldsta tider fördelat fixstjärnorna i grupper, s. k. stjärnbilder eller konstellationer, t. ex. *Karlavagnen* eller *Stora Björnen*, *Lilla Björnen*, *Cassiopea*, *Orion* m. fl.

2. **Planeter** eller »vandringsstjärnor» äro mörka himlakroppar, som röra sig i elliptiska banor omkring solen, från hvilken de hämta ljus och värme. Tillsammans med *småplaneterna*, de s. k. *asteroiderna* eller *planetoiderna*, uppgår det nu kända antalet af planeter till omkring 300. Af dem äro dock få synliga för blotta ögat; de tyckas lysa med ett stadigare sken än de blinkande fixstjärnorna. Jorden är en sådan planet.

3. **Månar** eller »drabanter» äro små, mörka himlakroppar, som kretsas omkring en planet och följa denna

under dess vandring kring solen. Med obehäpnadt öga se vi blott den måne, som utgör jordens följeslagare, men äfven andra planeter hafva månar.

4. **Kometer** eller »svansstjärnor» äro mycket egendomliga himlakroppar, hvilkas utseende växlar och hvilkas banor man endast delvis känner. De synas bestå af en fastare kärna och ett töckenlikt omhölje, hvilket vanligen utdrages till en lång svans; deras banor äro synnerligen långsträckta. Kometernas antal är stort, men de kunna sällan ses utan starka synrör.

Det finnes ännu ett slags smärre kroppar, kallade *meteoriter*, hvilka i otalig mängd kretsas i rymden. De komma ofta inom jordens atmosfär och blifva under sin snabba färd därigenom glödande, s. k. stjärnfall. Vid de flesta stjärnfall upplösas meteoriterna, innan de nå jorden, men stundom nedfalla de. Sådana meteoriter ha blifvit tillvaratagna, och man har funnit dem bestå af samma ämnen som jorden. För öfrigt har man trott sig finna, att meteoriterna och kometerna ega samband med hvarandra.

Vårt solsystem. Solen med alla de omkring henne kretsande himlakropparna bilda ett solsystem. Solen själf är ett hvitglödande klot, $1\frac{1}{4}$ millioner gånger så stort som jorden. Hon innehåller en mängd af samma ämnen, som finnas på jorden, men allt i gasform, ty hettan där är så stark, att metallerna förflyktigas. Solens starkare glödande kärna omgifves af ett tunnare gasomhölje, hvilket dock är synligt endast vid solförmörkelser. På ytan visa sig mörka fläckar, hvilka oupphörligt undergå förändringar. Af dessa solfläckars rörelse har man kunnat sluta till, att solen liksom jorden vrider sig kring sin axel. Hon roterar ett hvarf under loppet af $25\frac{1}{4}$ dygn.

De kring solen kretsande himlakropparna utgöras af 8 större planeter samt en stor mängd småplaneter, kometer och meteoriter. Planeternas och asteroidernas banor ligga i följande ordning utom hvarandra: 1:o de fyra inre planeterna: *Merkurius*, *Venus*, *Jorden* och *Mars*; 2:o aste-

roiderna, af hvilka nära 300 nu äro upptäckta, samt 3:o de fyra yttre planeterna: *Jupiter*, *Saturnus*, *Uranus* och *Neptunus*.

Af de inre planeterna är Jorden störst och Merkurius minst. De yttre planeterna äro alla mycket större än jorden. Jupiter är den största och 1,350 gånger så stor som jorden. Merkurius är synlig för oss i närheten af solen strax efter dess nedgång och kort före dess uppgång. Venus är den väl bekanta, skönt strålande morgon- och aftonstjärnan. När Merkurius och Venus passera mellan jorden och solen synas de som små svarta fläckar på solskifvan. Mars ter sig för blotta ögat som en stjärna med rödaktigt sken. Då den befinner sig på motsatta sidan om jorden i förhållande till solen, är den oss närmast och tillika fullt belyst. Vid sådana tillfällen har man trott sig på Mars kunna urskilja land, haf, snöfält vid polerna o. s. v. De inre planeternas rotationstid, axellutning och flere andra förhållanden äro ungefär desamma som på jorden. Däremot roterar Jupiter mer än dubbelt hastigare, dess afplattning vid polerna är mycket stor och dess axel lutar obetydligt. Planeten tyckes vara omsluten af en mycket molnfylld atmosfär. Saturnus är egendomlig för de honom omgifvande ringarna. Planeternas omloppstid är olika, beroende af banornas längd. Merkurius behöfver 88 dagar, Jupiter nära 12 år och Neptunus 165 år för att gå ett hvarf kring solen. Med undantag af Merkurius och Venus omkretsas alla de större planeterna af månar. Mars har 2, Jupiter och Uranus 4, Saturnus 8 och Neptunus 1.

Månen. Den måne, som lik en drabant följer jorden på hennes vandring kring solen, är den närmast belägna himlakroppen och endast omkring 384,000 *km* aflägsen från henne. Därför ser månen jämförelsevis stor ut, ehuru han är ganska liten och 50 gånger mindre än jorden. Månen rör sig omkring jorden från V åt Ö, och under precis samma tid, som han fullbordar ett omlopp kring henne, vrider han sig ett hvarf omkring sin axel; därför vänder han alltid samma sida åt jorden. Denna sida visar sig för oss mer

eller mindre belyst af solen allt efter månens ställning i förhållande till solen och jorden. Befinna sig månen och solen på motsatta sidor om jorden, se vi hela månen belyst, och vi säga, att det är fullmåne. Äro månen och solen åt samma sida, faller alls intet ljus på den åt jorden vända sidan, och det är nymåne. Näst månen finnes midt emellan dessa ställningar och är till hälften belyst, säges han vara i första eller sista kvarteret.

Inträffar det, att jorden är i rät linje mellan solen och månen, så faller jordens skugga på månen och det är månförmörkelse. Kommer åter månen rakt mellan solen och jorden, bortskymmes solen för en stund af månen, och det är solförmörkelse. Förmörkelserna sägas vara totala, om hela skifvan bortskymmes, partiella, om endast en del däraf förmörkas. Sådana sol- och månförmörkelser skulle inträffa vid hvarje ny- och fullmåne, om icke månens omloppsbanan bildade med jordbanan en vinkel (5°).

Redan med blotta ögat kunna vi på månens yta varsna mörkare och ljusare fläckar, det s. k. »månansiktet». I teleskopet visa sig de förra som slätter, de senare som bergland med höga kägelberg i midten, liknande våra vulkaner. Många af dessa berg ha sannolikt en höjd, jämförlig med de högsta bergens på jorden. Månen tyckes alldeles sakna vatten och luft samt följaktligen allt lif. På hans evigt ljudlösa, ödsliga yta växlar en två veckor lång dag, som tillika är en het sommar, med en lika lång iskall vinternatt.

Tabeller.

1. Finlands län. *)

	Hela arealen km ²	Odlad jord km ²	Skogs- mark km ²	Folk- mängd	Inb. på km ²
Nylands län	11,872	1,100	7,400	276,300	23
Åbo och Björneborgs län	24,171	1,940	15,800	430,200	18
Tavastehus län	21,584	1,170	12,350	285,300	13
Viborgs län	35,041	1,130	19,750	394,400	11
S:t Michels län	22,840	790	11,350	186,500	8
Kuopio län	42,730	920	20,750	305,200	7
Vasa län	41,711	2,050	19,750	446,800	11
Uleåborgs län	165,641	700	85,400	286,200	2
Finlands andel af Ladoga	8,014	—	—	—	—
Hela Finland	373,604	9,800	192,550	2,592,900	7

2. Finlands 37 städer.

Helsingfors . . . 90,000	Nystad 4,000	Sordavala 1,800
Åbo 38,000	Joensuu 3,600	Heinola 1,600
Tammerfors . . . 35,000	Brahestad 3,300	Torneå 1,400
Viborg 26,000	Fredrikshamn . . 3,200	Kexholm 1,400
Uleåborg 15,500	S:t Michel 3,000	Idensalmi 1,300
Vasa 15,000	Jyväskylä 3,000	Kemi 1,300
Björneborg . . . 14,000	Kristinestad . . . 3,000	Kajana 1,200
Kuopio 11,000	Jakobstad 2,800	Nykarleby 1,100
Kotka 6,000	Gamlakarleby . . 2,500	Kaskö 900
Tavastehus . . . 5,700	Villmanstrand . . 2,400	Mariehamn 800
Hangö 5,000	Ekenäs 2,300	Nådendal 700
Raumo 4,800	Lovisa 2,200	
Borgå 4,600	Nyslott 2,000	

*) Uppgifterna angående den odlade jorden och skogsmarken äro hämtade ur Öfversikt af Finlands ekonomiska tillstånd, utgifven af Statistiska byrån 1890, och folkmängdssiffrorna ur årets statskalender, men med afrundade hundratal.

3. Stater i Europa.

Landets folk- mängd	Landets namn	Hela landets ytvidd	Åker	Äng	Skog
i tusental inh.		i tusental km ²			
106,300	Ryssland	5,394	1,240	820	2,150
54,300	Tyska riket	540	265	90	140
46,000	Österrike-Ungern . .	677	260	150	215
41,000	Brittiska riket . . .	315	60	140	10
38,500	Frankrike	536	320	55	85
31,700	Italien	287	130	75	45
18,000	Spanien	497	195	95	100
6,700	Belgien	29	16	6	5
6,100	Turkiet	170	40	20	45
5,500	Rumänien	131	50	25	20
5,000	Portugal	92	23	25	3
5,000	Nederländerna . . .	33	9	12	2
5,000	Sverige	451	35	16	190
3,500	Bulgarien	97	23	3	13
3,100	Schweiz	41	7	15	8
2,400	Serbien	48	13	5	25
2,400	Grekland	65	12	23	6
2,300	Danmark	38	18	12	3
2,100	Norge	325	7	9	78

4. Europeiska städer.

Tusental invånare.

Ryssland.	Jekaterinoslav . .	120	Jaroslav	70
S:t Petersburg . .	Rostov	120	Orël	70
Moskva	Astrachan	110	Cherson	70
Warschau	Tula	110	Reval	65
Odessa	Kischinef	110	Libau	65
Lodz	Nischnij Novgorod	100	Kronstadt	60
Riga	Nikolajef	90	Jekaterinburg . .	55
Kijef	Samara	90	Berditschef	55
Charkof	Minsk	90	Poltava	55
Vilna	Voronesch	85	Taganrog	50
Saratof	Kovno	75	Perm	45
Kasan	Orenburg	70	Dorpat	40
	Dynaburg	70		
Sverige.	Norrköping	40	Jönköping	20
Stockholm	Gäfle	30	Örebro	20
Göteborg	Karlskrona	25	Lund	15
Malmö	Helsingborg	25	Halmstad	15
	Uppsala	25	Sundsvall	15

Landskrona	15	Salford	220	Leipzig	430
Borås	15	Leicester	210	Breslau	400
Linköping	15	Portsmouth	190	Dresden	390
Eskilstuna	15	Cardiff	180	Köln	350
Kalmar	15	Dundee	170	Frankfurt a. M.	250
Karlstad	10	Oldham	150	Hannover	230
Söderhamn	10	Sunderland	140	Magdeburg	220
Västerås	10	Aberdeen	140	Nürnberg	215
Kristianstad	10	Brighton	120	Düsseldorff	200
Ystad	9	Plymouth	100	Elberfeld-Barmen	180
Falun	9	Leith	80	Königsberg	180
Uddevalla	8	Cork	75	Chemnitz	180
Visby	8	Southampton	70	Stettin	160
Hernösand	8	Merthyr Tydfil	60	Stuttgart	150
Luleå	7			Altona	150
Sala	6	Danmark.		Bremen	150
Södertälje	6	Köpenhamn	420	Strassburg	140
Umeå	4	Aarhus	35	Aachen	130
Motala	3	Odense	35	Danzig	130
Marstrand	2	Aalborg	25	Halle	130
Haparanda	2	Horsens	20	Braunschweig	120
		Randers	20	Dortmund	120
Norge.		Helsingör	10	Krefeld	110
Kristiania	200	Viborg	8	Mannheim	110
Bergen	60	Reykjavik	4	Essen	110
Trondhjem	35			Kiel	100
Stavanger	25	Nederländerna.		Karlsruhe	90
Drammen	20	Amsterdam	510	Mülhausen	90
Kristiansand	15	Rotterdam	310	Augsburg	90
Frederiksstad	15	Haag	200	Kassel	90
Frederikshald	10	Utrecht	100	Erfurt	80
Larvik	10	Groningen	65	Wiesbaden	80
Kristiansund	10	Harlem	65	Posen	75
Tromsö	6	Arnhem	60	Lübeck	75
Hammerfest	2	Leyden	55	Würzburg	75
		Vlissingen	20	Darmstadt	70
Storbritannien och				Metz	60
Irland.		Belgien.		Frankfurt a. d. O.	60
London	4,500	Bruxelles	510	Potsdam	60
Glasgow	720	Anvers	280	Münster	60
Liverpool	630	Liege	170	Rostock	50
Manchester	540	Gand	160	Bonn	50
Birmingham	510	Malines	55	Solingen	45
Leeds	420	Verviers	50	Koblenz	40
Dublin	360	Bruges	50	Ulm	40
Sheffield	360	Louvain	40	Schwerin	40
Bristol	320	Tournai	40	Heidelberg	40
Edinburg	300	Ostende	30	Gotha	35
Westham	290	Namur	30	Stralsund	30
Belfast	270			Worms	30
Nottingham	240	Tyska riket.		Weimar	30
Bradford	230	Berlin	1,750	Oldenburg	25
Hull	230	Hamburg	680	Erlangen	25
Newcastle	220	München	450	Speyer	20

Bremerhaven	20
Jena	15
Tübingen	15
Baden-Baden	15

Österrike-Ungern.

Wien	1,600
Budapest	620
Prag	200
Triest	160
Lemberg	140
Graz	120
Brünn	100
Szegedin	90
Krakau	80
Maria-Teresiopel	75
Pilsen	65
Czernowitz	60
Debreczin	60
Pressburg	50
Linz	50
Pola	40
Agram	40
Laibach	35
Kronstadt	30
Fiume	30
Reichemberg	30
Salzburg	30
Innsbruck	25
Steyr	25

Rumänien.

Bukarest	210
Jassy	65
Galatz	60
Braila	50

Schweiz.

Zürich	160
Basel	100
Genève	90
Bern	55
Lausanne	45
S:t Gallen	35
La Chaux-de-Fonds	35
Luzern	25
Winterthur	25
Neuchâtel	20
Schaffhausen	15

Frankrike.

Paris	2,800
Lyon	480
Marseille	450
Bordeaux	260

Lille	220
Toulouse	150
S:t Etienne	140
Roubaix	130
Nantes	120
Le Havre	120
Rouen	110
Reims	110
Nancy	95
Toulon	95
Nizza	95
Amiens	90
Limoges	80
Angers	75
Nîmes	75
Brest	75
Montpellier	75
Dijon	70
Orleans	70
Grenoble	65
Tours	65
Besançon	60
Calais	60
Versailles	55
Boulogne	50
Cherbourg	40
Dunkerque	40
Cette	30
Le Creuzot	30

Spanien.

Madrid	510
Barcelona	510
Valencia	200
Sevilla	150
Malaga	130
Murcia	110
Zaragoza	100
Cartagena	85
Granada	75
Bilbao	75
Cadiz	70
Valladolid	70
Palma	60
Jerez	60
Cordova	60
Santander	50
Alicante	50
Almeria	50
La Coruña	40

Portugal.

Lissabon	310
Oporto	140

Braga	25
Setubal	20
Coimbra	20

Italien.

Neapel	540
Rom	500
Milano	480
Turin	360
Palermo	290
Genua	230
Florens	210
Venedig	160
Bologna	160
Messina	150
Catania	130
Livorno	110
Ferrara	90
Padua	80
Lucca	80
Bari	80
Verona	75
Brescia	70
Modena	70
Ravenna	70
Pisa	65
Ancona	60
Parma	55
Cagliari	45
Brindisi	15

Turkiet.

Konstantinopel	900
Saloniki	150
Adrianopel	70

Grekland.

Atén	110
Pireus	40
Patras	40
Korfu	20
Hermupolis	20
Zante	15

Serbien.

Belgrad	60
Nisch	20

Montenegro.

Cettinje	3
--------------------	---

Bulgarien.

Sofia	50
Filippopel	40
Varna	30

5. Europeiska staters biländer.

Stater.	Areal i tu- sentel km ²	Folk- mängd i tusental inb.	Stater.	Areal i tu- sentel km ²	Folk- mängd i tusental inb.
Brittiska riket . .	27,800	347,400	Portugal	2,100	15,100
Frankrike	3,800	45,000	Tyskland	2,650	9,200
Nederländerna . .	2,000	35,300	Spanien	10	340
Ryssland	16,500	22,700	Italien	250	200
Turkiet	2,700	18,000	Danmark	200	100

6. Utomeuropeiska länder.

	Areal i tu- sentel km ²	Folk- mängd i tusental inb.		Areal i tu- sentel km ²	Folk- mängd i tusental inb.
Asien.			Oranjefristaten . .	130	210
Kina med biland	11,110	360,000	Italienska biland	250	200
Brittiska biland .	5,440	297,200	Nordamerika.		
Japan	420	46,000	Förenta staterna	9,210	75,000
Nederl. biland . .	1,510	35,000	Mexiko	2,000	13,000
Franska biland .	710	25,000	Britt.Nordamerika	9,200	5,500
Ryska Asien . . .	16,500	22,700	Västindien	240	5,000
Turkiska Asien .	1,700	16,800	Centralamerika .	450	3,500
Siam	630	10,000	Sydamerika.		
Persien	1,650	9,000	Brasilien	8,360	15,000
Korea	220	5,300	Peru	1,770	4,600
Afganistan . . .	560	5,000	Argentina	2,900	4,500
Himalayastater .	220	3,300	Columbia	1,200	4,000
Oafhängiga Ara- bien	2,500	2,100	Chile	780	3,300
Portugisiska bil..	20	900	Venezuela	1,000	2,500
Afrika.			Bolivia	1,330	2,300
Brittiska biland .	4,700	37,600	Ecuador	310	1,400
Franska biland .	3,000	19,400	Uruguay	180	880
Portugis. biland .	2,100	14,200	Paraguay	250	500
Kongostaten . . .	2,300	14,100	Guayana	460	400
Turkiska biland .	2,000	9,800	Australien.		
Egypten	1,000	9,800	Brittiska Austral.	8,240	5,100
Marsa biland . . .	2,400	8,700	Tyska biland . . .	250	500
Marocko	810	8,000	Nederl. biland . .	400	240
Abessinien	540	4,000	Förenta stat. bil.	18	130
Sahara	6,000	2,500	Franska biland .	28	95
Liberia	85	2,000	Samoaöarna . . .	3	35
Sydafr. republ. .	310	1,000	Tonga öarna . . .	1	20
Spanska biland .	10	340			

7. Utomeuropeiska städer.

Tusental invånare.

Asien.*Ryska Asien.*

Tiflis	160
Taschkent	160
Baku	110
Kokand	80
Samarkand	55
Tomsk	50
Irkutsk	50
Vladikaukas	45
Omsk	40
Tjumen	30
Vladivostok	30
Batum	30
Chabarovka	15
Jakutsk	7

Bokhara	70
Khiva	30

Turkiska Asien.

Smyrna	200
Damaskus	150
Bagdad	150
Haleb	130
Beirut	120
Skutari	100
Brussa	80
Mossul	60
Mecka	60
Jerusalem	40
Basra	40
Erserum	40
Trebisond	35
Angora	30
Medina	20
Jaffa	10

Iran.

Teheran	230
Täbris	180
Ispahan	90
Abuschir	30

Kabul	60
Herat	30

Främre Indien.

Calcutta	900
--------------------	-----

Bombay	850
Madras	470
Hyderabad	420
Lucknow	300
Benares	230
Delhi	200
Lahore	180
Allahabad	180
Agra	170
Patna	170
Colombo	130
Srinagar	120
Karachi	110
Peschawar	85

Pondichery	50
----------------------	----

Bortre Indien.

Bangkok	400
Singapore	200
Rangun	180
Saigon	65
Huế	30

Ostindiska övärlden.

Manila	150
Surabaja	130
Batavia	120

Kina.

Kanton	2,500
Tien-tsin	1,000
Han-kou	800
Schang-hai	600
Peking	500
Nanking	500
Mukden	170
Kaschgar	80
Urga	40
La-sa	25
Jarkand	20

Victoria	100
Macao	60

Korea.

Seul	210
----------------	-----

Japan.

Tokio	1,330
-----------------	-------

Osaka	750
Kioto	330
Kobe	200
Jokohama	190
Nagasaki	75

Afrika.*Nordafrika.*

Kairo	570
Alexandria	320
Port Said	40
Siut	40
Suez	15

Tripolis	30
--------------------	----

Tunis	170
Alger	90
Oran	80
Constantine	50

Fez	150
Marocko	50
Tanger	20

Sudan.

Kuka	50
----------------	----

Lagos	40
-----------------	----

S:t Louis	20
Timbuktu	20

Centralafrika.

San Paolo de Lo- anda	15
------------------------------------	----

Mombasa	15
-------------------	----

Sydafrika.

Kapstaden	85
Kimberley	30
Port Elisabet	25

Johannesburg	100
Pretoria	8

Bloemfontein	12
------------------------	----

Afrikas öar.

Sansibar	100
Tananarivo	50
Tamatave	10

Nordamerika.*Förenta staterna.*

New-York	2,000
Chicago	1,600
Philadelphia	1,200
Brooklyn	1,100
S:t Louis	540
Boston	500
Baltimore	500
Cincinnati	340
San Francisco	330
Cleveland	330
Buffalo	320
New Orleans	280
Pittsburg	280
Detroit	280
Washington	270
Milwaukee	270
Minneapolis	170
Richmond	80
Charleston	55

Mexiko.

Mexiko	340
Vera Cruz	90

Canadaväldet.

Montreal	220
Toronto	180
Quebec	65
Ottawa	45
Halifax	40

Västindien.

Habana	200
------------------	-----

Sydamerika.

Rio de Janeiro	800
Bahia	200
Pernambuco	190
Para	65
Santos	25
Buenos Ayres	800
Montevideo	250
Santiago	260
Valparaiso	120

La Paz	60
Potosi	15

Lima	110
----------------	-----

Quito	40
-----------------	----

Bogota	110
Panama	30
Colon	2

Caracas	70
-------------------	----

La Guayra	15
---------------------	----

Asuncion	45
--------------------	----

Australien.

Melbourne	450
Sidney	410
Adelaide	150
Brisbane	100
Wellington	40
Auckland	30
Honolulu	30

8. De högsta bergen.

Höjd i meter.

Gaurisankar	8,800	Orizaba	5,400	Ortler	3,900
Dapsang (Karakorum)	8,600	Ararat	5,200	Pic de Teyde	3,700
Khan Tengri (Tianschan)	7,200	Mount Hooker (Klippbergen)	5,100	Mulahacen	3,600
Aconcagua	7,000	Mont Blanc	4,800	Maladetta	3,400
Sorata	6,500	Ras Daschan (Abessinien)	4,600	Etna	3,300
Chimborazo	6,300	Tibets högland	4,500	Olympos	3,000
S:t Elias	6,000	Kamerunberget	4,200	Gran Sasso	2,900
Kilima-Ndjaru	6,000	Mauna Loa	4,200	Tatra	2,700
Elbrus	5,700			Galdhöpiggen	2,600
				Australalperna	2,200

9. De längsta floderna.

Längd i kilometer.

Mississippi-Missouri	6,500	Amazonfloden	5,500	Kongo	4,700
Nilfloden	6,000	Jang-tse-kiang	5,200	Amur	4,400
		Jenissej	4,700	Obj	4,200

Lena	4,200	Wolga	3,400	Euftrat	2,500
Hwang-ho	4,100	San Francisco . .	3,000	Ganges	2,500
Mekong	4,000	Indus	3,000	Orinoco	2,400
Niger	4,000	Rio Grande del		Sambesi	2,400
Makenzie	3,700	Norte	2,800	Dnjepr	2,100
La Plata	3,700	Donau	2,800	Rhein	1,300

10. De största insjöarna.

Ytvidd i kvadratkilometer.

Kaspiska hafvet	440,000	Tanganjika . . .	36,000	Ontario	19,000
Öfre sjön	81,000	Bajkal	35,000	Stora Björnsjön	18,000
Ukerve	80,000	Tsadsjön	30,000	Ladoga	18,000
Aralsjön	67,000	Stora Slafsjön .	28,000	Onega	10,000
Huron	62,000	Erie	26,000	Titicaca	8,000
Michigan	58,000	Winnipeg	25,000	Vänern	6,000
Niassa	37,000				

11. De betydligaste öarna.

Ytvidd i kvadratkilometer.

Grönland	2,170,000	Nya Zeelands		Irland	84,000
Nya Guinea . . .	785,000	sydö	150,000	Hayti	77,000
Borneo	734,000	Java	126,000	Tasmania	68,000
Madagaskar . . .	590,000	Cuba	119,000	Ceylon	64,000
Sumatra	421,000	Nya Zeelands		Sakhalin	64,000
Nipon	225,000	nordö	118,000	Eldlandet	48,000
Storbrittanien	218,000	New Foundland	110,000	Formosa	39,000
Celebes	179,000	Island	105,000	Sicilien	25,500
		Luzon	100,000	Sardinien	24,000

